

กรรมฐาน ๓

Buddhist Meditation 3

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.
วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กรรมฐาน ๓
(Buddhist Meditation III)

โดย
พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๒๕๖๗

กรรมฐาน ๓

Buddhist Meditation III

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๖๗ จำนวน ๕๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์โดย

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

พิมพ์ที่

สำนักพิมพ์ หจก.เอกสารซีพี

๙๕/๑๐ – ๑๑ ถนนอินจันทร์ณรงค์

ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์

โทร. ๐๔๔-๖๑๔๐๐๕

ออกแบบปก: ไอเดียล พาร์ทเนอร์ กรุป

จัดรูปเล่ม/พิสูจน์อักษร: สุทธิวิธ วิสัยริต, พระครูพัชรกิตติโสภณ,ดร.

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

พระครูพัชรกิตติโสภณ.

กรรมฐาน 3. - บุรีรัมย์ : โรงพิมพ์เอกสารซีพี, 2567.

204 หน้า.

1.กรรมฐาน. 2.วิปัสสนา. 3.พระสูตร. I. ไอเดียล พาร์ทเนอร์ กรุป, ผู้วาดภาพประกอบ.

II. ชื่อเรื่อง

294.3122

ISBN 978-616-619-286-5

สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร. โทร. 0828245966

Email : watsopon@hotmail.com

คำนิยม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ เป็นวิทยาลัยสงฆ์ที่มุ่งให้นักศึกษาที่เข้ามาศึกษา ได้รับความรู้และประสบการณ์ ทั้งด้านปริยัติและด้านปฏิบัติตามหลักการในพระไตรปิฎกตามพันธกิจและวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัย ซึ่งกำหนดให้มีหลักสูตรการปฏิบัติด้านพระกัมมัฏฐาน ทั้งด้านสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทั้งด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ จึงจำเป็นต้องมีหลักสูตรและคู่มือที่ถูกต้องตรงตามหลักการในพระไตรปิฎกและอาจารย์ผู้บรรยายในรายวิชา ก็จำเป็นต้องมีความรู้ความสามารถและผ่านหลักสูตรการอบรมพระวิปัสสนากรรมฐานตามที่มหาวิทยาลัยกำหนดและตามระเบียบเจ้าสำนักปฏิบัติประจำจังหวัดของคณะสงฆ์และมหาเถรสมาคม

ท่านพระครูพัชรกิตติโสภณ ดร. นับว่าเป็นพระวิปัสสนาจารย์ที่มีคุณสมบัติครบตามที่กล่าวข้างต้น ทั้งในด้านความรู้หลักการและภาคปฏิบัติ ทั้งยังผ่านหลักสูตรการอบรมพระวิปัสสนาจารย์ ดังกล่าวด้วย วิทยาลัยสงฆ์จึงมอบหมายให้ท่านรับผิดชอบ เป็นพระอาจารย์บรรยายในรายวิชา กัมมัฏฐานดังกล่าวและเป็นพระวิปัสสนาจารย์ประจำวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

ปีการศึกษา ๒๕๖๖ นี้ ท่านได้เรียบเรียงตำราหลักสูตร เอกสารประกอบการสอนรายวิชา กัมมัฏฐาน ๓ ขึ้นมา เพื่อเป็นคู่มือและแนวทางการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร ในพระไตรปิฎกอย่างครบถ้วน เหมาะสมที่จะเป็นคู่มือแห่งการศึกษาและปฏิบัติสำหรับนิสิตนักศึกษาและคณาจารย์ตลอดถึงประชาชนผู้สนใจใคร่ปฏิบัติทั่วไป

ในนามวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ จึงชื่นชมอนุโมทนาขอบคุณ ท่านพระครูพัชรกิตติโสภณ ดร. ผู้เรียบเรียงตำราเล่มนี้ขึ้นมาเพื่อประโยชน์ในการศึกษาและการปฏิบัติในวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มา ณ โอกาสนี้

พระศรีปริยัติธาดา ป.ธ. ๙, ผศ.

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

คำนำ

กรรมฐาน ๓ เป็นวิชาหลักที่สอนนักศึกษา ทุกคณะ ซึ่งเป็นรายวิชาบังคับให้นักศึกษาที่เข้าเรียนในระดับอุดมศึกษาทุกคนทุกคณะต้องเรียน นิยามการศึกษาวิทยาลัยสงฆ์ การศึกษาควบคู่คุณธรรม การเรียนกรรมฐานนอกจากจะได้เพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในด้านการปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐานสูตรแล้ว ผู้ศึกษายังสามารถเก็บเกี่ยวความรู้จากการศึกษา โดยนำไปปฏิบัติด้วยตนเองตลอดถึงการต่อยอดจากการที่ได้รับการศึกษาในรายวิชานี้เพื่อนำไปปฏิบัติได้ตลอดชีวิต

ในฐานะที่ได้รับมอบหมายให้เป็นอาจารย์ผู้รับผิดชอบการสอนรายวิชา กรรมฐาน จึงได้นำองค์ความรู้และประสบการณ์จากการปฏิบัติจริงในสถานที่ต่าง ๆ ตลอดระยะเวลากว่า ๓๐ ปี มาปรับสอน/บรรยายให้สอดคล้องตามหลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันจะเป็นการช่วยให้นักศึกษาได้มีความสนใจด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมากขึ้น จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ควรเรียบเรียงหนังสือกรรมฐาน ๓ ขึ้นมา อันจะเป็นเอกสารประกอบการสอนและหนังสือที่มีเนื้อหาสอดคล้องตามหลักสูตรและพยายามนำเสนอให้ครบถ้วนสมบูรณ์มากที่สุด

ขอขอบพระคุณ พระศรีปริยัติธาดา ป.ธ. ๙, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ ที่อำนวยความสะดวกในด้านวิชาการ รวมทั้งเขียนคำนิยามลงในเอกสารประกอบการสอนและหนังสือ ตลอดจนอนุโมทนาขอบคุณคณาจารย์และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ได้เสนอแนะปรับแก้ให้หนังสือมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรือบกพร่องน้อยที่สุด ผู้จัดทำหนังสือเล่มนี้หวังว่า หากนักศึกษาหรือผู้อ่านพบเห็นความบกพร่องใด ๆ ในเอกสารประกอบการสอน หรือหนังสือเล่มนี้ ผู้รวบรวมพร้อมขอรับคำชี้แนะเพื่อปรับแก้ในโอกาสต่อไป

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนิยม-คำนำ	ก
สารบัญ	ค
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	จ
รายละเอียดมาตรฐานคุณวุฒิอุดมศึกษา วิชากรรมฐาน ๓	
บทที่ ๑ หลักการและวิธีการปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน	๑
๑.๑ บทนำ	๑
๑) ความหมายของเวทนาในสติปัฏฐาน	๕
๒) สาเหตุการเกิดของเวทนา	๕
๓) ประเภทของเวทนา	๖
๔) ความสำคัญของเวทนา	๘
๕) เวทนามักบ่ไตรลักษณ์	๑๑
๑.๒ หลักการของเวทนานุปัสสนา	๑๒
๑.๒.๑ สุขเวทนา	๑๒
๑.๒.๒ ทุกขเวทนา	๑๖
๑.๒.๓ อุpekขาเวทนา	๑๘
๑.๓ วิธีปฏิบัติเวทนาในสติปัฏฐาน	๓๑
๑.๔ สรุป	๓๓
บทที่ ๒ วิธีการปรับอินทรีย์ ๕	๓๕
๒.๑ บทนำ	๓๕
๒.๒ อินทรีย์ ๕	๓๖
๒.๒.๑ สัทธา	๓๗
๒.๒.๒ วิริยะ	๓๘
๒.๒.๓ สติ	๓๙
๒.๒.๔ สมาธิ	๔๐

๒.๒.๕ ปัญญา	๔๑
๒.๓ ความสำคัญของอินทรีย์ ๕	๔๒
๒.๔ ฐานะของอินทรีย์ในหลักกรรม	๔๓
๒.๔.๑ อินทรีย์ ๕ ในฐานะที่เป็นเวทนา ๕	๔๓
๒.๔.๒ อินทรีย์ ๕ ในฐานะที่เป็นผละ ๕	๔๕
๒.๕ เหตุเกิดอินทรีย์ ๕	๔๗
๒.๖ โทษแห่งอินทรีย์ ๕	๔๙
๒.๗ แสดงเครื่องสลัดออก (จากอินทรีย์ ๕)	๕๐
๒.๘ สาเหตุการปรับอินทรีย์ ๕	๕๒
๒.๙ วิธีแก้ปรับอินทรีย์ ๕	๕๓
๒.๑๐ การพัฒนาอินทรีย์	๕๕
๒.๑๑ สรุป	๕๘
บทที่ ๓ พระสูตรเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม	๖๑
๓.๑ บทนำ	๖๑
๓.๒ ประเภทของวิปัสสนา	๖๔
ก. วิปัสสนาด้วยอำนาจจิตและเจตสิก	๖๔
ข. วิปัสสนาด้วยสามารถแห่งวัตถุเป็นที่ตั้ง	๖๖
๓.๓ วิปัสสนา ๓	๖๘
๓.๓.๑ สัญญาวิปัสสนา	๖๙
๓.๓.๒ จิตตวิปัสสนา	๗๐
๓.๓.๓ ญาณวิปัสสนา	๗๑
๓.๔ สาเหตุของการเกิดวิปัสสนา	๗๑
๓.๔.๑ นิ वर्ณ ๕	๗๑
๓.๔.๒ ความพอใจในกาม	๗๒
๓.๔.๓ การไม่กำหนดรู้ทุกข์	๗๔
๓.๔.๔ การยึดถือ	๗๕
๓.๔.๕ การไม่พิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย	๗๙
๓.๕ การละวิปัสสนาด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔	๘๐

๓.๕.๑ สุขวิปัสสนา ละได้ด้วยการเจริญกายานุปัสสนา	๘๐
๓.๕.๒ สุขวิปัสสนา ละได้ด้วยการเจริญเวทananุปัสสนา	๘๑
๓.๕.๓ นิจจวิปัสสนา ละได้ด้วยการเจริญจิตตานุปัสสนา	๘๑
๓.๕.๔ อตฺตวิปัสสนา ละได้ด้วยการเจริญธมมานุปัสสนา	๘๒
๓.๖ โทษของวิปัสสนา	๘๒
๓.๖.๑ วิปัสสนาทำให้ซึ้งอยู่ในวิภว	๘๓
๓.๖.๒ วิปัสสนาทำให้เกี่ยวพันกับนิรวรณ	๘๔
๓.๖.๓ วิปัสสนาทำให้ทวิภววิบัติ	๘๕
๓.๖.๔ วิปัสสนาทำให้เกิดความหลง	๘๖
๓.๖.๕ กรรมนี้ตัวอย่างวิปัสสนา	๘๖
๓.๗ สรุป	๘๙
บทที่ ๔ อภิญญา ๖	๙๑
๔.๑ บทนำ	๙๑
๔.๒ อธิธิวิธี	๙๕
๔.๓ ทิพพโสต	๙๙
๔.๔ เจโตปริยญาณ	๑๐๐
๔.๕ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๑๐๑
๔.๖ ทิพพจักขุ (จุตูปปาตญาณ)	๑๐๔
๔.๗ อาสวักขยญาณ	๑๐๖
๔.๘ สรุป	๑๐๖
บทที่ ๕ วิสุทธิติ ๗	๑๐๙
๕.๑ บทนำ	๑๐๙
๕.๑.๑ ความหมายของวิสุทธิติ ๗ โดยสัททนัย	๑๑๒
๕.๑.๒ ความหมายของวิสุทธิติ ๗ โดยอรรถนัย	๑๑๒
๕.๑.๓ ความสำคัญของวิสุทธิติ ๗	๑๑๓
๕.๒ วิสุทธิติ ๗	๑๑๕
๕.๒.๑ สลวิสุทธิติ	๑๑๕
๕.๒.๒ จิตตวิสุทธิติ	๑๒๑

๕.๒.๓ ฐานวิสุทธิ	๑๒๓
๕.๒.๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ	๑๒๘
๕.๒.๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๓๔
๕.๒.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๔๐
๕.๒.๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๕๓
๕.๓ สรุป	
บทที่ ๖ วิชา ๘	๑๖๕
๖.๑ บทนำ	๑๖๕
๖.๒ วิปัสสนาญาณ	๑๖๕
๖.๒.๑ ความหมายตามรูปศัพท์	๑๖๖
๖.๒.๒ ความหมายของวิปัสสนา	๑๖๗
๖.๓ มโนมยิทธิญาณ	๑๖๘
๖.๓.๑ ความหมายของมโนมยิทธิญาณ	๑๖๙
๖.๓.๒ แนวทางการปฏิบัติมโนมยิทธิ	๑๖๙
๖.๔ อธิวิริยญาณ	๑๗๑
๖.๕ ทิพโสตญาณ	๑๗๔
๖.๖ เจโตปริยญาณ	๑๗๗
๖.๗ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๑๘๐
๖.๘ จุตูปปาตญาณ (ทิพพจักขุญาณ)	๑๘๔
๖.๙ อาสวักขยญาณ	๑๘๗
๖.๙.๑ ความหมายของอาสวักขยญาณ	๑๙๒
๖.๙.๒ ความสำคัญของอาสวักขยญาณ	๑๙๓
๖.๙.๓ อาสวักขยญาณที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๑๙๔
๖.๑๐ สรุป	๑๙๗
บรรณานุกรม	๑๙๙
เกี่ยวกับผู้เรียบเรียงและผลงาน	๒๐๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกที่ใช้ในการค้นคว้านำมาอ้างอิง สำหรับหนังสือเล่มนี้ ได้ศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ ซึ่งการอ้างอิงภาษาไทยใช้ระบุชื่อ คัมภีร์/เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๕. หมายถึง คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๒๖๙ หน้าที่ ๒๑๕

การใช้คำย่อชื่อคัมภีร์ขึ้นรองจากพระไตรปิฎก เช่น อรรถกถา ปกรณ์เสส ฎีกา ให้ทำแนวเดียวกับพระไตรปิฎก คือ ให้เริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑๐/๒๐. หมายถึง วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรรถถา ฉบับภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๐ หน้า ๒๐.

พระวินัย		
คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.อ. (ไทย)	= วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวิภังคอรรรถถา	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก		
ที.สี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี มหาวรรคอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฏิกวรรคอรรรถถา	(ภาษาไทย)
ม.มฺ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)

ม.ม.อ. (ไทย)	= มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอรรคกถา (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरีปณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
ส.ส. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถกคปาติ (ภาษาบาลี)
ส.ส.อ. (ไทย)	= สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรคกถา (ภาษาไทย)
ส.ข. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ขันธวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.สพ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
ส.ม.อ. (ไทย)	= สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี มหาวรรคอรรคกถา (ภาษาไทย)
อง.ทุก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรธปุรณี ทุกนิบาตอรรคกถา (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรธปุรณี ติกนิบาตอรรคกถา (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (บาลี)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบทปาติ (ภาษาบาลี)
ขุ.อ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอรรคกถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.เถรี. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อิติวุตตกอรรคกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศก์ (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	= สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามวรรค (ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสินี ปฏิสัมภิทามวรรคอรรคกถา (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก วิมังค์	(ภาษาไทย)
อภิ.ปุ. (ไทย)	= อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

อง.จตุกก.อ. (ไทย)	= อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	= สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ. (ไทย)	= ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสิณี ปฏิสัมภีทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ฎีกา/ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (ไทย)	= วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

หลักการและวิธีการปฏิบัติ

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานในมหาสติปัฏฐานสูตร

๑.๑ บทนำ

เวทนาเกิดจากกระบวนการรับรู้ของชีวิต กล่าวคือเพราะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ผิวกายได้สัมผัสสิ่งที่ต้องกาย ใจได้รับรู้เรื่องราวที่กระทบใจ ก็เกิดเวทนาขึ้นทันที ดังพุทธพจน์ว่า

“... จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปและรูปารมณ์ ฯลฯ โสทวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัททารมณ์ ฯลฯ ชานวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยชานะและคันธารมณ์ ฯลฯ ชิวหาวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณ์ ฯลฯ กายวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณ์ ฯลฯ มโนวิญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ์ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์โดยย่อหมายถึงรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายถึงรู้อารมณ์โดยอ้อมตรีการมณ์นั้น บุคคลตรีการมณ์โดยอ้อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แ่งต่าง ๆ แ่งปัญจสัญญาย่อกรอบงำบุรุษในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ...”^๑

คำว่า เวทนา หมายถึง ส่วนประกอบของชีวิตอย่างหนึ่งใน ๕ อย่าง (ขั้น ๕-รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น วิญญาณขั้น) เรียกว่า เวทนาขั้น เป็นนามธรรม ได้แก่ การเสวยอารมณ์ คือความรู้สึกต่อสิ่งที่ถูกรับรู้ซึ่งเกิดขึ้นในขณะที่มีการรับรู้ ได้แก่ “ความสุขสำราญทางกาย ใจ หรือความไม่สุขสำราญทางกาย หรือใจ หรือการเสวยอารมณ์ที่มีใช่ความสำราญและมีใช่ความไม่สำราญทางกาย หรือทางใจได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอทุกขมสุขเวทนา”^๒

---

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๕/๕๐๕, ๑๒/๔๕๐/๔๙๐, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๖๐/๓๘, ๓๔/๑๕๒/๕๔, ๓๔/๔๑๕/๑๒๐.

ในอรรถกถาอธิบายว่า คำว่า เวทนา ได้แก่ เวทนา ๓ ประการ เวทนาเป็นการเสวยอารมณ์คือ การครอบครองอารมณ์ หมายถึง ผู้เสวยเวทนาเป็นเจ้าของเวทนา คือเป็นผู้มีอารมณ์สุขอารมณ์ทุกข์และอารมณ์ที่ไม่สุขไม่ทุกข์นั่นเอง หากสัตว์ทั้งหลายมีความทุกข์เพียงอย่างเดียวไม่มีความสุขเลย สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่ติดใจในรูป แต่เพราะมีสุขด้วย ไม่มีแต่ความทุกข์เพียงอย่างเดียวเสมอไป สัตว์ทั้งหลายนั้นจึงติดใจในสุขเวทนา ถูกสุขเวทนาผูกจิตไว้จึงเศร้าหมอง เมื่อความสุขแปรเปลี่ยนไป อีกประการหนึ่งเมื่อเคยได้รับสุข ทุกข์ หรืออุเบกขา (เสวยสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุทกขมสุขเวทนา) มาก่อน เมื่อเกิดสภาวะเดียวกับที่เคยเกิดมาก่อนแล้ว ก็ทำให้รู้ได้ว่าเป็นสุข หรือทุกข์ หรืออุเบกขา^๓

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายว่า ธรรมชาติที่มีการเสวยรสอารมณ์เป็นลักษณะ ก็คือ เวทนานั้นเอง ดังพระสารีบุตรกล่าวว่า “อาวุโส เพราะเหตุที่ธรรมชาตินั้นย่อมเสวยรสอารมณ์ ย่อมรู้สึกสุขทุกข์ เพราะเหตุนี้จึงเรียกว่าเวทนา”^๔ ดังนี้ เมื่อว่าตามสภาพมีอย่างเดียว โดยลักษณะคือเสวยรสอารมณ์ เมื่อว่าโดยชาติมี ๓ คือกุศล อกุศลและอัปยากฤต^๕ (อัปยากฤตเวทนา คือ เวทนาที่ไม่ได้เกิดจากทั้งกุศลและอกุศล ได้แก่เวทนาที่เกิดขณะที่จิตไม่ได้ปรุงแต่ง ไม่มีสภาพที่เป็นทั้งบุญและบาป) เมื่อแยกตามสภาวะมี ๕ คือ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา

แม้เวทนา ก็ได้ชื่อว่าขันธ มีเวทนาขันธเป็นอาทิ เพราะเข้าถึงความ (รวมเข้า) เป็นกอง ในลักษณะทั้งหลายมีเวทิตลักษณะ (ลักษณะที่รู้เสวยอารมณ์) เป็นต้นได้ ฉะนั้น ด้วยว่าขึ้นชื่อว่าขันธทั้งหลายมีเวทนาขันธเป็นอาทิ จะเป็นอื่นไปจากเวทนาเป็นต้นหาไม่^๖

ในคัมภีร์พระอภิธรรม มีการกล่าวถึงเวทนา ในลักษณะที่เป็นเจตสิก (คือ ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด) เรียกว่า เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่เสวยอารมณ์^๗

^๓ ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๔๕๐/๒๔๑.

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๕๐/๔๙๐.

^๕ ดูรายละเอียดใน พระพุทธตเถระ, อภิธัมมวาท, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๓-๔.

^๖ ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ ญาณ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๗๐.

^๗ พระอภิกขกรรมพหุมาศ ชีรภทโท, คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔ ชั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: อภิธรรมโชติศึกษาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๓๓.

สภาวะธรรม ที่ชื่อว่าเวทนาย่อมมีการรับรู้อารมณ์ ด้วยการเสวยรสชาติของอารมณ์ ทำให้สัตว์มีชีวิตทั้งหลายเกิดความรู้สึกเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสสเวทนาและอุเบกขาเวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง ในขณะที่รับรู้อารมณ์ทางทวารต่าง ๆ ดังจวนัตถะแสดงว่า อารัมมะณัง เวทียะตีติ = เวทนา (วา) อารัมมะณะระสานัง เวทียะนัฏฐะนะ = เวทนา แปลความว่า ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์ ชื่อว่า เวทนา หรือ ธรรมชาติที่ชื่อว่า เวทนา เพราะอรรถว่า ย่อมเสวยรสชาติแห่งอารมณ์ทั้งหลาย^๘

นอกจากนี้ คัมภีร์อภิธรรมได้แสดงลักษณะที่จิตทุกะของเวทนาเจตสิก ตามนัยแห่งปฏิจจสมุปบาทธรรมว่า มีการเสวยอารมณ์เป็นลักษณะ มีการเสวยรสของอารมณ์เป็นกิจ มีความสุขและทุกข์เป็นผล มีผัสสะเป็นเหตุใกล้^๙

เวทนาเจตสิกเป็นเจตสิกตัวที่ ๒ ของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งอยู่ใน อัญญสมานเจตสิก ๑๓ ในเจตสิก ๕๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิกนั้นประกอบด้วย ผัสสเจตสิก เวทนาเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก เอกัคคตาเจตสิก ชีวิตเจตสิกและมนสิการเจตสิก^{๑๐}

ความต่างกันแห่งการรับรู้อารมณ์ของเจตสิก ๔ ดวง ได้แก่ ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิกและเวทนาเจตสิก คือ

๑. ผัสสเจตสิก มีการเสวยอารมณ์ชั่วขณะที่กระทบถูกต้อง แล้วก็หมดหน้าที่ไป ไม่มีหน้าที่ไปตามรับรู้รสชาติของอารมณ์นั้น ๆ แต่อย่างใด

๒. สัญญาเจตสิก มีหน้าที่รับรู้อารมณ์เพียงเก็บ จำลักษณะของอารมณ์นั้นไว้เท่านั้น ไม่มีหน้าที่ไปตามรับรู้รสชาติของอารมณ์นั้น ๆ เหมือนกัน

๓. เจตนาเจตสิก มีหน้าที่รับรู้อารมณ์เพียงการตั้งใจมุ่งมั่นต่ออารมณ์เท่านั้น ไม่ได้มีการเสวยรสของอารมณ์นั้นโดยตรง

๔. เวทนาเจตสิก มีหน้าที่ในการเสวย โดยการลิ้มชิมรสแห่งอารมณ์โดยตรง^{๑๑}

จากความหมายที่นักวิชาการขยายความอธิบายนี้ สรุปความหมายของเวทนาได้ว่า^{๑๒}

^๘ พระมหาชินวัฒน์ จกกวโร, เจตสิกปรมัตถ์, (นครปฐม: สาละพิมพการ, ๒๕๕๖), หน้า ๕๑.

^๙ ชุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมสุนทร), ลักษณะที่จิตทุกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทรุ่งเรืองวิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๕๙), หน้า ๙.

^{๑๐} คณะสิกขาธัมมตามพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐. พระธัมมชันธ์, เจริญธัมมภาวนา บุชาคุณพระรัตนตรัย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: หสม.มาเจริญการพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๕-๖๖.

^{๑๑} พระมหาชินวัฒน์ จกกวโร, เจตสิกปรมัตถ์, หน้า ๕๕.

๑. เป็นความรู้สึกทางกายและใจ

๒. แยกเป็นความรู้สึกสุข ทุกข์และไม่สุขไม่ทุกข์

๓. ความรู้สึกเหล่านี้เกิดจากเหตุปัจจัยคืออายตนะ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กระพวกับอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ โดยมีวิญญานรับรู้และทำให้เกิดเวทนาขึ้นทันที

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) อธิบายว่า คำว่า เวทนา แปลว่า “การเสวยอารมณ์” หรือพูดให้เข้าใจง่ายว่า “ความรู้สึก” นั้นเอง ตามหลักธรรมเป็นความรู้สึกอย่างไรอย่างหนึ่งที่อาจเป็นสุข (ความสบาย) หรือทุกข์ (ความไม่สบาย) หรือรู้สึกวางเฉย (ไม่ทุกข์ ไม่สุข) และอธิบายความหมายของเวทนา ๓ ว่า สุขเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขทางกายอันได้แก่ ความโล่ง เบา สบาย หรือความรู้สึกเป็นสุขทางใจ อันได้แก่ ความดีใจ เบิกบาน โสมนัส ยินดี ฯลฯ ทุกขเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกาย อันได้แก่ ความเจ็บปวด เมื่อย ชา ร้อน เย็น จุกเสียด เหนื่อย หรือความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ อันได้แก่ ความเศร้าโศก เสียใจ กลัว ไม่สบายใจ ร้อนใจ วิตกกังวล ฯลฯ ส่วนอุเบกขาเวทนาคือ ความรู้สึกเป็นกลาง ไม่สุขไม่ทุกข์ มักเกิดขึ้นหลังจากสุขเวทนา หรือทุกขเวทนาหายไปแล้วจัดว่า เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก^{๑๓}

ดังนั้น เวทนา จึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นที่ใจแปรปรวนตามเหตุปัจจัย เวทนามีสามอย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุทกขมสุขเวทนา เมื่อใจมีการกระทบและเกิด การเสวยอารมณ์ หรือการเสพรสของอารมณ์ เป็นความรู้สึกต่อสิ่งที่มากระทบใจ ซึ่งจะเกิดขึ้นทุกครั้งที่มีการรับรู้ หากเป็นความสุข จะรู้สึกสบายถูกใจ ชื่นใจ แต่หากเป็นความทุกข์ จะรู้สึกบีบคั้น เจ็บปวด หรือไม่ก็ความรู้สึกที่ไม่สุขไม่ทุกข์ ใดๆอย่างหนึ่ง ซึ่งในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น เวทนาประกอบด้วย สุขเวทนา ทุกขเวทนาและอุเบกขาเวทนา

---

^{๑๒} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จินดา เสงสมบุรณ์, “รูปแบบการปฏิบัติต่อเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๑๔.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคันธสาราภังค์ แปลและเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙), หน้า ๒๓๒.

๑) ความหมายของเวทนาในสติปัฏฐาน

คำว่า เวทนา ในมหาสติปัฏฐาน หมายถึง อารมณ์ของสติปัฏฐาน เรียกว่า “เวทนานุปัสสนา” หมายถึง การพิจารณาเวทนาในเวทนา พระบาลีกล่าวว่า “เวทนาสุ เวทนานุปัสสี” แปลว่า พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คำว่า “เวทนา” คำแรก หมายถึง ความรู้แจ้ง การเสวย การเสพความรู้สึก จึงหมายถึง ความรู้แจ้งอารมณ์ ความเสวยอารมณ์ การเสพอารมณ์ ความรู้สึกอารมณ์ “เวทนา” คำหลังหมายถึง กองธรรมต่าง ๆ ที่อยู่ในกลุ่มของเวทนา เพื่อให้เห็นว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวตน เรา เขา จึงเรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๑๔}

กล่าวโดยสรุป เวทนา เป็นหนึ่งในขั้น ๕ เรียกว่า เวทนาขั้น จัดเป็นนามรวมเข้าเป็นหมวดอันหนึ่ง เวทนานั้นประเภทหนึ่ง ได้แก่ กิริยาอันสำราญทางกาย ๑ ทุกขเวทนา ได้แก่ กิริยาอันไม่สำราญทางกาย ๑ อุกเขชาเวทนา ได้แก่ กิริยาอันเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ๑ ซึ่งแสดงเกี่ยวกับไตรลักษณ์เป็นส่วนของอารมณ์ของวิปัสสนา เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หมายถึง การเสวยอารมณ์ ในสติปัฏฐานได้แบ่งเวทนาออกเป็น ๓ ประการ คือ (๑) แบ่งเป็นลักษณะการเสวยอารมณ์ที่มีความแตกต่างกัน คือสุข ทุกข์ และไม่สุข-ไม่ทุกข์ (๒) แบ่งให้ละเอียดตามความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน คือ สุข ทุกข์โสมนัส คือ ดีใจ โสมนัส คือ เสียใจ และ (๓) เวทนาที่เป็น สุข ทุกข์ และอุpekขา ที่เป็น อามิส และนิรามิส การมีสติรับรู้อารมณ์เป็นกระบวนการปฏิบัติเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน^{๑๕}

๒) สาเหตุการเกิดของเวทนา

กระบวนการรับรู้ของชีวิตซึ่งเกิดจากอายตนะภายในทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กระพบกับอารมณ์ (อายตนะภายนอก) อันได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สิ่งที่ต้องกายและสิ่งที่ต้องใจ โดยมีวิญญาณคือความรู้ร่วมด้วย การรับรู้นี้เกิดขึ้นเมื่อมีองค์ประกอบครบ ๓ อย่างคือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก (อารมณ์) และวิญญาณบรรจบกันเกิดผัสสะหรือสัมผัสมี ๖ อย่าง ได้แก่ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัสและมโนสัมผัสทำให้เกิดกระบวนการต่อไปคือเวทนาซึ่งได้แก่ความรู้สึกสบายชื่นใจ ถูกใจ (สุขเวทนา) หรือไม่สบาย เจ็บปวด ทุกข์ใจ

^{๑๔} พรรณราย รัตนไพฑูรย์, “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔: การศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุนี (โชดก ป.ธ ๙.) วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๓.

^{๑๕} พระบุญสม ยนต์สีโล (พื้งมา), “ศึกษาสภาวะเกิดดับของเวทนาขั้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๓๘.

(ทุกขเวทนา) หรือเรื้อย ๆ เฉย ๆ สบายก็ไม่ใช่ ไม่สบายก็ไม่ใช่ (อุเบกขาเวทนา) นั่นคือเวทนาเกิดจากผัสสะคือการรับรู้ โดยเมื่อมีการประจวบกันระหว่างอายตนะภายใน อารมณ์และวิญญาณ ก็เกิดผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะขึ้นเวทนามีเกิดขึ้นที่เป็นเพียงความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์คือเฉย ๆ ซึ่งจิตจะปรุงแต่งต่อไปเป็นสังขาร เกิดความชอบ ไม่ชอบอีกต่อหนึ่ง แต่เวทนาเป็นเพียงกิจกรรมของจิตในขั้นรับเท่านั้น ส่วนชอบไม่ชอบเป็นสังขาร ดังความปรากฏในผัสสมูลกสูตร เปรียบเวทนากับความร้อน ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกัน จึงเกิดความร้อน ไฟลุกขึ้น เพราะแยกไม้ทั้งสองนั้นออกจากกัน ความร้อนที่เกิดจากการเสียดสีนั้นจึงดับ ระวังไปแม้ฉันทใด เวทนา ๓ ประการนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน เกิดแต่ผัสสะ มีผัสสะเป็นมูล มีผัสสะเป็นเหตุ มีผัสสะเป็นปัจจัย เพราะอาศัยผัสสะที่เกิดแต่ปัจจัยนั้น เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะนั้นจึงเกิด เพราะผัสสะที่เกิดแต่ปัจจัยนั้นดับ เวทนาที่เกิดแต่ผัสสะนั้นจึงดับ”^{๑๖}

สรุปได้ว่า เวทนาเกิดจากผัสสะและเมื่อผัสสะดับคือเมื่ออายตนะภายในกระทบกับอารมณ์ไม่ได้ เวทนามีดับ หรืออายตนะภายในกระทบอารมณ์ สักแต่ว่ากระทบ เวทนามีดับได้

๓) ประเภทของเวทนา

ประเภทของเวทนานั้น มี ๓ อย่างคือ

(๓.๑) เวทนาภายใน ถ้าจำแนกตามความรู้สึกที่เป็นอยู่มี ๓ อย่างคือ (๑) สุขเวทนา ความสบายปลอดโปร่ง ในจิตใจของตน (๒) ทุกข์เวทนา ความทุกข์ ความเศร้าโศก ความหงุดหงิด ดวงจิตเหี่ยวแห้งไม่เบิกบาน (๓) อุเบกขาเวทนา ใจเป็นกลางวางเฉยอยู่ในระหว่างสุข ในระหว่างทุกข์ ที่ยังไม่เกิดขึ้นเวทนาทั้ง ๓ อย่างนี้เรียก เวทนาภายใน

ความปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ เวทนานุปัสสนานิทเทศ^{๑๗} ว่า

ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในตนอยู่ เป็นอย่างไร

ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เสวยทุกขเวทนา เมื่อเสวยอุทกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยอุทกขมสุขเวทนา เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนามีอามิส หรือเมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนาไม่มี

^{๑๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๘/๒๘๓.

^{๑๗} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐.

อามิส เมื่อเสวยยทุกขมสุขเวหนามีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยยทุกขมสุขเวหนามีอามิส หรือเมื่อเสวยยทุกขมสุขเวหนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดว่า เราเสวยยทุกขมสุขเวหนาไม่มีอามิส

ภิกษุณัสนเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดี ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดีแล้วจึงส่งจิตไปในเวทนาภายนอกตน

(๓.๒) เวทนาภายนอก ก็มี ๓ อย่างเหมือนกัน คือ (๑) โสมนัสสเวทนา ความยินดีปรีดาราเริงอยู่ในอารมณ์ภายนอก เป็นต้นว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ฌัมมารมณ ที่เกิดจากอายตนะทั้ง ๖ เป็นต้น เมื่อใจได้ถูกต้องติดต่อยินดีอยู่ในอารมณ์อันนั้น เรียกว่า โสมนัสสเวทนา (๒) โทมนัสสเวทนา ความคับแค้นน้อยใจได้เกิดขึ้นจากอาการที่ได้ประจวบกับอารมณ์ภายนอก เป็นต้นว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นอาทิ เมื่อปรากฏแก่ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้นแล้ว สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ถ้าเป็นที่ไม่พอใจของตน เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา จึงได้เกิดโทมนัสสเวทนาประการหนึ่ง (๓) อุpekขาเวทนา คือ รูป เสียง กลิ่น รส เป็นอาทิทั้งหลายเหล่านั้น ได้ผ่านมารกระทบถูกต้องอายตนะภายใน ก็ได้ยินดียินร้าย ใจเป็นกลางวางเฉยอยู่ เรียกว่าอุpekขาเวทนา ที่เรียกว่า เวทนาภายนอก เพราะเหตุว่า เนื่องด้วยการเกิดจากอายตนะภายนอก

ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายนอกตนอยู่ เป็นอย่างไร^{๑๔}

ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยสุขเวทนาว่า เขากำลังเสวยสุขเวทนา รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยทุกขเวทนาว่า เขากำลังเสวยทุกขเวทนา รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยว่า อทุกขมสุขเวทนา รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยสุขเวหนามีอามิสว่า เขากำลังเสวยสุขเวหนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยสุขเวหนาไม่มีอามิสว่า เขากำลังเสวยสุขเวหนาไม่มีอามิส รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยทุกขเวหนามีอามิสว่า เขากำลังเสวยทุกขเวหนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยทุกขเวหนาไม่มีอามิสว่า เขากำลังเสวยทุกขเวหนาไม่มีอามิส รู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยยทุกขมสุขเวหนามีอามิสว่า เขากำลังเสวยยทุกขมสุขเวหนามีอามิส หรือรู้ชัดบุคคลผู้กำลังเสวยยทุกขมสุขเวหนาไม่มีอามิสว่า เขากำลังเสวยยทุกขมสุขเวหนาไม่มีอามิส

ภิกษุณัสนเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดี ครั้นเสพ เจริญ ทำให้มาก กำหนดนิมิตนั้นด้วยดีแล้วจึงส่งจิตไปในเวทนาภายในตนและภายนอกตน

(๓.๓) เวทนาในเวทนา คือ การหมายเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของเวทนาทั้งหลายที่กล่าวมานั้น คือ ไม่ต้องเลือก เป็นต้นว่า มีสุขปรากฏแก่ตนเมื่อไร ให้จิตพิจารณาอยู่ในเวทนาอันนั้น เช่นว่า มีสุขก็ให้ตั้งสติกำหนดระลึกอยู่ในที่นั้น ประคองสุขอันนั้นให้อยู่ในตน ประคองตนให้อยู่ในสุข อย่าให้

^{๑๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐-๓๑๑.

คลาดเคลื่อนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอื่นและอย่าให้ความปรารถนาใด ๆ เกิดขึ้นในขณะจิตอันนั้นแล้ว
ค่อยใช้อาตมปี ความเพียรเพ่งพิจารณาดูความจริงของเขา สัมผัสปัญญาความรู้ดี ให้อยู่สังเกตจิตใจ
ให้รู้ตัวอยู่กับที่ อย่าให้กระแสของสมุทัยเกิดขึ้น

ภิกษุพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในตนและภายนอกตนอยู่ เป็นอย่างไร^{๑๙}

ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดสุขเวทนาว่า เป็นสุขเวทนา รู้ชัดทุกขเวทนาว่า เป็นทุกขเวทนา รู้
ชัดอทุกขมสุขเวทนาว่า เป็นอทุกขมสุขเวทนา รู้ชัดสุขเวทนามีอามิสว่า เป็นสุขเวทนามีอามิส หรือรู้ชัด
สุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นสุขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดทุกขเวทนามีอามิสว่า เป็นทุกขเวทนามีอามิส
หรือรู้ชัดทุกขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นทุกขเวทนาไม่มีอามิส รู้ชัดอทุกขมสุขเวทนามีอามิสว่า เป็น
อทุกขมสุขเวทนามีอามิส หรือรู้ชัดอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิสว่า เป็นอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส

ด้วยอาการอย่างนี้ ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาภายในตนและภายนอกตน
อยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔) ความสำคัญของเวทนา

ความปรากฏในมรุตปิณฑิกสูตร ว่า

“... จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยจักขุและรูปารมณฺ์ ความประจวบกันแห่งธรรมทั้ง
๓ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใด ย่อมหมายรู้
อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอตรีกอารมณ์นั้น บุคคลตรีกอารมณ์โดยอตรีกคิดปรุง
แต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่
ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญาเย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางตาทั้งที่เป็นอดีต
อนาคตและปัจจุบัน”

โสตวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยโสตและสัททารมณฺ์ ฯลฯ

ฆานวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยฆานะและคันธารมณฺ์ ฯลฯ

ชีวหาวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยชีวหาและรสารมณฺ์ ฯลฯ

กายวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยกายและโผฏฐัพพารมณฺ์ ฯลฯ

มนโณวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยมนและธรรมารมณฺ์ ความประจวบกันแห่ง ธรรมทั้ง ๓
เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ โดยอตรีกอารมณ์
นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์โดยอตรีกอารมณ์นั้น บุคคลตรีกอารมณ์โดยอตรีกคิดปรุง
แต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใด เพราะความคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ แง่

^{๑๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๑.

ต่างๆ แห่งปัญจสัญญาย่อมครอบงำบุรุษในธรรมารมณ์ทั้งหลายที่จะพึงรู้แจ้งทางใจ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน

เมื่อมีจักขุ มีรูปารมณ์และมีจักขุวิญญาณ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา

เมื่อมีโสตะ มีสัททารมณ์ ฯลฯ

เมื่อมีฆานะ มีคันธารมณ์ ฯลฯ

เมื่อมีชีวหา มีรสารมณ์ ฯลฯ

เมื่อมีกาย มีโณภูมัพพารมณ์ ฯลฯ

เมื่อมีมโน มีธรรมารมณ์และมีมโนวิญญาณ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติผัสสะ เมื่อมีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อมีการบัญญัติเวทนา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อมีการบัญญัติสัญญา เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อมีการบัญญัติวิตก เป็นไปได้ที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา

เมื่อไม่มีจักขุ ไม่มีรูปารมณ์ ไม่มีจักขุวิญญาณ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจัก บัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการ บัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา

เมื่อไม่มีโสตะ ไม่มีสัททารมณ์ ฯลฯ

เมื่อไม่มีฆานะ ไม่มีคันธารมณ์ ฯลฯ

เมื่อไม่มีชีวหา ไม่มีรสารมณ์ ฯลฯ

เมื่อไม่มีกาย ไม่มีโณภูมัพพารมณ์ ฯลฯ

เมื่อไม่มีมโน ไม่มีธรรมารมณ์ ไม่มีมโนวิญญาณ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจัก บัญญัติผัสสะ เมื่อไม่มีการบัญญัติผัสสะ เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติเวทนา เมื่อไม่มีการบัญญัติเวทนา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติสัญญา เมื่อไม่มีการบัญญัติสัญญา เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจัก

บัญญัติวิตก เมื่อไม่มีการบัญญัติวิตก เป็นไปไม่ได้เลยที่เขาจักบัญญัติการครอบงำโดยแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจสัญญา ...”^{๒๐}

นั่นคือเวทนาเกิดจากผัสสะคือ การรับรู้ เมื่อมีการประจวบกันระหว่างอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ก็เกิดผัสสะ เมื่อเกิดผัสสะขึ้นเวทนามีเกิดทันที เป็นเพียงความรู้สึกสุข ทุกข์หรือไม่สุข ไม่ทุกข์คือเฉย ๆ ซึ่งจิตจะปรุงแต่งต่อไปเป็นสังขาร (วิตกกะ - การตรึกนึกคิด→ปัญจะ - จิตคลอเคลียอยู่กับอารมณ์) เกิดความชอบ ไม่ชอบอีกต่อหนึ่ง แต่เวทนาเป็นเพียงกิจกรรมของจิตในขั้นรับเท่านั้น ซึ่งถ้าเป็นปุถุชนจะเกิดกระบวนการแบบเสพเสวยโลก

กล่าวได้ว่า เวทนาเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อ หรือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะแยกความรู้ต่อจากกระบวนการรับรู้ว่าเป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ (กระบวนการแบบวิวิธ) หรือความรู้ที่ไม่บริสุทธิ์ (กระบวนการแบบสังสารวิธ) ในกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ เวทนามีบทบาทเป็นเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ ส่วนในกระบวนการสังสารวิธ เวทนาเป็นปัจจัยตัวเอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการทั้งหมด กล่าวได้ว่ามนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไร ทำการอะไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา หรือชีวิตจะเป็นอย่างไรก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา จึงนับว่าเวทนาสำคัญยิ่งต่อชีวิตเพราะถ้าเกิดเวทนาแล้วปฏิบัติตนไม่ถูกต้อง ก็เกิดกระบวนการแบบสังสารวิธ บุคคลจะเวียนวนอยู่กับทุกข์ไม่สิ้นสุด ฉะนั้นบุคคลจะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ ก็ต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องเหมาะสม จนเกิดกระบวนการแบบวิวิธเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงนั่นเอง เพราะเวทนาสำคัญเช่นนี้และพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าเวทนาสามารถทำให้บุคคลหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ จึงทรงสอนวิธีออกจากทุกข์ด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน ซึ่งเป็น ๑ ในสติปัฏฐาน ๔ นั้น^{๒๑}

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ปุพพสูตร^{๒๒}

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิด ดังนี้ว่า

‘เวทนามีเท่าไร ความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างไร อะไรเป็นคุณแห่งเวทนา อะไรเป็นโทษแห่งเวทนา อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา’

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๕.

^{๒๑} ผู้ช่วยศาสตราจารย์จินดา เสงสมบุญ, “รูปแบบการปฏิบัติต่อเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, หน้า ๑๙.

^{๒๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๒/๓๐๕-๓๐๖.

เรานั้นได้คิดต่อไปว่า ‘เวทนามี ๓ ประการนี้ คือ

๑. สุขเวทนา   ๒. ทุกขเวทนา

๓. อทุกขมสุขเวทนา

เหล่านี้เราเรียกว่า เวทนา

เพราะผัสสะเกิดเวทนาจึงเกิด ตัณหาเป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา ฯลฯ ธรรม
เป็นที่กำลังจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในเวทนา นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากเวทนา”

๕) เวทนากับไตรลักษณ์

เวทนากับไตรลักษณ์ คือ เวทนาที่เป็นอนิจจลักษณะ เวทนาที่เป็นทุกขลักษณะ
เวทนาที่เป็นอนัตตลักษณะ เวทนาเป็นส่วนที่มีการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข ทุกข์หรือเฉย ๆ ดังนี้

(๕.๑) เวทนาเป็นอนิจจลักษณะ เพราะเวทนามีลักษณะการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก
สุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เป็นการ เกิด ดับ ตลอดเวลา แปรปรวน ทยอยได้ชั่วขณะและขัดต่อความ
เที่ยง สาเหตุสำคัญที่ไม่สามารถเข้าถึงอาการไม่เที่ยงดังกล่าว คือ ความสืบทอดของเวทนา ซึ่งปิดบัง
อนิจจลักษณะของเวทนา จึงมีลักษณะเป็นอนิจจลักษณะ^{๒๓}

(๕.๒) เวทนาเป็นทุกขลักษณะ เพราะมีลักษณะการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข
ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เป็นสภาวะการเปลี่ยนแปลงถึงความเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง สภาวะของความทุกข์ที่
ถูกบีบคั้น กดดันและมีการดับไปเกิดจากการเสื่อมสลายตามเหตุปัจจัย ทำให้เวทนาคงอยู่ในสภาพ
เดิมมิได้ สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นย่อมเป็นทุกข์ สาเหตุที่ไม่สามารถพบเห็นทุกขลักษณะดังกล่าวในเวทนา
เพราะการเคลื่อนไหวปิดบังทุกขลักษณะ “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์”^{๒๔}

(๕.๓) เวทนาเป็นอนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะการเสวยอารมณ์ ความรู้สึก สุข
ทุกข์ หรือเฉย ๆ ที่เป็นสภาวะที่ไม่มีใครสามารถบังคับบัญชาได้ เพราะไม่มีตัวตน ความทนอยู่ไม่ได้
ของไม่เที่ยง ทนอยู่ไม่ได้ ของที่ทนอยู่ไม่ได้ ไม่เห็นว่าเป็นตัวเรา ไม่มีอัตตาตัวตนถาวร ไม่มีความเป็น
ตัวตน จึงเป็นอนัตตลักษณะ ดังพระพุทธพจน์ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้น
เป็นอนัตตา”^{๒๕} สาเหตุที่ไม่สามารถพบอนัตตลักษณะได้ในเวทนา เพราะความยึดถือว่าเป็นตัวตน
นั่นเอง

^{๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๖.

^{๒๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๘/๓๕๖, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๙/๙๕.

^{๒๕} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕/๒๙.

๑.๒ หลักการของเวทนานุปัสสนา

ความปรากฏใน อภิธรรมปิฎก วิจารณ์^{๒๖} โดยสรุปว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุตามรู้ในเวทนาอยู่อย่างไรเล่า” “ภิกษุในศาสนานี้”

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนา
๒. เมื่อเสวยทุกข์เวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยทุกข์เวทนา
๓. เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนา
๔. เมื่อเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณอยู่
๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณ
๖. เมื่อ เสวยทุกข์เวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยทุกข์เวทนาอิงกามคุณ
๗. เมื่อเสวยทุกข์เวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยทุกข์เวทนาไม่อิงกามคุณอยู่
๘. เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณอยู่
๙. เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณ ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณ

อยู่ ทั้งหลายเหล่านี้ พึงแยกอธิบายเวทนาด้วยหลักการ ดังนี้

๑.๒.๑ สุขเวทนา

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ปฐมปุพเพสัมโพธิสูตร^{๒๗} ว่า

“พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อก่อนเราเป็นโฬิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดตั้งนี้ว่า ‘อะไรหนอเป็นคุณ (อัสสาทะ-สภาวะที่อร่อย หรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ) อะไรเป็นโทษ (อาทีนวะ-สภาวะที่ไม่อร่อย มีทุกข์กายและทุกข์ใจ ซึ่งมีธรรมเป็นเหตุ) ของจักขุ (ตา) อะไรเป็น เครื่องสลัดออกจากจักขุ ฯลฯ โสตะ (หู) ฯลฯ ฆานะ (จมูก) ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) ฯลฯ กาย อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษของมโน (ใจ) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากมโน ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดตั้งนี้ว่า ‘สภาพที่สุขโสมนัส สอาศัยจักขุเกิดขึ้น นี่เป็นคุณของจักขุ สภาพที่จักขุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่ เป็นโทษของจักขุ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ (หมายถึง นิพพาน) ในจักขุ นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ สภาพที่สุขโสมนัสสอาศัยโสตะ ฯลฯ สภาพที่สุขโสมนัสสอาศัยฆานะ ฯลฯ สภาพที่สุขโสมนัสสอาศัยชิวหาเกิดขึ้น นี่เป็นคุณ

^{๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐.

^{๒๗} ส.สฬ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑.

ของชีวหา สภาพที่ชีวหาไม่ เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของชีวหา ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ (ฉันทราคะ หมายถึง ความกำหนัดที่ไม่รุนแรง (ฉันทะ) และ ความกำหนัดที่รุนแรง) ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะในชีวหา นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากชีวหา

สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยกาย ฯลฯ สภาพที่สุขโสมนัสอาศัยมโน นี่เป็นคุณของมโน สภาพที่มโนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี่เป็นโทษของมโน ธรรมเป็นที่กำจัด ฉันทราคะ ธรรม เป็นที่ละฉันทราคะในมโน นี่เป็นเครื่องสลัดออกจากมโน’ ภิคุทั้งหลาย ตราบใดเรายังไม่รู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ และเครื่องสลัดออกโดย ความเป็นเครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ ตามความเป็นจริงอย่างนี้ ตราบ นั้นเรายังไม่ยืนยันว่า ‘เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิ- ญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อม ทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์’ แต่เมื่อใดเรารู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออกโดย ความเป็นเครื่องสลัดออก จากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า ‘เป็นผู้ ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่ สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์’ อนึ่ง ญาณทัสสนะ (ญาณทัสสนะ หมายถึง ปัจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือสำรวจรู้มรรคผลกิเลสที่ละได้แล้ว และนิพพาน) เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ‘วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้ เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพ ใหม่ไม่มีอีก”

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค นีรามิสสูตร^{๒๘} ว่า
 “ภิคุทั้งหลาย ปิตีมีอามิสกัมมิ ปิตีไม่มีอามิสกัมมิ ปิตีไม่มีอามิสยิ่งกว่าปิตีไม่มีอามิสกัมมิ
 สุขมีอามิสกัมมิ สุขไม่มีอามิสกัมมิ สุขไม่มีอามิสยิ่งกว่าสุขไม่มีอามิสกัมมิ
 อุเบกขามีอามิสกัมมิ อุเบกขาไม่มีอามิสกัมมิ อุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขา ไม่มีอามิสกัมมิ

วิโมกข์มีอามิสกัมมิ วิโมกข์ไม่มีอามิสกัมมิ วิโมกข์ไม่มีอามิสยิ่งกว่าวิโมกข์ไม่มีอามิสกัมมิ
 ปิตีมีอามิส เป็นอย่างไร
 คือ กามคุณ ๕ ประการนี้
 กามคุณ ๕ ประการ อะไรบ้าง ได้แก่

^{๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๔/๓๐๔-๓๑๒.

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด ฯลฯ

๕. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ ปิตีที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้น นี้เราเรียกว่า ปิตีมีอามิส

ปิตีไม่มีอามิส เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ ปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปิตี และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจรรระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปิตีและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ นี้เราเรียกว่า ปิตีไม่มีอามิส

ปิตีไม่มีอามิสยิ่งกว่าปิตีไม่มีอามิส เป็นอย่างไร

คือ ปิตีที่เกิดขึ้นแก่พระชีณาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ ผู้พิจารณา จิตที่หลุดพ้นจากโทสะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโมหะ นี้เราเรียกว่า ปิตีไม่มี อามิสยิ่งกว่าปิตีไม่มีอามิส

สุขมีอามิส เป็นอย่างไร

คือ กามคุณ ๕ ประการนี้

กามคุณ ๕ ประการ อะไรบ้าง ได้แก่

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด ฯลฯ

๕. โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่นำปรารภนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ สุขโสมนัสที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการ นี้เกิดขึ้น นี้เราเรียกว่า สุขมีอามิส

สุขไม่มีอามิส เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังตจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุ ปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร ปิตีและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจรรระงับไป เธอบรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร มีแต่ปิตีและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิตีจางคลายไป เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย

บรรลุดุติยานที่พระอริยะทั้งหลาย สรรเสริญว่า ‘มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข’ นี้เราเรียกว่า สุขไม่มีอาภิส

สุขไม่มีอาภิสยิ่งกว่าสุขไม่มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ สุขโสมนัสที่เกิดขึ้นแก่พระชินาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโทสะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโมหะ นี้เราเรียกว่า สุขไม่มีอาภิสยิ่งกว่าสุขไม่มีอาภิส

อุเบกขามีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ กามคุณ ๕ ประการนี้

กามคุณ ๕ ประการ อะไรบ้าง ได้แก่

๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ฯลฯ

๕. โภกฐิพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ อุเบกขาที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการ นี้เกิดขึ้น นี้เราเรียกว่า อุเบกขามีอาภิส

อุเบกขาไม่มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ บรรลุดุติยาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เราเรียกว่า อุเบกขาไม่มีอาภิส

อุเบกขาไม่มีอาภิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ อุเบกขาที่เกิดขึ้นแก่พระชินาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโทสะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโมหะ นี้เราเรียกว่า อุเบกขาไม่มีอาภิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอาภิส

วิโมกข์มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ วิโมกข์ที่ประกอบด้วยรูป ชื่อว่า วิโมกข์มีอาภิส

วิโมกข์ไม่มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ วิโมกข์ที่ไม่ประกอบด้วยรูป ชื่อว่า วิโมกข์ไม่มีอาภิส

ภิกษุทั้งหลาย วิโมกข์ไม่มีอาภิสยิ่งกว่าวิโมกข์ไม่มีอาภิส เป็นอย่างไร

คือ วิโมกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระชีนาสพผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโทสะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโมหะ นี่เราเรียกว่า วิโมกข์ไม่มีอามิสยิ่งกว่า วิโมกข์ไม่มีอามิส”

สุขเวทนา หมายถึง ความรู้สึกเป็นสุขทางกาย อันได้แก่ ความโล่ง เบาสบาย หรือ ความรู้สึกเป็นสุขทางใจ อันได้แก่ ความดีใจ เบิกบาน โสมนัสยินดี ในความจริง เด็กที่ยังไม่อดนม หรือคนทั่วไป ก็รู้ได้ว่า เป็นสุข แต่เป็นการรู้โดยความมีตัวตน ว่าเราเป็นสุขและความสุขนี้ก็เป็นของเที่ยง ไม่แปรปรวนและเป็นการไม่รู้ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย จึงไม่อาจจะอรรถสัณญา คือ ความสำคัญว่ามีตัวตน ดังพุทธพจน์ว่า “... ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยสุขเวทนา ...”^{๒๙}

๑.๒.๒ ทุกขเวทนา

ความปรากฏในโรหิตสูตร^{๓๐} ว่า

“... สมจริงดังคำที่เรากล่าวว่า ‘ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์’

คำที่ว่า ‘ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์’ นั้นเรากล่าว หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายนั้นแลไม่เที่ยง

คำที่ว่า ‘ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์’ นั้นเรากล่าว หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายนั้นแลมีความสิ้นไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความ เสื่อมไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความแตกไปเป็นธรรมดา ฯลฯ มีความดับไปเป็น ธรรมดา ฯลฯ

คำที่ว่า ‘ความเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นทุกข์’ นั้นเรากล่าว หมายถึงความที่สังขารทั้งหลายนั้นแลมีความแปรผันเป็นธรรมดา

ต่อมา เรากล่าวความดับไปแห่งสังขารตามลำดับ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ดับไป
๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ก็ดับไป
๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป
๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป
๕. เมื่อเข้าอากาศานัญจนตณฺณาน^{๓๑} รูปสัญญา ก็ดับไป

^{๒๙} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐.

^{๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔-๒๘๖.

๖. เมื่อเข้าวิญญูณัญจายตนฌาน^{๓๒} อากาสนัญจายตนสัญญาที่ดับไป
๗. เมื่อเข้าอากิญจัญญายตนฌาน^{๓๓} วิญญูณัญจายตนสัญญาที่ดับไป
๘. เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนสัญญาที่ดับไป
๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนามักดับไป
๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมดับไป โทสะย่อมดับไป โมหะย่อมดับไป

ต่อมา เรากล่าวความระงับไปแห่งสังขารตามลำดับ คือ

๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็ระงับไป ฯลฯ
  ๙. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนามักระงับไป
  ๑๐. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมระงับไป โทสะย่อมระงับไป โมหะย่อมระงับไป
- ภิกษุ ปัสสัทธิ ๖ ประการนี้ คือ
๑. เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาก็สงบ
  ๒. เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ก็สงบ
  ๓. เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็สงบ
  ๔. เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็สงบ
  ๕. เมื่อเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ สัญญาและเวทนามักสงบ
  ๖. ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว ราคะย่อมสงบ โทสะย่อมสงบ โมหะย่อมสงบ”

ทุกขเวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เป็นทุกข์ทางกาย ซึ่งเรียกว่า กายิกทุกข์ เช่น ความเจ็บปวด เมื่อย ชา คัน ร้อน เย็น จุกเสียด เหนื่อย หรือความรู้สึกเป็นทุกข์ทางใจ ซึ่งเรียกว่า เจตสิกทุกข์ เช่น โทมนัส ความเศร้าโศก เสียใจ กลัว ไม่สบายใจ ร้อนใจ วิตกกังวล เป็นต้น ดังพุทธพจน์ว่า “... ภิกษุในธรรมวินัยนี้เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดว่า เราเสวยทุกขเวทนา ...”^{๓๔}

---

^{๓๑} อากาสนัญจายตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งอรุพฌาน.

^{๓๒} วิญญูณัญจายตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดวิญญูณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรุพฌาน

^{๓๓} อากิญจัญญายตนฌาน หมายถึง ฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร (ความว่าง) เป็นอารมณ์ เรียกอีก อย่างหนึ่งว่า สัญญาคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญา กล่าวคือ ผู้บรรลุนิพพานแล้ว ขั้นต่อไป จะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธบ้าง

^{๓๔} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๖๓/๓๑๐.

๑.๒.๓ อุpekขาเวทนา

อุpekขาเวทนา (อุpekขาเวทนา) หมายถึง ความเฉยแห่งใจ เมื่อเสวยอารมณ์แห่งอุpekขาเวทนา หรือรับรู้อารมณ์ฝ่ายอุpekขา คือ ความรู้สึกเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ในบาลีเรียกว่า อทุกขมสุขเวทนา ก็อุpekขาเวทนานี้ เป็นความเฉยแห่งใจ มีสภาพเสวยอารมณ์กลาง ๆ เป็นลักษณะ แบ่งออกเป็น ๖ ชนิด คือ อุpekขาทางตา เห็นสีเฉย ๆ อุpekขาทางหู ได้ยินเสียงเฉย ๆ อุpekขาทางจมูกได้กลิ่นเฉย ๆ อุpekขาทางลิ้น รู้รสเฉย ๆ อุpekขาทางกาย รู้สัมผัสแล้วเฉย ๆ (สุขก่อนแล้วเฉยทีหลัง) อุpekขาทางใจ นึกคิดเฉย ๆ^{๓๕} เมื่อเวทนาชนิดนี้เกิดขึ้น ก็ให้มีสติระลึกกำหนดรู้เท่าทันว่า เฉยหนอ ๆ

คำว่า อุpekขาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นกลาง ไม่สุขไม่ทุกข์ เวทนาประเภทนี้ไม่ประจักษ์ชัดเจนเหมือนสุขเวทนาและทุกขเวทนา ในอรรถกถาที่อธิบายจุฬเวทลสูตร สังคิติสูตรและพหุธาตุกสูตร กล่าวถึงอุpekขาเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก เหมือนอวิชชาที่เกิดพร้อมกับโลภะและโทสะ หมายความว่า ในเวลาเกิดโลภะและโทสะนั้น มีอวิชชาเกิดร่วมด้วยโดยทำหน้าที่ปกปิดโทษของความโลภและความโกรธ ทำให้บุคคลพอใจที่จะโลภและโกรธ อุpekขาก็เช่นเดียวกัน ไม่ประจักษ์ในเวลาปกติ แต่จะปรากฏขึ้นหลังจากสุขเวทนา หรือทุกขเวทนานั้นหายไปแล้ว เมื่อนักปฏิบัติบรรลุญาณชั้นที่ ๔ เป็นต้นไปแล้ว อุpekขาเวทนา อาจจะปรากฏชัดในบางครั้ง พึงรู้อุpekขาว่า เฉยหนอ ๆ^{๓๖}

ในคำว่า เป็นผู้เห็นเสมอกันอยู่ นี้ มีอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ ธรรมชาติใด ย่อมเห็นโดยกำเนิด คือ เห็นเสมอกัน เห็นไม่ตกไปฝ่าย ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า อุpekขา โยคีบุคคลผู้เข้าอยู่ในตติยฌาน เรียกว่า อุpekขโก ผู้เห็นเสมอกัน เพราะประกอบด้วยอุpekขานั้น อันบริสุทธิ์ อันยิ่งใหญ่ ถึงซึ่งความมั่นคง^{๓๗}

^{๓๕} พระครูมานวิโรจน์, หลักการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (มหาสติปัฏฐานสูตร) พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชนกานต์ พรินติ้ง, ๒๕๕๔), หน้า ๑๘๓.

^{๓๖} พระมหาโสภณเถระ (มหาสิสยาตอ) ญาณ, วิปัสสนาธุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์), จำรูญ ธรรมดา แปล, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๙๖- ๒๙๗.

^{๓๗} พระพุทธโฆสเถระ ญาณ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ จ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๓.

ก. อรรถวิเคราะห์อุเบกขา

การที่ผู้ศึกษาเข้าใจในที่มาของรูปศัพท์ตามรูปวิเคราะห์จะทำให้คลายความสงสัยในเนื้อความที่ปรากฏในคำว่า อุเบกขา มาจากคำบาลีว่า “อุเปกขา” แยกเป็น อุป และ อิกข เมื่อนำมารวมกันคือ อุป + อิกข = อุเปกขา มีอรรถวิเคราะห์ว่า อเวรา โหนตุติ อาทิพยาปารปปหาเนน มชตตภาวูปคมนเนน จ อุเปกขิตติ = อุเบกขา ธรรมชาติโดยย่อเห็นเสมอกัน โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งปวง “จงอย่าผูกเวรกัน” เป็นต้น และโดยเข้าถึงภาวะเป็นกลาง ๆ ธรรมชาตินั้นเรียกว่า อุเบกขา อุเปกขาสหคต ตั้งวิเคราะห์ว่า อุเปกขาย สหคต = อุเปกขาสหคต “จิตที่เกิดพร้อมกับอุเบกขา ชื่อว่า อุเปกขาสหคต”^{๓๘}

ข อุเบกขามือองค์ ๖ คือ ภาวผู้เป็นพระอรหันต์ในพระธรรมวินัยนี้

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว	๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว
๓. ตมกลิ่นทางจมูกแล้ว	๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว
๕. ถูกต้องสัมผัสทางกายแล้ว	๖. รับรู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่ติใจเสียใจ
- เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่

ค อุเบกขาองค์มี ๑๐ คือ

๑. ฉฬงคุเปกขา	อุเบกขาประกอบด้วยองค์ ๖
๒. พรหมวิหารอุเบกขา	อุเบกขาในพรหมวิหาร
๓. โพชฌงคุเปกขา	อุเบกขาในโพชฌงค์
๔. วิริยอุเบกขา	อุเบกขาคือวิริยะ
๕. สงขารอุเบกขา	อุเบกขาในสังขาร
๖. เวทณูเปกขา	อุเบกขาในเวทนา
๗. วิปัสสนุเปกขา	อุเบกขาในวิปัสสนา
๘. ตตรมชมตตูปะกขา	อุเบกขาในเจตสิก หรือ อุเบกขาที่ยังธรรม
	ทั้งหลายที่เกิดพร้อมกันให้เป็นไปเสมอกัน
๙. ฌานอุเบกขา	อุเบกขาในฌาน

^{๓๘}พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฑโฒ ภิคุ), **ปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน)**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖.

๑๐. ปาริสุทฺธเปกขา

อุเบกขาบริสุทฺธจากข้าศึก^{๓๙}

เมื่อผู้ศึกษาได้เข้าใจตามการไขความที่แสดงออกมาแล้ว จิตที่เข้าไปรับสภาวะของอุเบกขาที่เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติย่อมชัดเจนในจิตของตนนั่นเอง แยกอรรถาธิบายดังนี้

อธิบาย ฉฬงคุเปกขา^{๔๐}

ในอุเบกขา ๑๐ ประการนั้น อุเบกขาของพระชีนาสพอันใด คืออาการที่ไม่ละปกติภาวะอันบริสุทฺธ ในคลองแห่งอารมณ์ ๖ ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ในทวารทั้ง ๖ ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้เป็นพระอรหันตชีนาสพในศาสนานี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ติใจ ย่อมไม่เสียใจ เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะเห็นเสมอกันอยู่อุเบกขานี้ชื่อว่า ฉฬงคุเปกขา ซึ่งสอดคล้องกับพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต ปฐมาหุเนยยสูตร^{๔๑} ดังนี้ว่า

“... ธรรม ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ ^{๔๒}	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่
๒. ฟังเสียงทางหูแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่
๓. ดมกลิ่นทางจมูกแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่
๔. ลิ้มรสทางลิ้นแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่
๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่
๖. รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว ไม่ติใจ ไม่เสียใจ	มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก ...”

ความบริสุทฺธที่เกิดจากการมองเห็นความจริงที่ปรากฏทางทวารในขณะที่รับรู้อารมณ์ทางทวารที่เกิดจากการรับตามเป็นจริงในการรู้แจ้งภายใน การรู้แจ้งที่เป็นในอารมณ์เหล่านั้น ทำให้ความบริสุทฺธในการรับรู้เกิดขึ้นด้วยปัญญาที่แสดงความจริงของรูปนาม ย่อมไม่ติใจ ย่อมไม่เสียใจ

^{๓๙} พระพุทฺธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทฺธิมรรค, สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๓.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๓.

^{๔๑} อง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑/๔๑๒.

^{๔๒} ไม่ติใจ หมายถึง ไม่กำหนดยินดีในอิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา). ไม่เสียใจ หมายถึง ไม่ขัดเคืองในอนิฏฐารมณ์ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) สูตรนี้ทรงแสดงถึงธรรมที่เป็นคุณสมบัติของพระชีนาสพ.

เป็นผู้มีสติสัมปชัญญะเห็นเสมอกันอยู่ อุเบกขาของพระอรหันต์ ในการที่กระทบกับอวิชชาธรรมและอนิจจังนั้น ทำให้จิตวางเฉยได้^{๔๓} จะเห็นได้ว่า ความรู้ที่ปรากฏสภาวะของอุเบกขาที่เป็นไปในทวารของพระอริยะผู้เป็นอรหันต์แล้วนั้น แสดงออกถึงการรับรู้ทางทวารที่เกิดการกระทบสัมผัสทั้งอายตนะภายในกับภายนอกที่เกิดขึ้นในขณะที่รับคือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ที่อาศัยปัจจัยที่ปรากฏอาการรับรู้ที่เป็นไปในขณะกระทบคือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและอัมมารมณที่ขึ้น ไม่ตกไปในความยินดียินร้ายในอาการนั้น ๆ ขณะเห็นรูปทางตาแล้ว เป็นผู้ไม่ใส่ใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่^{๔๔} เมื่อการปฏิบัติของผู้ปฏิบัติเข้าถึงสภาวะที่เป็นผู้วางใจได้ถึงความไม่ยินดียินร้ายความเป็นมุนีตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงย่อมปรากฏออกมาให้เห็นตามคุณสมบัติที่ตนเองเข้าถึงนั้นดังมีปรากฏดังนี้ว่า เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ฟังเสียงทางหู ... เป็นผู้อบรมแล้ว เป็นผู้สงบรอคอยอยู่แต่เวลาเท่านั้น รวมความว่า เมื่อคนทั้งหลายไม่สงบ มุนีนั้น เป็นผู้สงบ ... วางเฉย^{๔๕} ความเป็นกลางแห่งอินทรีย์ ๖ เช่น เมื่อเห็นรูป บุคคลก็วางใจเป็นกลาง ไม่ดีใจและไม่เสียใจ^{๔๖}

อุเบกขา พรหมวิหารอุเบกขา^{๔๗}

อุเบกขาคันธ คืออาการอันเป็นกลาง ๆ ในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุมีจิตประกอบด้วยอุเบกขาแผ่ไปทางทิศหนึ่งอยู่ อุเบกขานี้ชื่อว่า พรหมวิหารอุเบกขา ซึ่งสอดคล้องกับพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เติวิขสูตร^{๔๘} ว่า

“... ยังมีอีก วาเสฏฐะ ภิกษุมิภรรณาจิต ฯลฯ มุทิตาจิต ฯลฯ มีอุเบกขาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน เบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยอุเบกขาจิตอันไพบูรณ์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ ...”

^{๔๓} พระมหาชินวัฒน์ จกกวโร, คู่มือศึกษาอิทธิมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ ๒ เจตสิกปรมัตถ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๓๖.

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๓๓/๔๓๘.

^{๔๕} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๓๙๓/๖๒๐.

^{๔๖} พระอุปติสสเถระ รัตน, วิมุตติมรรค, พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๓.

^{๔๗} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๔.

^{๔๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๕๕๖/๒๔๕.

พรหมวิหารุเบกขา คือ เป็นอุเบกขาที่มีความวางเฉยในขณะที่รับรู้ความยินและไม่ยินดี ที่มีเหตุเกิดขึ้นกับสัตว์ทั้งหลายที่มีกรรมเป็นของของตน รับรู้สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยจิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา ปัญญา ที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยของสัตว์เหล่านั้นเป็นผู้กระทำด้วยตนเอง

อธิบาย โขฆังคุเบกขา^{๔๙}

อุเบกขาใด คือ อาการอันเป็นกลาง ๆ ในสหชาตธรรมทั้งหลาย ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุยอมยังอุเบกขาสัมโพฆณค์อันอาศัยวิเวก อันอาศัยนิพพานให้เกิดขึ้น อุเบกขานี้ชื่อว่า โขฆังคุเบกขา สอดคล้องกับพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก^{๕๐} ว่า

“... ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้ว เจริญสติสัมโพฆณค์ ที่อาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในการสละพิจารณาโดยแยบคายแล้ว เจริญธัมมวิจยสัมโพฆณค์ ฯลฯ เจริญวิริยสัมโพฆณค์ ฯลฯ เจริญปิตีสัมโพฆณค์ ฯลฯ เจริญปัสสัทธิสัมโพฆณค์ ฯลฯ เจริญสมาธิสัมโพฆณค์ ฯลฯ เจริญอุเบกขาสัมโพฆณค์ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละ ซึ่งเมื่อไม่เจริญอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอเจริญอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้ ...”

การเข้าถึงสภาวะที่เกิดขึ้นจากที่มีการพัฒนาอินทรีย์ทั้งหลายให้เกิดความพร้อมสมดุลให้สม่ำเสมอ กัน มุ่งให้ศรัทธาทำงานเต็มกำลังคู่กันไปกับปัญญาที่รู้เห็นรูปรูปนามอย่างชัดเจน ที่มีวิริยะ หนุนกำลังให้เกิดสมาธิอย่างต่อเนื่อง ในขณะที่กำหนดรู้อุเบกขาสัมโพฆณค์ทำหน้าที่ของตนเองอย่าง แก่กล้า ความพร้อมเพรียงแห่งสภาวะธรรมมีสติเป็นต้น ความชวนชวายนในกิจที่เป็นของตนยอมดำเนิน สภาวะของความตั้งมั่นแน่วแน่ในทุกอารมณ์ที่ตนเข้าถึง ก็จะเกิดขึ้นที่ปรากฏเพียงสภาวะของรูป สภาวณาม สภาวาทิเกิดขึ้น สภาวาทิปรากฏเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สภาวเหล่านี้ย่อมปรากฏ แจ่มแจ้งในสภาวะจิตของผู้เข้าถึงการกำหนดรู้ในอุเบกขาสัมโพฆณค์

^{๔๙} พระพุทธโฆสะเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ อาสภมหาเถร), แปล และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๔.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗/๒๕-๒๖. (สัพพาสวสูตร).

อธิบาย วิธีอุปเทศา^{๕๑}

อุปเทศาอันใด กล่าวคือ ความเพียรที่ไม่ตั้งเครียดเกินไปและไม่หย่อนยานเกินไป ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า ภิกษุผู้ใดบุคคล ย่อมมนสิการถึงอุปเทศานิมิตตตลอดกาลโดยกาล อุปเทศา^{๕๒}นี้ชื่อว่า วิธีอุปเทศา พิจารณาเทียบเคียงกับ พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย คิกนิบาต นิมิตตสูตร ว่า^{๕๓}

“ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิต^{๕๔} พึงมนสิการนิมิต ๓ ประการ ตามสมควรแก่เวลา คือ

๑. พึงมนสิการสมาธินิมิต^{๕๕} ตามสมควรแก่เวลา
๒. พึงมนสิการปคคณินิมิต^{๕๖} ตามสมควรแก่เวลา
๓. พึงมนสิการอุปเทศานิมิต^{๕๗} ตามสมควรแก่เวลา

ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะสมาธินิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะปคคณินิมิตอย่างเดียว เป็นได้ที่จิตนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อความฟุ้งซ่าน ถ้าภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตพึงมนสิการเฉพาะอุปเทศานิมิตอย่างเดียว เป็นไปได้ที่จิตนั้นจะไม่พึงตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ แต่เมื่อใดที่ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตมนสิการสมาธินิมิตตามสมควรแก่เวลา มนสิการปคคณินิมิตตามสมควรแก่เวลาและมนสิการอุปเทศานิมิตตามสมควรแก่เวลา เมื่อนั้นจิตนั้นย่อมอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่องและไม่เสียหาย ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะ

เปรียบเหมือนช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองตระเตรียมแก้ว เอาคีมคีบทองใส่ ลงที่ปากแก้ว แล้วสูบลมตามสมควรแก่เวลา เอาน้ำประพรมตามสมควรแก่เวลา พัง ดูตามสมควรแก่เวลา ถ้าช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองพึงสูบลมทองนั้นอย่างเดียวกัน เป็นไปได้ที่ทองนั้นพึงไหม้ ถ้าช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองพึงเอาน้ำประพรมทองนั้นอย่างเดียวกัน เป็นไปได้ที่ทองนั้นพึงเย็น ถ้าช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองพึงพังดูทองนั้นอย่างเดียวกัน เป็นไปได้ที่

^{๕๑} พระพุทธโฆสเถระ รัชกาล, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๔.

^{๕๒} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๐๓/๓๔๕-๓๔๖.

^{๕๓} อธิจิต ในที่นี้หมายถึงสมถวิปัสสนาจิต (จิตในสมถะและวิปัสสนา).

^{๕๔} สมาธินิมิต หมายถึงสภาวะที่จิตแน่วแน่มีอารมณ์เดียว (เอกัคคตา) เป็นเหตุ.

^{๕๕} ปคคณินิมิต หมายถึงความเพียรที่เป็นเหตุ.

^{๕๖} อุปเทศานิมิต หมายถึงสภาวะเป็นกลาง ๆ (มัชฌิมาตภาวะ) ที่เป็นเหตุ.

ทองนั้นไม่สุกทั่วถึง แต่เมื่อใดช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองสุบลมทองนั้นตามสมควรแก่เวลา เอน้ำประพรมตามสมควรแก่เวลา พังดูตามสมควรแก่เวลา ทองนั้นย่อมอ่อน ใช้การได้ ผุดผ่องและไม่แตกง่าย ใช้งานได้ดีและช่างทอง หรือลูกมือของช่างทองมุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดใด ๆ คือ แผ่นทอง ต่างหู สร้อยคอ หรือมาลัยทอง ทองนั้น ย่อมอำนวยความสะดวกให้เขาได้ แม้ฉันใด ... เมื่อนั้น จิตนั้นย่อมอ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่องและไม่เสียหาย ตั้งมั่นด้วยดีเพื่อความสิ้นอาสวะและภิกษุ นั้นย่อมโน้มจิตไปเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาใด ๆ เมื่อมีเหตุแห่งสติ เธอย่อมบรรลु ความเป็นผู้เหมาะสมที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้น ๆ ...”

วิริยเบกขา คือ เป็นอุเบกขาที่สม่ำเสมอ ไม่ยิ่งไม่หย่อน ปานกลาง กายก็ไม่ลำบาก จิตใจก็ไม่เบาสบาย เป็นมัชฌิมาปฏิปทานั่นเอง

อธิบาย สังขารูปেকขา^{๕๗}

อุเบกขาอันใด ที่พิจารณาข้าศึกมีนิर्वรณเป็นต้นโดยสภาวะแล้วจึงลงความเห็น ซึ่งมีอาการเป็นกลาง ๆ ในการยึดถือสังขาร อันมาแล้วอย่างนี้ว่า สังขารูปেকขาทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมณะมีเท่าไร? สังขารูปেকขาทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยอำนาจมีวิปัสสนามีเท่าไร? สังขารูปেকขาเกิดขึ้นด้วยอำนาจสมณะมี ๘ สังขารูปেকขาเกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนามี ๑๐ อุเบกขานี้ชื่อว่า สังขารูปেকขา พึงพิจารณาจากพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค^{๕๘} ว่า

“... สังขารูปেকขา ๘ อย่าง อะไรบ้าง เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมณะ คือ

๑. ปัญญาที่พิจารณานิर्वรณแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้ปฐมฌาน ชื่อว่าสังขารูปেকชาญาณ

๒. ปัญญาที่พิจารณาวิตกวิจารณ์แล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้ทุติยฌาน ชื่อว่าสังขารูปেকชาญาณ

๓. ปัญญาที่พิจารณาปิติแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้ตติยฌาน ชื่อว่าสังขารูปেকชาญาณ

๔. ปัญญาที่พิจารณาสุขและทุกข์แล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้ จตุตถฌาน ชื่อว่าสังขารูปেকชาญาณ

^{๕๗} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๔.

^{๕๘} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๗/๙๑-๙๒.

๕. ปัญญาที่พิจารณารูปสัญญา ปฏิสนธิสัญญานานัตตสัญญาแล้วดำรงมั่น อยู่ เพื่อต้องการได้อากาสนัญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๖. ปัญญาที่พิจารณาอากาสนัญญาตนสัญญาแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อ ต้องการได้วิญญาณัญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๗. ปัญญาที่พิจารณาวิญญาณัญญาตนสัญญาแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อ ต้องการได้อากิณัจญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๘. ปัญญาที่พิจารณาอากิณัจญญาตนสัญญาแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อ ต้องการได้เนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

สังขารูปกชา ๘ อย่างนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจสมณะ

สังขารูปกชา ๑๐ อย่าง อะไรบ้าง เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา คือ

๑. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเป็นเครื่อง ประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด ความอุปบัติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความเศร้า โศก ความราพัน ความคับแค้นใจแล้วดำรงมั่นอยู่ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติมรรค ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๒. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้โสดาปัตติผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๓. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้สกทาคามิมรรค ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๔. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้สกทาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๕. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อานาคามิมรรค ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๖. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อานาคามิผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๗. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อรหัตตมรรค ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๘. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้อรหัตตผลสมาบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๙. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ฯลฯ เพื่อต้องการได้สัญญาตวิหารสมบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

๑๐. ปัญญาที่พิจารณาความเกิดขึ้น ความเป็นไป นิमित กรรมเป็นเครื่อง ประมวลมา ปฏิสนธิ คติ ความบังเกิด ความอุบัติ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย ความเศร้าโศก ความราพัน ความคับแค้นใจแล้วดำรงมันอยู่ เพื่อต้องการได้อนิมิตตวิหารสมบัติ ชื่อว่าสังขารูปกชาญาณ

สังขารูปกชาญาณ ๑๐ อย่างนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจวิปัสสนา

การที่ผู้ปฏิบัติทำความต่อเนื่องของสติจนมีกำลังสมบูรณ์เต็มที่แล้วจะทำให้ไม่ต้องใส่ใจจดจ้องเพื่อที่จะกำหนด สังขารซึ่งเป็นอารมณ์ที่กำลังเกิดดับอยู่และไม่ต้องไปใส่ใจจดจ่อ จ้องเพื่อให้รู้กระจ่างซึ่งลักษณะอาการดับของสังขาร ที่เป็นอารมณ์และลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตน ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติของสังขาร เมื่อเข้าใจในสังขารอย่างนี้จิตของผู้ปฏิบัติย่อมผ่องใสมาก ปราศจากการเห็นโทษ หรือความเบื่อหน่ายในสังขาร ไม่มีความปรารถนาที่จะพ้นไปจากสังขาร ไม่มีความวิตกกังวลในสังขารและไม่มีความกลัวในสังขารใด ๆ เพราะความคุ้นเคยในสังขารที่มีจิตเป็นกลางด้วยปัญญา นี่คือนิมิตที่เป็นไปในสังขาร ดังปรากฏในเนื้อความของปัญญาในสังขารูปกชาญาณที่เป็นความจริงในสังขารอย่างละเอียดและสงบสามารถตั้งอยู่ในลักษณะนี้ เป็นปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไป พิจารณาและดำรงมันอยู่ จากนิमित ... จากกรรมเป็นเครื่องประมวลมา ... จากปฏิสนธิ ... จากคติ ... จากความบังเกิด ... จากความอุบัติ ... จากความเกิด ... จากความแก่..จากความเจ็บไข้ ... จากความตาย ... จากความเศร้าโศก ... จากความราพัน ... ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากความคับแค้นใจ พิจารณาและดำรงมันอยู่

อธิบาย เวทูปกชา^{๕๙}

อุเบกขาอันใด ที่รู้สึกไม่ทุกข์ ไม่สุข (คือเฉย ๆ) ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า สมัยใดกามาวจรกุศลจิตอันประกอบด้วยอุเบกขาเวทนาเกิดขึ้น อุเบกขานี้ชื่อว่า เวทูปกชา พิจารณาพระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี จิตตูปปาต^{๖๐} ดังนี้

“สภาวะที่เป็นอารมณ์ เป็นไฉน

^{๕๙} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๔.

^{๖๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๕๐/๕๓-๕๔.

จิตที่เป็นกามาวจรซึ่งเป็นกุศล สหระคด้วยอุเบกขา สัมปยุตด้วยญาณ มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ในสมัยนั้น ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจารณ์ อุเบกขา เอกัคคตา สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมာธินทรีย์ ปัญฺณินทรีย์ มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ ซีวิตินทรีย์ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตปฺปพละ อโลกะ อโทสะ อโมหะ อนภิชฌา อภัยบาท สัมมาทิฏฐิ หิริ โอตตปฺปะ กายปัสสัทธิ จิตตปัสสัทธิ กายลหุตา จิตลหุตา กายมุทุตา จิตตมุทุตา กายกัมมัณฺญูตา จิตตกัมมัณฺญูตา กายปาคุญญูตา จิตตปาคุญญูตา กายชุกตา จิตตชุกตา สติ สัมปชฺฌญะ สมถะ วิปัสสนา ปคคาหะและอวิกเขปะ ก็เกิดขึ้น หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป ซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล ...

อุเบกขา ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน

ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ฯลฯ

อุเปกขินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็นไฉน

ความสำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความไม่สำราญทางใจก็ไม่ใช่ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส กิริยาเสวยอารมณ์ที่ไม่ทุกข์ไม่สุข อันเกิดแต่เจโตสัมผัส ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าอุเปกขินทรีย์ ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ฯลฯ หรือสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูป ซึ่งอิงอาศัยกันเกิดขึ้นแม้อื่นในสมัยนั้น สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็นกุศล ...”

อุเบกขาเวทนานี้เป็นสภาวะที่ปรากฏความรู้สึกเป็นกลาง ไม่สุขไม่ทุกข์ ที่ปรากฏกับการรับรู้ของจิต เมื่อกำหนดรู้และเข้าใจอาการของอุเบกขาเวทนาแล้ว ก็เป็นเพียงสภาวะอย่างหนึ่งเท่านั้น ตกอยู่ในสภาพของความเกิดดับตามเหตุปัจจัยไม่ควรเข้าไปยึดถือในเวทนานั้น

อธิบาย วิปัสสนูปกิลา^{๖๑}

อุเบกขาอันใด คือความเป็นกลาง ๆ ในการพิจารณา ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า ชันธ ๕ ไฉมอยู่ ชันธ ๕ ไฉมปรากฏชัด โยคีบุคคลย่อมละชันธ ๕ นั้น ย่อมได้อุเบกขาในชันธ ๕ นั้น อุเบกขานี้ชื่อว่า วิปัสสนูปกิลา พิจารณาเทียบเคียงกับพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก^{๖๒} ว่า

“... ภิกษุในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ย่อมได้อุเบกขาอย่างนี้ว่า ‘สิ่งที่ไม่มียังไม่พึงมีแก่เรา หากจักไม่มีก็จักไม่มีแก่เรา เพราะเราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่และมีมาแล้วนั้นไป’ ภิกษุนั้น ย่อมเพติดเพลิน ชื่นชม ยึดติดอุเบกขานั้น เมื่อเธอเพติดเพลิน ชื่นชม ยึดติดอุเบกขานั้นอยู่ วิญญูณย่อมเป็นอันอาศัยอุเบกขานั้น ยึดมั่น อุเบกขานั้น อานนท ภิกษุผู้มีความยึดมั่นย่อมปรินิพพานไม่ได้”

“ก็ภิกษุนั้นเมื่อยึดมั่น จะยึดมั่นในธรรมข้อไหน พระพุทธเจ้าข้า”

“ย่อมยึดมั่นเนวสัณญานาสนัญญายตนภูมิ”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ได้ยินว่า ภิกษุนั้นเมื่อยึดมั่น ย่อมยึดมั่นอุปาทาน ส่วนที่สำคัญที่สุดหรือ พระพุทธเจ้าข้า”

“อานนท ภิกษุนั้นเมื่อยึดมั่น ย่อมยึดมั่นอุปาทานส่วนที่สำคัญที่สุด ก็อุปาทานส่วนที่สำคัญที่สุดนี้ คือเนวสัณญานาสนัญญายตนภูมิ

อานนท ภิกษุในธรรมวินัยนี้ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ย่อมได้อุเบกขาอย่างนี้ว่า ‘สิ่งที่ไม่มียังไม่พึงมีแก่เรา หากจักไม่มีก็จักไม่มีแก่เรา เพราะเราจะละสิ่งที่กำลังมีอยู่และมีมาแล้วนั้นไป’ ภิกษุนั้นไม่เพติดเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอุเบกขานั้นอยู่ เมื่อเธอไม่เพติดเพลิน ไม่ชื่นชม ไม่ยึดติดอุเบกขานั้นอยู่ วิญญูณก็อาศัยอุเบกขานั้นและยึดมั่นอุเบกขานั้นไม่ได้ อานนท ภิกษุผู้ไม่มี ความยึดมั่นย่อมปรินิพพานได้”

วิปัสสนูปกิลา คือปัญญาที่มีความเป็นกลางด้วยการพิจารณาที่เป็นไปในชันธ ๕ ตามความเป็นจริงแจ้ง ในนามรูปปัจจุบันขณะที่ตนกำหนดรู้ผู้นี้เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาและเมื่อกำหนดรู้ความพอใจในชันธเหล่านั้น ก็เกิดความวางใจด้วยความรู้เห็นในสภาวะของรูปนามที่เกิดดับนั่นเอง

^{๖๑} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๕.

^{๖๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๑-๗๒/๗๖-๗๗.

อธิบาย ตัตรมัมมัตตูปেকา^{๖๓}

อุเบกขาอันใด ที่ยังสหชาตธรรมทั้งหลายให้เป็นไปเสมอกัน ซึ่งมาแล้วในैयाปนกธรรมทั้งหลายมีฉันทะเป็นต้น อุเบกขานี้ชื่อว่า ตัตรมัมมัตตูปেকา

ความที่จิตเกิดการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ อยู่ตามเหตุแห่งความเกี่ยวข้องของจิตที่เป็นองค์ประกอบของอารมณ์ที่ตนเองเข้าไปคุ้นเคยอยู่ แต่ยังมีได้เป็นตัวของตัวเองในขณะเกิดขึ้นมีสภาวะรู้เข้าใจในสิ่งที่สภาวะนั้นแสดงออกมาให้เห็น โดยที่เห็นตนเองไม่มีความประสงคฺลงไปว่า สิ่งนี้เป็นอย่างนี้ สิ่งนี้เป็นอย่างนั้น ไม่ติดขัดในสิ่งที่เกิดอยู่ แต่เป็นเพียงการวางลงในหน้าที่ของตนที่แสดงออกมาให้ครบองค์ประกอบในสิ่งที่ปรากฏขึ้น ไม่ไป ไม่มา ไม่ขึ้น ไม่ลง ไม่ตอบ ไม่ส่ง ไม่ปล่อย ไม่เกาะ ไม่ติด มีแต่สภาวะรู้แล้ววางลงไปเหตุผลที่แสดงออกมา อุปมาเหมือนเงาในน้ำที่ใสสะอาดเงานั้นย่อมปรากฏชัดเจน แต่พอเมื่อน้ำเกิดการกระเพื่อม เงาก็เคลื่อนไหว

อุเบกขามีอยู่ ๓ ชนิดคือ อุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิ อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจกรรมเล็กน้อย อุเบกขาที่ถือว่าเป็นอกรรม ความฉลาดคล่องแคล่วที่เป็นกลางที่ปรากฏอยู่ในฉันทะทั้งหมด ไม่เร่งรีบและไม่ช้า คืออุเบกขาที่ถือว่าเป็นยานแห่งสมาธิอุเบกขานี้ มีคุณภาพใกล้เคียงกับสมาธิและกำจัดความยินดีแห่งจิต ถ้าจิตไม่ทำงาน นั้นเรียกว่า อุเบกขาที่เป็นสภาวะแห่งกิจเล็กน้อย อุเบกขานี้ ใกล้เคียงกับสมาธิ และกำจัดความยินดีทุกอย่างของจิต ถ้าจิตของบุคคลไม่ทำงานอยู่กับอารมณ์ เพราะความไม่กระวนกระวายแห่งจิตและกาย นี้เรียกว่า อุเบกขาที่เป็นอกรรม อุเบกขานี้ ใกล้เคียงกับสมาธิ^{๖๔}

ตัตรมัมมัตตูปেকา คืออุเบกขาเจตสิกนั่นเอง ประกอบกับจิตที่เกิดขึ้นให้สภาวะธรรมทั้งหลายให้เป็นไปเสมอกัน มีความวางเฉยต่อสุขในฉันทะ มีความสม่ำเสมอไม่ยิ่งหย่อน ทำให้จิตสะอาดเป็นกลางอยู่

^{๖๓} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๕.

^{๖๔} พระอุบาลีสสมหาเถระ, วิมุตติมรรค, พระราชวรมณี. (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๐๓.

อธิบาย ฌานูปেকขา^{๖๕}

อุเบกขาอันใด ที่ไม่ให้เกิดความเอนเอียงไปในฝ่าย แม้ในฝ่ายสุขอันเกิดนั้นก็ตาม ซึ่งมาแล้วอย่างนี้ว่า และเป็นผู้มีสัมปชัญญะเห็นเสมอกันอยู่ อุเบกขานี้ชื่อว่า ฌานูปেকขา พิจารณาความเทียบเคียงในพระสูตรต้นตปิฎก ที่ฉนิกาย สีลขันธวรรค^{๖๖} ว่า

“... ยังมีอีก มหาบพิตร เพราะปิติจางคล้ายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอบอ้อมด้วยสุขอันไม่มีปิตี รู้สีกขาบชานอยู่ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่สุขอันไม่มีปิตีจะไม่ถูกต้อง”

จิตมีการรับรู้อาการของกายอย่างต่อเนื่องในการเข้าสมาธิของจิต การเห็นลักษณะของจิตที่กำลังปรากฏตามฐานต่าง ๆ ทั้ง ๔ ที่ดำเนินไปนั้น การที่จิตได้รับรู้อารมณ์ปัจจุบันตามแนวทางของวิปัสสนาฌานนั้น มิได้มุ่งหมายว่าจิตไม่รู้อะไรเลย สิ่งที่จิตกำลังดำเนินอยู่ตามปกติของเขานั้นเอง จิตรับรู้อาการของกายและจิตมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เห็นอาการของกายและจิตมีความไม่ขัดแย้งกัน มีความเข้าใจในเหตุและผลที่ตรงกัน มีการจัดสรรอารมณ์อย่างเป็นระบบไม่ขัดแย้งกัน มีความเข้าใจเมื่อเกิดความไม่เป็นกลางขึ้นสภาวะกายและจิต วางใจในลักษณะของสังขารทั้งหลายได้ เห็นชัดในลักษณะ ๓ คือ ไตรลักษณ์ที่เกิดขึ้นจากตัวสภาวะ ไม่มีความเห็นขัดแย้งหลักของเหตุปัจจัยที่สนับสนุนเข้ามา มีความเป็นปกติเสมอเมื่อเกิดการกระทบอารมณ์ มีความเห็นถูกต้องตามหลักของอริยสัจ ๔

ฌานูปেকขา คืออุเบกขาที่ปรากฏในจุดตถฌานนั้นเอง เป็นอุเบกขาที่บริสุทธิ์ด้วยสติสัมปชัญญะ เพราะละความยินดีและไม่ยินดีที่ปรากฏ ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ สงบ สมบูรณ์ด้วยความเป็นกลางที่สม่ำเสมอ ด้วยกำลังของอุเบกขานั้นเอง

อธิบาย ปริสุทฺธูปেকขา^{๖๗}

แหละอุเบกขาอันใดที่บริสุทธิ์จากข้าศึกทั้งปวง มีนิรวณและวิตกวิจารณ์เป็นต้นมีอันไม่ชวนชวายนแม้ในการสงบแห่งธรรมอันเป็นข้าศึก เพราะธรรมอันเป็นข้าศึกเหล่านั้นสงบไปแล้ว ซึ่ง

^{๖๕} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๕.

^{๖๖} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๐/๗๖.

^{๖๗} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๘๕.

มาแล้วอย่างนี้ว่า จตุตถฌาน อันมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา อุเบกขานี้ชื่อว่า ปาริสุทธูปেকขา พิจารณาเทียบเคียงกับพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค^{๖๘} ว่า

“ยังมีอีก มหาบพิตร เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ เธอมีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง

เปรียบเหมือนคนนั่งใช้ผ้าขาวคลุมตัวตลอดศีรษะ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ผ้าขาวจะไม่ปกคลุม ฉันทใด ภิกษุมีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องนั่งแผ่ไปทั่วกายนี้ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องจะไม่ถูกต้อง ฉันทนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ”

โดยธรรมชาติของจิตที่มีปกตินึกคิดน้อมหาอารมณ์ ใส่ใจในอารมณ์ คลุกคลีกับอารมณ์ ที่ตนคุ้นเคย การพิจารณาจากกระบวนการของความคิดที่เกิดขึ้นนั้น ดูเหมือนความฟุ้งซ่านไปในเรื่องต่าง ๆ มากมาย แต่มองดูอีกด้านหนึ่งเห็นได้ชัดเจนว่า เป็นการนำเอาความคิดที่เกิดขึ้นนั้นมาคัดสรรให้เกิดความเข้าใจ ที่ดีมากขึ้นในการจัดเตรียมระบบความคิดให้เกิดความเข้าใจ ทำให้การรู้นั้นเป็นเรา รู้ เป็นเขา รู้ เป็นผู้กำหนดให้มีการรู้อยู่ตลอดเวลา กลายเป็นเจ้าของความรู้นั้นเอง จึงทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น เพราะสิ่งที่รู้นั้นกลายเป็นจริงเป็นจังในสภาวะที่คิดว่าเรารู้นั่นเอง

ปาริสุทธูปেকขา คือ ความบริสุทธิ์แห่งสติอันเกิดจากอุเบกขาที่ตัดขาดจากนิ वर्ณธรรมทั้งหลาย ไม่เป็นไปในอำนาจของวิตก วิจารณ์ที่เกิดขึ้นมีความเป็นกลางดำรงอยู่อย่างนั้น

๑.๓ วิธีปฏิบัติเวทนาในสติปัฏฐาน

พระพุทธองค์ตรัสการเจริญเวทนานุปัสสนาว่า อิท ภิกขเว ภิกษุ สุขํ วา เวทนํ เวทยมานโน สุขํ เวทนํ เวทยามิตติ ปชานาติ. ทุกฺขํ วา เวทนํ เวทยมานโน ทุกฺขํ เวทนํ เวทยามิตติ ปชานาติ. อทุกขมสุขํ วา เวทนํ เวทยมานโน อทุกขมสุขํ เวทนํ เวทยามิตติ ปชานาติ.^{๖๙} “ภิกษุในพระศาสนาเมื่อเสวยสุขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่

^{๖๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๒-๒๓๓/๗๗.

^{๖๙} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๘๐/๒๖๕.

เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่”^{๗๐} การพิจารณาเวทนามีวิธีกำหนดรู้ ๙ อย่างคือ^{๗๑}

๑. ถ้ามีความสุข ก็ให้กำหนด คือใช้สติระลึกว่า “สุขหนอ”
๒. ถ้าเสวยทุกข์ หรือไม่สบาย ก็ใช้สติกำหนดว่า “ปวดหนอ” หรือ “ไม่สบายหนอ”
๓. ถ้าเฉย ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ให้ใช้สติกำหนดว่า “เฉยหนอ”
๔. ถ้าสุขเจือด้วยอามิสคือ รูป เสียง กลิ่น รส การถูกต้องหรือสุขในทางใจอันเนื่องด้วยกามคุณทั้ง ๕ สุขทางใดทางหนึ่งก็ให้กำหนดว่า “สุขหนอ”
๕. นิรามิส วา สุขี วา เมื่อเกิดความรู้สึกได้รับความสุขจากการปฏิบัติธรรมอย่างเดียวที่ไม่เจือด้วยอามิส คือกามคุณก็ให้กำหนดว่า “สุขหนอ”
๖. สามิส วา ทุกข์ วา เมื่อรู้รสของทุกข์เวทนาอันเนื่องมาจากกามคุณ มีรูป เสียง เป็นต้น ก็กำหนดว่า “ไม่สบายหนอ”
๗. นิรามิส วา ทุกข์ วา จิตที่รู้ชัดว่าบัดนี้เรารู้ทุกข์เวทนา ไม่มีอามิสอันเกิดจากกิเลสที่มีอยู่ในใจ หรืออกุศลธรรมที่เกิดกับใจก็ให้กำหนดว่า “ทุกข์หนอ”
๘. สามิส วา อทุกขมทุกข์ วา เมื่อรู้ว่าไม่ทุกข์และไม่สุขในกามคุณก็ให้กำหนดว่า “เฉยหนอ”
๙. นิรามิส วา อทุกขมสุขี วา เมื่อรู้รส ไม่สุข ไม่ทุกข์ ไม่อิงกามคุณก็ให้กำหนดว่า “เฉยหนอ”

การกำหนดรู้เวทนาที่ต้องอาศัยความเพียรและกำลังใจของผู้ปฏิบัติที่เข้มแข็งเป็นอันมาก เพราะสภาวะของเวทนานั้น โดยส่วนมากผู้ปฏิบัติวิปัสสนาทั้งใหม่และเก่า ถ้าไม่สามารถตามรู้เท่าทันอาการของเวทนาแล้ว ความซื่อตรงกับการปฏิบัติก็จะอ่อนกำลัง เพราะมองว่า เวทนาเป็นตัวปัญหาที่เข้ามารบกวนจิตใจอยู่ตลอดเวลาที่กำหนดรู้ที่เป็นไปในอริยาบถน้อยใหญ่อยู่เนื่อง ความเป็นศัตรูก็จะเกิดขึ้นกับทุกข์เวทนาเมื่อรับรู้อยู่

ส่วนสุขเวทนาเมื่อเกิดขึ้นความพอใจยินดี ก็จะเล่นเข้ามาเป็นพวกพ้องเจ้าของมิตรสหายที่เข้าใจกันดี แต่ไม่อยู่นานวันก็จากไปเพราะความเกิดดับเนื่อง ๆ ส่วนอุเบกขานั้นก็ไม่แสดงตัวออกมาชัดเจนในขณะกำหนดรู้ ถ้าไม่เท่าทันก็มองไม่ออก กลายเป็นไม่ใส่ใจปล่อยไปเฉย ๆ ทำให้ขาดการกำหนดรู้เท่าทันปัจจุบันขณะที่เกิดขึ้นอยู่ว่า ธรรมวินัยนี้ หรือในพระศาสนานี้ เมื่อเสวยสุขเวทนา

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

^{๗๑} ดูรายละเอียดใน ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๗๐/๓๐๒-๓๐๓.

ย่อมรู้ชัดว่าเสวยสุขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยทุกขเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่ เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนา ย่อมรู้ชัดว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่^{๗๒}

การกำหนดรู้เวทนานี้ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีความอดทนค่อนข้างมาก เพราะถ้ามีความอดทนน้อยคอยเปลี่ยนอิริยาบถอยู่บ่อย ๆ จะทำให้เสียสมาธิมาก ถ้าทนไม่ไหวจริง ๆ ก็ควรกำหนดเวลาในการนั่งให้น้อยลงและค่อย ๆ เพิ่มไปที่ละ ๑๐-๒๐-๓๐ นาที เมื่อครบตามเวลาที่ตั้งใจไว้แล้วก็ให้เปลี่ยนอิริยาบถไปเดินจงกรม เมื่อเดินจงกรมครบตามกำหนดเวลา ก็กลับมานั่ง พยายามเดิน นั่ง สลับกัน ไม่ควรจะเดิน หรือนั่งอย่างเดียว เพราะจะทำให้อิริยาบถ หรืออินทรีย์ ๕ ไม่สม่ำเสมอกัน ถ้าเป็นไปได้ควรเดินและนั่งให้เท่า ๆ กันไปตั้งแต่เริ่มต้น การตามกำหนดรู้เวทนานี้นับเนื่องในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จะวางใจอย่างไรในเมื่อต้องเผชิญหน้ากับทุกขเวทนา ผู้ปฏิบัติต้องวางใจให้เป็นกลาง อย่าไปอยากให้หาย อย่าไปอยากเอาชนะ อย่าไปอยากรู้ว่ามีมันจะดับ หรือไม่ดับอย่างไร ให้ทำหน้าที่เพียงแค่การเฝ้าดูอย่างมีสติเท่านั้น

๑.๔ สรุป

การกำหนดรู้เวทนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การมีสติเข้าไปประจักษ์รู้ในสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเอง โดยมีสติเป็นประธาน หรือการตั้งสติเข้าไปพิจารณา ให้รู้เท่าทันตามความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ไม่ถูกครอบงำตามกิเลส โดยใช้สติในการกำหนดเพื่อพิจารณาเวทนาได้ถูกต้อง เป็นการพิจารณาสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้เห็นเป็นแต่เพียงความรู้สึกไม่ใช่สิ่งที่เป็นตัวตนเรา การรับรู้ทุกขเวทนา คือ การรับรู้อารมณ์ที่เป็นทุกข์ของจิต เวทนามี ๓ ประเภทคือ สุข ทุกข์และอุเบกขาเวทนา ทุกขเวทนายังจัดเข้าในไตรลักษณ์คือ ทุกขตา เพราะถูกการเกิดขึ้นและการดับสลายไปบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาคงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ ต้องเปลี่ยน ต้องหมดสภาพไป ทุกข์ในอริยสัจ บ่งบอกถึง ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น เป็นทุกข์ นั่นคือความยึดมั่นถือมั่นในขั้น ๕ เป็นทุกข์

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๐/๓๑๓.

บทที่ ๒

วิธีแก้ปรับอินทรีย์ ๕

๒.๑ บทนำ

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า อินท (ผู้เป็นใหญ่) เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด กรรมที่กุศลและอกุศล ก็ชื่อว่า อินท เพราะไม่มีสิ่งใดจะใหญ่ยิ่งไปกว่ากรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้งหลายจึงเป็นเครื่องหมายของพระพุทธรเจ้าผู้เป็นใหญ่ที่สุดและอินทรีย์ทั้งหลายที่เกิดจากกรรม คือ ตา หู เป็นต้น เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นใหญ่ของกรรมคือ

๑. อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงแสดงแล้ว

๒. อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงเห็นแล้ว

๓. อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงประกาศตามที่ตรัสรู้

๔. อินทรีย์บางอย่าง พระผู้มีพระภาคทรงเสพแล้วด้วยการทำให้เป็นอารมณ์และอินทรีย์บางอย่างทรงเสพแล้วด้วยการอบรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อินทรีย์ เพราะเป็นสิ่งอันบุคคลผู้เป็นใหญ่เสพแล้ว^๑

อินทรีย์ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ สิ่งที่เป็นใหญ่ คือ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ได้แก่ ธรรมที่ทำให้ธรรมอื่นกระทำความเป็นใหญ่

อินทรีย์ แปลว่า ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ตน หรือมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ อย่างเด่นชัด มีอำนาจมาก กล่าวคือ เมื่ออบรมอินทรีย์ให้แก่กล้าแล้ว อินทรีย์ก็มีอำนาจปราบปรามกำจัดอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ให้พินาศไป เช่น ในขณะที่สัทธาทำหน้าที่เป็นอินทรีย์ ก็จะมีอำนาจในการกำจัดความไม่เชื่อถือนั่นได้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า สัทธินทรีย์มีความเป็นใหญ่ในความเชื่อถือเป็นต้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คุณธรรมคืออินทรีย์นี้เป็นธรรมสำหรับปกครองจิตใจ ทำให้จิตใจมีอำนาจเหนือกิเลสได้ ฉะนั้น จึงเรียกว่า อินทรีย์ คือ คุณธรรมที่มีอำนาจยิ่งใหญ่

อินทรีย์ คือ ความเป็นอิสระ ความเป็นอธิปไตยนั้น หมายความว่า มีความเป็นใหญ่ในความเป็นไปแห่งวิญญานในทางทวารนั้น ๆ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในความเป็นไปแห่งจักขุวิญญานและ

---

^๑ สุภีร์ ทุมทอง, “การพัฒนาอินทรีย์สังวร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๐.

จิตอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นทางจักขุทวาร เพราะเมื่อจักขุนทรีย์แก่กล้า จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นก็แก่กล้า เมื่อจักขุนทรีย์อ่อน จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นก็อ่อนไปด้วย

บุคคลใดปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างเคร่งครัดและมีความเพียร ย่อมสามารถเข้าถึงความจริงอันสูงสุด หรือหนทางพ้นทุกข์ได้อย่างยั่งยืน ในหลายหลักธรรมที่เป็นเส้นทางในการปฏิบัติ วิปัสสนานั้น อินทรีย์ ๕ เป็นหนึ่งในหลักธรรมที่จัดเป็นสัมปยุตธรรม หมายถึง ต้องประกอบพร้อมทั้งองค์ธรรมอื่น ๆ อินทรีย์ ๕^๒ คือ

๑. ศรัทธา เรียกว่า สัทธินทรีย์
๒. วิริยะ เรียกว่า วิริยินทรีย์
๓. สติ เรียกว่า สตินทรีย์
๔. สมาธิ เรียกว่า สมาธินทรีย์
๕. ปัญญา เรียกว่า ปัญญินทรีย์

เพราะอินทรีย์ ๕ เต็มบริบูรณ์ก็เป็นพระอรหันต์^๓ จะกล่าวได้ว่าความบริบูรณ์แห่งอินทรีย์ ๕ เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งแสดงถึงการเป็นผู้มีการเจริญแห่งอินทรีย์ได้สำเร็จแล้วนั่นเอง

การเจริญอินทรีย์ คือ การอบรม ฝึกฝน พัฒนาความเป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในกิจของตน ในพระพุทธศาสนาการเจริญอินทรีย์ ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา^๔ เป็นหลักธรรมในชุดปฏิบัติธรรมทั่วไปตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด^๕ เป็นทางแห่งอริยมรรค ที่เมื่อเจริญพร้อมถึงที่ ก็จะถึงขีดและขณะหนึ่ง ซึ่งองค์มรรคทั้งหมดร่วมกันทำหน้าที่ให้เกิดญาณอันแรงกล้าสว่างขึ้นมาเห็นสัจธรรมและกำจัดกวาดล้างกิเลสที่หุ้มห่อบีบคั้นจิตออกไป^๖

๒.๒ อินทรีย์ ๕

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีชา ปฐมสูตรตันตนิทเทศ^๗ ว่า

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๑/๘๔๔.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘๗๖.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๖๕๐/๒๘๒-๓๕๙.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ**, หน้า ๘๗๕.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๖.

^๗ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๔/๒๙๐.

“... ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

๑. สัทธินทรีย์ (อินทรีย์คือศรัทธา)
๒. วิริยอินทรีย์ (อินทรีย์คือวิริยะ)
๓. สตินทรีย์ (อินทรีย์คือสติ)
๔. สมาธิินทรีย์ (อินทรีย์คือสมาธิ)
๕. ปัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญา)

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล ...”

การเจริญอินทรีย์ คือ การอบรม ฝึกฝน พัฒนาความเป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในกิจของตน ในพระพุทธศาสนาการเจริญอินทรีย์ ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา^๘ เป็นหลักธรรมในชุดปฏิบัติธรรมทั่วไปตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด^๙ เป็นทางแห่งอริยมรรค ที่เมื่อเจริญพร้อมถึงที่ ก็จะถึงขีดและขณะหนึ่ง ซึ่งองค์มรรคทั้งหมดร่วมกันทำหน้าที่ให้เกิดญาณอันแรงกล้าสว่างขึ้นมาเห็นสัจธรรมและกำจัดกวาดล้างกิเลสที่หุ้มห่อบีบคั้นจิตออกไป^{๑๐}

๒.๒.๑ สัทธา

ความปรากฏใน ปฐมวิภังคสูตร^{๑๑} ว่า

“สัทธินทรีย์ เป็นอย่างไร คือ

อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควร ฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์”

สัทธา หรือ ศรัทธา เป็นใหญ่ในความเชื่อ เช่น กัมมสัทธา เชื่อในกรรมคือ เชื่อว่าการทำดี พุทธดี คิดดี ถือว่าเป็นกุศลกรรม ย่อมทำให้ได้รับความสุข ถ้าทำชั่ว พุทธชั่ว คิดชั่ว เป็นอกุศลกรรม ทำ

^๘ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑-๖๕๐/๒๘๒-๓๕๙.

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๘๗๕.

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘๖.

^{๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๗.

ให้ผู้ประพฤติดีได้รับความทุกข์ วิปากสทฺธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายที่ได้รับความสุขอยู่ในขณะนี้ ก็เนื่องจากผลกรรมที่ตนได้ทำดีไว้ในอดีต สัตว์ทั้งหลายได้รับความเดือดร้อนอยู่ในขณะนี้ ก็เนื่องจากผลกรรมที่สืบเนื่องจากเหตุคือได้ประพฤติชั่วไว้ในอดีตที่ผ่านมา เป็นต้น สรุปคำว่า ศรัทธา นี้หมายความว่า เชื่อว่าทำดีได้ดีจริง ทำชั่วได้ชั่วจริง นี้เรียกว่า ศรัทธา คือ เป็นใหญ่ในความเชื่อ

สัทธินทรีย์คือ อินทรีย์ที่เป็นใหญ่ในความเชื่อ หรือ ความมีศรัทธา ความเลื่อมใส ความซาบซึ้ง ในพระพุทธศาสนา ศรัทธาเป็นความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล เชื่อในความดี ส่วนลักษณะของความเชื่อที่ไม่ได้แตกต่างกันมาก กล่าวคือ ศรัทธาทำให้เกิดความใส คือ จิตใสและทำให้เกิดคุณธรรมอย่างอื่นตามมาอีกมากมาย ลักษณะของความใสนี้บอกถึงคุณภาพจิตที่สะอาด ไม่ขุ่นมัว ดังนั้น เมื่อศรัทธาทำให้จิตใสสะอาด จึงง่ายต่อการปลูกฝังคุณธรรมอย่างอื่นตามมา คือเกิดความเชื่อมั่นในคุณธรรมของพระผู้มีพระภาค โดยเชื่อว่า พระองค์เป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง เชื่อมั่นในคุณพระธรรมว่า พระธรรมเป็นทางแห่งการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เชื่อมั่นในคุณพระสงฆ์ว่า พระอริยสงฆ์เป็นผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา เชื่อมั่นว่ากรรมมีจริงและเชื่อมั่นว่า ผลกรรมมีจริง สิ่งสำคัญที่สุดคือ การมีความเชื่อมั่นในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งก็เท่ากับว่ามีความเชื่อมั่นในหลักคำสอนของพระองค์ที่จะนำพาให้ถึงจุดหมายปลายทางได้

๒.๒.๒ วิธียะ

ความปรากฏในปฐมวิภังคสูตร^{๑๒} ว่า

“วิริยินทรีย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร (ระครองความเพียรทางกายและใจไว้) เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง (มีกำลังความเพียร) มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่

นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์”

“วิริยินทรีย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เข้าถึงกุศลธรรม มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม เธอสร้างฉันทะ พยายามปรารถนาความเพียร ระครองจิต มุ่งมั่นเพื่อ ป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนาความเพียร ระครองจิต มุ่งมั่นเพื่อละ บาปอกุศลธรรมที่

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๘.

เกิดขึ้นแล้ว เธอสร้างฉันทะ พยายาม прарокความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อทำ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เธอสร้างฉันทะ พยายาม прарокความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความ ดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า วิริยินทรีย์”^{๑๓}

วิริยะ เป็นใหญ่ในความเพียร คือมีความเพียรพยายามอันประกอบไปด้วยมหาปธาน ๔ ได้แก่ สังวรปธาน เพียรระวังบาปไม่ให้เกิดขึ้นในขันธสันดาน ปหานปธาน เพียรพยายามละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป ภาวนापธาน เพียรพยายามให้บุญกุศล คือ คุณความดีขึ้นมีขึ้นในขันธสันดานของตน อนุรักษนปธาน เพียรรักษาบุญกุศล คือ คุณงามความดีที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม ผู้ที่ตั้งมั่นอยู่ในความเพียรนี้ ย่อมเป็นผู้ที่ไม่ท้อถอยในการประพฤติปฏิบัติในการการทำงาน ถึงจะลำบากเหนื่อยยากสักปานใดก็ตาม พยายามกัดฟันทนสู้ต่อไป

วิริยินทรีย์ คือ วิริยะที่จัดเป็นอินทรีย์เป็นความเพียรในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์จากกิเลส ความพยายาม ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความกล้าหาญ มีความเด็ดเดี่ยว สามารถจัดความเกียจคร้านออกไปได้ ส่วนลักษณะของวิริยะคือ การอุปถัมภ์ คือ ค้ำจุนไว้และการประคองไว้ ดังท่านอุปมาว่า เรือเอนเก่าย่อมตั้งอยู่ได้ด้วยเสาอื่นนำมาค้ำจุนไว้ฉันใด พระโยคาวจรก็เหมือนกันเป็นผู้ได้อุปถัมภ์แล้วด้วยความอุปถัมภ์ของความเพียร กุศลธรรมทั้งปวงจึงไม่เสื่อมสูญไป

๒.๒.๓ สติ

ความปรากฏในปฐมวิภังคสูตร^{๑๔} ว่า

“สตินทรีย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน (ปัญญาที่เป็นอุปการะแก่สติ) อย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูดไว้นานบ้าง

นี้เรียกว่า สตินทรีย์”

“สตินทรีย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติปัญญาเป็นเครื่อง รักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกรู้ถึงสิ่งที่ทำ คำที่ได้พูดไว้นานบ้าง เธอพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา

^{๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐.

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๙.

ทั้งหลาย ฯลฯ พิจารณา เห็นจิตในจิต ฯลฯ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มี สติ กำจัดอกิขมาและโทมนัสในโลกได้

นี้เรียกว่า สตินทริย์”^{๑๕}

สติ เป็นใหญ่ในการระลึก สตินี้เป็นใหญ่ในการปกครองรักษาจิตไม่ให้เลินเล่อ ไม่ให้เปลว ไม่ให้สะเพร่า ไม่ให้หลงลืม ให้รอบคอบ ไม่ให้หลงไหลไปตามอำนาจของโลภะ โทสะ โมหะ หรือ รากะ ตัณหา อุปาทาน สตินี้มีหน้าที่ระวังจิต รักษาจิตไม่ให้ขัดเคืองในเมื่อประสบอนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ เช่น เห็นรูปที่ไม่ดี ฟังเสียงที่ไม่ดี ได้กลิ่นที่ไม่ดี ได้รสที่ไม่ดี ได้สัมผัสที่ไม่ดี ได้ธรรมารมณ์ที่ไม่ดี ก็ระวังจิตไว้ไม่ให้ขัดเคือง ไม่ให้โกรธในอารมณ์เหล่านั้น รักษาจิต ระวังจิต ไม่ให้พอใจ ดีใจ ชอบใจ ในเมื่อประสบกับอนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์ที่น่าปรารถนา น่าชอบใจ เช่น เห็นรูป ฟังเสียง ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส ได้ธรรมารมณ์ที่ดี ๆ ก็ระวังรักษาจิตไม่ได้ กำหนดยินดีและสตินี้มีหน้าที่สำหรับกระตุ้นจิตให้ยินดีในการละอกุศลและหมั่นบำเพ็ญกุศล อันนี้เป็นหน้าที่ของสติ

สตินทริย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการระลึกได้ เป็นผู้ที่มีสติไม่หลงลืมพลั้งเผลอ เป็นเครื่องหมายของความมีสติ คือ การระลึกได้แม้จะเป็นเวลาที่ผ่านไปมาแล้ว มีพลังเป็นใหญ่เป็นประธาน มีอำนาจสามารถกำจัดเสียซึ่งความประมาท สตินทริย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่ในการระลึกได้ ส่วนลักษณะการทำงานทั่วไปของสตินั้น คือ การไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอย ไม่ปล่อยอารมณ์ให้นึกคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ แต่คอยเฝ้าระวัง เหมือนจับตาดูอารมณ์ที่ ผ่านมาแต่ละอย่าง มุ่งหน้าเข้าหาอารมณ์นั้น ๆ เมื่อต้องการกำหนดอารมณ์ใดแล้ว ก็ต้องจับตาดูติด ๆ ไป ไม่ยอมให้คลาดหาย คือนึกถึงหรือระลึกไว้เสมอ ไม่ยอมให้หลงลืม

๒.๒.๔ สมาธิ

ความปรากฏในปฐมวิภังคสูตร^{๑๖} ว่า

“สมาธิทริย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้ว ได้สมาธิ ได้ เอกัคคตาจิต นี้เรียกว่า สมาธิทริย์”

“สมาธิทริย์ เป็นอย่างไร

^{๑๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๐.

^{๑๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๙.

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์ ได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต เธอสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตุนิยมานมีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป เธอมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตุนิยมานที่พระอริยทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว เธอบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์และไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

นี้เรียกว่า สมาธินทรีย์”^{๑๗}

สมาธิ เป็นใหญ่ในการตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว คือถ้าผู้ใดมีสมาธิแล้ว สมาธินี้จะรักษาจิตไว้ ประคองจิตไว้ให้ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ซึ่งเรียกว่า เอกัคคตารมณ์ เมื่อใดจิตของเรามีอารมณ์เดียวแล้ว การประพฤติปฏิบัติพระกรรมฐานของเราก็สามารถที่จะได้ผลเร็ว

สมาธินทรีย์ คือ อินทรีย์คือสมาธิ หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือสมาธิ ความที่จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งโดยเฉพาะ สมาธิ คือ ความมีใจตั้งมั่น มีความเป็นอินทรีย์คือความเป็นใหญ่ คือสามารถขจัดความฟุ้งซ่านได้

สมาธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ในการตั้งมั่นในลักษณะที่เป็นระดับขั้นของสมาธิ ได้แก่ ฌณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ เริ่มตั้งแต่สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม จนได้บรรลุฌาน เป็นการฝึกฝนอบรมสมาธิให้เกิดขึ้นเพื่อความเป็นสิริสุขที่แน่วแน่ มีอำนาจเป็นสมาธิที่มีความเป็นใหญ่ได้เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิตกำจัดความฟุ้งซ่านออกไปได้

๒.๒.๕ ปัญญา

ความปรากฏในปฐมวิภังคสูตร^{๑๘} ว่า

“ปัญญินทรีย์ เป็นอย่างไร

คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่อง พิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชาแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้น ทุกข์โดยชอบ

นี้เรียกว่า ปัญญินทรีย์”

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๑.

^{๑๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๙/๒๘๙.

“ปัญญินทรีย์ เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วย ปัญญาเป็นเครื่อง พิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ชาแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้น ทุกข์โดยชอบ เธอรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา’

นี้เรียกว่า ปัญญินทรีย์”^{๑๙}

ปัญญา เป็นใหญ่ในการรอบรู้กองสังขาร

ปัญญินทรีย์ คือ อินทรีย์คือปัญญา หมายถึง ธรรมอันเป็นใหญ่คือปัญญา โดยลักษณะ คือ มีลักษณะแห่งการรู้ การเห็น การรู้แจ้งแทงตลอดตามที่เป็นจริง เป็นแสงสว่างที่กำจัดความมืด มีความสามารถตัดปัญหา หรือดับทุกข์ ปัญญานี้มีการส่องแสงเป็นลักษณะและมีการรู้ทั่ว เป็นลักษณะเหมือนเมื่อบุคคลจุดประทีปให้สว่างในเวลากลางคืนในบ้านที่มีฝา ๔ ด้าน ความมืดย่อมหมดไป

๒.๓ ความสำคัญของอินทรีย์ ๕

๑. ความสำคัญของสัทธินทรีย์ คือ มีศรัทธาว่า เมื่อมีความตั้งมั่นในพระรัตนตรัยแล้ว มีความปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบแล้วย่อมนำความสุขมาให้

๒. ความสำคัญของวิริยินทรีย์ คือ ความเพียรนับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญ เพื่อที่จะกำจัดกิเลส และดำรงอยู่ด้วยความไม่ประมาท ก็จะสามารถก้าวล่วงวัฏสงสารได้

๓. ความสำคัญของสติินทรีย์คือ เมื่อเป็นผู้ปฏิบัติธรรมถึงพร้อมด้วยสติ เป็นผู้มีปัญญา เมื่อมีสมาธิอันเป็นจิตที่ตั้งมั่นสมควรแก่การงานแล้วย่อมมีการพิจารณาธรรมอันประกอบด้วยสติย่อมสามารถกำจัดกิเลสทั้งปวงได้

๔. ความสำคัญของสมาธิินทรีย์ที่ได้ฝึกฝนอบรมมาดีแล้ว ทำให้สามารถพัฒนาเป็นปัญญา นั่นคือสมาธิเป็นฐานของวิปัสสนาให้เข้าถึงความเป็นวิโมกข์คือหลุดพ้น ได้รับประโยชน์สูงสุดในพระพุทธศาสนา

๕. ความสำคัญของปัญญินทรีย์ คือ เมื่อปัญญาบริสุทธิ์รู้เห็นตามความเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใส ส่งผลให้การดำเนินชีวิต การคิด การพิจารณาแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ และทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง

ส่วนกระบวนการปรับอินทรีย์ให้สมดุล โดยความสำคัญของการปรับอินทรีย์ คือ ถ้าอินทรีย์อย่างหนึ่งอย่างใดแรงกล้าเกินไปและอินทรีย์อื่นยังอ่อนอยู่ อินทรีย์อื่นเหล่านี้ก็จะเสีย

^{๑๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๐/๒๙๑.

ความสามารถในการทำหน้าที่ของตน เช่น ถ้าศรัทธาแรงไป วิริยะก็ทำหน้าที่ยอกจิตไม่ได้ สติก็ไม่สามารถดูแลจิต สมาธิก็ไม่สามารถทำจิตให้แน่วแน่ ปัญญา也不能เห็นตามความเป็นจริง ต้องลดศรัทธาด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาภาวะแห่งธรรม หรือมนสิการในทางที่ไม่เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ศรัทธา ตามหลักทั่วไปในการปรับอินทรีย์มีหลักการปรับอินทรีย์ให้เสมอกันเป็นคู่ ๆ

การปรับอินทรีย์ให้สมดุล คือ เป็นการปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ ๆ กล่าวคือ ปรับศรัทธาให้เสมอกับปัญญาและปรับปัญญาให้เสมอกับศรัทธา ปรับวิริยะให้เสมอกับสมาธิและปรับสมาธิให้เสมอกับวิริยะ ส่วนสตินั้นยังมีเท่าไรก็ยิ่งดีไม่มีคำว่าเกิน เป็นตัวกลางประสานได้ทุกธรรม เมื่อมีการฝึกฝนอบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้สมดุลสม่ำเสมอ จะทำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าและถึงจุดหมายปลายทางได้

๒.๔ ฐานะของอินทรีย์ในหลักธรรม

๒.๔.๑ อินทรีย์ ๕ ในฐานะที่เป็นเวทนา ๕

พระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายถึงอินทรีย์ที่เป็นเวทนาในสุทธกสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้ อินทรีย์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ สุขินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โสมนัสสินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ อุเบกขินทรีย์ ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้”^{๒๐}

จากนั้นพระองค์ได้ทรงอธิบายถึงลักษณะของอินทรีย์เหล่านี้ไว้ในปฐมวิมังสาสูตร หรือพระสูตรที่ว่าด้วยการจำแนกอินทรีย์ว่า^{๒๑}

“ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้

อินทรีย์ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ

... สุขินทรีย์ เป็นอย่างไร

ความสุขทางกาย ความสำราญทางกาย ความส่วยอารมณ์ (เวทนา) ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดแต่กายสัมผัส

นี้เรียกว่า สุขินทรีย์

ทุกขินทรีย์ เป็นอย่างไร

ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความส่วยอารมณ์ (เวทนา) ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญ อันเกิดแต่กายสัมผัส

^{๒๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑/๒๘๒.

^{๒๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๖/๓๑๓.

นี้เรียกว่า ทุกขินทรีย์

โสมนัสสินทรีย์ เป็นอย่างไร

ความสุขทางใจ ความสำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ (เวทนา) ที่เป็นสุขสำราญ อันเกิดแต่มนัสสัมผัส นี้เรียกว่า โสมนัสสินทรีย์

โทมนัสสินทรีย์ เป็นอย่างไร

ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ (เวทนา) ที่เป็นทุกข์ไม่สำราญ อันเกิดแต่มนัสสัมผัส

นี้เรียกว่า โทมนัสสินทรีย์

อุเบกขินทรีย์ เป็นอย่างไร

ความเสวยอารมณ์ (เวทนา) ทางกายหรือทางใจที่สำราญก็มีใช่ ไม่ความสำราญก็มีใช่ นี้เรียกว่า อุเบกขินทรีย์

ภิกษุทั้งหลาย อินทรีย์ ๕ ประการนี้แล”

นอกจากนี้ พระผู้มีพระภาคยังทรงอธิบายถึงอินทรีย์ทั้ง ๕ ลักษณะนี้ว่า ย่อมมีทั้งเกิดและดับไป มีเนื้อหาล้ำคลึงกับปฏิจจสมุปบาท ในกัมมโฆปมสูตรว่า^{๒๒}

“... ภิกษุทั้งหลาย สุขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา ภิกษุนั้นมีสุขก็รู้ชัดว่า เรามีสุข เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า สุขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาที่เสวยอยู่ อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป

ทุกขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนา ภิกษุนั้นมีทุกข์ก็รู้ชัดว่า เรามีทุกข์ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า ทุกขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์เวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป

โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนา ภิกษุนั้นสบายใจก็รู้ชัดว่า เราสบายใจ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า โสมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป

^{๒๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗-๓๑๘.

โหมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโหมนัสสเวทนา ภิกษุนี้ไม่สบายใจก็รู้ชัดว่า เราไม่สบายใจ เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโหมนัสสเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า โหมนัสสินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโหมนัสสเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป

อุpekขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนา ภิกษุนี้วางเฉยก็รู้ชัดว่า เราวางเฉย เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า อุpekขินทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป คือสงบไป

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม้ ๒ อันเสียดสีกันจึงเกิดความร้อน ลูกเป็นไฟขึ้น เพราะแยกไม้ ๒ อันนั้นออกจากกัน ความร้อนที่เกิดจากการเสียดสีนั้นก็ดับไป กระทบไป แม้นใด สุนทรีย์ก็ฉนั้นเหมือนกัน เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่ง สุขเวทนา ภิกษุนี้มีสุข ก็รู้ชัดว่า เรามีสุข เพราะผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา นั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า สุนทรีย์ที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป กระทบไป ทุกขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ฯลฯ โสมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัสสเวทนา ฯลฯ โหมนัสสินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งโหมนัสสเวทนา ฯลฯ อุpekขินทรีย์เกิดขึ้นเพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนา ภิกษุนี้วางเฉย ก็รู้ชัดว่า เราวางเฉย เพราะผัสสะ อันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนานั้นแลดับไป เธอก็รู้ชัดว่า อุpekขินทรีย์ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยผัสสะอันเป็นที่ตั้งแห่งอุpekขาเวทนาที่เสวยอยู่อันเกิดจากผัสสะนั้นดับไป กระทบไป”

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่มีความรู้สึกสบาย ไม่สบายหรือว่าเฉย ๆ อันเป็นสภาพของเวทนา เหล่านี้จะปรากฏได้ ก็จะต้องอาศัยการกระทบกันระหว่างอารมณ์ ทวารและจิต การกระทบกันระหว่างสภาพธรรม ๓ ประการนี้แลเรียกว่า ผัสสะ ถ้าไม่มีผัสสะ คือ การกระทบของจิตกับอารมณ์ที่ทวาร หรือว่าทางรับรู้อารมณ์นี้แล้ว ความรู้สึกต่าง ๆ จะปรากฏขึ้นไม่ได้และเมื่อสัตว์ทั้งหลายขาดความรู้สึกไปเสียแล้ว ความโลภ พอใจติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เป็นเหตุแห่งความเจริญเติบโตของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ผัสสะจึงได้ชื่อว่า เป็นผัสสาหาร เพราะการนำซึ่งเวทนาคือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายนั่นเอง

๒.๔.๒ อินทรีย์ ๕ ในฐานะที่เป็นพละ ๕

หากมองดูผิวเผินดูเหมือนว่า อินทรีย์จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเสวยอารมณ์ ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ผ่านมาจากทวารทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ได้มี

แนวทางในการปฏิบัติเพื่อจะเปลี่ยนจากอินทรีย์ของปุถุชนธรรมดา เป็นอินทรีย์ของพระอริยเจ้าและแนวทางในการปฏิบัติที่เป็นตั้งสะพานที่เชื่อมต่อนี้ ก็ได้แก่ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์และปัญญินทรีย์ ซึ่งอินทรีย์ทั้ง ๕ ประการนี้ตรงกับหมวดธรรมที่เรียกว่า พละ ๕ ซึ่งในที่นี้มีความหมายว่า ความไม่หวั่นไหว วจนัตถะว่า “พลียนติ อุปปนเน ปฏิปักษ์ขณเม สหนติ มททนต์ติ พลานิ” แปลความว่า ธรรมเหล่าใด ย่อมมีกำลังให้อุดทน ต่อสู้ ทำลายซึ่งปฏิปักษ์ธรรม ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า พละ^{๒๓}

พละ ๕ นั้นประกอบด้วย สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาและพระผู้มีพระภาคได้ทรงอธิบายถึงสาเหตุที่พละ ๕ มีความเกี่ยวเนื่องกับอินทรีย์ไว้ในสาเกตสูตร^{๒๔} ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เหตุที่อินทรีย์ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการและที่พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทรีย์ ๕ ประการมีอยู่

เหตุที่อินทรีย์ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นพละ ๕ ประการ และที่ พละ ๕ ประการอาศัยแล้วกลายเป็นอินทรีย์ ๕ ประการ เป็นอย่างไร

คือ สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธิินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิินทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็น ปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์

ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน กลางแม่น้ำนั้นมีเกาะ เหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสนเดียวมีอยู่และเหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสนก็มีอยู่

เหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสนเดียว เป็นอย่างไร คือ น้ำที่อยู่สุดทิศตะวันออกและสุดทิศตะวันตกของเกาะนั้น นี่แล คือเหตุที่ให้นับว่าแม่น้ำนั้นมีกระแสนเดียว

เหตุที่จะให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสน เป็นอย่างไร คือ น้ำที่อยู่สุดทิศเหนือและสุดทิศใต้ของเกาะนั้น นี่แล คือเหตุที่ให้นับว่าแม่น้ำนั้นมี ๒ กระแสน แม่น้ำใด

^{๒๓} พระสังฆมณฑลิกะ อัมมาจริยะ, **ปรหมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสังฆมณฑลิกะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๑๑๖.

^{๒๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๓/๓๒๕-๓๒๖.

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้ก็ฉันทันเหมือนกัน สิ่งใดเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสัทธาพละ สิ่งใดเป็นสัทธาพละ สิ่งนั้นเป็นสัทธินทรีย์ สิ่งใดเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นวิริยพละ สิ่งใดเป็นวิริยพละ สิ่งนั้นเป็นวิริยินทรีย์ สิ่งใดเป็นสตินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสติพละ สิ่งใดเป็นสติพละ สิ่งนั้นเป็นสตินทรีย์ สิ่งใดเป็นสมาธิในทรีย์ สิ่งนั้นเป็นสมาธิพละ สิ่งใดเป็นสมาธิพละ สิ่งนั้นเป็นสมาธิในทรีย์ สิ่งใดเป็นปัญญินทรีย์ สิ่งนั้นเป็นปัญญาพละ สิ่งใดเป็นปัญญาพละ สิ่งนั้นเป็นปัญญินทรีย์ ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันหาอาสวะมิได้เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เพราะอินทรีย์ ๕ ประการที่ภิกษุนั้นเจริญ ทำให้มากแล้ว”

๒.๕ เหตุเกิดอินทรีย์ ๕

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค^{๒๕} ว่า

อินทรีย์ ๕ มีเหตุเกิดด้วยอาการ ๔๐ อะไรบ้าง บุคคลรู้ชัดเหตุเกิดแห่ง อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๔๐ อย่าง อะไรบ้าง คือ

๑. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุ เกิดแห่ง สัทธินทรีย์

๒. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิดแห่ง สัทธินทรีย์

๓. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทธินทรีย์

๔. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียว (อารมณ์เดียว) ด้วยอำนาจสัทธินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทธินทรีย์

๕. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่การระคองไว้ เป็นเหตุเกิดแห่ง วิริยินทรีย์

๖. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจการระคองไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยินทรีย์

๗. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจการระคองไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยินทรีย์

๘. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจวิริยินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยินทรีย์

๙. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

๑๐. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

๑๑. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

^{๒๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๗/๒๕๕-๒๕๘.

๑๒. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจสตินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

๑๓. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๑๔. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๑๕. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๑๖. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจสมาธิทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๑๗. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๑๘. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๑๙. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๒๐. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจปัญญินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๒๑. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทินทรีย์

๒๒. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่การประกอบไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยินทรีย์

๒๓. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

๒๔. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๒๕. เหตุเกิดแห่งความคำนึงถึงเพื่อประโยชน์แก่ความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๒๖. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทินทรีย์

๒๗. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจการประกอบไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยินทรีย์

๒๘. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์

๒๙. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิทรีย์

๓๐. เหตุเกิดแห่งฉันทะด้วยอำนาจความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์

๓๑. เหตุเกิดแห่งมโนสิการด้วยอำนาจความน้อมใจเชื่อ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทินทรีย์

๓๒. เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยอำนาจการประคองไว้ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์
๓๓. เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยอำนาจความตั้งมั่น เป็นเหตุเกิดแห่งสตินทรีย์
๓๔. เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยอำนาจความไม่ฟุ้งซ่าน เป็นเหตุเกิดแห่งสมาธิอินทรีย์
๓๕. เหตุเกิดแห่งมนสิการด้วยอำนาจความเห็น เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์
๓๖. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจสัทอินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งสัทอินทรีย์
๓๗. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจวิริยอินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งวิริยอินทรีย์
๓๘. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจสตินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่ง สตินทรีย์
๓๙. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจสมาธิอินทรีย์ เป็นเหตุเกิด แห่งสมาธิอินทรีย์
๔๐. ความปรากฏเป็นสภาวะเดียวด้วยอำนาจปัญญินทรีย์ เป็นเหตุเกิดแห่งปัญญินทรีย์
- อินทรีย์ ๕ มีเหตุเกิดด้วยอาการ ๔๐ อย่างนี้ บุคคลรู้ชัดเหตุเกิดแห่ง อินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๔๐ อย่างนี้”

๒.๖ โทษแห่งอินทรีย์ ๕

ความใน อินทริยกถา อาทีนวนิทเทศ^{๒๖} ว่า

“อินทรีย์ ๕ มีโทษ เพราะอาการ ๒๕ อย่าง เป็นอย่างไร บุคคล รู้ชัดโทษแห่งอินทรีย์ ๕ เพราะอาการ ๒๕ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

๑. ความปรากฏแห่งความไม่มีศรัทธา เป็นโทษแห่งสัทอินทรีย์
๒. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะความไม่มีศรัทธา เป็นโทษแห่งสัทอินทรีย์
๓. สัทอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง
๔. สัทอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์
๕. สัทอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา
๖. ความปรากฏแห่งความเกียจคร้าน เป็นโทษแห่งวิริยอินทรีย์
๗. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะความเกียจคร้าน เป็นโทษแห่งวิริยอินทรีย์
๘. วิริยอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง

^{๒๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๓๐๒-๓๐๓.

๙. วิริยอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์
๑๐. วิริยอินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา
๑๑. ความปรากฏแห่งความประมาท เป็นโทษแห่งสตินทรีย์
๑๒. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะความประมาท เป็นโทษแห่งสตินทรีย์
๑๓. สตินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง
๑๔. สตินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์
๑๕. สตินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา
๑๖. ความปรากฏแห่งอุทัจจะ เป็นโทษแห่งสมาธิินทรีย์
๑๗. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะอุทัจจะ เป็นโทษแห่งสมาธิินทรีย์
๑๘. สมาธิินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง
๑๙. สมาธิินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์
๒๐. สมาธิินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา
๒๑. ความปรากฏแห่งอวิชา เป็นโทษแห่งปัญญินทรีย์
๒๒. ความปรากฏแห่งความเร่าร้อนเพราะอวิชา เป็นโทษแห่งปัญญินทรีย์
๒๓. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะไม่เที่ยง
๒๔. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นทุกข์
๒๕. ปัญญินทรีย์มีโทษ เพราะมีสภาวะเป็นอนัตตา

อินทรีย์ ๕ มีโทษ เพราะอาการ ๒๕ อย่างนี้ บุคคลรู้ชัดโทษแห่งอินทรีย์ ๕ เพราะอาการ ๒๕ อย่างนี้

๒.๗ แสดงเครื่องสลัดออก (จากอินทรีย์ ๕)

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค นิสสรณนิเทศ^{๒๗} ว่า
อินทรีย์ ๕ มีเครื่องสลัดออกด้วยอาการ ๑๘๐ อย่าง เป็นอย่างไร บุคคลรู้ชัดเครื่องสลัด
ออกจากอินทรีย์ ๕ ด้วยอาการ ๑๘๐ อย่าง เป็นอย่างไร คือ

เพราะมีสภาวะน้อมใจเชื่อ สัทอินทรีย์จึง

๑. สลัดออกจากความไม่มีศรัทธา
๒. สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะความไม่มีศรัทธา

^{๒๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙๑/๓๐๓๓๐๕.

๓. สลัดออกจากเหล่่ากิเลสที่เป็นไปตามความไม่มีศรัทธาและจากขันธ
๔. สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก
๕. สลัดออกจากสัทินทรีย์ที่มีอยู่ก่อนแต่การได้สัทินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น

เพราะมีสภาวะประคองไว้ วิริยินทรีย์จึง

๑. สลัดออกจากความเกียจคร้าน
๒. สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะความเกียจคร้าน
๓. สลัดออกจากเหล่่ากิเลสที่เป็นไปตามความเกียจคร้านและจากขันธ
๔. สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก
๕. สลัดออกจากวิริยินทรีย์ซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้วิริยินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น

เพราะมีสภาวะตั้งมั่น สตินทรีย์จึง

๑. สลัดออกจากความประมาท
๒. สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะความประมาท
๓. สลัดออกจากเหล่่ากิเลสที่เป็นไปตามความประมาทและจากขันธ
๔. สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก
๕. สลัดออกจากสตินทรีย์ซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้สตินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น

เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน สมาธิินทรีย์จึง

๑. สลัดออกจากอุทธัจจะ
๒. สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะอุทธัจจะ
๓. สลัดออกจากเหล่่ากิเลสที่เป็นไปตามอุทธัจจะนั้นและจากขันธ
๔. สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก
๕. สลัดออกจากสมาธิินทรีย์ซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้สมาธิินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น

เพราะมีสภาวะเห็น ปัญญินทรีย์จึง

๑. สลัดออกจากอวิชชา
๒. สลัดออกจากความเร่าร้อนเพราะอวิชชา
๓. สลัดออกจากเหล่่ากิเลสที่เป็นไปตามอวิชชาและจากขันธ
๔. สลัดออกจากสรรพนิมิตภายนอก
๕. สลัดออกจากปัญญินทรีย์ซึ่งมีอยู่ก่อนแต่การได้ปัญญินทรีย์ที่ประณีตกว่านั้น

๒.๘ สาเหตุการปรับอินทรีย์ ๕

ในทางพระพุทธศาสนา การปรับความสมดุลของร่างกายนั้นเรียกว่า การปรับธาตุที่รวมกันเป็นร่างกาย เพราะฉะนั้น เมื่อจะทำให้ร่างกายมีความสมบูรณ์ก็ต้องนำอินทรีย์ ๕ มาปรับให้เข้ากับธาตุ เพื่อใช้ในการปฏิบัติธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา เพราะคนที่จะปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องมีอยู่ในจิตจะมาก หรือน้อยก็อยู่ที่บุญบารมีที่สร้างสมมาตั้งแต่อดีต ดังมีปรากฏว่า พระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสแสดงธรรม จะต้องทรงพิจารณาอินทรีย์ของผู้ฟังก่อนว่า มีอยู่เป็นพื้นฐานมากน้อยเพียงไรเสียก่อน แล้วจึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟัง เพื่อให้เกิดอินทรีย์ที่แก่กล้ายิ่งขึ้น จนถึงบรรลุถึงมรรคผลนิพพานได้ การที่ทรงพิจารณาถึงอินทรีย์ของผู้ฟังก็คือ พิจารณาความดีของผู้ฟังนั่นเองและบรรดาพื้นเหล่านั้นก็ได้แก่ ธรรมทั้ง ๕ ข้อคือ มีศรัทธา มีวิริยะ คือ ความเพียร มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาที่เป็นพื้นฐานอยู่เพียงแค่นี้ ถ้าหากว่า มีธรรมที่เป็นอินทรีย์คือ เป็นพื้นฐานน้อยอยู่มาก ก็จะต้องแสดงธรรมที่พอเหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟังที่จะรับได้ ที่เรียกว่า ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าสมควรเสด็จไปโปรด เมื่อผู้ฟังได้ฟังธรรมที่เป็นการกระตุ้นอินทรีย์ ๕ มีปัญญาบารมีพร้อมสมบูรณ์ ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้โดยการปล่อยวาง อินทรีย์ ๕ จนหมดสิ้น ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ‘เป็นอรหันตชินาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ’”^{๒๘}

อินทรีย์ ๕ ควรมีกำลังเท่ากัน ผู้มีศรัทธามากแต่มีความรู้แน่น้อยย่อมเชื่ออะไรง่าย หลงใหลได้ง่าย ผู้มีปัญญามีความรู้มากแต่มีศรัทธาน้อยมักทะนงตัว เชื่อฟังคนอื่นยาก หรือมักใช้ปัญญาในทางที่ผิด ผู้มีสมาธิแน่นแต่มีความเพียรน้อยย่อมท้อต่อความลำบาก ความร้อนหนาวได้ง่าย ผู้มีความเพียรมากอดทนต่อความลำบากได้ดี แต่หากมีสมาธิน้อยมักทำงานผิดพลาดเสมอ การกระทำ ความดีโดยเฉพาะที่จะเป็นไปในทั้งทางสมณะและวิปัสสนา ต้องมีอินทรีย์ ๕ ที่เจริญดีแล้วและต้องมีความสมดุลกัน อินทรีย์ ๔ ประการ (ยกเว้น สตินทรีย์) หากมากไปหรือน้อยไปก็ไม่ดี มีเพียงสติเท่านั้นที่ยิ่งมากยิ่งขึ้น โดยความสมดุลนั้นต้องจัดเป็นคู่ คือ ศรัทธากับปัญญา ต้องเหมาะสมกันและปรับวิริยะกับสมาธิให้เหมาะสมกัน หากศรัทธามากเกินไปแต่อ่อนปัญญาก็มีแต่ความเชื่อขาดการรู้เห็นพิจารณา หากปัญญามากไปก็จะเกิดแต่ความสงสัยและหากความเพียรมากกว่าสมาธิก็จะฟุ้งซ่าน หากสงบเป็นสมาธิมากกว่าความเพียรก็จะหลับได้ ส่วนสตินั้นเป็นไปยิ่งมากยิ่งขึ้น มีแต่ส่งเสริมให้คุณ

^{๒๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๕/๒๘๔-๒๘๕.

ความดิ่งอองาม ดังนั้นจึงต้องรู้จักปรับอินทรีย์ ๕ ให้สม่ำเสมอ การเจริญสมาธิและวิปัสสนาจึงจะก้าวหน้าไปได้เร็ว

๒.๙ วิธีแก้ปรับอินทรีย์ ๕

ความปรากฏในปฐมสูตรตันตนิเทศ สูตรที่ ๑^{๒๙} ว่า

“... อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ย่อมหมดจดด้วยอาการเท่าไร

คือ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๑๕ อย่าง ได้แก่

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้ไม่มีศรัทธา สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีศรัทธา (และ) พิจารณาพระสูตรที่เป็นเหตุมาซึ่งความเลื่อมใส สัทธินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้เกียจคร้าน สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีความเพียร (และ) พิจารณาสัมมปปธาน วิริยอินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้มีสติหลงลืม สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีสติตั้งมั่น (และ) พิจารณาสติปัฏฐาน สตินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่น (และ) พิจารณาฉานวิโมกข์ สมาธิอินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคลผู้มีปัญญาทรม สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคลผู้มีปัญญาดี (และ) พิจารณาญาณจรียอันลึกซึ้ง ปัญญินทรีย์ย่อมหมดจดด้วยอาการ ๓ อย่างนี้

เมื่อบุคคลเว้นบุคคล ๕ จาพวก สมาคม คบหา นั่งใกล้บุคคล ๕ จาพวก (และ) พิจารณาจำนวนพระสูตร ๕ ประการดังกล่าวมานี้ อินทรีย์ ๕ ประการนี้ย่อมหมดจด ด้วยอาการ ๑๕ อย่างนี้”

ในทางพระพุทธศาสนาการปรับความสมดุลของร่างกายนั้นเรียกว่า การปรับธาตุที่รวมกันเป็นร่างกาย เพราะฉะนั้น เมื่อจะทำให้ร่างกายมีความสมบูรณ์ก็ต้องนำอินทรีย์ ๕ มาปรับให้เข้ากับธาตุ เพื่อใช้ในการปฏิบัติธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา เพราะคนที่จะปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องมีอยู่ในจิตจะมาก หรือน้อยก็อยู่ที่บุญบารมีที่สร้างสมมาตั้งแต่อดีต ดังมีปรากฏว่าพระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสแสดงธรรม จะต้องทรงพิจารณาอินทรีย์ของผู้ฟังก่อนว่า มีอยู่เป็นพื้นฐานมากน้อยเพียงไรเสียก่อน แล้วจึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟัง เพื่อให้เกิดอินทรีย์ที่แก่กล้า

^{๒๙} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๕/๒๕๐-๒๕๑.

ยิ่งขึ้น จนถึงบรรลุถึงมรรค ผล นิพพานได้ การที่ทรงพิจารณาถึงอินทรีย์ของผู้ฟังก็คือ พื้นคุณความดีของผู้ฟังนั่นเองและบรรดาพื้นเหล่านั้นก็ได้แก่ ธรรมทั้ง ๕ ข้อนี้ คือมีศรัทธา มีวิริยะ คือ ความเพียร มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาที่เป็นพื้นอยู่เพียงแค่นั้น ถ้าหากว่ามีธรรมที่เป็นอินทรีย์คือ เป็นพื้นฐานน้อยอยู่ไม่มาก ก็จะต้องแสดงธรรมที่พอเหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟังที่จะรับได้ ที่เรียกว่า ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าสมควรเสด็จไปโปรด เมื่อผู้ฟังได้ฟังธรรมที่เป็นการกระตุ้นอินทรีย์ ๕ มีปัญญาบารมีพร้อมสมบูรณ์ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้โดยการปล่อยปละ ละวาง อินทรีย์ ๕ จนหมดสิ้น ดังที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสว่า

“... ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุรู้ชัดคุณ โทษและเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่น เมื่อนั้น ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ‘เป็นอรหันตชีณาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว’^{๓๐} บรรลุประโยชน์ตน^{๓๑}โดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์^{๓๒}แล้ว หลุดพ้นเพราะรู้โดยชอบ”^{๓๓}

และความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ว่า

“... ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง รู้ชัดซึ่งเหตุเกิดความดับ คุณโทษ แห่งอินทรีย์ ๕ นี้ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ นี้ตามความเป็นจริง สมณะ หรือพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมได้รับยกย่องว่า เป็นสมณะในหมู่สมณะ ได้รับยกย่องว่า เป็นพราหมณ์ในหมู่พราหมณ์และท่านเหล่านั้นย่อมทำให้แจ้งสามัญญผล^{๓๔}และพรหมัญญผล^{๓๕}ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”^{๓๖}

^{๓๐} ปลงภาระได้แล้ว ในที่นี้หมายถึงปลงขันธภาระได้ ปลงกิเลสภาระได้และปลงอภิสังขารภาระได้.

^{๓๑} บรรลุประโยชน์ตน ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล.

^{๓๒} สิ้นภวสังโยชน์ ในที่นี้หมายถึงสิ้นกิเลสเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพทั้งหลาย.

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๔/๒๘๔. (ปฐมอรหัตสูตร).

^{๓๔} สามัญญผล หมายถึงประโยชน์ของความเป็นสมณะ อีกอย่างหนึ่งหมายถึงผลเบื้องต่ำ ๓ ประการ (ธรรมอันเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ).

^{๓๕} พรหมัญญผล หมายถึงประโยชน์ของการเป็นพราหมณ์ อีกอย่างหนึ่งหมายถึงอรหัตตผล.

^{๓๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๗/๒๙๔. (ทุติยสูตรตันตนิทเทส สูตรที่ ๒)

๒.๑๐ การพัฒนาอินทรีย์

มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้ด้วยส่วนของกายและจิต ที่สัมพันธ์กับกายคือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ที่เรียกว่า อินทรีย์ ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเน้นการพัฒนาอินทรีย์ ในการสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายและจิต อันได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจให้ใช้งานได้ดี ก่อเกิดประโยชน์สูงสุด มีผลในทางส่งเสริมคุณภาพชีวิต เช่น พัฒนาการใช้ตาให้ดูเป็น พัฒนาการใช้หูให้ฟังเป็น ฯลฯ ดังนั้น อินทรีย์จึงเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาชีวิตให้ดำเนินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ ดังที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสไว้ใน ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท ภิกขุวรรค^{๓๗} ว่า

“... การสำรวมตา เป็นการดี

การสำรวมหู เป็นการดี

การสำรวมจมูก เป็นการดี

การสำรวมลิ้น เป็นการดี

การสำรวมกาย เป็นการดี

การสำรวมวาจา เป็นการดี

การสำรวมใจ เป็นการดี

การสำรวมทวารทั้งปวง เป็นการดี

ภิกษุผู้สำรวมทวารทั้งปวง ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

การพัฒนาอินทรีย์ในพระพุทธศาสนาย่อมเป็นไปตามลำดับ เรียกว่า อินทรีย์ภาวนา มีหลายระดับชั้น ดังที่พระองค์ตรัสไว้ในอินทรีย์ภาวนาสูตรและพระอานนทเถระได้กราบทูลขอให้ทรงแสดงวิธีการพัฒนาอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันยอดเยี่ยมในทางพระพุทธศาสนาและองค์ธรรมสำคัญในการพัฒนาอินทรีย์ตามพระบาลีในอินทรีย์ภาวนาสูตร คือ อินทรีย์ ๕ คือ การรู้ชัดอันเป็นลักษณะของปัญญาเห็นความจริง การที่จะมีปัญญาเห็นความจริงได้ต้องมีจิตที่พร้อม สงบ เบา อ่อนโยน ควรแก่การใช้งาน คล่องแคล่วและตรง^{๓๘} เพราะจิตที่มีความตั้งมั่น จะทำให้รู้ชัดตามความเป็นจริง จิตตั้งมั่นมีลักษณะบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว^{๓๙} จิตตั้งมั่นเป็นสัมมาสมาธิ เป็นพัฒนาการที่มาจากการที่จิตมี

^{๓๗} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๖๐-๓๖๑/๑๔๖. (เรื่องภิกษุ ๕ รูป)

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๒๗.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔/๗๗-๗๘.

ความสุข^{๔๐} การที่จะมีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิได้ต้องอาศัยการฝึกฝนที่เกิดจากความเพียรและความเพียรเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความศรัทธา เพราะการฝึกฝนนั้นทำให้จิตมีสติ คือความไม่ประมาทซึ่งเป็นธรรมมีอุปการะมากในกระบวนการปฏิบัติธรรม

ความไม่ประมาท คือ การไม่อยู่ปราศจากสติ มีสติอยู่เสมอในการกระทำการต่าง ๆ เห็นคุณค่าของเวลา ไม่ปล่อยชีวิตให้ล่องลอยไปอย่างไร้จุดหมายปลายทาง พยายามปรับปรุงแก้ไขสิ่งต่าง ๆ ให้ดีขึ้น การระมัดระวังอยู่เสมอ ไม่ยอมถลำไปในทางเสื่อม ไม่ยอมพลาดโอกาสแห่งความก้าวหน้า ตระหนักถึงสิ่งที่ต้องทำและต้องไม่ทำ ใส่ใจสำนึกในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย มีความสำนึกรับผิดชอบอยู่เสมอ สติเป็นสภาวะธรรมที่เป็นเจตสิก เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต รู้อารมณ์เดียวกันกับจิต สตินั้นเกิดกับจิตประเภทที่ติงามเท่านั้น ไม่เกิดกับอกุศล สติเป็นความระลึกได้ที่เป็นไปในสิ่งที่เป็นกุศล เช่น การมีเจตนาในการเสียสละ การมีเจตนางดเว้นจากทุจริต การทำจิตใจให้สงบด้วยสมถกรรมฐาน หรือการอบรมเจริญปัญญาให้เข้าใจสภาวะธรรมตามความเป็นจริงด้วยวิปัสสนากรรมฐาน^{๔๑}

หลักการพัฒนาอินทรีย์ในพระพุทธศาสนามีความแตกต่างจากวิธีการปฏิบัติของศาสนาอื่น ๆ ซึ่งศาสนาอื่นนั้นมีแนวคำสอนเน้นไปในด้านกดขี่กิเลส หลักหนีอารมณ์ ปฏิเสธชาวโลก เป็นการปฏิบัติสุดโต่งประเภทหนึ่งเรียกว่า อัตตakilมณานิโยค เป็นการบังคับกายบังคับใจของตนให้เกิดความลำบาก เช่น ปาราสิริยพราหมณ์แสดงวิธีการพัฒนาอินทรีย์แก่สาวกทั้งหลายว่า อย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู^{๔๒} บางกลุ่มยึดถือวิธีการปฏิบัติอย่างสุดโต่ง เพื่อกดขี่กิเลส โดยการทำตัวเป็นพวกซีเปลือย กินหญ้าเป็นอาหาร ถอนผมและหนวดเป็นต้น ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า คนเหล่านี้เป็นผู้ที่ชอบทำตนให้เดือดร้อน^{๔๓}

พระผู้มีพระภาคทรงตรัสไว้ใน อินทรีย์ภาวนาสูตฺร คือทรงแสดงหลักการอบรมอินทรีย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ยอดเยี่ยมในทางพระพุทธศาสนา โดยมีกำลังของอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เป็นตัวสนับสนุน ในการพัฒนาอินทรีย์ขั้นต้นคือ การฝึกฝนอบรมให้มีสติอินทรีย์เพื่อคอยควบคุมจิต ควบคุมความรู้สึก ป้องกันไม่ให้อกุศลธรรมเกิดขึ้น ในการพัฒนา

^{๔๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๕/๗๕.

^{๔๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๐-๑๗๑.

^{๔๒} ดุรายละเอียดยใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔.

^{๔๓} ดุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗/๗-๘.

อินทรีย์ขั้นสูง คือมีการพัฒนาอินทรีย์ให้ใช้การได้อย่างสมบูรณ์แล้ว สามารถควบคุมความรู้สึกต่าง ๆ ที่เกิดจากการรับรู้เหล่านั้น เนื่องจากเกิดปัญญินทรีย์ เห็นตามความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน บุคคล เรา เขาและหมดความยึดมั่น ถือนั่นไปตามลำดับ จนกระทั่งมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ เป็นพระอรหันต์ผู้อยู่เหนือโลก

การปฏิบัติเพื่อพัฒนาอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทำโดยการมีสติอินทรีย์รู้เท่าทัน ปฏิกริยาของจิตที่มีต่ออารมณ์ คือ รู้ถึงความชอบใจ หรือไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นในจิตตามความเป็นจริง เมื่อรู้เท่าทันตามความเป็นจริงแล้ว จิตก็จะเป็นอุเบกขา เป็นกลางต่ออารมณ์ อภิขิมาและโทมนัสไม่สามารถครอบงำจิตได้ ตามปกติแล้ว เมื่อเห็นรูปทางตาแล้ว จะเกิดปฏิกริยาทางจิตขึ้น ๓ แบบ คือ

๑. เกิดความชอบใจในสิ่งที่เห็น
๒. เกิดความไม่ชอบใจในสิ่งที่เห็น และ
๓. เกิดทั้งความชอบใจและไม่ชอบใจในสิ่งที่เห็น

ข้อสำคัญในการปฏิบัติ อยู่ที่การรู้ชัดปฏิกริยาที่เกิดขึ้นในจิตทั้ง ๓ นั้นตามความเป็นจริง เมื่อรู้ชัดตามความเป็นจริง ก็จะทราบว่า ปฏิกริยาของจิตทั้ง ๓ นั้น เป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา ปัจจัยที่ปรุงแต่งนั้น มีทั้งตัวอารมณ์ จิตที่มองเห็น สัญญาความจำได้หมายรู้เก่า ๆ เกี่ยวกับสิ่งที่ได้ เห็นนั้น แต่เดิมไม่มีความรู้สึกเช่นนี้ แต่เมื่อมองเห็นรูปทางตา ก็เกิดความรู้สึกชอบ หรือไม่ชอบขึ้น ความรู้สึกอย่างนั้นเป็นของหยาบ เพราะต้องขึ้นอยู่กับอารมณ์ที่เห็น ถูกอารมณ์นั้นครอบงำ จิต หลงไหลไปชอบบ้าง ไม่ชอบบ้าง ความจริงแล้ว สิ่งที่มองเห็นก็เป็นอยู่อย่างนั้นตามธรรมดา ตามธรรมชาติของสิ่งนั้น แต่ผู้ที่เห็นกลับมีความชอบ หรือไม่ชอบอันเป็นความหลงไหลไปตามกิเลสของตนเอง เรียกว่า ถูกอภิขิมาและโทมนัสครอบงำ

การรู้ชัด ก็คือ การรู้ความจริงของสังขารธรรมทั้งหลายมีลักษณะความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เมื่อรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ นักปฏิบัติจะเกิดความรู้ชัดว่า ความชอบใจ หรือความไม่ชอบใจที่เกิดขึ้นนั้น เป็นความหลงไหลไปเอง สิ่งที่เห็นนั้น รวมทั้งสภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการมองเห็นเป็นเหตุ ล้วนแต่อยู่ไม่นาน เป็นของที่มีขึ้นเพียงชั่วครั้งชั่วคราวเท่านั้น จิตก็จะเป็นอุเบกขา คือ การเป็นกลางในอารมณ์ที่มากระทบ ทั้งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ ยิ่งกระบวนการที่จิตเป็นอุเบกขาไว ก็ถือว่า พัฒนาอินทรีย์ได้ดียิ่งขึ้น เปรียบเหมือนคนมีตาดี กะพริบตาได้ง่าย เหมือนคนมีกำลังเร็วแรงดี จะตีดนิ้วมือก็ตีดได้ง่าย เหมือนหยาดน้ำที่กลิ้งบนใบบัว แม้เอียงนิดหน่อย ก็ไม่ติดอยู่ในใบบัวนั้นและเหมือนคนมีกำลังเร็วแรงดี ตะล่อมก้อนน้ำลายไว้ที่ปลายลิ้น แล้วกลืนได้ง่าย นี่คือลักษณะเฉพาะของท่านที่ได้ฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์ได้อย่างสมบูรณ์แล้ว

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๔๔} กล่าวถึงความสำคัญของการปรับอินทรีย์ทั้งหลายให้เสมอกัน โดย ย้ำว่า ถ้าอินทรีย์อย่างหนึ่งอย่างใดแรงกล้าเกินไปและอินทรีย์อื่นอ่อนอยู่ อินทรีย์อื่นเหล่านั้นก็จะเสียความสามารถในการทำหน้าที่ของตน เช่น ถ้าศรัทธาแรงไป วิริยะจะทำหน้าที่ที่ยกจิตไม่ได้ สติก็ไม่สามารถดูแลจิต สมาธิก็ไม่สามารถทำจิตให้แน่ว ปัญญา ก็ไม่สามารถเห็นตามเป็นจริง ต้องลดศรัทธาเสีย ด้วยการใช้อุปมาพิจารณาภาวะแห่งธรรม หรือมนสิการในทางที่ไม่เป็นการเพิ่มกำลังให้แก่ศรัทธา ตามหลักทั่วไปท่านให้ปรับอินทรีย์เสมอกันเป็นคู่ ๆ คือให้ศรัทธาสม หรือเสมอปัญญาและให้สมาธิสม หรือเสมอกับวิริยะ ถ้าศรัทธากลับ ปัญญาอ่อน จะเลื่อมใสในสิ่งที่ไม่น่าเลื่อมใส ถ้าปัญญา กล้าศรัทธาอ่อน จะเอียงไปข้างอวดดีเป็นคนแก่งไขไม่ได้ เหมือนโรคเกิดจากยาเสียเอง ถ้าสมาธิกล้า วิริยะอ่อน โกสัชชะคือ ความเกียจคร้านจะเข้าครอบงำ เพราะสมาธิเข้าพวกกันได้กับโกสัชชะ แต่ถ้า วิริยะแรง สมาธิอ่อนจะเกิดความฟุ้งซ่านเป็นอุทธัจจะ เพราะวิริยะเข้าพวกกันได้กับอุทธัจจะ เมื่ออินทรีย์ ๒ คู่นี้เสมอกันดี การปฏิบัติธรรมก็เดินหน้าได้ผลดี หลักนี้ท่านให้นำมาใช้ในการเจริญสมาธิด้วย อย่างไรก็ตาม ท่านว่าถ้าเจริญแต่สมาธิอย่างเดียวล้วน คือ บำเพ็ญสมณะ ถึงศรัทธาจะแรงกล้า ก็ได้ผลเกิดอุปนาสมาธิได้ หรือสมาธิแก่กล้า ก็เหมาะแก่การเจริญสมาธิอยู่ดี ตรงข้ามกับในการเจริญวิปัสสนา ถึงปัญญาจะแรงไปก็ไม่เป็นไร เพราะกลับจะเกิดความรู้แจ้งดีด้วยซ้ำ นี่เป็นกรณีพิเศษ แต่ถ้าปฏิบัติตามหลักทั่วไปคือให้อินทรีย์ ๒ คู่เสมอกัน ก็ได้ผลดี เช่น ให้เกิดอุปนาสมาธิได้อยู่นั้นเอง ส่วนสติเป็นข้อยกเว้น ท่านว่ายั้งสติมีกำลังก็ยิ่งดี มีแต่จะช่วยเหลือของศีลธรรมข้ออื่น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ช่วยรักษาจิตไม่ให้ตกไปทั้งข้างอุทธัจจะและข้างโกสัชชะ การยกจิตข่มจิตต้องอาศัยสติทั้งนั้น ทั้งนี้ท่านอ้างพุทธพจน์ที่ว่า สติมีประโยชน์ต้องใช้ทุกที่ทุกกรณี และสติเป็นที่พึ่งที่อาศัยของใจเมื่ออินทรีย์ บางอย่างแรงไป บางอย่างอ่อนไป ตามปกติต้องแก้ด้วยการเจริญโพชฌงค์ ข้อที่ตรงเรื่องกัน เช่น วิริยะ แรงไป แก้ให้ลดลงด้วยการเจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ เป็นต้น

๒.๑๑ สรุป

หลักธรรมที่เป็นเครื่องวัดความพร้อมและบ่งชี้ความก้าวหน้าของบุคคลในการปฏิบัติธรรมได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา หลักธรรมนี้ใช้สำหรับการปฏิบัติธรรมได้ทั่วไป ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด กล่าวคือ เมื่อมีศรัทธาทำให้เกิดความเพียร ความเพียรช่วยให้สติมั่นคง เมื่อสติมั่นคงแล้วกำหนดอารมณ์ก็จะได้สมาธิ เมื่อมีสมาธิดีแล้วก็จะเกิดปัญญารู้เข้าใจมองเห็นซึ่งถึง

---

^{๔๔} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๑๐๕-๑๐๘. อ้างใน นางสาวณัฐจิตต์ เล่าหิวัระ, “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ในอินทริยภาวนาสูต”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสยามมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๔๔.

โทษของอริชาตคณาที่เป็นเหตุแห่งสังสารวัฏ มองเห็นคุณค่าของนิพพาน ซึ่งเป็นภาวะปราศจากความมืดแห่งอริชา และความทรมานทรมายแห่งคณา สงบประณีตเยี่ยมกรีนเมื่อปัญญาชัดเข้าใจด้วยตนเองแล้ว ก็จะมีศรัทธา ที่เป็นศรัทธาอย่างยิ่ง หรือยิ่งกว่าศรัทธา หมุนเวียนกลับเป็นสัทธินทรีย์อีก

ในทางพระพุทธศาสนาการปรับความสมดุลของร่างกายนั้นเรียกว่า การปรับธาตุที่รวมกันเป็นร่างกาย เพราะฉะนั้น เมื่อจะทำให้ร่างกายมีความสมบูรณ์ก็ต้องนำอินทรีย์ ๕ มาปรับให้เข้ากับธาตุ เพื่อใช้ในการปฏิบัติธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนา เพราะคนที่จะปฏิบัติธรรมนั้นจะต้องมีอยู่ในจิตจะมาก หรือน้อยก็อยู่ที่บุญบารมีที่สร้างสมมาตั้งแต่อดีต ดังมีปรากฏว่าพระผู้มีพระภาคเมื่อจะตรัสแสดงธรรม จะต้องทรงพิจารณาอินทรีย์ของผู้ฟังก่อนว่า มีอยู่เป็นพื้นฐานมากน้อยเพียงไรเสียก่อน แล้วจึงทรงแสดงธรรมให้เหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟัง เพื่อให้เกิดอินทรีย์ที่แก่กล้ายิ่งขึ้น จนถึงบรรลุถึงมรรค ผล นิพพานได้ การที่ทรงพิจารณาถึงอินทรีย์ของผู้ฟังก็คือ พิจารณาความดีของผู้ฟังนั่นเองและบรรดาพื้นเหล่านั้นก็ได้แก่ ธรรมทั้ง ๕ ข้อนี้ คือมีศรัทธา มีวิริยะ คือ ความเพียร มีสติ มีสมาธิ มีปัญญาที่เป็นพื้นฐานอยู่เพียงแค่นั้น ถ้าหากว่ามีธรรมที่เป็นอินทรีย์คือ เป็นพื้นฐานน้อยไม่มาก ก็จะต้องแสดงธรรมที่พอเหมาะแก่อินทรีย์ของผู้ฟังที่จะรับได้ ที่เรียกว่า ผู้มีอินทรีย์แก่กล้าสมควรเสด็จไปโปรด เมื่อผู้ฟังได้ฟังธรรมที่เป็นการกระตุ้นอินทรีย์ ๕ มีปัญญาบารมีพร้อมสมบูรณ์ก็จะสามารถบรรลุธรรมได้โดยการปล่อยปละ ละวาง อินทรีย์ ๕ จนหมดสิ้น

การปรับสมดุลอินทรีย์ ๕ ตามธาตุ ๔ ในทางพระพุทธศาสนา โดยหมั่นเจริญวิปัสสนาภาวนา สร้างอินทรีย์ให้แกร่งกล้าด้วยทางสายกลาง ไม่ตั้งจนเกินไป หรือไม่หย่อนจนเกินไป โดยการกำหนดรู้สภาวะธรรม เช่น การกำหนดรู้กองรูปที่ประกอบไปด้วยธาตุ ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม มารวมกันตามเหตุตามปัจจัย ว่าเป็นเพียงกองรูป ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเราและมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน อันเกิดการเจริญวิปัสสนาภาวนา ได้แก่ การเกิดและพัฒนาขึ้นของปัญญญาณ คือ ปริชาหยั่งรู้ที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาโดยลำดับ มีสติรู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์เห็นรูปนามธาตุ ๔ ตามความเป็นจริง พิจารณาเห็นพระไตรลักษณ์ แล้วเกิดปัญญารู้แจ้ง เป็นผู้หมดจดกิเลสโดยสิ้นเชิง

บทที่ ๓

พระสูตรเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม

๓.๑ บทนำ

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค กล่าวถึงความเข้าใจที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่เรียกว่า วิปลาส ปรากฏอยู่ในส่วนของปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินิเทศ สรุปได้ว่า ภัยคุณาณ เป็นปัญหาที่ประจักษ์แจ้งความไม่มีสาระของการเกิดขึ้นและดับไปของสภาพธรรมที่ปรากฏเป็น “ปหานปริณญา” คือ ปัญหาที่รอบรู้เพิ่มขึ้นละคลายความยินดีในนามรูป เห็นโทษของนามรูปเพิ่มขึ้น ละวิปลาสเสียได้ คือ ละความเห็นว่ายั่งยืน ว่าสุข ว่าเป็นตัวตน ว่าสว ยว่างาม^๑ จิตใดหาประมาณมิได้ มนะ คือใจนั้น ชื่อว่า ไม่มีเวร ใจใดไม่มีเวร ใจนั้นชื่อว่า ไม่มีความพยายาบาท ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญคือ ทิฏฐิ กันดารคือ ทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สลฺยาณชนคือ ทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่นความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิ เป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปลาส นี้ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ

พระมหาสมปอง มุทิโต ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความแปรปรวน ความผิดเพี้ยน การพลิกกลับ วิปลาส ๕ ศัพท์^๒

๑) วิปลาส, วิปลาส (วิ+ปริ+อสุ เขปน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ วิปลาส. วิปลาสน วิปลาสเ ความผิดเพี้ยน ชื่อว่าวิปลาสะ (ซ้อน ป บ้าง, ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, อาเทศ ร เป็น ล, อิ เป็น ย, ลย เป็น ล, ลบสระหน้า) อนิจจทุกขอนตตอสฺเสว วตฺตฺสฺ นิจฺจํ สุขํ อตฺตา สฺกนฺติ เอวํ ปวตฺตา สลฺยาณวิปลาสโส จิตฺตวิปลาสโส ทิฏฺฐิวิปลาสโส อิเม ตโย วิปลาส ๓ อย่างเหล่านี้ คือ สลฺยาณวิปลาส จิตตวิปลาส และทิฏฐิวิปลาส ที่เป็นไปอย่างนี้ว่าเป็นของเที่ยง เป็นความสุข เป็นตัวตน เป็นสิ่งสวยงาม ในวัตถุที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นของปฏิญ

---

^๑ พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๐๔๓.

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูร วงศ์พันธ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๙๕๗.

๒) อณฺณถาภาว (อณฺณถาสทูปปท+ภู สุตตาย +ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัลลัส อณฺณถา อณฺณเณ ภวนํ อณฺณถาภาโว ความเป็นอย่างอื่น ชื่อว่า อณฺณถาภาวะ (ลบ ณ, วุทธิ อุ เป็น โอ, อาเทศ โอ เป็น อาว, ลบสระหน้า) สัพเพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อณฺณถาภาโว การจากกัน ความพลัดพราก ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น

๓) พยัตตย (วิ+อติ+อย คมเน+อ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัลลัส. วิเสเสน อติกมมม อยตติ พยัตตโย อาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าพยัตตยะ (อาเทศ อี ที่ วิ เป็น ย, ว เป็น พ ซ้อน ต, ลบสระหน้า)

๔) วิปริยย (วิ+ปริ+อิ คมเน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัลลัส. วิปริยตติ วิปริยโย อาการพลิกกลับ ชื่อว่าวิปริยยะ (ลบณ วิทธิ อี เป็น เอ, อาเทศ เอ เป็น อย, ลง ย อาคม, ลบสระหน้า)

๕) วิปริยาส (วิ+ปริ+อสุ เขปน+ณ) ความแปรปรวน, ความผิดเพี้ยน, การพลิกกลับ, วิปัลลัส. วิปริยาสนํ วิปริยาโส ความแปรปรวน ชื่อว่าวิปริยาสะ. วิปริยาสตติ วา วิปริยาโส หรืออาการที่เพี้ยนไป ชื่อว่าวิปริยาสะ (ลบ ณ, วุทธิ อ เป็น อา, ลง ย อาคม) วิปริยาโส วตตติ นยิธมตฺถิ ความแปรปรวน ความเป็นไปไม่มีในที่นี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ โดยให้ความหมาย วิปัลลัส ว่า กิริยาที่ถือโดยการวิปริตผิดจากความเป็นจริง ความเห็นหรือความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง มีดังนี้ ก. วิปัลลัสด้วยอำนาจจิตต์และเจตสิก ๓ ประการ คือ ๑) วิปัลลัสด้วยอำนาจสำคัญผิด เรียกว่า สัญญาวิปัลลัส ๒) วิปัลลัสด้วยอำนาจคิดผิด เรียกว่า จิตตวิปัลลัส ๓) วิปัลลัส ด้วยอำนาจเห็นผิด เรียกว่า ทิฏฐิวิปัลลัส ข. วิปัลลัสด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ ประการ คือ ๑) วิปัลลัสในของที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง ๒) วิปัลลัสในของที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ๓) วิปัลลัสในของที่ไม่ใช่ตน ว่าเป็นตน ๔) วิปัลลัสในของที่ไม่งาม ว่างาม^๓

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวไว้ในหนังสือ พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด ได้ให้ความหมาย วิปัลลัส ไว้ว่า หมายถึง ความจำและความคิดเห็นที่คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ หรือจากความเป็นจริง ซึ่งไม่ถึงกับตรงกันข้ามหรือไม่ถูกต้องไปเสียทั้งหมด อยู่ในลักษณะคลบล้างคลบลคลาและหมายถึง อาการของคนสติไม่ดี (คนบ้า) วิปัลลัส ท่านกล่าวไว้ ๓

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๑.

อย่างคือ สัญญาวิปัสสาส ความจำคลาดเคลื่อน จิตตวิปัสสาส ความคิดคลาดเคลื่อน ทัญญูวิปัสสาส ความเห็นคลาดเคลื่อน^๔

สารานุกรมพระพุทธศาสนาประมวลจาก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ให้ความหมาย วิปัสสาสว่า วิปัสสา วิปัสสาส พิปัสสา คือ กิริยาที่ถือโดยอาการ วิปริตผิดจากความจริง เรียกชื่อต่างกันด้วยอำนาจจิตและเจตสิกซึ่งวิปริตไปนั้น: พิปัสสา ด้วยอำนาจสำคัญผิด เรียกว่า สัญญาพิปัสสา พิปัสสาด้วยอำนาจคิดผิด เรียกว่า จิตตวิปัสสาส พิปัสสาด้วยอำนาจเห็นผิด เรียกว่า ทัญญูพิปัสสา กล่าวด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้งเป็น ๔ ประการ คือ ๑) พิปัสสาในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒) พิปัสสาในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๓) พิปัสสาในของที่ไม่ใช่ตนว่าตน ๔) พิปัสสาในของที่ไม่งามว่างาม^๕

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวว่า วิปัสสาส (วิปะลาต, วิบปะลาต) คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ เช่น สติวิปัสสาส ตัวอักษรวิปัสสาส สัญญาวิปัสสาส (ป. วิปัสสาส, วิปริยาส, ส. วิปฺยาส)

วิปัสสา (วิปะลาต, วิบปะลาต) คลาดเคลื่อนไปจากธรรมดาสามัญ เช่น สติวิปัสสาส ตัวอักษรวิปัสสาส สัญญาวิปัสสาส^๖

วิปัสสาส (วิ.) แปรปรวน ปรวนแปร ตรงกันข้าม คลาดเคลื่อน กลับกลาย ผันแปร

วิปัสสาส (ป.) การแปรปรวน การปรวนแปร ความตรงกันข้าม ความคลาดเคลื่อน การกลับกลาย ความผันแปร^๗

^๔ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๙๑๐.

^๕ สุชาว พลอยชุม, สารานุกรมนุกรมพระพุทธศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓๒๘-๓๒๙.

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๖๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๗๘.

^๗ พันตรี ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๕.

๓.๒ ประเภทของวิปัสสนา

วิปัสสนา หมายถึง ความรู้เห็นเข้าใจคลาดเคลื่อนโดยอาการวิปริตผิดเพี้ยนจากสภาพความเป็นจริง อันนำไปสู่ความสำคัญผิด คิดผิดและเห็นผิดจากสภาวะความเป็นจริงของรูป-นามทั้งหลาย ซึ่งแบ่งประเภทได้ดังนี้

ก. วิปัสสนาด้วยอำนาจจิตและเจตสิก^๘

วิปัสสนา เมื่อว่าด้วยอำนาจจิตและเจตสิก สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ประการคือ ๑) วิปัสสนาด้วยอำนาจความสำคัญผิด เรียกว่า สัญญาวิปัสสนา ๒) วิปัสสนาด้วยอำนาจความคิดผิด เรียกว่า จิตตวิปัสสนา ๓) วิปัสสนาด้วยอำนาจความเห็นผิด เรียกว่า ทิฐิวิปัสสนา ซึ่งแยกพิจารณา ดังนี้

๑. สัญญาวิปัสสนา หมายถึง วิปัสสนาด้วยอำนาจความสำคัญผิด หรือหมายรู้ผิดคลาดเคลื่อนจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม ดังมีความปรากฏของอรรถกถาว่า ได้แก่ ความเป็นผู้มีสัญญาคลาดเคลื่อน อธิบายว่า มีสัญญาวิปริต ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง (อนิจฺเจ ภิกขเว นิจฺจนฺติ สัญญาวิปสฺสา) ได้แก่ สัญญาที่เกิดขึ้นผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงอย่างนี้ว่า อธิบายว่า สัญญาวิปาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา (อนตฺตนิ จ อตฺตา) ได้แก่ ผู้มีความสำคัญอนัตตานี้ว่าเป็นอัตตา^๙ ความสำคัญผิดในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง คือ ความสำคัญอันเกิดขึ้นเพราะถือเอาวัตถุไม่เที่ยงว่านี้เที่ยง ชื่อว่า สัญญาวิปาส ดังมีคำปรากฏของอรรถกถาว่า สัญญาวิปาสย่อมปรากฏในเวลาที่เกิดของตนแห่งอกุศลสัญญาที่เว้นจากทิวฏฐิกำลังในฐานะที่กิจแห่งจิตอ่อนกำลังก็มีสัญญาวิปาส^{๑๐} กล่าวคือ เวลาที่เราเห็นสิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้วก็เกิดอกุศล คือ วิปาสด้วยสัญญาความสำคัญ หรือหมายรู้ในรูปร่างสัณฐานในสิ่งที่ปรากฏ มีความยินดียินร้ายในสิ่งนั้นเพราะสัญญาวิปาส ขณะที่อกุศลเกิดขึ้น มีสัญญาวิปาสว่าสิ่งนั้นเป็นคนเป็นสัตว์เป็นวัตถุสิ่งต่าง ๆ แต่ไม่ใช่ทิวฏฐิวิปาส

๒. จิตตวิปัสสนา หมายถึง วิปาสด้วยอำนาจความคิดผิดคลาดเคลื่อนจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม คือ ความเป็นผู้มีจิตคลาดเคลื่อน อธิบายว่า มีจิตวิปริต ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ได้แก่ จิตที่เกิดขึ้นผิดในสิ่งที่ไม่เที่ยงอย่างนี้ว่าสิ่งนี้เที่ยง จิตตวิปาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา

^๘ พระมหาพิชาภพ สิริจนโท (จันทสิโร), “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในวิปัสสนาสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๔-๑๘.

^๙ อัง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๔๙/๔๗๓.

^{๑๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๓๖/๒๗๖.

ได้แก่ ผู้ที่มีความคิดวอนัตตานี้ว่าเป็นอัตตา ความคิดผิดในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ดังมีความของ อรรถกถาปรากฏว่า จิตวิปาส ย่อมเป็นไปในเวลาที่กิจของตนแห่งอกุศลจิตอันเว้นจากทิวณินั้น แหละ มีกำลังก็มีจิตวิปาส^{๑๑} กล่าวคือ จิตวิปาสมีสภาพจิตที่วิปาส เวลาที่สัญญาความสำคัญ หรือหมายรู้ จิตคิดเป็นเรื่องที่สำคัญ หรือหมายรู้ เป็นความวิปาสมากกว่าสัญญา เพราะวาสัญญา เป็นเพียงความสำคัญ หรือหมายรู้คลาดเคลื่อน ไม่ได้หมายรู้ให้ตรงลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา แต่เมื่อสัญญาวิปาสแล้ว สภาพของจิตที่วิปาสมีกำลังกว่าสัญญาวิปาส เพราะว่าปรุงแต่ง คตินึกเป็นเรื่องเป็นราวตามที่สัญญาวิปาสทั้งหมด ฉะนั้น สัญญาวิปาสจึงเป็นเหตุของจิตวิปาส ด้วย

๓. ทิวณินวิปาส หมายถึง วิปาสด้วยอำนาจความเห็นผิดคลาดเคลื่อนจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม คือ ความเป็นผู้มีทิวณินคลาดเคลื่อน อธิบายว่า มีทิวณินวิปิตในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ได้แก่ ทิวณินที่เกิดยึดถือสิ่งที่ไม่เที่ยงอย่างนี้ว่าสิ่งนี้เที่ยง ทิวณินวิปาสในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่า เป็นอัตตา ได้แก่ ผู้ที่มีความเห็นวอนัตตานี้ว่าเป็นอัตตา ความเห็นผิดในสภาพที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ดังมีความปรากฏในอรรถกถาว่า ทิวณินวิปาส ย่อมเป็นไปในจิตอันสัมปยุตด้วยทิวณิน

เพราะฉะนั้น สัญญาวิปาสจึงมีกำลังอ่อนกว่าวิปาสทั้งหมด จิตวิปาสมีกำลังมากกว่าสัญญาวิปาส ทิวณินวิปาสมีกำลังมากกว่าวิปาสทั้งหมด จริงอยู่ สัญญาเปรียบเหมือนการเห็น กหาปณะของเด็กทารกผู้ไร้เดียงสา เพราะถือเอาเพียงอาการที่ปรากฏแห่งอารมณ์ จิตเปรียบเหมือน การเห็นกหาปณะของชาวบ้าน เพราะยังแม้การแทงตลอดให้สำเร็จได้ ทิวณินเปรียบเหมือนนายช่างทอง ใช้คีมใหญ่คีบจับก้อนเหล็ก เพราะยึดมั่นถือมั่นได้ ก็คิดผิดไปตามนั้น เมื่อคิดคลาดเคลื่อนไปอย่างไร ก็พลอยเห็นผิด เชื้อถือผิดพลาดไปตามนั้น

สรุปได้ว่า วิปาสด้วยอำนาจจิตและเจตสิกนั้น คือความสำคัญผิด คิดผิดและเห็นผิด คลาดเคลื่อนจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม เป็นไปโดยอาการ ๓ อย่าง สัญญาวิปาส จิตตวิปาสและทิวณินวิปาส วิปาสทั้งสามนี้จะเกิดกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง เท่านั้น ซึ่งสัญญาวิปาสจะมีกำลังอ่อนกว่าวิปาสอย่างอื่น ส่วนจิตตวิปาสจะมีกำลังมากกว่าสัญญาวิปาสและทิวณินวิปาสจะมีกำลังอ่อนกว่าวิปาสทั้งหมด โดยปกติแล้ว ทิวณินวิปาสนั้นย่อมได้รับผลสืบเนื่องมาจากสัญญาวิปาสและจิตตวิปาส กล่าวคือ เมื่อเกิดความสำคัญผิด หรือหมายรู้ผิดก่อนแล้ว ก็จะส่งต่อม ที่มีความคิดผิด เมื่อมีความสำคัญผิด คิดผิดแล้ว ก็ส่งผลให้เกิดความเห็นผิดไปด้วย

^{๑๑} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๓๖/๒๗๖.

ข. วิปัสสนาด้วยสามารถแห่งวัตถุเป็นที่ตั้ง

วิปัสสนา เมื่อว่าด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง สามารถแบ่งออกเป็น ๔ ประการ คือ ๑) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๒) วิปัสสนาในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๓) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ๔) วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่งามว่างาม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. นิจจวิปัสสนา หมายถึง ความคลาดเคลื่อนจากความจริงในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง แท้จริงแล้วรูป-นามสังขารทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีเที่ยงทั้งสิ้น แต่ที่เห็นว่าเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้นั่นเอง เพราะมีสิ่งหนึ่งที่ปิดบังเอาไว้ นั่นก็คือ ความสับสนอย่างต่อเนื่องนั่นเอง อธิบายว่า การเกิดขึ้นและดับไปอย่างรวดเร็วอย่างต่อเนื่องของรูป-นาม จะเป็นธรรมชาติที่ปิดบังความเป็นอนิจจังของรูป-นาม นั่นเอง เพราะจะทำให้เห็นเสมือนหนึ่งว่านาม-รูปนั้นมีอยู่คงที่ไม่มีมีการเกิดและการดับอยู่ตลอดเวลา เห็นเป็นของเที่ยง จึงทำให้เกิดสำคัญผิดความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง คือ นิจจวิปัสสนา นั่นเอง เช่นเดียวกับที่เราเห็นแสงไฟฟ้าที่ออกมาจากหลอดไฟนีออน เห็นสว่างตลอดเป็นสายเดียวกันไม่มีขาดช่วง ซึ่งความจริงแล้วหลอดไฟจะกะพริบ (เกิด-ดับ) ด้วยความรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา

ซึ่งการเกิดขึ้นอย่างติดต่อกันอย่างต่อเนื่องอย่างรวดเร็วของนาม-รูป ธรรมดาแล้วรูป-นามนั้น มีความเกิดและดับติดต่อกันอยู่ตลอดเวลาโดยไม่มีหยุดหย่อนและเป็นการเกิดดับติดต่อกันรวดเร็วมาก จนเราไม่สามารถที่จะเห็นความดับได้ เพราะนามใหม่รูปใหม่ที่เกิดขึ้นมาทดแทนอยู่เรื่อย ๆ นั้น ทำให้เราเห็นเหมือนกับว่า นามนั้นรูปนั้นที่เกิดขึ้นมายังมีอยู่เรื่อย จึงเป็นเครื่องปิดบังทำให้ไม่เห็นอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงของรูป-นามได้ อุปมาเหมือนเวลาดูภาพยนตร์ การเห็นภาพที่ปรากฏบนจอเพียง ๑ หรือ ๒ นาทีกี่ตาม รูปที่ฉายผ่านกล้องออกไปให้เห็นที่จอ นั้น ไม่ใช่รูปเดียว อาจมีตั้งหลายสิบหลายร้อยรูป แต่อ้าศัยความเร็วของรูปหนึ่ง ๆ ที่เลื่อนไปติดต่อกับรูปที่หมดไปและรูปที่เกิดใหม่นั้นเอง จึงทำให้เห็นไปว่า เป็นรูปเดียวกัน การที่ไม่สามารถเห็นเป็นหลายรูปได้ฉับใด รูปและนามก็เป็นไปฉับนั้น อันที่จริงแล้ว นามและรูปยังเกิดดับรวดเร็วยิ่งกว่าภาพยนตร์เสียอีกและเฉพาะนามธรรม อันมีจิตเป็นต้นด้วยแล้ว ยิ่งเกิดดับรวดเร็วมากนัก ส่วนรูปธรรมที่เกิดดับไม่เร็วเหมือนนามธรรม^{๑๒}

๒. สุขวิปัสสนา หมายถึง ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข แท้จริงแล้วรูป-นามสังขารทั้งหลายนั้น เป็นสิ่งที่เป็ทุกข์ทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดเป็นสุข เพราะมีแต่ความบีบคั้น ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ทั้งนั้น ในชีวิตของเรามีแต่ความเปลี่ยนแปลงอยู่ทุกขณะตลอดเวลาและ

^{๑๒} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคโล), คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากรรมฐาน ๕ สาย, (นครปฐม: บริษัท เพชรเกษม พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐.

มีสิ่งหนึ่งที่ปิดบังความทุกข์เอาไว้ ทำให้เข้าใจว่ารูปนามนี้เป็นสุข ไม่มีทุกข์ นั่นก็คือ การเปลี่ยน อริยาบถน้อยใหญ่นั่นเอง อธิบายว่า เพราะการที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถ จึงไม่เห็น ว่า นาม-รูปนี้มี ทุกข์เบียดเบียนบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา เมื่อเปลี่ยนอริยาบถใหม่ก็รู้สึก ว่าสบายทุกที การเห็นอริยาบถ ใหม่เป็นทุกนั้น จึงเป็นของยากยิ่ง เมื่อเห็นความจริงของอริยาบถใหม่ไม่ได้เช่นนี้ วิปัสสนา คือ ความสำคัญผิดว่าสุข เรียกว่า สุขวิปัสสนา สำคัญว่า นาม-รูปเป็นสุข หรือเป็นของดีด้วยอำนาจ ของทิวทัศน์ที่เกิดขึ้นและเป็นปัจจัยแก้ตัณหา ทำให้อยากได้ ยินดีพอใจในนามรูปนั้นและทำให้มีความ ต้องการปรารถนา ตัณหารต่าง ๆ ทั้งนี้ ล้วนเป็นไปด้วยอำนาจของตัณหาที่อาศัยนาม-รูปเกิดขึ้น เพราะเหตุที่ไม่ได้พิจารณาอริยาบถ จึงทำให้ไม่เห็นทุกข์และทำให้สุขวิปัสสนาเกิดขึ้น^{๑๓}

๓. อัตตวิปัสสนา หมายถึง ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็น ตัวตน แท้จริงแล้ว รูป-นามสังขารทั้งหลายนั้น ล้วนแต่เป็นสิ่งที่เป็อนัตตา ไม่มีความเป็นตัวตน ไม่ อาจบังคับบัญชามันได้ ไม่เป็นไปตามอำนาจของใครทั้งสิ้น ไม่มีสิ่งใดที่จะยึดเอามาเป็นอัตตา ตัวตนที่ แท้จริงได้ เพราะเป็นสิ่งที่สมมติบัญญัติขึ้นมา เรียกกันว่า เป็นนั้นเป็นนี่ตามความต้องการเท่านั้น แต่ สิ่งที่ทำให้หลงผิดเข้าใจว่า รูป-นามนี้เป็นอัตตา ตัวตนก็คือ ความเป็นกลุ่มก้อนนั่นเอง อธิบายว่า การ ที่เข้าไปรวบรวมกันของขันธ ๕ หรือรูป-นาม อยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน จึงทำให้เราเข้าใจว่า เป็นอัตตา และสำคัญว่ามีสาระแก่นสารในขันธทั้ง ๕ หรือรูป-นามก็เกิดร่วมกันทุกขณะอย่างรวดเร็วและดับ อย่างรวดเร็วด้วย จึงทำให้เราไม่สามารถจะเห็นความแยกกันของรูปแต่ละรูป นามแต่ละนามและไม่สามารถที่จะให้รูป-นามกระจายออกไปเป็นสัดเป็นส่วน หรือไม่สามารถจะเห็นรูป-นามนั้นเป็นคนละ อย่างได้

เมื่อเราไม่สามารถจะกระจายความเป็นกลุ่มเป็นก้อน คือ ฆนสัญญาให้แยกออกจากกัน ได้ เราก็ไม่มีโอกาสที่จะเห็นอนัตตา เมื่อไม่เห็นอนัตตา วิปัสสนาที่เรียกว่า อัตตวิปัสสนา คือ ความสำคัญว่า เป็นตัวเป็นตน หรือเป็นเราที่จะต้องเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นปัจจัยแก้ตัณหา ทำให้มีความปรารถนา เห็นว่า เป็นของดี เห็นว่ามีตัวตน^{๑๔}

๔. สุกวิปัสสนา หมายถึง ความคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สุก วิปัสสนานี้ถือเอาเฉพาะส่วนที่เป็นรูปขันธ (กาย) เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับเวทนา สัญญา สังขารและ วิญญาณ โดยแท้จริงแล้ว ร่างกายของเราไม่มีส่วนไหนที่ควรถือเอาว่าเป็นของสวยงาม ที่เห็นว่า สวยงามนั้น เห็นเพียงแค່กายนอกอันมีหนังที่หุ้มเนื้อ เอ็น กระดูกเท่านั้น แต่ภายในร่างกายไม่มีส่วน

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑.

ไหนเป็นของสวยงามแม้แต่้อย ถ้าถลกเอาหนึ่งออกก็จะเห็นแต่เลือดเนื้อแดง ๆ ความสวยงามก็จะหายไป มีแต่สิ่งที่ไม่สะอาดเป็นปฏิกูลทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงสอนให้พิจารณาร่างกายนี้ให้เห็นสิ่งปฏิกูล ไม่น่ายินดี น่าปรารถนา ดังปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ภิกษุพิจารณาเห็นกายนี้ ตั้งแต่ฝ่าเท้าขึ้นไปเบื้องบน ตั้งแต่ปลายผมลงมาเบื้องล่าง มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยสิ่งที่ไม่สะอาดชนิดต่าง ๆ ว่าในกายนี้ มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร^{๑๕} ที่คนทั้งหลายเห็นว่า ร่างกายนี้สวยงาม น่าใคร่ น่าปรารถนานั้น ก็เพราะไม่ได้พิจารณาให้เห็นสภาพความเป็นจริงตามธรรมชาติของกายนี้ว่า แท้จริงแล้วมีแต่ความไม่สวยงามเป็นของปฏิกูลทั้งนั้น เมื่อไม่เห็นความจริงเช่นนี้ ย่อมทำให้ลุ่มหลงว่าเป็นของสวยงาม ดังนั้น สุภวิปัสสาส์นจึงเกิดขึ้น

สรุปว่า วิปัสสนาด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง คือ ความเข้าใจผิดคลาดเคลื่อนจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม อันเป็นไปใน ๔ อย่าง กล่าวคือ วิปัสสนาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตน ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม จากที่ได้อธิบายมา จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องความคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาและอสุภะ

๓.๓ วิปัสสนา ๓

คำว่า สำคัญผิด (วิสณฺณญฺโน) นั้นเป็นเพียงเทศนา อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีสัญญาจิตและทิวฐิตตรงกันข้าม คำว่า สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร (เต โยคยุตฺตา มารสฺส) ได้แก่ สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าประกอบอยู่ในเครื่องผูกมาร คำว่า ไม่มีความเกษมจากโยคะ (อโยคกฺขมิโน) ได้แก่ เป็นผู้ไม่ถึงความเกษมจากโยคะ ๔ ประการ คือ พระนิพพาน คำว่า ธรรม นี้ (อิมํ ธมฺมํ) ได้แก่ สัจธรรม ๔ ประการ (ทุกขํ สมุทฺทํ นิโรธ มรรค) ที่ได้เห็นว่าไม่เที่ยง (อนิจฺจโต ทกฺขุ) ได้แก่ ได้เห็นแล้วโดยความเป็นของไม่เที่ยงเท่านั้น คำว่า ได้เห็นสิ่งที่ไม่งาม (อสุภตฺตทสฺส) ได้แก่ ได้เห็นสิ่งที่ไม่งามโดยความเป็นของไม่งาม คำว่า ยึดถือสัมมาทิฐิ (สมฺมาทิฐฺฐิสมฺมาทฺธาน) ได้แก่ ยึดถือสัมมาทสฺสนะ คำว่า พ้นจากทุกข์ทั้งหมดได้ (สพฺพํ ทกฺขํ อฺปฺยจฺจุ) ได้แก่ ล่วงพ้นวิภูฏทุกข์ทั้งสิ้นได้^{๑๖}

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต วิปัสสาสูตร^{๑๗} ว่า

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๗/๓๐๖.

^{๑๖} อ.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/๔๘/๔๗๓-๔๗๔.

^{๑๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๘/๘๐.

“เหล่าสัตว์ผู้ถูกมัจฉาทิฏฐิทำลาย
 มีจิตซัดส่าย สำคัญผิด
 หมายรู้ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง
 หมายรู้ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข
 หมายรู้ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา
 หมายรู้ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม
 สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบมาร
 ไม่มีความเกษมจากโยคะ
 ประสบกับความเกิดและความตาย
 ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ
 ก็ในกาลใดพระพุทเจ้า
 ผู้จุดประกายให้แสงสว่าง เสด็จอุบัติขึ้นในโลก
 ในกาลนั้นพระองค์ย่อมประกาศธรรม (สัจธรรม ๔ ประการ-ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) นี้
 ที่ให้สัตว์ถึงความดับทุกข์
 สัตว์เหล่านั้นผู้มีปัญญา
 พังธรรมของพระพุทเจ้าเหล่านั้น
 กลับได้ความคิดเป็นของตนเอง
 ได้เห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าไม่เที่ยง
 ได้เห็นสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นทุกข์
 ได้เห็นสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอนัตตา
 ได้เห็นสิ่งที่ไม่งามว่าเป็นของไม่งาม
 ยึดถือสัมมาทิฏฐิ พ้นทุกข์ทั้งหมดได้

๓.๓.๑ สัญญาวิปลาส

สัญญาวิปลาส วิปลาสด้วยอำนาจความสำคัญในสิ่งที่เป็นอนัตตา ว่าเป็นอัตตา
 สัญญาวิปลาสย่อมเป็นไปในเวลาที่กิจของตนแห่งอกุศลสัญญาซึ่งปราศจากทิฏฐิมิกำลัง ในที่จิตอ่อน
 กำลังคือ ความสำคัญผิด หรือสัญญาวิปลาสนั้นมีความหมายใน ๒ ลักษณะ คือ ๑) การกำหนด
 หมายหรือการจำได้หมายรู้ซึ่งรูป เสียง กลิ่น รส สิ่งต้องกายและอารมณ์ที่เกิดกับใจว่า เขียว ขาว คน
 เสี่ยงแมว กลิ่นทุเรียน เป็นต้น ๒) การจำได้ คือ รู้จักอารมณ์นั้นว่าเป็นอย่างนั้นๆ ในเมื่อไปพบเข้าอีก
 มี ๖ อย่าง ตามอารมณ์ที่หมายรู้นั้นคือ รูปสัญญาหมายรู้สิ่งที่เกี่ยวกับรูป สัททสัญญาหมายรู้สิ่งที่

ไป^{๒๐} ภูมิวิปัสสนามีผลสืบมาจากสัญญาวิปัสสนาและจิตตวิปัสสนา เพราะบุคคลเราถ้าคิดผิดก็ย่อมเห็นผิด เมื่อเห็นผิดก็จะทำให้เกิดปรุงแต่งต่อไป จนมีความผิดตามเข้ามา ด้วยอานาจความเห็นผิดในสิ่งที่เป็นอย่างนั้นตราบเท่าเป็นอิตตา

๓.๔ สาเหตุของการเกิดวิปัสสนา

สาเหตุของการเกิดวิปัสสนา ซึ่งพบว่า มี ๕ สาเหตุ คือ นิรวณ ๕ ความพอใจในกาม การไม่กำหนดรู้ทุกข์ การยึดถือ การไม่พิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย ดังจะนำเสนอรายละเอียด ต่อไปนี้

๓.๔.๑ นิรวณ ๕

นิรวณ ธรรมอันเป็นเครื่องกันจิตไม่ให้บรรลุความดี อันประกอบไปด้วย กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิฉณา^{๒๑} เป็นสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ไม่อ่อน ใ้การใช้การไม่ได้ ไม่ประสัสสร มีความฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นเพื่อความสิ้นไปของอาสวะ ล้วนเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา^{๒๒} โคปกโมคคัลลานสูตร ได้อธิบายลักษณะของสภาพจิตที่ถูกนิรวณครอบงำ ดังนี้

บุคคลบางคนในโลกนี้

๑. มีใจถูกกามราคะกลุ้มรุม ถูกกามราคะครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัด^{๒๓} กามราคะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อจินตนาการ ทำกามราคะเท่านั้นไว้ภายใน

๒. มีใจถูกพยาบาทกลุ้มรุม ถูกพยาบาทครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำพยาบาทเท่านั้นไว้ภายใน

๓. มีใจถูกถีนมิทธะกลุ้มรุม ถูกถีนมิทธะครอบงำอยู่และไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดถีนมิทธะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำถีนมิทธะเท่านั้นไว้ภายใน

^{๒๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๔๒๓.

^{๒๑} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓/๒๗.

^{๒๒} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๕๓), หน้า ๓๘.

^{๒๓} ธรรมที่สลัด มี ๓ ประการคือ (๑) ธรรมที่สลัดด้วยการข่มไว้ หมายถึง ปฐมฌานที่มีอสุภกรรมฐานเป็นอารมณ์ (๒) ธรรมที่สลัดด้วยองค์นั้น หมายถึง วิปัสสนากรรมฐาน (๓) ธรรมที่สลัดด้วยการถอนขึ้น หมายถึง อรหัตตมรรค.

๔. มีใจอุกอุทธัจจกุกกุกจะกลุ้มรุม อุกอุทธัจจกุกกุกจะครอบงำอยู่และไม่รู้จักตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดอุกอุทธัจจกุกกุกจะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำอุกอุทธัจจกุกกุกจะเท่านั้นไว้ภายใน

๕. มีใจอุกอุทธัจจกุกกุกจะกลุ้มรุม อุกอุทธัจจกุกกุกจะครอบงำอยู่และไม่รู้จักตามความเป็นจริงซึ่งธรรมที่สลัดอุกอุทธัจจกุกกุกจะที่เกิดขึ้นแล้ว บุคคลนั้นจึงเพ่ง หมกมุ่น จดจ่อ จินตนาการ ทำอุกอุทธัจจกุกกุกจะเท่านั้นไว้ภายใน^{๒๔}

อรรถกถาปรมัตถโชติกา โมหสูตร ว่า สัตว์ทั้งหลายถูกนิรวณครอบงำปกคลุมหุ้มห่อให้มีตมัวมัวไม่ให้เห็น เพื่อจะรู้ เพื่อจะเห็น เพื่อแทงตลอดซึ่งสภาวะธรรมทั้งหลาย เพราะสภาวะธรรมถูกปกปิด ย่อมเล่นไป ย่อมท่องเที่ยวไป ในสงสารอันหาเบื้องต้นไม่ได้และในภพใหญ่น้อย ตลอดกับอันกำหนดไม่ได้ โดยประการทั้งปวง ด้วยการเกิดแล้วเกิดอีก^{๒๕} อันเป็นการก่อให้เกิดจิตตวิปลาสและทิวฏฐิวิปลาส

สรุปได้ว่า นิรวณทั้ง ๕ เป็นเหตุให้เกิดวิปลาส แต่นิรวณทั้ง ๕ นี้ไม่เป็นตัวขวางกั้น วิปัสสนาภาวนาเลย ทั้งยังเป็นประโยชน์แก่วิปัสสนาภาวนาอีกด้วย เพราะวิปัสสนาภาวนานั้นเป็นการเรียนรู้ธรรมชาติของสรรพสิ่ง ไม่ว่าขณะนั้นอะไรจะเกิดขึ้น ก็เป็นประโยชน์ให้เรียนรู้ได้เสมอ นิรวณทั้ง ๕ นี้ก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ๆ ของจิตที่เป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ ให้เห็นถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจของจิตเช่นกัน

๓.๔.๒ ความพอใจในกาม

กามคุณ คือ ส่วนที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ มี ๕ อย่าง คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางกาย เป็นเหตุหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้เกิดวิปลาส เพราะอำนาจแห่งกามคุณ ทำให้เกิดวิปลาสในวัตถุ ๔ ประการ กามคุณสามารถแผดเผาจิตใจให้เร่าร้อน เพราะคิดว่าจะนำมาซึ่งความสุข กามคุณทั้งหลาย ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่มากระทบอายตนะแล้วเกิดความพึงพอใจ จึงเกิดความอยากได้เป็นเจ้าของ เช่น ความงาม ก็ทำให้เกิดความกำหนัด ดังกรณีของพระวังคิสะผู้บวชได้ไม่นานท่านสำคัญผิด (สัญญาวิปลาส) ในความงามจนเป็นทุกข์ พระอานนท์ต้องแนะนำให้มีสติตั้งมั่นอบรมจิตด้วยอสุภกรรมฐาน เห็นความเป็นทุกข์และความไม่ใช่ตัวตน

^{๒๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๘๔/๙๔.

^{๒๕} พุ.อติ.อ. (ไทย) ๔๕/๑/๔/-/๑๐๕.

พระผู้มีพระภาคตรัสถึงอำนาจแห่งกามคุณไว้ใน พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต มาตาปุตตสูตร^{๒๖}ว่า

บุคคลสนทนากับเพศฉมาตก็ดี
 สนทนากับปีศาจก็ดี
 ถูกต้องสรพิษที่กัดแล้วตายก็ดี
 ก็ยังไม่ร้ายแรงเท่าการสนทนาสองต่อสองกับมาตุคามเลย
 สตรีทั้งหลายย่อมผูกพันบุรุษผู้ลุ่มหลง
 ด้วยการมองดู การหัวเราะ
 การนุ่งห่มไม่เรียบร้อยและการพูดอ่อนหวาน
 มาตุคามนี้มีไข่มุกผูกพันเพียงแค่นี้
 แม้ตายไปแล้วพองขึ้น ก็ยังผูกพันได้

กามคุณ ๕ นี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ
 ซึ่งนารี نرمโยใจ ย่อมปรากฏในรูปสตรี
 เหล่าชนผู้ถูกกาโมชะ (ห้วงน้ำคือกาม) พัด
 ไม่กำหนดรู้กาม ย่อมมีกาล (แห่งวิภวภู) คติ
 และภพน้อยภพใหญ่ในวิภวสงสารเป็นเบื้องหน้า
 ส่วนชนเหล่าใด กำหนดรู้กาม^{๒๗}
 เป็นผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ เทียวไป
 ชนเหล่านั้นผู้บรรลุลความสิ้นไปแห่งอาสวะ
 เป็นผู้ถึงฝั่ง^{๒๘} ในโลก

พระธรรมธีรราชมหามุนี ได้กล่าวถึงโทษแห่งกามไว้ว่า กามมีโทษมาก มีทุกข์มาก มีความสุขน้อยนิดเดียว พระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่า เหมือนของ ๑๐ อย่าง คือ (๑) เปรียบเหมือน ร้างกระดูก เพราะมีความยินดีน้อย แต่มีโทษมาก มีทุกข์มาก (๒) เปรียบเหมือนขึ้นเนื้อ เพราะเป็น

^{๒๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๙๖.

^{๒๗} กำหนดรู้กาม ในที่นี้หมายถึงกำหนดรู้กามทั้งสอง คือ วัตถุกามและกิเลสกาม ด้วยปริยญา ๓ คือ (๑) ญาตปริยญา กำหนดรู้ด้วยให้เป็นสิ่งอันรู้แล้ว (๒) ตีรณปริยญา กำหนดรู้ด้วยการพิจารณา (๓) ปหานปริยญา กำหนดรู้ด้วยการละ.

^{๒๘} เป็นผู้ถึงฝั่ง ในที่นี้หมายถึง เป็นผู้บรรลुพระนิพพาน.

ของสาธารณ (๓) เปรียบเหมือนคบเพลิง เพราะยังความทุกข์ให้ลุกขึ้น ให้ตั้งขึ้น และเผาสัตว์โลกให้เดือดร้อน ไม่มีที่สิ้นสุด (๔) เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เพราะร้อนยิ่งนัก (๕) เปรียบเหมือนความฝัน เพราะปรากฏนิดหน่อย (๖) เปรียบเหมือนของขอยืม เพราะเป็นไปชั่วคราว (๗) เปรียบเหมือนผลไม้ เพราะหล่นง่าย แตกง่าย (๘) เปรียบเหมือนดาบและของมีคม เพราะบาดคน ตัดคน เบียดเบียนคน ให้ได้รับทุกข์ต่าง ๆ (๙) เปรียบเหมือนหอกและดาบ หลาวต่าง ๆ เพราะแทงคนให้บาดเจ็บปวดร้าวทั้งภายในและภายนอก (๑๐) เปรียบเหมือนหัวงูเห่า เพราะเป็นของมีภัยเฉพาะหน้า^{๒๙}

วคิน อินทสระ ได้ย่อความพระไตรปิฎกถึงอำนาจของกามคุณไว้ว่า เราไม่เห็นรูปใด เสียงใด กลิ่น รส และโณภูฏัพพะใด จะเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ความใคร่ มัวเมา ผูกพัน หมกมุ่น ทาอันตรายแก่การบรรลุธรรมที่เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมเหมือนรูป เสียง เป็นต้น ของหญิงเลย สัตว์ทั้งหลายกำหนด ยินดี ติดใจ หมกมุ่น พัวพันอยู่ในรูป ... โณภูฏัพพะของหญิง ตกอยู่ใต้ อำนาจรูป เป็นต้น แห่งหญิง จึงเศร้าโศกตลอดกาลนาน ธรรมดาสตรีนั้นเดินอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี นั่งนอน นอนหลับ หัวเราะ พุด ขับร้อง ร้องไห้ บวมขึ้นก็ดี ตายแล้วก็ดี ก็ครอบงำจิตของบุรุษได้ เมื่อกล่าวโดยชอบก็ควรกล่าวว่า มาตุคามนี้เอง เป็นบ่วงโดยรอบแห่งมาร^{๓๐}

สรุปได้ว่า ความพอใจในกาม คือการเข้าไปยินดีพอใจ ชอบใจในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ ที่น่าพอใจอันจัดว่าเป็นบ่วงแห่งมาร ก่อให้เกิดสุขวิปัสสนาได้นั่นเอง

๓.๔.๓ การไม่กำหนดรู้ทุกข์

การไม่กำหนดรู้ทุกข์ เป็นเหตุให้บุคคลทั้งหลายไม่รู้สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ไม่สามารถรู้ได้ว่าการดับทุกข์และหนทางที่จะดับทุกข์ ไม่สามารถรู้ได้ในอริยสัจ ๔ ล้วนทำให้เกิดภพชาติไม่มีที่สิ้นสุดจึงเป็นเหตุให้เกิดวิปัสสนา การไม่กำหนดรู้ความทุกข์เป็นสาเหตุของวิปัสสนาดังข้อความว่า “ถ้าโยคีไม่กำหนดรู้ความทุกข์ วิปัสสนา ๔ ย่อมอุบัติขึ้น”^{๓๑}

^{๒๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), เพชรในดวงใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ สัมปชัญญะ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๖-๑๕๗.

^{๓๐} วคิน อินทสระ, พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๖๙.

^{๓๑} นางสาวภาวณีย์ บุญวรรณ, “การศึกษาอาการวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติกรรมฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๕๑.

๓.๔.๔ การยึดถือ

ใน พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ คุหฺลภูทกสูตร^{๓๒} ได้แสดงถึงความยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจใน ๒ ลักษณะ ความว่า

คำว่า พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่าง คือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ

ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา เป็นอย่างไร

คือ วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็นส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือว่าเป็นของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ย่อมยึดถือว่าเป็นของเราซึ่งวัตถุมีประมาณเท่านี้ว่า นี่ของเรา นั่นของเรา เท่านั้นของเรา ของเรามีปริมาณเท่านี้ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง โค ม้า ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชธานี แคว้น ขนบท กองพลรบ คลังหลวง แม่ทัพปฐพีทั้งสิ้นย่อมยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ซึ่งจำแนกได้ ๑๐๘ นี้ชื่อว่าความคิดยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา

ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ เป็นอย่างไร

คือ สักกายทิฐิมีวัตถุ^{๓๓} ๒๐ มิจฉาทิฐิมีวัตถุ^{๓๔} ๑๐ อันตคาทิกทิฐิมีวัตถุ^{๓๕} ๑๐ ทิฐิการตกอยู่^{๓๖} ทิฐิ ความรักชู้คือทิฐิ ความกันดารคือทิฐิ เสี้ยนหนามคือทิฐิ ความดิ้นรน

^{๓๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๘-๖๒.

^{๓๓} สักกายทิฐิมีวัตถุ ๒๐ คือปุณฺณผู้ไม่ได้สดับ (๑) ย่อมตามเห็นรูปเป็นอัตตา (๒) เห็นอัตตามีรูป (๓) เห็นรูปในอัตตา (๔) เห็นอัตตาในรูป (๕) ย่อมตามเห็นเวทนาเป็นอัตตา (๖) เห็นอัตตามีเวทนา (๗) เห็นเวทนาในอัตตา (๘) เห็นอัตตาในเวทนา (๙) ย่อมตามเห็นสัญญาเป็นอัตตา (๑๐) เห็นอัตตามีสัญญา (๑๑) เห็นสัญญาในอัตตา (๑๒) เห็นอัตตาในสัญญา (๑๓) ย่อมเห็นสังขารเป็นอัตตา (๑๔) เห็นอัตตามีสังขาร (๑๕) เห็นสังขารในอัตตา (๑๖) เห็นอัตตาในสังขาร (๑๗) ย่อมตามเห็นวิญญานเป็นอัตตา (๑๘) เห็นอัตตามีวิญญาน (๑๙) เห็นวิญญานในอัตตา (๒๐) เห็นอัตตาในวิญญาน

^{๓๔} มิจฉาทิฐิมีวัตถุ ๑๐ คือ (๑) ทานที่ให้แล้วไม่มีผล (๒) การบูชาไม่มีผล (๓) การบวงสรวงไม่มีผล (๔) การที่ทำไว้ดีและทำไว้ไม่ดีไม่มีผล (๕) โลกนี้ไม่มี (๖) โลกหน้าไม่มี (๗) มารดาไม่มี (๘) บิดาไม่มี (๙) สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี (๑๐) สมณพราหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ (ผู้อื่น) ทราบ ไม่มี.

คือทฤษฎี เครื่องผูกพันคือทฤษฎี ความถือ ความถือมั่น ความยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเตียรถีย์ ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต ความถือวิปลาส ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นจริง เห็นปานนี้จนถึงทฤษฎี ๖๒ นี้ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทฤษฎี

คำว่า พวกเธอจงดูหมู่มืดผู้กำลังคืนรน เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นอย่างไร อธิบายว่า หมู่มืดผู้หวาดระแวงว่าจะมีผู้แย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมคืนรนบ้าง หมู่มืดผู้หวาดระแวง จะมีความแปรผันไปแห่งวัตถุที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมคืนรนบ้าง คือ กระวน กระวาย กระสือกกระสน ทุนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่าย พวกเธอจงดู คือ แลดู มองดู ฟัง พินิจ พิจารณาดูหมู่มืด ผู้กำลังคืนรนอยู่ คือ กระวนกระวาย กระสือกกระสน ทุนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่อย่างนี้ รวมความว่า พวกเธอจงดูหมู่มืดผู้กำลังคืนรนอยู่ เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

คำว่า เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสน้ำแล้ว อธิบายว่า หมู่มืดผู้หวาดระแวงว่าจะมีผู้แย่งชิงวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังถูกแย่งชิงไป ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นถูกแย่งชิงไปแล้ว ย่อมคืนรนบ้าง

หมู่มืดผู้หวาดระแวงว่าจะมีความแปรผันไปแห่งวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นกำลังแปรผันไป ย่อมคืนรนบ้าง เมื่อวัตถุนั้นแปรผันไปแล้ว ย่อมคืนรนบ้าง คือกระวนกระวาย กระสือกกระสน ทุนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่ เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อย คือ น้ำนืดน้อย น้ำแห้งไป ถูกกา เหยี่ยว หรือนกยางโฉบลาก ขึ้นมาแตะกินก็คืนรน กระวนกระวาย กระสือกกระสน ทุนทุราย ห้วนไหว สั่นเทา กระสับกระส่ายอยู่ ฉะนั้น รวมความว่า เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสน้ำแล้ว

คำว่า นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ... ฟังประพจน์ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า นรชนเห็นแล้ว คือ แลเห็นแล้ว เทียบเคียงแล้ว พิจารณาแล้ว ทำให้กระจ่างแล้ว ทำให้แจ่มแจ้งแล้วซึ่งโทษนี้เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา รวมความว่า นรชนเห็นโทษนี้แล้ว

คำว่า ฟังประพจน์ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา อธิบายว่า

---

^{๓๕} **अन्तकाहिकतुष्टिर्विषय १०** หมายถึงความเห็นผิดแล่นไปสู่โต้งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ ประการ คือเห็นว่า (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะกับสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน (๖) ชีวะกับสรีระ เป็นคนละอย่าง (๗) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีก (๘) หลังจากตายไปตถาคตไม่เกิดอีก (๙) หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีกก็ไม่ใช่ ไม่เกิดอีกก็ไม่ใช่ (๑๐) หลังจากตายไป ตถาคตเกิดอีกก็มีใช่ ไม่เกิดอีกก็มีใช่

คำว่า ความยึดถือว่าเป็นของเรา ได้แก่ ความยึดถือว่าเป็นของเรา ๒ อย่างคือ (๑) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตณหา (๒) ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ ... นี่ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตณหา ... นี่ชื่อว่าความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิ

นรชนละความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตณหาได้แล้ว สลัดทั้งความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิฐิได้แล้ว ไม่ยึดถือตว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือหว่านเป็นของเรา ไม่ยึดถือจุมก่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือลั่นว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือกายว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือใจว่าเป็นของเรา ไม่ยึดถือ ไม่ถือ ไม่ยึดมั่น ไม่ถือมั่น รูป ... เสียง ... กลิ่น ... รส ... โผฏฐัพพะ ... ธรรมารมณ์ ... ตระกูล ... หมู่คณะ ... อาวาส ... ลาภ ... ยศ ... สรรเสริญ ... สุข ... จีวร ... บิณฑบาต ... เสนาสนะ ... คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ... กามธาตุ ... รูปธาตุ ... อรูปธาตุ ... กามภพ ... รูปภพ ... อรูปภพ ... สัญญาภพ ... อสัญญาภพ ... เนวสัญญานาสัญญาภพ ... เอกโวการภพ^{๓๖} ... จตุโวการภพ^{๓๗} ... ปัญจโวการภพ^{๓๘} ... อดีต ... อนาคต ... ปัจจุบัน ... รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่รับรู้ และธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งว่าเป็นของเรา พึงประพฤติ คือ อยู่ เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดาเนินไป ยังชีวิตให้ดาเนินไป รวมความว่า นรชน เห็นโทษนี้แล้ว ... พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

คำว่า ในภพทั้งหลาย ในคำว่า อย่างก่อตณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย ได้แก่ ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ตณหาตรัสเรียกว่า เครื่องเกี่ยวข้อง คือ ความกำหนด ความกำหนดนัก ... อภิขณา อกุศลมูลคือโลภะ

คำว่า อย่างก่อตณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย อธิบายว่า อย่างก่อตณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย คือ อย่างก่อ อย่าให้เกิด อย่าให้เกิดขึ้น อย่าให้บังเกิด อย่าให้บังเกิดขึ้นซึ่งความพอใจ ความรัก ความใคร่ ความชอบใจ รวมความว่า อย่างก่อตณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

พวกเธอจงดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่
เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา

^{๓๖} เอกโวการภพ คือภพที่ประกอบด้วยรูปขันธ์ ๑ หรือภพที่มีขันธ์ ๑ ได้แก่ อสัญญาภพ

^{๓๗} จตุโวการภพ คือภพที่ประกอบด้วยอรูปขันธ์ ๔ หรือภพที่มีขันธ์ ๔ ได้แก่ อรูปภพ

^{๓๘} ปัญจโวการภพ คือภพที่ประกอบด้วยขันธ์ ๕ หรือภพที่มีขันธ์ ๕ ปัญจโวการภพนี้เป็นกามภพด้วยเป็นเอกเทศแห่งรูปภพด้วย.

เหมือนฝูงปลาในน่านน้ำสิ้นกระแสแล้ว
 นรชนเห็นโทษนี้แล้ว ก็ยาก่อตัณหาเครื่องเกี่ยวข้องในภพทั้งหลาย
 พึงประพจน์ไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

อรรถกถาสัทธัมมปัชโชติกา อธิบายไว้ว่า ตัณหา คือ ความใคร่ ความยินดี ความติดใจ ความคล้อยไป ความเพติดเพลน ความใฝ่รักความเพติดเพลน ความติดใคร่แห่งจิต เป็นต้น ความกระหายอยากในสิ่งที่ให้เวทนา หรือกระหายอยากในอารมณ์ที่ชอบใจ ทิฏฐิ คือ ความลุ่มคล้ำด้วยความถือผิด ทิฏฐิมีความสำคัญด้วยอำนาจตัณหาและมีความสำคัญด้วยอำนาจทิฏฐิเอง^{๓๙}

ตัณหากับทิฏฐิ เป็นองค์ธรรมต่างกันแต่ใกล้ชิด อยู่ในชุดเดียวกัน อิงอาศัยกัน เมื่อเห็นว่ายอย่างไรดี ก็ยากได้อย่างนั้น เมื่ออยากได้อย่างไร ก็จะเห็นจะมองให้เป็นอย่างนั้น โดยเฉพาะในเมื่อปฏิบัติต่อสิ่งที่ไม่รู้ ซึ่งเป็นเรื่องของความคิดปรุงแต่ง^{๔๐}

ตัณหาและทิฏฐิ เป็นบาปธรรม เป็นเครื่องเนิ่นช้า ทำให้ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ เป็นเหตุแห่งวิปัสสนา ความว่า ภิกษุพึงจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าและอัสมิมานะด้วยมันตา อธิบายว่า ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้านั้นแหละ ชื่อว่าส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า คือ ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิฏฐิ รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา คือ ความไม่รู้ ความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ความถือตัว ความไม่ละอาย ความไม่เกรงกลัว ความฟุ้งซ่าน นี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือตัณหา

รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิฏฐิ คือ อวิชชา อโยนิโสมนสิการ อัสมิมานะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะนี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้าคือทิฏฐิ^{๔๑} และทิฏฐิยังเป็นปัจจัยให้เกิดวิปัสสนา ที่มีผลมาจากผัสสะ ความว่า ผัสสะ หมายถึง ความสัมผัสอารมณ์ที่มากระทบ เช่นตากระทบกับรูป หรือตาเห็นรูป เรียกว่า จักขุสัมผัสเป็นต้น

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ คุหฺงฺกุฏกสูตรนิตเทศ^{๔๒} ว่า

^{๓๙} พ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/-/๓๗.

^{๔๐} ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๙๖.

^{๔๑} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๔๑๒.

^{๔๒} พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๓/๖๓.

คำว่า ผัสสะ ได้แก่ จักขุสัมผัส (สัมผัสทางตา) โสตสัมผัส (สัมผัสทางหู) ฆานสัมผัส (สัมผัสทางจมูก) ชิวหาสัมผัส (สัมผัสทางลิ้น) กายสัมผัส (สัมผัสทางกาย) มโนสัมผัส (สัมผัสทางใจ) อธิวจนสัมผัส (สัมผัสที่เกิดทางมโนทวาร) ปฏิขัมผัส (สัมผัสแห่งการกระทบใจ) สุขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา) ทุกขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา) อทุกขมสุขเวทนียผัสสะ (ผัสสะเป็นที่ตั้งแห่งอทุกขมสุขเวทนา) ผัสสะที่เป็นกุศล ผัสสะที่เป็นอกุศล ผัสสะที่เป็นอภัยกถ ผัสสะที่เป็นกามาวจร ผัสสะที่เป็นรูปาวจร ผัสสะที่เป็นอรูปาวจร สุนฺณุตผัสสะ อนิมิตตผัสสะ อปฺปณฺหิตผัสสะ ผัสสะที่เป็นโลกียะ ผัสสะที่เป็น โลกุตตระ ผัสสะที่เป็นอดีต ผัสสะที่เป็นอนาคต ผัสสะที่เป็นปัจจุบัน ผัสสะ ความถูกต้อง กิริยาที่ถูกต้อง ภาวะที่ถูกต้องเห็นปานนี้ นี้เรียกว่า ผัสสะ

สรุปความได้ว่า ตัณหาและทิฏฐิ เป็นบาปกรรม เป็นเครื่องเนิ่นช้า ทำให้ไม่สามารถพ้นไปจากทุกข์ เป็นเหตุแห่งวิปัสสนา ที่มีผลมาจากผัสสะ

๓.๔.๕ การไม่พิจารณาไตรตรองโดยแยบคาย

อโยนิโสมนสิการ คือ การไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมจะเกิดกามคุณ เบียดเบียนได้ง่าย จิตมีนิวรณ์คือเกิดความฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เช่น กรณีของพระสีหาเถรี ที่เกิดกามราคะเบียดเบียน ได้กล่าวภาชิตว่า

เมื่อก่อน เราได้ถูกกามราคะเบียดเบียน มีจิตฟุ้งซ่าน
 บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ เพราะไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย
 ถูกกิเลสกลุ้มรุม มักเข้าใจกามว่าสวยงาม
 ตกอยู่ในอำนาจราคะ จึงไม่ได้ความสงบจิต
 ผอมเหลืองและมีผิวพรรณไม่ผ่องใส
 ประพฤติ (พรหมจรรย์) อยู่ ๗ ปี มีแต่ทุกข์
 ไม่ได้ความสุขทั้งกลางวันและกลางคืน
 เพราะเหตุนั้น เราจึงถือเชือกเข้าไปสู่ราวป่า ด้วยคิดว่า
 จะผูกคอตายเสียในที่นี้ ดีกว่าที่จะกลับไปเป็นคฤหัสถ์อีก
 จึงทำบาปให้มัน ผูกที่กิ่งไม้ แล้วสวมบ่วงที่คอ
 ทันใดนั้น จิตของเราก็ดรุตพ้นจากกิเลส^{๔๓}

^{๔๓} พุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๗๗-๗๘/๕๖๘.

ความปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตรีกาย นิทานวรรค ทุติยอัสดวาสูตร^{๔๔} ว่า การที่ไม่ได้สดับรับฟังคำสอน ไม่ศึกษา ทำให้ขาดการพิจารณาได้ ทำให้เกิดการยึดอัตตาอย่างเหนียวแน่น ดังพุทธพจน์ว่า เพราะจิตนี้ ถูกรัดไว้ด้วยตัณหา ยึดถือว่าเป็นของเรา เป็นสิ่งที่ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ยึดมั่นว่า ‘นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา’ ตลอดกาลนานเพราะฉะนั้น ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ จึงไม่อาจเบื่อหน่าย คลายกำหนด หลุดพ้นไปจากจิตเป็นต้นนั้นได้

การไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ย่อมจะเกิดกามคุณเบียดเบียนได้ง่าย จิตมีนิวรณ์คือเกิดความฟุ้งซ่าน บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้

๓.๕ การละวิปลาสด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

วิปลาส เป็นความเห็นผิดคลาดเคลื่อนไปจากสภาพความเป็นจริงของรูป-นาม คือ เห็นว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน เป็นของสวยงาม วิปลาสทั้ง ๔ นี้เกิดขึ้นเพราะไม่ได้กำหนดพิจารณารูป-นามตามความเป็นจริง ซึ่งการที่จะละวิปลาสได้นั้นต้องเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น ดังความปรากฏของอรรถกถาว่า พระผู้มีพระภาคตรัสสติปัฏฐาน ๔ ประการเท่านั้น เพื่อละสุขวิปลาส สุขวิปลาส นิจจวิปลาส อัตตวิปลาส แท้จริงกายเป็นของไม่งาม พระผู้มีพระภาคตรัสสติปัฏฐานข้อที่ ๑ เพื่อละสุขวิปลาสนั้น โดยทรงแสดงความไม่งามของร่างกายนั้นและในเวทนา เป็นต้น ที่สัตว์ยึดถือว่า สุข เที่ยง เป็นอัตตา เวทนาเป็นทุกข์ จิตเป็นธรรมชาติไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา บรรดาธรรมเหล่านั้น วิปลาสเพื่อละวิปลาสเหล่านั้น^{๔๕} เพราะการเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เป็นการกำหนดพิจารณาให้รู้สิ่งที่เป็นรูป-นาม โดยความเป็นปรมาตถ์จนเห็นแจ้งไตรลักษณ์และอสุภะว่า รูป-นามนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นของไม่สวยงาม ดังนี้

๓.๕.๑ สุขวิปลาส ละได้ด้วยการเจริญกายนุปัสสนา

การเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการพิจารณากำหนดรู้อาการที่ปรากฏทางกาย คือ การพิจารณากำหนดลมหายใจเข้า-ออก พิจารณากำหนดรู้อริยาบถใหญ่ พิจารณากำหนดรู้อริยาบถย่อยต่าง ๆ พิจารณาสิ่งปฏิกุศล พิจารณากำหนดรู้ธาตุทั้ง ๔ พิจารณากำหนดรู้ซากศพ เมื่อพิจารณากำหนดรู้กายโดยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมเกิดปัญญาญาณ รู้แจ้งในกายนี้ว่าเป็นเพียงสภาวะของธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ที่มาประชุมรวมกันเท่านั้น เป็นธาตุล้วน ๆ ไม่มีความเป็นสัตว์ บุคคล เขา เรา เป็นเพียงอวัยวะต่าง ๆ เช่น ผม ฟัน หนัง เลือด เนื้อ เอ็น

^{๔๔} ดุรายละเอียดยใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๒/๑๑๗-๑๑๙.

^{๔๕} ที.ม.อ. (ไทย) ๓๗๓/๕๓๙.

กระดุก เป็นต้น ที่มาประกอบเป็นร่างกาย ซึ่งอวัยวะน้อยใหญ่เหล่านี้ ก็ล้วนแต่ไม่ใช่สิ่งสวยงามแต่อย่างใด ความจริงแล้วเต็มไปด้วยสิ่งสกปรกโสโครก มีแต่ของอันเป็นปฏิกูลทั้งสิ้น ไม่น่ายินดี ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่น่าปรารถนา เมื่อพิจารณากำหนดรู้กายจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมความยินดีพอใจในกาย สามารถละสุขวิปัสสเสียได้

๓.๕.๒ สุขวิปัสสส ละได้ด้วยการเจริญเวทนานุปัสสนา

การเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการพิจารณากำหนดรู้อาการเวทนาต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น เช่น สุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง สุข หรือทุกขเวทนาที่มีอามิส หรือไม่มีอามิสบ้าง เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นนามธรรม เมื่อพิจารณากำหนดรู้เวทนาโดยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งในเวทนานั้นว่า อาการเวทนาต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเพียงอาการที่ปรากฏขึ้นเท่านั้น ไม่มีความเป็นเราอยู่ในอาการของเวทนาเหล่านั้น เป็นเพียงอาการของความเจ็บปวด เมื่อย ชาและจิตที่ตามรู้อาการของเวทนานั้น ไม่มีความเป็นอัตตาตัวตน ความเป็นตัวเรา หรือบุคคลใด ๆ จะรู้เห็นแจ้งด้วยปัญญาว่า อาการของเวทนาต่าง ๆ แท้ที่จริงแล้ว มีแต่ความเป็นทุกข์ทั้งสิ้น แม้แต่สุขเวทนาที่ว่าเป็นสุขนั้น แท้จริงแล้ว มันก็เป็นความทุกข์ คือ อาการที่ไม่สามารถที่จะอยู่ในสภาพนั้นเหมือนเดิมได้ เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น เมื่อพิจารณากำหนดรู้เวทนาจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมละสุขวิปัสสเสียได้

๓.๕.๓ นิจจวิปัสสส ละได้ด้วยการเจริญจิตตานุปัสสนา

การเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการพิจารณากำหนดรู้อาการต่าง ๆ ของจิตปรากฏขึ้น เช่น จิตมีราคะ หรือไม่มีราคะ จิตมีโทสะ หรือไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ หรือไม่มีโมหะ จิตฟุ้งซ่าน หรือไม่ฟุ้งซ่าน จิตเป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิ เป็นต้น ซึ่งอาการเหล่านี้จัดเป็นนามธรรมทั้งหมด เมื่อพิจารณากำหนดรู้จิตโดยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งในจิตนี้ว่า อาการต่าง ๆ ของจิตนี้เป็นเพียงอาการของนามธรรมที่ปรากฏขึ้นมา แล้วตั้งอยู่และก็ดับไป เป็นเพียงอาการของจิตที่เป็นไปด้วยอำนาจกุศล หรืออกุศลที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ซึ่งอาการต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสภาวะของจิตที่มีความเกิด-ดับ สืบเนื่องกัน มีลักษณะที่ไม่เที่ยงแท้ ไม่ยั่งยืนแน่นอน มีความแปรปรวนอยู่เป็นนิจเป็นธรรมชาติของนามธรรมล้วน ๆ ที่เกิด-ดับ ไม่มีความเป็นเรา มีแต่อาการของจิตเท่านั้น จิตก็ไม่ใช่เรา เป็นนามธรรมที่เกิด-ดับตามเหตุปัจจัยเท่านั้น เมื่อพิจารณากำหนดรู้จิตจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมละนิจจวิปัสสเสียได้

๓.๕.๔ อัตตวิปัสสนา ละได้ด้วยการเจริญธัมมานุปัสสนา

การเจริญธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นการพิจารณากำหนดรู้ลักษณะต่าง ๆ ของสภาพธรรมอันมีนิเวรณ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จัดเป็น รูปธรรมและนามธรรม เมื่อพิจารณากำหนดรู้สภาพธรรมโดยโยนิโสมนสิการแล้ว ย่อมเกิดปัญญา ญาณรู้แจ้งในธรรมนี้ว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ เป็นต้น เป็นเพียงสภาวะของรูปกับนาม ที่เกิด-ดับตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น ไม่มีความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นอัตตาตัวตน เป็นเขา เป็นเรา เป็นสิ่งที่ไม่สามารถบังคับบัญชา ให้เป็นไปตามที่ต้องการได้ เพราะไม่อยู่ในอำนาจของใคร มีความเป็นอิสระอยู่ในตัวของมันเอง เป็นไปเองตามธรรมชาติและเป็นสภาพที่ไม่มีแก่นสาร ไม่สามารถที่จะยึดถือเป็นอัตตาตัวตนที่แท้จริงได้เมื่อพิจารณากำหนดรู้ธรรมจนเกิดปัญญารู้แจ้งตามสภาพความเป็นจริงอย่างนี้แล้วย่อมละอัตตวิปัสสนาเสียได้

สรุปได้ว่า เมื่อเจริญวิปัสสนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ สามารถละวิปัสสนา ๔ ได้กล่าวคือ กายานุปัสสนา สามารถละสุกวิปัสสนา ความเห็นสิ่งที่ไม่งามว่างามได้ เวทนานุปัสสนา สามารถละสุขวิปัสสนา ความเห็นสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าสุขได้ จิตตานุปัสสนา สามารถละนิจจิตวิปัสสนา ความเห็นสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยงได้ ธัมมานุปัสสนา สามารถละอัตตวิปัสสนา ความเป็นสิ่งที่ตนคิดว่าอัตตาได้

๓.๖ โทษของวิปัสสนา

พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งที่ขัดขวางมิให้เกิดความเห็นที่ถูกต้องนั้น ก็คือ วิปัสสนา ความเห็นคลาดเคลื่อน ไม่ตรงตามความเป็นจริง มีชื่อเรียกในทางธรรมว่า วิปัลลัส โดยความวิปัลลัส นี้ คือสัญญาวิปัลลัส จิตวิปัลลัส ทิฏฐิวิปัลลัส ในสภาวะที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ทุกข์ว่าสุข ไม่ใช่ตัวตนว่าตัวตนและไม่งามว่างาม ซึ่งความวิปัลลัสเหล่านี้มีอยู่ในปุถุชนแทบทุกคน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ทำให้ต้องท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ไม่รู้จบสิ้นตามนัยแห่งแห่งปฏิสัมภิทามรรคว่า เหล่าสัตว์ผู้ถูกมิจฉาทิฏฐิหาลาย มีจิตฟุ้งซ่าน มีสัญญาผิด มีสัญญาในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง มีสัญญาในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข มีสัญญาในสิ่งที่ไม่งามว่างาม สัตว์เหล่านั้นชื่อว่าติดอยู่ในเครื่องประกอบของมาร ไม่เกษมจากโยคะ ประสพกับความเกิดและความตาย ท่องเที่ยวไปสู่สังสารวัฏ^{๔๖} การเข้าใจโลกที่คลาดเคลื่อน ย่อมส่งผลให้กระทำต่อโลกไปในทิศทางที่คลาดเคลื่อนนั้น ๆ เพราะความคิดของมนุษย์เป็นตัวกำหนด พฤติกรรมทางกายและวาจา การรับรู้ความจริงและเข้าใจตามความเป็นจริงจึงเป็นสิ่งสำคัญ บุคคลผู้

^{๔๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๖/๔๐๐.

สรุปความได้ว่า วิปัสสนาเป็นเหตุให้เกิดทวิภูฏีและตัณหาทำให้อุปาทานเกิดขึ้น เข้าไปยึดมั่นถือมั่น ถูกลิดจากความเป็นจริง ทำให้สัตว์ไม่สามารถออกจากสังสารวัฏได้ เพราะกองทุกข์ทั้งปวงเกิดมาจากความทะยานอยากและยึดมั่นถือมั่น

๓.๖.๒ วิปัสสนาทำให้จิตเกี่ยวข้องกับนิรวณ

นิรวณ ธรรมเป็นเครื่องกันจิตไม่ให้บรรลุความดี เป็นอกุศลธรรมที่ทำให้จิตเศร้าหมองและทำปัญญาให้อ่อนกำลัง^{๕๑} เป็นอุปสรรคเครื่องกีดขวางความเจริญของจิตไม่ให้ความเจริญในสมณะและวิปัสสนา เป็นอุปกิเลสซึ่งถูกจิตปรุงแต่งขึ้นมาเป็นจิตตสังขาร เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จิตจึงมีนิรวณเป็นอารมณ์ของจิต ย่อมปรากฏความเศร้าหมองแห่งใจ^{๕๒} เป็นเครื่องกางกั้น ได้แก่ ความพอใจในกาม ความคิดร้าย ความหดหู่และเชื่องซึม ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ และความลังเลสงสัย^{๕๓} วิปัสสนาเป็นกิเลส คือ ความคลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไป ในความหมายรู้ ความคิดและความเห็น ในสิ่งที่เพ่งทุกขกลับว่าเป็นสุข ในสิ่งที่ไม่เที่ยงกลับว่าเที่ยง ในสิ่งไม่ใช่อัตตา ว่าอัตตาและในสิ่งไม่งามว่างาม จึงก่อให้เกิดนิรวณได้ทุกประการ วิปัสสนาทำให้จิตเกิดความเร่าร้อน ปั่นป่วน ไม่สงบ ติดอยู่ในกามคุณฟุ้งซ่าน เช่น ในกรณีของพระวังคีสะมีจิตเร่าร้อนเพราะความสำคัญผิด (สัญญาวิปัสสนา) ในสิ่งที่ไม่งามว่างาม โดยมีเหตุจากราคะ ได้กล่าวกับพระอนนทว่า

“กระผมถูกกามราคะแผดเผา

จิตของกระผมเร่าร้อน

ท่านผู้เป็นเชื้อสายโคตมโคตร ดังกระผมจะขอโอกาส

ขอท่านโปรดอนุเคราะห์ช่วยบอกเหตุที่ดับราคะให้ด้วย

(พระอนนทเถระได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า)

จิตของท่านเร่าร้อนก็เพราะความสำคัญผิด

ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างามซึ่งประกอบด้วยราคะเสีย

จงอบรมจิตให้มีอารมณ์เดียว ให้ตั้งมั่นดี

ด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่งาม

จงอบรมกายคตาสติ

^{๕๑} ปัญญา ใช้บางยางและคณะ, ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๑๑๑.

^{๕๒} ศรีศากยโศก, โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ตามรอยพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๓-๒๓๔.

^{๕๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๘.

และจงเป็นผู้เบื้อหน่ายให้มาก

จงเจริญการพิจารณาเห็นว่า ไม่เที่ยง

และจงละมานานุสัยเสียให้ได้ขาด

แต่นั้น ท่านจะเป็นผู้สงบเที่ยวไป เพราะละมานะได้ ...”^{๕๔}

หรือในกรณีของพระเสขะและปุณณยังฝืนอยู่ เพราะยังละวิปัสสนาไม่ได้ ส่วนพระอเสขะ (พระอริยะเจ้า) ท่านไม่ฝืนเพราะท่านละวิปัสสนาได้แล้ว^{๕๕} นิ वर्ณเป็นเครื่องกั้นจิตมิให้บรรลุความดี เป็นอุปสรรคขัดขวางการปฏิบัติ ทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ทั้งยังเป็นความเศร้าหมองของจิตอีกด้วย

๓.๖.๓ วิปัสสนาทำให้ทวิภูตวิบัติ

การยึดถือโดยวิปัสสนา เป็นการยึดถือกิเลส ทำให้มีมิจฉาทิภูตวิบัติ หรือทวิภูตวิบัติ มีความเห็นผิดเช่น เห็นทานที่บุคคลให้แล้วไม่มีผล การบูชาไม่มีผล สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งในโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาของตนเองและสอนผู้อื่นให้รู้ได้ไม่มีในโลก^{๕๖} ใน ปฐม นานาตติยสูตร ว่าด้วยความเห็นต่าง ได้แสดงถึงมิจฉาทิภูตวิบัติทั้งหลายมีอย่างเป็นอย่างมาก โดยเห็นว่าเที่ยง เป็นต้น เพราะความมิจฉาทิวิปัสสนาและสัญญาวิปัสสนา อันเป็นไปโดยนัยมีเป็นต้นว่า อตฺตาและโลกเที่ยง ความพอใจต่าง ๆ^{๕๗} และด้วยเหตุของทวิภูตวิบัติ ทำให้เห็นอริยสัจ ๔ ได้ยาก จึงทำให้พันทุกข์ไม่ได้ดังที่แสดงไว้ใน “สัมมาทิฏฐิสูตร” ว่า วิปัสสนาปิดบังการเห็นอริยสัจ ๔ ว่า ทุกข์มี ๔ ประการโดยการหยั่งลงภายใน โดยฐานที่ตั้ง โดยอารมณ์และโดยปกปิด สมุทัย ๓ ประการ โดยฐาน โดยอารมณ์และโดยปกปิด นิโรธและมรรคปฏิบัติ มีลักษณะ ๑ ประการ โดยการปิดบังไว้^{๕๘}

๓.๖.๔ วิปัสสนาทำให้เกิดความหลง

วิปัสสนาเป็นกิเลสมีความเห็นผิด ส่งผลให้จิตผิดเพี้ยน ย่อมทำให้เกิดโมหะหลงผิด มารสามารถลลจิตได้ เช่นใน เจตติยสูตร มีเรื่องแสดงว่า พระอานนทลื้มทูลขอให้พระพุทธานุญาตว่า พระชนมชีพต่อไป ทั้งที่พระพุทธานุญาตว่า พระองค์สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดกัป แต่พระอานนทถูก

^{๕๔} พุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๒-๑๒๓๕/๕๔๐.

^{๕๕} พระพุทธานุญาต พระอานนท, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาหิตยาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๕๕.

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๐๗/๕๖๖.

^{๕๗} พุ.อุ.อ. (ไทย) ๔๔/๑/๓/-/๕๗๐.

^{๕๘} ม.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๑/๑/-/๔๙๕.

มารดลใจให้หลงผิด เพราะท่านยังเป็นเพียงพระโสดาบัน ยังคงละวิปาสได้ไม่หมด จึงลืมกราบทูลขอไว้^{๕๙} และเพราะโมหะคือความมืดมนของจิต เหมือนบุคคลไม่มีตา เพราะมีพื้นฐานแห่งวิปาสในวัตร ๔ ประการ คือความหมายรู้ผิด ความคิดผิด ความเห็นผิด ในทุกชั่วช้า ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาว่าอัตตาและในสิ่งไม่งามว่างาม^{๖๐}

สรุปความได้ว่า โทษของวิปาส คือ ทำให้จิตเกี่ยวข้องกับนิรวณ อันเป็นธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี ส่งผลทำให้ติดข้องอยู่ในวงจรของการเวียนว่ายตายเกิด มีความหลงเพราะความเห็นวิบัติ

๓.๖.๕ กรณีตัวอย่างวิปาส

เพื่อให้กระจ่างขึ้นมามาก จึงเสนอตัวอย่างของผู้ที่ถูกวิปาสครอบงำ คือ สัญญาวิปาส ได้อยกพระวังคีสะ มีความกำหนด จิตวิปาสได้ยกนางปฐาจารา เสียสติ เพราะการพลัดพราก ทิฏฐิวิปาส ได้อยกมหาวาตกาลอุบาสก ได้สาธยายอาการ ๓๒ พกพรหมมีความเห็นว่ายั่งยืน ยั่งยืน มันคงเป็นต้นเพราะมีอายุชยที่นาน

๑) สัญญาวิปาส ความคลาดเคลื่อนในเพราะสำคัญผิด เช่น พระวังคีสะ เกิดราคะ ความกำหนด เพราะสัญญาวิปาส ดังนี้

พระวังคีสะเกิดราคะ เพราะสัญญาวิปาส เพราะได้เห็นหญิงหลายคน ล้วนแต่งตัวสวยงาม ก็เกิดกำหนดยินดี ในคราวหนึ่ง พระอานนท์และพระวังคีสะได้ไปบิณฑบาต พระวังคีสะได้เกิดความกระสัน ความกำหนดรบกวนจิต เพราะสัญญาวิปาส จึงได้เรียนถามพระอานนท์ให้ช่วยแนะนำวิธีแก้ไขว่า ท่านผู้เป็นสาวกของพระโคตม กระผมถูกกามราคะแผดเผา จิตของกระผมเร่าร้อน ดังกระผมจะขอโอกาส ขอท่านโปรดอนุเคราะห์ ช่วยบอกเหตุที่ดับราคะได้ด้วย พระอานนท์ ได้กล่าวภาชิตว่า จิตของท่านเร่าร้อน เพราะความสำคัญผิด ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างาม ซึ่งประกอบด้วยราคะ ท่านจงดูสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรผัน โดยความเป็นทุกข์ และอย่าดูโดยความเป็นอัตตา จงดับราคะแรงกล้า อย่าถูกราคะเผาผลาญบ่อย ๆ เลย ท่านจงอบรมจิต ให้มีอารมณ์เดียว ให้ตั้งมั่นดี ด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่งาม จงอบรมกายคตาสติ และจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มาก ท่านจงอบรมความไม่มีนิमितและจงถอนมานานุสัย จากนั้นท่านจักเป็นผู้สงบ เทียวไปเพราะละมานะได้^{๖๑}

^{๕๙} ส.ม.อ. (ไทย) ๓๑/๕/๒/-/๑๓๔.

^{๖๐} พระอุปัชฌาย์สเถระ รจนา, **วิมุตติมรรค**, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๗), หน้า ๒๒๖.

^{๖๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๓๐๗., ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๓๓-๑๒๓๕/๕๔๐.

๒) จิตตวิปัสสนา ความคลาดเคลื่อนในเพราะคิดผิด เช่น (๑) นางปฐาจาราเสียดิต เป็นหญิงบ้า มีจิตตวิปัสสนาเพราะความทุกข์จากการพลัดพรากจากปิยชน สรุปลความโดยสังเขปดังนี้

นางปฐาจารา ต้องเจอกับความทุกข์โศกหลายระลอกในช่วงระยะเพียงแค่วันเดียว เริ่มด้วยความทุกข์ทางกาย ต้องตากลมตากฝนตลอดคืน รุ่งเช้าก็ต้องเศร้าโศกจากการที่สามีถูกงูกัดตาย ต่อมาก็สูญเสียบุตรไปที่ละคน ต่อหน้าต่อตาโดยช่วยเหลืออะไรไม่ได้เลย นางจึงเศร้าจนแทบจะไม่เป็นผู้เป็นคนอยู่แล้ว เหลือความหวังใญ่สุดท้ายคือบิดามารดาและพี่ชายก็ตายจากไปเสียก่อนแล้วเมื่อคืนที่ฝนตกหนัก หัวใจนางก็สลายลงด้วยกลายเป็นคนบ้าไร้สติ นางเร่ร่อนไปจนถึงพระเชตวัน อาศัยพุทธานุภาพ ทำให้นางได้สติ เมื่อได้สตินางก็รำพันถึงคนรักทั้งหลายที่จากไป พระผู้มีพระภาคทรงตรัสสอนเรื่องสังสารวัฏว่า “ปฐาจารา ปิยชนมีบุตรเป็นต้น ไม่สามารถต้านทานหรือป้องกันบุคคลผู้ไปสู่ปรโลกได้บุตรเป็นนั่น แม้มีกี่เหมือนไม่มี บัณจิตทราบดังนี้แล้วพึงรีบเร่งชำระศีลให้บริสุทธิ์ เพื่อนำทางไปสู่พระนิพพานของตน”^{๖๒}

๓) ทิฏฐิวิปัสสนา ความคลาดเคลื่อนในเพราะเห็นผิด เช่น มหาเวตทกาลอุบาสก มีทิฏฐิวิปัสสนา ใน นิทานสูตรว่า ในระหว่างแม่น้ำคงคา ได้มีอุบาสกชื่อว่า มหาเวตทกาสะ. เขาสาธยายอาการ ๓๒ เพื่อมุ่งโสดาปัตติมรรคถึง ๓๐ ปี ถึงทิฏฐิวิปัสสนาว่า เราสาธยายอาการ ๓๒ อยู่อย่างนี้ ก็ไม่อาจให้เกิดแม้เพียงโอกาสได้ ชะรอยพระพุทธศาสนาจักไม่เป็นศาสนาเครื่องนำสัตว์ออกจากภพ (เป็นแน่) กระทำการกิริยาแล้ว ได้ไปเกิดเป็นลูกจระเข้ ที่แม่น้ำมहाคงคา. คราวหนึ่ง เกวียนบรรทุกลูกเสาคิน ๖๐ เล่ม เดินทางไปตามท่ากัจฉปะ. จระเข้นั้นอุบกกินทั้งโคทั้งหินเหล่านั้นจนหมดสิ้น. นี่เป็นเรื่อง (ตัวอย่าง) ในอกุศลกรรม^{๖๓}

พกพรหม มีทิฏฐิวิปัสสนา ดังนี้ พระผู้มีพระภาคทรงประทับ ณ เชตวันมหาวิหาร ทรงตรัสถึงพกพรหมว่า พกพรหมมีทิฏฐิชั่วเช่นนี้เกิดขึ้นว่า ‘พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อุบัติ ก็แลเหตุเครื่องสลัดออกจากทุกข์อย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี’^{๖๔} พระองค์จึงทรงเสด็จไปปรากฏในพรหมโลก เมื่อพก

^{๖๒} วุคิน อินทสระ, **ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิตทราย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๙๙-๓๐๕.

^{๖๓} อ.ต.ก.อ. (ไทย) ๓๔/๑/๓/-/๑๓๒.

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

พรหมเห็นก็ทูลเชิญและแสดงทิวทัศน์ความเห็นของตนในเรื่องเที่ยง^{๖๕} ว่า ... ท่านผู้วิรูทกข์ พรหมสถานนี้เที่ยง ยั่งยืน มั่นคง แข็งแรง มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา พรหมสถานนี้ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จืด ไม่อับติ ก็แลการสลัดออกจากทุกข้ออย่างยิ่ง นอกจากพรหมสถานนี้ไม่มี' เราได้กล่าวกับพกวพรหมว่า 'พกวพรหมผู้เจริญตถอยู่ในอำนาจวิชาแล้วหนอ พกวพรหมผู้เจริญตถอยู่ในอำนาจวิชาแล้วหนอ เพราะว่าพกวพรหมกล่าวสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า 'เที่ยง' กล่าวสิ่งที่ไม่ยั่งยืนว่า 'ยั่งยืน' กล่าวสิ่งที่ไม่มั่นคงว่า 'มั่นคง' กล่าวสิ่งที่ไม่แข็งแรงว่า 'แข็งแรง' กล่าวสิ่งที่มีความเคลื่อนไปเป็นธรรมดาว่า 'มีความไม่เคลื่อนไปเป็นธรรมดา'...^{๖๖} และตรัสโต้ตอบเป็นเชิงเตือนว่า ทรงรู้จักคติและชุดิ (อานาภาพ) ของพกวพรหมแล้วทรงแสดงว่าพกวพรหมยังมิรู้ ไม่เห็นพรหมอีก ๓ พวก คือ พกวาภัสสระ พกกุสภกนิหะและเวหัพพะละ ซึ่งพกวพรหมเคยเคลื่อนมาจากที่นั่น แต่มาอยู่ในที่นี้นานเกินไปก็เลยหลงลืมไป^{๖๗}

สรุปความสำคัญของวิปาส แสดงให้เห็นโทษของวิปาสถึงความมีจิตเร่าร้อนเป็นทุกข์ การทะเลาะถกเถียง ความดิ้นรน การติดอยู่ในสังสารวัฏ ความมีทิวทัศน์ผิด การเป็นปัจจัยแห่งต้นเหตุและอุปาทาน วิปาสทำให้เกิดความฝัน ปิดบังความจริง เห็นอริยสัจ ๔ ได้ยาก มารสามารถถลจิตได้ ต้องไปเกิดในทุคติภูมิ มีมิจฉาทิวทัศน์ ความไม่รู้และไม่เห็นไตรลักษณ์

จากการแสดงโทษของวิปาส ทำให้ทราบว่า ความสำคัญผิด สัญญาวิปาส ในความงามทำให้จิตเร่าร้อนเกิดราคะนิรวรณ ความสำคัญผิด สัญญาวิปาส ในกามคุณ ทำให้เกิดการผิดศีลฆ่าสัตว์ ความสำคัญผิด สัญญาวิปาส ทำให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ความคิดผิด จิตวิปาส ทำให้แสดงอาการไม่ปกติ ความสำคัญผิดสัญญาวิปาสและความคิดผิด จิตวิปาส ทำให้เกิดมิจฉาทิวทัศน์ความเห็นผิด ทิวทัศน์วิปาส ทำให้เกิดทิวทัศน์บิดามานาซึ่งการทะเลาะวิวาท นำไปเกิดในทุคติภูมิ วิปาสยังทำให้เกิดความฝัน ปิดบังความจริง เห็นอริยสัจ ๔ ได้ยาก มารสามารถถลจิตได้ ทำให้ไม่เห็นไตรลักษณ์ มีโมหะ เห็นบาปเป็นบุญวิปาสว่าเที่ยง ทำให้เกิดความไม่รู้

ต้นเหตุเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน มิจฉาทิวทัศน์และวิปาส ซึ่งวิปาสก็ได้ส่งผลย้อนกลับไปทำให้เกิดความไม่รู้และเกิดต้นเหตุ เป็นวงจรเวียนวนกันอยู่อย่างไม่จบสิ้น จึงสามารถสรุปว่า วิปาสมีบทบาทสำคัญต่อวงจรแห่งความทุกข์ เพราะเมื่อยังมีวิปาสอยู่ความทุกข์ยังคงดำเนินอยู่และยัง

^{๖๕} กรมการศาสนา, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖๑.

^{๖๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๑/๕๓๗.

^{๖๗} กรมการศาสนา, พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, หน้า ๒๖๑.

สร้างเสริมความทุกข์ให้ทั้หม่มากยิ่งขึ้น จนยากที่จะไถ่ถอนออกจากวงจรแห่งทุกข์นี้ได้ วิปาสจึงมีบทบาทยิ่งต่อการดับทุกข์และการดำรงอยู่ในวิถีชีวิตเพื่อลดความทุกข์อีกทั้งวิปาส ซึ่งส่งผลให้เกิดทั้งความทุกข์ชั่วคราวและถาวร

๓.๗ สรุป

วิปาส หมายถึง ความสำคัญผิด คิดผิด เห็นผิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงในสภาพของไตรลักษณ์ อันเป็นไปในส่วนจิตและเจตสิก ๓ ประการคือ สัญญาวิปาส จิตวิปาสและทัญญูวิปาสนั้นและเป็นไปในส่วนของวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔ จะเห็นได้ว่าช่วงที่สัญญาวิปาสนั้น เป็นช่วงที่อกุศลสัญญา กำลังทำงานอย่างเต็มที่ ซึ่งถ้าหยุดอยู่แค่ช่วงนี้ ก็จะเป็นสัญญาวิปาสในเรื่องไม่ใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตนและสัญญาจะชี้นำไปสู่ทัญญู หรือความคิดเห็น โดยในช่วงที่ทัญญูทำงานอย่างเต็มที่ มิจฉาทัญญูจะนำไปคือ เป็นทัญญูวิปาส ทั้งนี้ทัญญูวิปาสนั้น จะเป็นไปในจิตอันประกอบด้วยทัญญู (ที่วิปาส) นั่นคือ จิตก็ต้องกวัดแกว่ง (จิตวิปาส) ไปด้วย

การให้ผล (หรือให้โทษ) ของทัญญูวิปาสนั้นจะมากที่สุด ส่วนจิตวิปาสนั้นจะรองลงมา และสัญญาวิปาสให้โทษน้อยที่สุด เท่ากับหากสมมติด้วยการหยุดวิปาสไว้ได้แค่ในช่วงการทำงานของจิต คือ คิด (วิปาส) ก็จะทำให้ผลให้โทษน้อยกว่าการคิดเห็นวิปาสซึ่งเป็นการจับ การยึดถือความคิดเห็น การลงความคิดเห็นว่า เป็นของตน ทั้งนี้ ลักษณะการทำงานของความวิปาสอีกทั้ง ๓ เรื่องที่เหลือ คือ ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ทุกข์ว่าสุขและไม่งามว่างาม จะเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับที่อธิบายข้างต้นนี้ โดยจากที่กล่าวมาถึง

ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดวิปาส นิมิตว่างามคือราคะ ความเห็นแก่ความสุขในกามคุณ นิเวรณ ๕ กามคุณ ประกอบด้วยโยนิโสมนสิการ ความยึดถือด้วยตัณหาและทัญญู รากเหง้าแห่งธรรมที่ทำให้เนิ่นช้า เหตุแห่งทัญญูที่เกิดจากผัสสะ การไม่กำหนดรู้ทุกข์ ความรักและชัณธ์ ๕ ที่ประกอบกับตัณหาและทัญญู ตามความเป็นจริง จึงสามารถสรุปได้ว่า วิปาสเกิดขึ้นจากกิเลสทั้งหลาย

วิปาส (วิปัสส) ต้องเป็นเฉพาะในขณะที่จิตเป็นอกุศลเท่านั้น ในชีวิตประจำวันของบุคคลผู้ที่ยังมีกิเลส ย่อมเป็นผู้ถูกกิเลสมารกุ่มรุมจิตใจ ทำให้จิตใจเศร้าหมองอยู่เป็นประจำ ซึ่งไม่ใช่เฉพาะวันนี้ ชาตินี้เท่านั้น เคยเป็นอย่างนี้มาแล้วนับชาติไม่ถ้วน อกุศลจิตจึงเกิดขึ้นเป็นไปมากขณะที่วิปาส จึงมีมาก เมื่อไม่ได้ฟังพระธรรม ไม่ได้ศึกษาพระธรรม เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริงแล้ว การที่จะดับกิเลสให้หมดไปนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ จึงต้องเริ่มฟัง เริ่มศึกษาพระธรรม เพื่อสะสมปัญญาต่อไป เพราะเหตุว่ากิเลสที่มีมาก ต้องอาศัยปัญญาเท่านั้น จึงจะดับได้

และปัญญาก็เกิดขึ้นได้นั้น ก็ต้องอาศัยการอบรมเจริญในชีวิตประจำวัน ด้วยการฟัง การศึกษา บ่อย ๆ เองๆ สะสมไปทีละเล็กทีละน้อย นั่นเอง ที่สำคัญ จะขาดการฟังพระธรรมไม่ได้เลยทีเดียว หนทางแห่งการอบรมเจริญปัญญาเท่านั้นที่จะเป็นไปเพื่อละคลายกิเลส ดับวิปลาสได้ในที่สุด

บทที่ ๔

อภิญญา ๖

๔.๑ บทนำ

ส่วนความเชื่อในเรื่องอภิญญา ว่ามีอยู่จริง โดยส่วนใหญ่จะเชื่อตามคัมภีร์และเอกสารที่ปรากฏอยู่มากมาย โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติกรรมฐานจะเชื่อตรงกันว่าอภิญญาสามารถทำให้เกิดขึ้นได้โดยการปฏิบัติตามแนวทางสมถกรรมฐาน^๑ ก็ยังคงจะดำเนินต่อไปตราบเท่าที่ยังมีคัมภีร์ให้อ่าน

ในทางพระพุทธศาสนามีความเชื่อเรื่องกรรม รวมถึงบุญ บาปและจิต ซึ่งปรากฏอยู่มากมายในพระไตรปิฎกล้วนอธิบายด้วยอภิญญาทั้งสิ้น จะสังเกตได้ว่า ความจริงในอภิปรัชญาทางพุทธปรัชญาเถรวาทมีลักษณะพิเศษคือ ไม่มีลักษณะเชิงความจริง หรือยกความจริงขึ้นมาโดยไม่มี การพิสูจน์หรือทดสอบก่อน ซึ่งก็ตรงกับแนวประจักษ์นิยม (Empiricism) หรือปฏิฐานนิยม (Positivism)^๒ แต่ก็มีอีกแนวคิดหนึ่งที่ว่า ความรู้ทางพุทธปรัชญาเถรวาทไม่มีอภิปรัชญาหรือภววิทยาอยู่ดังเช่นใน อัมมเนียมสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย^๓ ซึ่งกล่าวถึงทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในฐานะที่เป็นสิ่งปรุ้งแต่งขึ้นมา ย่อมจะมีภาวะเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ด้วยความเป็นเหตุเป็นผลสัมพันธ์กันตามกฎของ ปฏิจจสมุปบาท โลกจึงเป็นสญญตา คือความว่างเปล่าและสิ่งต่างๆ เป็นเพียงอภยาคตรธรรมและทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกล้วนแต่ใจของเราเป็นผู้สร้างขึ้นเอง โดยกิเลสและตัณหาทั้งสิ้น ทั้งนี้ภาษาและโครงสร้างของภาษาก็มีส่วนหลอกให้จิตใจเราไขว้เขว เช่น อัตตาหรืออาตมัน เป็นความเข้าใจผิดที่เราร่างขึ้นมาลอบใจตนเอง เพราะเราไม่รู้ว่เราคือใคร^๔

๑. อภิญญา ในความหมายว่า คุณวิเศษ อันเป็นการรู้สภาพธรรม ดังข้อความต่อไปนี้

---

^๑ พระมหากามพล กิตติโสภโณ, “อภิญญาในพระพุทธศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบความรู้ ความเชื่อและความเข้าใจของอาจารย์สอนกรรมฐานในสำนักปฏิบัติในเขตกรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖), หน้า ๖๐.

^๒ จินดา จันท์แก้ว, *พุทธวิภาษวิธี*, โครงการวิจัยพุทธวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาคาร, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๐.

^๓ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

^๔ จินดา จันท์แก้ว, *พุทธวิภาษวิธี*, หน้า ๑๐๒.

เรื่องภิกษุชาวฝั่งแม่น้ำวัคคุมหา: ที่ภิกษุพวกหนึ่งเสนอว่า “อย่าเลย ท่านทั้งหลาย ทำไมพวกเราจะต้องไปช่วยกันทำงาน หรือทำหน้าที่ทูตนำข่าวสารให้พวกคฤหัสถ์ ทางที่ดีพวกเรามากล่าวอวดอุตริมนุสสรธรรมของกันและกันให้พวกคฤหัสถ์ฟังว่า “ภิกษุรูปโน้นได้ปฐมฌาน รูปโน้นได้ทุติยฌาน รูปโน้นได้ตติยฌาน รูปโน้นได้จตุตถฌาน รูปโน้นเป็นพระโสดาบัน รูปโน้นเป็นพระสกทาคามี รูปโน้นเป็นพระอนาคามี รูปโน้นเป็นพระอรหันต์ รูปโน้นได้วิชา ๓ รูปโน้นได้อภิญญา ๖” และในที่สุด พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอมีคุณวิเศษนั้นจริงหรือ” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ไม่มีจริง พระพุทธเจ้าข้า”^๕

๒. อภิญญาในความหมายว่า การรู้ยิ่ง การรู้ดี อันเป็นการรับรู้สภาพธรรม ดังต่อไปนี้

“ย่อมเป็นไปเพื่อความหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับทุกข์ เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อการรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อละกิเลส”^๖

“... เพราะฉะนั้นมีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพาสพรหมจรรย์เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงทรงพยากรณ์ไว้ ...”^๗

๓. อภิญญาในความหมายว่า ปัญญาญาณ ปัญญาอันยิ่ง อันเป็นการรับรู้สภาพธรรม ดังตัวอย่างคือ

“... ท้าวเธอทรงผนวชอย่างนี้แล้ว ทรงปลีกพระองค์อยู่แต่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีตนส่งไปแล้ว ไม่ซ้านักก็จักทรงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์อันยอดเยี่ยมที่กุลบุตรทั้งหลาย พากันออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ ต้องการ อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ด้วยพระปัญญาอันยิ่ง ด้วยพระองค์เองในทิวธรรมเทียวเข้าถึงอยู่ ...”^๘

๔. อภิญญาในความหมายว่า รู้แจ้ง ทำให้แจ้ง รู้แล้ว ปรากฏแล้วหรือบรรลุ อันเป็นการรับรู้สภาพธรรม ดังข้อความในมหาวัจจโคตตสูตร ที่พระพุทธองค์ตรัสกับวัจจะว่า

“... วัจจะ เธออาจจะหวังว่า ‘เราควรบรรลุอิทธิวิธญาณแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏ หรือให้หายไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดิ่งลงใน

^๕ วิ.มท. (ไทย) ๑/๑๙๓/๑๗๗.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๔/๒๘๕.

^๗ ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๓๐/๒๖๐.

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๘/๘๔.

แผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้
นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
อันมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้^๙

โดยพระพุทธองค์ กล่าวอ้างจากเหตุว่า เมื่อมีเหตุอยู่ เธอก็จักบรรลุความเป็นผู้สามารถ
ในอิทธิวิธญาณแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างนั้นได้แน่ จากนั้นพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสลำดับอภิญญาอื่น ๆ
ต่อไปจนครบและกล่าวต่อว่า นี่คือธรรม ๖ ประการที่ควรทำให้แจ้ง

๕. อภิญญาในความหมายว่า ปัญญาอันรู้ยิ่งอันเป็นการรู้สภาพธรรม ความปรากฏดังนี้

“... ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้เมื่อ
นั้น จิตของเธอที่น้อมไปในเนกขัมมะ อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงานปรากฏใน
ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันรู้ยิ่ง ...”^{๑๐}

๖. อภิญญาในความหมายว่า รู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วอันเป็นการรู้สภาพธรรม ดังความ
ปรากฏว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมเพื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอ
ทั้งหลายจงฟัง

ธรรมเพื่อรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละสิ่งทั้งปวง คือ จักขุเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละ รูป
เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละ จักขุวิญญานเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละ จักขุ
สัมผัสเป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมีใช้สุข
มีใช้ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรรู้ยิ่ง กำหนดรู้แล้วละ ฯลฯ”^{๑๑}

ความใน ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เรื่องนี้เป็นอีกตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทรงมีเจโตปริยญาณ เรื่องนี้มีใจความโดยย่อว่า ภายหลังจากที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้แล้ว ๒ เดือน
พระองค์ได้เสด็จไปหาพวกปัญจวัคคีย์ พระองค์ได้แสดงปฐมเทศนาที่เรียกว่า “พระธัมมจักกัปปวัตตน
สูตร” เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสพระธรรมเทศนาอยู่ ธรรมจักขุ คือดวงตาเห็นธรรมได้เกิดขึ้นแก่
ท่านโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา”
พระองค์ทรงทราบว่ ท่านโกณฑัญญะได้บรรลุธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานด้วยว่า “โกณฑัญญะ ได้

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๘/๒๓๕.

^{๑๐} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕.

^{๑๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕/๒๓.

รู้แล้วหนอ โภณทัณฺเฑาะฏฐะได้รู้แล้วหนอ” การที่ทรงทราบวาจิตของท่านพระโภณทัณฺเฑาะฏฐะได้รู้หรือริยสัจ ๔ กล่าวคือ บรรลุธรรมแล้วนั้น ย่อมแสดงให้เห็นว่า ทรงมีเจโตปริยญาณ^{๑๒}

สภาพธรรมแห่งอภิญญา ตามแนวคิดของท่านพระเทพวิสุทธิกวี ซึ่งท่านได้เขียนไว้ดังมีรายละเอียดอยู่มากมาย แต่จะขอยกเพียงตัวอย่างที่ได้แสดงทัศนะไว้อย่างชัดเจนดังต่อไปนี้

อภิญญา แปลว่า “ความรู้ยิ่ง” คือ มีความรู้ความสามารถยิ่งกว่ามนุษย์ธรรมดา เป็นปรากฏการณ์ทางจิตในระดับสูง จิตที่ได้อภิญญานั้น เป็นจิตที่มีความสามารถสูงอย่างน่าอัศจรรย์ซึ่งมนุษย์ทั่วไปไม่อาจจะทำได้

จิตที่พัฒนาสูงขึ้นจนได้ฌาน จัดเป็นจิตที่มีพลังสูงมาก เพราะสามารถกำจัดกิเลสอย่างกลางได้หมด ยิ่งได้ฌานในระดับที่สูงขึ้นก็ยิ่งมีพลังสูงขึ้น โดยปกติแล้ว ผู้ได้ฌานสามารถได้อภิญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง ทั้งนี้ท่านได้กล่าวถึงอภิญญาเพียง ๕ ประการโดยไม่รวมถึง อาสวักขยญาณและท่านได้ให้ความเห็นต่อสภาพธรรมแห่งอภิญญาทั้ง ๕ ประการนี้ว่า สามารถเกิดขึ้นได้แก่ปุณฺณผู้ได้ฌานสมาบัติ แต่ถือว่าเป็นเพียงผลพลอยได้จากการฝึกจิต หรือจากการพัฒนาจิตเท่านั้นเอง ไม่ใช่จุดมุ่งหมาย หรือจุดหมายปลายทางของการฝึกอบรมจิตในพระพุทธศาสนา เพราะจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการทำจิตให้เป็นสมาธิ หรือได้ฌานในพระพุทธศาสนานั้น ก็เพื่อมุ่งกำจัดกิเลสอย่างกลางเป็นสำคัญ แล้วใช้สมาธิ หรือฌานที่ได้นั้นให้เป็นบาท หรือเป็นทางที่จะก้าวขึ้นไปสู่ปัญญาเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดในที่สุด

แต่อย่างไรก็ตาม อภิญญาทั้ง ๕ ประการนี้ แม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เป็นสิ่งที่นักฝึกจิตต้องการได้ไม่น้อยเช่นกัน เพราะทำบุคคลผู้ได้ให้เป็นผู้มีความสามารถพิเศษเหนือมนุษย์ทั่วไปและสามารถแสดง หรือทำสิ่งที่คนทั่วไปไม่อาจทำได้ เป็นความสำเร็จขั้นสูงทีเดียวแม้จะไม่ถึงขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนาก็ตามและสภาพธรรมแห่งอภิญญาทั้ง ๕ ประการนี้ ในปัจจุบันก็ยังมีผู้ทำได้กันอยู่ แม้แต่นักบวชนอกพระพุทธศาสนา เช่น พวกฤๅษี หรือพวกนักบำเพ็ญสมาธิในอินเดีย ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันก็มี เช่น ท่านสตียาไสบาบา แห่งแคว้นอันธรประเทศ ในอินเดียภาคใต้ซึ่งแสดงพลังจิตได้อย่างน่ามหัศจรรย์และกำลังเป็นข่าวไปทั่วโลกอยู่หลายปี แม้ในประเทศไทยก็ยังมีผู้แสดงอภิญญาได้บางข้อ เช่น อิทธิวิธีและเจโตปริยญาณ เป็นต้น แต่ท่านเหล่านั้นส่วนใหญ่เป็นพระภิกษุและไม่ค่อยปรากฏตัวให้คนทั่วไปได้ทราบ จึงรู้จักกันแต่ในหมู่คนที่รู้จักท่านบางคน หรือบางกลุ่มเท่านั้น

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐-๒๕.

ส่วนการได้มาของสภาพธรรมแห่งอภิญญาทั้ง ๕ ประการนี้ ไม่ใช่ว่าผู้ใดมานแล้วจะได้ทุกคน แต่จะได้เพียงบางท่านเท่านั้นและการที่จะได้นั้นก็ต้องฝึกจิตให้ชำนาญเพื่อให้ได้อภิญญาขั้นนั้น ๆ^{๑๓}

๔.๒ อธิวิธีย์

อธิวิธีย์ หมายถึง ความสามารถที่จะแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ มากมาย ดังตัวอย่างในอาหุเนยยสูตรที่ ๒^{๑๔} ที่พระองค์ทรงแสดงอภิญญา ๖ ไว้ว่า เป็นความสามารถจะแสดงฤทธิ์ออกมาในลักษณะที่ต่าง ๆ กันได้แก่

- ๑.๑ สามารถแยกร่างจากคนเดียวเป็นหลายคนได้
- ๑.๒ สามารถรวมคนหลายคน (ที่ได้แยกร่างจากคนเดียวนั้น) ให้เป็นคนเดียวได้
- ๑.๓ สามารถแสดงตัวให้ปรากฏได้
- ๑.๔ สามารถล่องหนหายตัวได้
- ๑.๕ สามารถทะลุทะลวงกำแพง ภูเขาได้โดยไม่ติดขัด เหมือนไปในที่ว่างได้
- ๑.๖ สามารถดำลงและโผล่ขึ้นในแผ่นดิน เหมือนดำลงและโผล่ขึ้นในน้ำได้
- ๑.๗ สามารถเดินบนน้ำ เหมือนเดินบนดินได้
- ๑.๘ สามารถเหาะเหินเดินอากาศ เหมือนนกได้
- ๑.๙ สามารถลูบคลำพระจันทร์ พระอาทิตย์ได้
- ๑.๑๐ สามารถทำตัวให้เบาท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ แม้กระทั่งพรหมโลกได้

ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคและคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระสารีบุตรและพระพุทธโฆสจารย์ได้อธิบายถึงอธิวิธีย์และจำแนกประเภทของฤทธิ์ออกเป็น ๑๐ ประเภท ตามเหตุที่ทำให้เกิดขึ้นอันเป็นการรับรู้สภาพธรรมแห่งอภิญญา^{๑๕} ดังนี้

๑. อธิภูฐานาธิธิ ในบรรดาฤทธิ์ทั้ง ๑๐ อย่างนั้น ฤทธิ์ที่ท่านจำแนกแสดงอย่างนี้ว่า

^{๑๓} พระเทพวิสุทธิกวี, การพัฒนาจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๖๙-๑๗๐.

^{๑๔} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒๗๓/๓๑๒-๓๑๔.

^{๑๕} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๔๒-๖๔๙.

ตามปกติพระโยคีเป็นคนคนเดียว แต่นึกให้เป็นมากคนได้ คือให้เป็นร้อยคน พันคน หรือหมื่นคนพอนึกแล้วจึงอธิษฐานด้วยญาณว่า ขอเราจงกลายเป็นคนหลายคนเถิดดังนี้ ชื่อว่า อธิฐานนาอิทธิ เพราะสำเร็จด้วยอำนาจการอธิษฐาน

๒. วิภพนาอิทธิ ฤทธิ์ที่มีมาอย่างนี้ว่า พระโยคินั้นละเพศปกติของตนแล้ว แสดงเป็นเพศเด็กก็ได้ แสดงเป็นเพศนาคก็ได้ แสดงเป็นกระบวนทัพหลาย ๆ วิธีก็ได้ อย่างนี้ชื่อว่า วิภพนาอิทธิ เพราะแสดงให้เห็นเป็นไปด้วยอำนาจการละเพศเดิมของตนแล้วแสดงให้เห็นเป็นเพศต่าง ๆ

๓. มโนมายาอิทธิ ฤทธิ์ที่มีมาโดยความหมายอย่างนี้ว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เนรมิตร่างกายเดิมเป็นกายอื่นให้เป็นรูปมีจิตใจ อย่างนี้ชื่อว่า มโนมายาอิทธิ เพราะบันดาลให้สำเร็จเป็นสรีระอื่นที่มีจิตใจครองภายในสรีระร่างเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก

๔. ญาณวิปการอิทธิ ก็คุณวิเศษที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจภาพแห่งญาณ ในกาลก่อน หรือภายหลัง แต่ความเป็นไปแห่งญาณก็ดี ในขณะที่ญาณเป็นไปอยู่ก็ดี ชื่อว่า ญาณวิปการอิทธิ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีว่า ฤทธิ์ชื่อว่า ญาณวิปการ เพราะเป็นอรรถ คือการละความสำคัญว่าเที่ยง ย่อมสำเร็จได้ด้วยอนิจจานุปัสสนา ฤทธิ์ชื่อว่า ญาณวิปการ เพราะโดยอรรถ คือการละกิเลสได้ทั้งหมด ย่อมสำเร็จได้ด้วยอหัตมรรค เหมือนฤทธิ์ที่มีญาณปกป้องของท่านพากุละ เหมือนฤทธิ์ที่มีญาณปกป้องของท่านสังกิจจะและเหมือนฤทธิ์ที่มีญาณปกป้องของท่านภูตบาล ฉะนั้น

๕. สมภาวิปการอิทธิ คุณวิเศษที่เกิดด้วยอำนาจสมณะในกาลก่อน หรือภายหลังสมภา หรือในขณะที่แห่งสมานัน ชื่อว่า สมภาวิปการอิทธิ คือฤทธิ์ที่ปกป้องด้วยสมภา เพราะอรรถคือการละนิวรณ์ธรรมทั้งหลาย สำเร็จได้ด้วยปฐมฌาน ชื่อว่า ฤทธิ์ที่ปกป้องด้วยสมภา เพราะอรรถคือ การละอากิญจัญญายตนสมาบัติสำเร็จได้ด้วยเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ เหมือนฤทธิ์ที่ปกป้องด้วยสมภาของท่านพระสารีบุตร ของท่านสังขิصة ของท่านพระขานุกโกณทัณณะ ของนางอุตตราอุบาสิกา และเหมือนฤทธิ์ที่ปกป้องด้วยสมภาของพระนางสามาวดีอุบาสิกา

๖. อริยาอิทธิ ก็การอยู่ของท่านผู้มีความสำคัญในของปฏิกูลเป็นต้นว่า เป็นของไม่ปฏิกูล เป็นต้นอยู่เป็นนิตย์ ชื่อว่า อริยาอิทธิ คือฤทธิ์ของพระอริยะ สมดังคำที่ท่านกล่าวว่า ฤทธิ์ของพระอริยะเป็นไฉน ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ หากจะหวังว่า เราพึงเป็นผู้มีความสำคัญในของปฏิกูลว่า เป็นของไม่ปฏิกูลอยู่ดังนี้ไซ้ เธอย่อมเป็นผู้มีความสำคัญว่า ไม่เป็นของปฏิกูลในของที่ปฏิกูลนั้นอยู่ เป็นผู้วางเฉยมีสติ รู้สึกอยู่ในของปฏิกูลนั้นดังนี้ ก็ฤทธิ์นี้ท่านเรียกว่า อริยาอิทธิ ฤทธิ์ของพระอริยะ เพราะบังเกิดแก่พระอริยะทั้งหลาย ผู้มีความเชี่ยวชาญทางใจอย่างเดี่ยว จริ่งอยู่พระชินาสพผู้ประกอบด้วยฤทธิ์นี้ ย่อมทำการแผ่เมตตา หรือใส่ใจโดยความเป็นธาตุไปในวัตถุที่ปฏิกูลไม่น่าปรารถนา เป็นผู้มีความสำคัญหมายว่า ไม่น่าเกลียดอยู่และทำการแผ่โดยเป็นของไม่งาม หรือใส่ใจว่า

ไม่เที่ยง ในวัตถุที่ไม่น่าเกลียดคือ ที่น่าปรารถนา เป็นผู้มี ความสำคัญหมายว่า เป็นของปฏิภูลอยู่ อนึ่ง ย่อมทำการแผ่เมตตา หรือใส่ใจโดยความเป็นชาตุนั้นแล ในของทั้งที่ปฏิภูลและไม่ปฏิภูลเป็นผู้มีความสำคัญในของปฏิภูลและไม่ปฏิภูลว่า ไม่ปฏิภูลอยู่และทำการแผ่ว่าไม่งาม หรือใส่ใจว่าไม่เที่ยง นั้นแลในวัตถุทั้งไม่ปฏิภูลและปฏิภูล เป็นผู้มี ความสำคัญหมายในของปฏิภูลและไม่ปฏิภูลว่าเป็นของปฏิภูลอยู่ อนึ่ง ท่านยังอุเบกขามิองค์ ๖ ซึ่งท่านกล่าวไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่ดีใจไม่เสียใจให้เป็นไปอยู่ ย่อมพราศหว่างทั้ง ๒ คือทั้งในของปฏิภูลและไม่ปฏิภูล วางเฉย มีสติรู้สึกอยู่ ก็เนื้อความนี้แหละ ท่านจำแนกไว้ในปฏิสัมภิทาโดยนัยเป็นต้นว่า อย่างไรก็ตามก็ชื่อว่า เป็นผู้มี ความสำคัญหมายว่า ไม่ปฏิภูลในของปฏิภูลอยู่ คือ ภาวแผ่เมตตา หรือน้อมนำไปโดยธาตุในวัตถุอันไม่น่าปรารถนาเป็นต้น ดังนี้ ฤทธิ์ดังกล่าวมานี้ ท่านเรียกว่าฤทธิ์ของพระอริยะ เพราะบังเกิดเฉพาะแก่ผู้ประเสริฐ ซึ่งเป็นผู้มี ความเชี่ยวชาญทางใจดังนี้แล

๗. กัมมวิปากชาอิทธิ ก็กิริยาที่บินไปในกลางหาวเป็นต้นแห่งหมุ่นกเป็นต้น ชื่อว่ากัมมวิปากชาอิทธิ ฤทธิ์เกิดแต่ผลของกรรม สมดังที่ท่านแสดงไว้ว่า ฤทธิ์เกิดแต่ผลของกรรมเป็นไฉน คือ ฤทธิ์ของนกทุกจำพวก ของเทวดาทุกจำพวก ของมนุษย์บางพวก ของสัตว์วิปาคะบางพวกนี้ชื่อว่า ฤทธิ์เกิดแต่ผลของกรรม จริงอยู่บรรดาสัตว์ทั้งหมดนี้ การไปโดยอากาศเว้นขาดจากผานและวิปัสสนา ของนกทุกจำพวกและของเทวดาทั้งหมดและของมนุษย์บางพวกผู้เกิดในต้นกับปีกก็เหมือนกัน อนึ่ง การไปโดยอากาศของวิปาคะสัตว์บางพวกเป็นต้นว่า นางยักษิณี ชื่อ ปิยักรมารดาชื่อ อุตตรมารดา ชื่อ ปุสสมิตตา ชื่อ ธรรมคุดตาเป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน ชื่อว่า กัมมวิปากชาอิทธิ ฤทธิ์เกิดแต่ผลของกรรม

๘. ปุญญวโตอิทธิ ก็การไปกลางหาวเป็นต้นของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น ชื่อว่า ปุญญวโตอิทธิ ฤทธิ์ของผู้มีบุญ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ฤทธิ์ของผู้มีบุญเป็นไฉน พระเจ้าจักรพรรดิพร้อมด้วยจตุรงค์เสนา จนชั้นคนผูกม้าและคนผูกโค ก็ไปสู่กลางหาวได้ ฤทธิ์ของโชติกคฤหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของท่านชฎิลคฤหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของท่านโฆสกคฤหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของท่านเมณฑคฤหบดีผู้มีบุญ ฤทธิ์ของผู้มีบุญมากทั้ง ๕ ท่าน ก็ไปสู่กลางหาวได้เหมือนกัน ก็ว่าโดยสังเขป คุณพิเศษซึ่งสำเร็จในเมื่อบุญสมภารถึงความแก่เต็มที่แล้ว ชื่อว่าฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ก็ในบรรดาผู้มีบุญเหล่านั้น สำหรับท่านโชติกคฤหบดี มีปราสาทแก้วมณีนและต้นกัลปพฤกษ์ ๖๔ ต้น ชำแรกแผ่นดินขึ้นมาปรากฏ ดังนี้ชื่อว่า ฤทธิ์ของผู้มีบุญ สำหรับท่านโชติกะนั้น ภูเขาทองคำสูง ๘๐ ศอกเกิดขึ้นแล้วแก่ท่านชฎิละ นี้ชื่อว่า ฤทธิ์ของผู้มีบุญสำหรับชฎิลคฤหบดีนั้น ความไม่มีโรคของท่านโฆสกะ แม้ในเมื่อถูกท่านเศรษฐีทำความพยายามเพื่อจะฆ่าในที่ทั้ง ๗ แห่ง นี้ชื่อว่า ฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญการที่แพะทำด้วยแก้ว ๗ ประการปรากฏแก่ท่านเมณฑกะ ในที่นาเพียงแต่ไถได้รอยเดียว นี้ชื่อว่าฤทธิ์ของท่านผู้มีบุญ ธรรมดาว่า

บุคคลผู้มีบุญมาก ๕ คน คือ เมณฑกเศรษฐี ๑ นางจันทปทุมมารรยาเศรษฐีนั้น ๑ นายธัญชัยเศรษฐีบุตร ๑ นางสมนเทวีลูกสะใภ้ ๑ นายปณณะคนรับใช้ ๑ ในคนทั้ง ๕ นั้น ในเวลาที่เศรษฐีดำกล้าแล้วแหงนดูอากาศ นาง ๑,๒๕๐ นางย้อมเต็มด้วยข้าวสาธิตแดงอันตกจากอากาศ เมื่อภริยาถือข้าวสุกแม่เพียงทะนานหนึ่งเลี้ยงชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นภัตไม่ได้สิ้นไปเลย เมื่อบุตรถือถุงบรรจุหาปณะพั้นหนึ่ง ให้แม่แก่ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นอยู่หาปณะก็ไม่ได้หมดสิ้นไปเลย เมื่อลูกสะใภ้ถือข้าวเปลือกเพียงทะนานเดียวแจกให้แม่แก่ชมพูทวีปทั้งสิ้น ข้าวเปลือกก็มีได้หมดสิ้นไปเลย เมื่อทาสเอาไถอันเดียวไถอยู่เป็นรอยถึง ๑๔ รอยคือ ข้างนี้ ๗ รอย ข้างโน้น ๗ รอย นี่ชื่อว่า ฤทธิ์แห่งผู้มีบุญของชนเหล่านั้น

๙. วิชขามยาอิทธิ ก็การไปในกลางหาเป็นต้น ของพวกวิชาธรเป็นต้น ชื่อว่า วิชขามยาอิทธิ ฤทธิ์สำเร็จด้วยวิทยา สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยวิทยาเป็นไฉน พวกวิชาธรร้ายวิทยาแล้วไปสู่เวหาส แสดงข้างในอากาศอันแว้งว้างก็ได้ แสดงเป็นกองทัพให้เป็นหลายกองก็ได้

๑๐. อัมณัญญูธนอิทธิ ส่วนว่า ความสำเร็จแห่งการงานนั้น ๆ ด้วยความเพียรพยายามที่ถูกต่อนั้น ๆ ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะอรรถว่าสำเร็จแต่ปัจจัยคือ ความเพียรชอบในกิจนั้น ๆ สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะสำเร็จแต่ปัจจัยคือความเพียรพยายามชอบในคุณความดีนั้น ๆ เพราะอรรถคือการละกามฉันทะ สำเร็จได้ด้วยเนกขัมมะ ชื่อว่าฤทธิ์เพราะอรรถว่า สำเร็จแต่ปัจจัยคือความเพียรพยายามชอบในคุณความดีนั้น ๆ เพราะอรรถคือ การละกิเลสทุกอย่าง ย่อมสำเร็จได้ด้วยอรหัตตมรรค ดังนี้ ก็บาลีในที่นี้เหมือนบาลีก่อนนั่นเอง แต่นำมาอีกก็มุ่งที่จะแสดงถึงความเพียรพยายามชอบคือ ข้อปฏิบัติที่แท้จริง แต่ในอรรถกถาที่เกี่ยวกับเรื่องฤทธิ์นี้ ท่านอธิบายไว้ว่าศิลปกรรมบางอย่างเช่นการจัดขบวนเกวียนเป็นต้น เวชกรรมบางอย่าง การเล่าเรียนจนจบไตรเพทการเล่าเรียนจนจบพระไตรปิฎก โดยที่สุตคุณวิเศษที่เกิดขึ้นเพราะกรรมนั้น ๆ จนขั้นการไถและการหว่านเป็นต้น ก็ชื่อว่าฤทธิ์ เพราะอรรถว่าสำเร็จแต่ปัจจัย คือความเพียรพยายามชอบในกิจการงานนั้น ๆ

ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปติสสเถระได้กล่าวถึงลักษณะอันเป็นการรับรู้สภาพธรรมแห่งภิกขุญา อิทธิวิธีโดยได้จำแนกประเภทออกเป็น ๒ นัยคือ นัยที่หนึ่งจำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ อธิษฐานาอิทธิ วิกุพเพนาอิทธิและมนมยาอิทธิและนัยที่สองได้จำแนกเป็น ๗ ประเภท คือ ญาณวิปผารฤทธิ์ สมาธิวิปผารฤทธิ์ อริยฤทธิ์ กัมมวิปากชาฤทธิ์ บุญฤทธิ์ วิชขามยฤทธิ์ อิมชณัญญูธนฤทธิ์ ซึ่งโดยใจความของทั้งสองนัยนั้น มีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๑๖}

^{๑๖} พระอุปติสสเถระ รจนา, **วิมุตติมรรค**, พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๙๖-๑๙๘.

๔.๓ ทิพพโสต

ทิพพโสต หมายถึง หูทิพย์ คือ ความสามารถในการฟังที่พิเศษยิ่งกว่าความสามารถในการฟังปกติอันเกิดด้วยอำนาจของฌานสมาบัติ ในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค แห่งขุททกนิกาย ในพระสูตรตันตปิฎก ท่านเรียกอภิญาข้อนี้ว่า โสธธาตวิสุทธิญาณ เพราะเป็นความสามารถพิเศษในการฟังอันเกิดจากความบริสุทธิ์ของโสธธาตุนั้นในพระคัมภีร์ต่างๆ ท่านได้อธิบายว่า บุคคลผู้ทรงทิพพโสตนั้นสามารถที่จะฟังได้ทั้งเสียงดังหรือค่อย ไม่ว่าจะอยู่ไกลหรือใกล้ตัวด้วยโสธธาตุนั้นเป็นทิพย์

สำหรับโสธธาตุนั้นเป็นทิพพนั้นในวิสุทธิมรรค อธิบายว่า โสธธาตุนั้นชื่อว่า เป็นทิพย์ เพราะเป็นเช่นเดียวกับของทิพย์ ความจริงเป็นเรื่องธรรมดาที่ธาตุคือประสาทหูของพวกเทวดาเป็นธรรมชาติที่เกิดจากสุจริตกรรม มิได้เกลือกกลั้วด้วยโทษมีน้ำดี เสมหะและโลหิตเป็นต้น จึงสามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้ เพราะพ้นจากสิ่งๆ ที่เข้าไปทำให้ชุ่มมัว^{๑๗} และทิพพโสตนั้น ย่อมสามารถที่จะฟังเสียงทั้งสองประเภท ซึ่งได้แก่

- เสียงทิพย์ คือเสียงของเหล่าโอปปาติกะทั้งหลาย เช่น เทวดา สัตว์นรก เปรต อสุรกาย

- เสียงมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย

การได้ยินเสียงในที่ไกลและใกล้ตัวนั้น ท่านอธิบายว่า บุคคลผู้ทรงทิพพโสตนั้นสามารถจะได้ยินเสียงที่อยู่ไกลถึงในจักรวาลอื่นได้และสามารถได้ยินเสียงในที่ใกล้ เช่น เสียงของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในร่างกายของตน เช่น พยาธิ จุลินทรีย์ได้^{๑๘}

ส่วนความสามารถที่จะรู้วาระจิตของผู้อื่นนี้มีขอบเขตจำกัด ซึ่งความจำกัดนั้นคือ ญาณนี้ปุถุชนไม่รู้จิตของพระโสดาบัน พระโสดาบันก็ไม่รู้จิตของพระสกทาคามี พึงโยงไปอย่างนี้จนตราบเท่าถึงพระอรหันต์ แต่พระอรหันต์ย่อมรู้จิตของคนทุกจำพวก แม้ท่านผู้วิเศษอื่นชั้นสูงขึ้นไปถึงรู้จิตของผู้ตั้งอยู่ในผลขั้นต่ำได้๕๔ กล่าวคือพระอริยบุคคลชั้นสูงย่อมรู้ว่าผู้ที่บรรลุนิพพานขั้นต่ำกว่าตนได้ บรรลุนิพพานในระดับใดแล้ว เพราะฉะนั้นปุถุชนที่มีเจตปรีชาญาณย่อมไม่อาจรู้จิตใจของพระอริยบุคคลได้ และพระอริยบุคคลชั้นต่ำกว่าแม้ว่าจะทรงเจตปรีชาญาณก็ไม่อาจจะรู้จิตใจของพระอริยบุคคลชั้นสูงกว่าตนได้เช่นกัน

---

^{๑๗} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๖๗๗.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๘.

๔.๔ เจโตปริยญาณ

เจโตปริยญาณ หมายถึง ความสามารถในการรู้วาระจิตของบุคคลอื่นด้วยจิตตนกล่าวคือ สามารถที่จะรู้ว่า จิตของบุคคลมีความคิดหรือความรู้สึกอย่างไร ซึ่งพระองค์ได้ทรงแสดงไว้ในอาหุเนยยสูตรที่ ๒ ว่า บุคคลผู้ทรงเจโตปริยญาณนั้นสามารถจะรู้จิตของคนหรือสัตว์อื่นว่า

- ๓.๑ ขณะนั้นมีใจที่ประกอบด้วยราคะ
- ๓.๒ ขณะนั้นมีใจที่ปราศจากราคะ
- ๓.๓ ขณะนั้นมีใจที่ประกอบด้วยโทสะ
- ๓.๔ ขณะนั้นมีใจที่ปราศจากโทสะ
- ๓.๕ ขณะนั้นมีใจที่ประกอบด้วยโมหะ
- ๓.๖ ขณะนั้นมีใจที่ปราศจากโมหะ
- ๓.๗ ขณะนั้นมีใจที่ประกอบด้วยความหดหู่
- ๓.๘ ขณะนั้นมีใจที่ปราศจากความหดหู่
- ๓.๙ ขณะนั้นมีใจที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน
- ๓.๑๐ ขณะนั้นมีใจที่ปราศจากความฟุ้งซ่าน
- ๓.๑๑ ขณะนั้นมีใจที่เป็นมหัคคตะ
- ๓.๑๒ ขณะนั้นมีใจที่ไม่เป็นมหัคคตะ
- ๓.๑๓ ขณะนั้นมีใจที่มีใจอื่นยิ่งกว่า
- ๓.๑๔ ขณะนั้นมีใจที่ไม่มีใจอื่นยิ่งกว่า
- ๓.๑๕ ขณะนั้นมีใจที่เป็นสมาธิ
- ๓.๑๖ ขณะนั้นมีใจที่ไม่เป็นสมาธิ
- ๓.๑๗ ขณะนั้นมีใจที่หลุดพ้นแล้ว
- ๓.๑๘ ขณะนั้นมีใจที่ยังไม่หลุดพ้น

เมื่อศึกษารายละเอียดของเจโตปริยญาณเฉพาะจากพระสูตรนี้เท่านั้น อาจจะทำให้เกิดความเข้าใจว่า บุคคลผู้ทรงเจโตปริยญาณจะสามารถรู้ว่า ผู้อื่นมีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ เป็นต้นเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้ว คำว่า เจโตปริยญาณนั้นหมายถึง ความรู้วาระจิตของผู้อื่นทุกอย่าง กล่าวคือ รู้ว่าในขณะนั้น ผู้อื่นมีความรู้สึกนึกคิดอย่างไร ต้องการอะไร บุคคลผู้ทรงเจโตปริยญาณ ย่อมจะรู้จิตใจได้โดยตลอด เหมือนกับที่เขารู้จักจิตใจของตนเองซึ่งเรา

อาจจะเข้าใจได้จากการศึกษาพระพุทธพจน์ในเกวัญสูตร^{๑๙} ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงแสดงเรื่อง ปาฏิหาริย์ ๓ ประการ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ อนุสาสนีปาฏิหาริย์และในเรื่อง ปาฏิหาริย์ ๓ ประการนั้น พระองค์ได้ตรัสเรื่องอาเทศนาปาฏิหาริย์ว่า เกวัญภูฏะ ก็อาเทศนาปาฏิหาริย์ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทายจิต ทายเจตสิก ทายความวิตกวิจารณ์ของสัตว์อื่นของบุคคลอื่นได้ว่า จิตของท่านเป็นอย่างนี้ เป็นไปโดยอาการอย่างนี้^{๒๐}

อีกประการหนึ่ง เจโตปริยญาณนั้นไม่ได้มีความหมายว่า ความรู้วาระจิตของผู้อื่นเท่านั้น แต่มีความหมายที่ครอบคลุมไปถึงความรู้ว่า เมื่อผู้นั้นได้ปฏิบัติตามที่ตนคิดอย่างนั้น หลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในภพภูมิใด ๆ ด้วย ดังปรากฏในมหาสิหนาทสูตร ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า พระองค์ทรงรู้ทั้งทุกคติและสุคติของสัตว์ทั้งหลาย โดยอาศัยเจโตปริยญาณและทิพจักขุญาณ^{๒๑}

๔.๕ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ หมายถึง ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามปัจจัย ด้วยอำนาจการแผ่ไปแห่งกรรมที่มีสภาวะต่างๆ และสภาวะเดียว^{๒๒} โดยความสามารถที่จะระลึกชาติที่ผ่านมาได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปุพเพนิวาสานุสสติญาณในอาหุเนยยสูตรที่ ๒ ว่า บุคคลผู้ทรง อภิญญาชั้นนี้สามารถจะระลึกชาติได้ชาติเดียวบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้างตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์เป็นอันมากบ้าง และสามารถจะทราบถึงสถานภาพของตนเองในด้านต่าง ๆ ต่อไปนี้ คือ

๔.๑ ตระกูล

๔.๒ ผิวพรรณวรรณะ

๔.๓ อาหาร

๔.๔ ความสุข ความทุกข์ในชีวิต

๔.๕ อายุขัย

๔.๖ ภพภูมิภายหลังชาตินั้น

^{๑๙} ที.สี.(ไทย) ๙/๓๔๐/๒๗๕.

^{๒๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๕/๒๑๕.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๗๑/๑๔๙-๑๕๐.

^{๒๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๕/๑๖๓.

แม้ว่าในพระสูตรนั้นจะกล่าวถึงสถานภาพด้านต่างๆ เพียง ๖ ประการ แต่ในความหมายที่แท้ของปุพเพนิวาสานุสสติญาณนั้น มีความหมายครอบคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างในอดีตด้วย กล่าวคือเมื่อบุคคลผู้ได้อภิญญาข้อนี้ระลึกได้ถึงอดีตชาติใด ทุก ๆ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับชาตินั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องราวหรือเหตุการณ์ใดก็ตามที่เกิดขึ้น สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดท่านย่อมจะรู้ได้ทั้งสิ้น ซึ่งประเด็นนี้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้กล่าวไว้ดังนี้

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณกถา คือเพื่อประโยชน์แก่ญาณในการนึกถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน ที่ชื่อว่า ขั้นที่ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน ก็คือขั้นที่เคยอยู่ครอบครองในกาลก่อน ได้แก่ในชาติที่ล่วงไปแล้วนับไม่ถ้วน คำว่า อยู่ครอบครอง คือที่ตนได้เคยครอบครองมา ที่ตนได้เคยเสวยผลมาได้แก่ที่เกิดดับในสันดานของตนหรืออาการต่างๆ ที่อาศัยขั้น คำว่า อยู่ครอบครอง คือ อยู่ประจำโดยการอยู่อาศัยเป็นโคจร ได้แก่ที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วยวิญญานของตน หรือที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วยวิญญานของผู้อื่น ในเวลาที่อนุสรณ์ถึงท่านผู้ตัดขาดวิญญสงสารถึงนิพพานแล้วพระพุทธเจ้าทั้งหลายท่านนั้นจึงจะมีวิญญูธรรมเหล่านั้นได้^{๒๓}

ส่วนในคัมภีร์วิมุตติมรรค ท่านได้จำแนกปุพเพนิวาสานุสสติญาณเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๑. การระลึกชาติได้หลายชาติ หมายถึง ปุพเพนิวาสานุสสติญาณที่เกิดได้ด้วยวิธี ๔ อย่างตามลำดับ คือ (๑) ทำนิมิตให้เจริญ (๒) กำหนดนิมิตทางใจ (๓) ทำอินทรีย์ให้สงบ (๔) ทำความสามารถนั้นให้เจริญ ซึ่งการกระทำตามวิธีการดังกล่าวนี้ ย่อมทำให้เกิดความสามารถในการระลึกชาติในอดีตได้อย่างมาก ๗ ชาติ

๒. การระลึกชาติได้โดยกำเนิด หมายถึง การระลึกชาติได้ของพวกเทวดา นาค ครุฑ ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และความสามารถระลึกชาติประเภทนี้อย่างมากที่สุดก็เพียง ๑๔ ชาติ

๓. การระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติ หมายถึง การทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณโดยอาศัยพื้นฐานของอิทธิวิธีทั้ง ๔ การระลึกชาติอย่างนี้จะระลึกได้มากกว่า ๑๔ ชาติ^{๒๔} การระลึกชาติทั้ง ๓ ประเภทนั้น การระลึกชาติได้ประเภทที่ ๓ นั้นเองเป็นสิ่งที่นับเนื่องอยู่ในอภิญญาทั้ง ๖ ส่วน การระลึกชาติประเภทที่ ๑ และ ๒ นั้น ท่านไม่จัดเป็นปุพเพนิวาสานุสสติญาณในอภิญญา ๖ เพราะเหตุว่า ความสามารถในการระลึกชาติ (หมายถึงการระลึกชาติได้ด้วยการปฏิบัติสมาธิ) ของบุคคล

^{๒๓} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ. อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๘๑.

^{๒๔} พระอุบาสกเถระ รัตน, วิมุตติมรรค, พระราชวรมณี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

ต่างๆ ย่อมจะมีระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน ฉะนั้น พระพุทธโฆสจารย์จึงได้แบ่งกลุ่มบุคคลออกเป็น ๖ พวก ตามความสามารถในการระลึกชาติที่ต่างกัน ในคัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค ท่านได้อธิบายไว้ในคัมภีร์นั้นว่า ท่านเหล่านั้นมีความสามารถที่แตกต่างกันเพราะความเป็นผู้มีปัญญาที่แตกต่างกัน ดังนี้

๓.๑ เตียรถียทั้งหลาย สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๔๐ กัป และจะต้องระลึกชาติย้อนหลังไปตามลำดับชั้นในอดีต ไม่สามารถระลึกข้ามลำดับชั้นได้ เพราะหากไม่ระลึกย้อนไปตามลำดับชั้นจะไม่อาจระลึกชาติได้ และไม่สามารถระลึกถึงการจุติและการปฏิสนธิ (ระยะเวลาที่ตายและระยะเวลาที่เกิด) ของตนเองในแต่ละชาติได้

๓.๒ สาวกธรรมดาสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐ กัปบ้าง ๑,๐๐๐ กัปบ้าง และจะสามารถระลึกชาติย้อนกลับไปได้ตามลำดับชั้นในอดีตชาติ ซึ่งระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิได้ด้วย

๓.๓ พระมหาสาวก ๘๐ รูปสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป และสามารถระลึกได้ในลักษณะเดียวกับสาวกทั่วไป

๓.๔ พระอัครสาวกทั้งสอง คือพระสาวกเบื้องซ้ายและขวาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย สามารถที่จะระลึกชาติได้ ๑ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป และสามารถจะระลึกย้อนไปได้โดยไม่ต้องย้อนไปตามลำดับชั้นในอดีตชาติ คืออาจระลึกข้ามลำดับชั้นไปได้ เพียงระลึกไปถึงการจุติและปฏิสนธิในแต่ละชาติเท่านั้นเมื่อท่านสามารถระลึกชาติของผู้อื่นได้ในลักษณะเดียวกัน ท่านก็สามารถระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิของบุคคลนั้นๆ ด้วย

๓.๕ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายสามารถที่จะระลึกชาติได้ ๒ อสงไขยกับ ๑๐๐,๐๐๐ กัป และสามารถที่จะระลึกชาติได้ในลักษณะเดียวกับพระอัครสาวกทั้งสอง

๓.๖ พระพุทธเจ้าทั้งหลายสามารถระลึกชาติได้อย่างไม่มีกำหนด กล่าวคือพระองค์ทรงสามารถระลึกพระชาติใดก็ได้ ตามแต่พระประสงค์โดยข้ามอดีตชาติเป็นอันมากได้โดยไม่ต้องจำเป็นต้องระลึกถึงการจุติและปฏิสนธิในแต่ละชาติเลย

ความสามารถในการระลึกชาติที่ต่างกันอย่างที่ว่ากล่าวมาแล้วข้างต้นว่า บุคคลเหล่านั้นเว้นพระพุทธเจ้าแล้ว สามารถระลึกชาติของตนเองได้เท่านั้น ส่วนอดีตชาติของผู้อื่นหากระลึกได้ก็ระลึกได้ไม่กี่ชาติ และการระลึกชาติก็กระทำได้โดยการเข้าสมาธิแต่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้ทั้งของ

พระองค์เองและของผู้อื่น และทรงสามารถระลึกได้ทุกเวลาที่พระองค์ประสงค์ ไม่ว่าในเวลานั้นจะทรงเข้าสมาธิหรือไม่ทรงเข้าสมาธิก็ตาม^{๒๕}

สำหรับทัศนคติของปราชญ์ร่วมสมัยต่อสภาพธรรมแห่งอภิญาเรื่องเจโตปริยญาณนั้น พร รัตนสุวรรณ ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า คนที่สามารถจะบอกถึงเรื่องในอดีตชาติได้นั้น นอกจากผู้นั้นจะต้องบรรลุปุพเพนิวาสนุสติญาณแล้ว การได้ทิพยจักขุญาณหรือจุตูปปาตญาณก็สามารถบอกเรื่องกรรมในอดีตชาติได้เหมือนกัน การรู้เรื่องในอดีตก็ดี การรู้เรื่องในอนาคตก็สามารถพยากรณ์เรื่องอนาคตในชาติหน้าก็ได้นั้นจะเห็นว่า จะต้องมีญาณเหล่านี้เกี่ยวข้องกันทั้งสิ้นคือ ปุพเพนิวาสนุสติญาณจุตูปปาตญาณและเจโตปริยญาณ^{๒๖}

๔.๖ ทิพยจักขุ (จุตูปปาตญาณ)

จุตูปปาตญาณ หมายถึง ความสามารถที่จะเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสรรพสัตว์ด้วยทิพยจักขุ (ตาทิพย์) ความสามารถในการเห็นนี้เป็นสิ่งที่พิเศษและยิ่งไปกว่าวิสัยของตาเนื้อปรกติ ในบางแห่งท่านจึงได้เรียกความสามารถนี้ว่า ทิพยจักขุ ดังที่ได้แสดงไว้ในพระสูตรตันตปิฎกเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ปัญหาในการเห็นรูปนิมิตที่มีสภาวะต่างๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจแสงสว่าง ชื่อว่าทิพยจักขุญาณ”^{๒๗} และการเห็นด้วยทิพยจักขุนั้นเป็นการเห็นที่ชัดเจนเหมือนกับการเห็นด้วยตาเนื้อ ดังที่ได้เขียนไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า

“การเห็นทั้งจติและอุปบัติ ตาคือญาณอันหมดจดนั้นพึงทราบว่าเป็นวิสัยของมนุษย์ธรรมดา เพราะเห็นรูปได้ไกลกว่ามนุษย์ธรรมดา หรือเพราะเห็นได้ไกลยิ่งกว่าตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา ย่อมเห็นด้วยตาทิพย์นั้นอันหมดจดล่วงพ้นวิสัยที่มนุษย์ธรรมดามองเห็นได้ คำว่า เห็นสัตว์ คือแลดูสัตว์เห็นได้ดุจตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา”^{๒๘}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้กล่าวถึงจุตูปปาตญาณไว้โดยจำแนกออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

^{๒๕} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, หน้า ๖๘๑-๖๘๓.

^{๒๖} พร รัตนสุวรรณ, อภิญา เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร: วิญญาน, ๒๕๓๕), หน้า ๒๔๕.

^{๒๗} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๖/๑๖๔

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๙๖.

๑. ทิพยจักขุที่เกิดด้วยกรรมดีคือเป็นผลของความดีที่กระทำไว้ คือเป็นทิพยจักขุของ เทวดาและพรหมทั้งหลาย

๒. ทิพยจักขุที่เกิดด้วยกำลังของการเจริญความเพียร คือเกิดด้วยการเจริญอิทธิบาท ^{๒๙}

จุตูปปาตญาณประการที่สองนั่นเองเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสาวกว่า เป็นผลของ สมาธิภาวนาและเป็นสิ่งที่จัดอยู่ในอภิญญา ๖ ประการ ถึงแม้ว่าคำว่า จุตูปปาตญาณ จะมีความหมายตามตัวอักษรว่า ความรู้จุตติและอุบัติ ก็ไม่ได้หมายถึงความรู้ช่วงเวลาที่เกิดจุตติและปฏิสนธิ จิตเกิดและดับเพราะจุตติจิตและปฏิสนธิจิตเกิดดับติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างขึ้นด้วย (จุตติจิตเป็นปัจจัย ต่อปฏิสนธิจิตโดยความเป็นอนันตปัจจัย) คือ เกิดขึ้นติดต่อกันอย่างรวดเร็วมากจนไม่อาจจะรู้เห็นได้ โดยง่าย การที่จะรู้การเกิดขึ้นติดต่อกันได้ต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญาเท่านั้น จุตูปปาตญาณจึงหมายถึงความรู้ในช่วงระยะเวลาที่ใกล้การจุตติและปฏิสนธิ (การตายและการเกิด) พระพุทธองค์ได้ ทรงอธิบายในลักษณะของจุตูปปาตญาณใน อาหุเนยยสูตรที่ ๒ ไว้ว่า จุตูปปาตญาณคือ ความสามารถที่จะเห็นความเป็นไปของสัตว์ต่างๆ โดยลักษณะที่ต่างกันไป เช่น มีอุปนิสัยที่ตึงามหรือ ชั่วร้าย มีผิวพรรณวรรณะดีหรือหยาบ ได้รับความสุขความเจริญหรือกำลังตกทุกข์ได้ยากอยู่ เป็นต้น โดยการเห็นนั้นเป็นการเห็นที่ลึกลงไปถึงกรรมทั้งดีและชั่วของสัตว์เหล่านั้น กล่าวคือ การเห็นด้วย ทิพยจักขุนั้นจะรู้ถึงใน ๒ ลักษณะคือ^{๓๐}

๑. เห็นผู้ที่ประกอบกุศลกรรม คือ ทำความชั่วมั่วด้วยกาย วาจาและจิตใจ ตีเตียนพระ อริยสงฆ์ มีความคิดเห็นที่ผิดครองครองธรรม (มิจฉาทิฏฐิ) และกระทำความชั่วมั่วด้วยความคิดเห็นที่ ผิดนั้น ส่งผลให้หลังที่เขาตายแล้ว เขาต้องกำเนิดเป็นสัตว์นรก เปต อสุรกายและสัตว์เดรัจฉาน

๒. เห็นผู้ที่ประกอบกุศลกรรม คือ ทำความดีด้วยกาย วาจาและจิตใจ ไม่กล่าวติเตียนพระอริยสงฆ์ มีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามครองครองธรรม (สัมมาทิฏฐิ) และกระทำความดี ด้วยความคิดเห็นที่ถูกต้องนั้น ส่งผลให้หลังจากเขาตายแล้ว เขาถือกำเนิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม

นอกจากนี้ในคัมภีร์วิมุตติมรรคยังได้กล่าวว่า ญาณ ๔ ประการ ได้แก่ อนาคตังสญาณ คือความสามารถเห็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ กัมมัสสกตาญาณ คือความสามารถที่จะรู้จักการ กระทำของผู้อื่นอันจะส่งผลให้เกิดในภพภูมิต่าง ๆ ยถากัมมุคฺคญาณ คือความสามารถที่จะรู้ว่า ผู้ที่

^{๒๙} พระอุปติสสเถระ รจนา, **วิมุตติมรรค**, พระราชาธรรม (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๐๗.

^{๓๐} อ.ณ.ก.ก.(ไทย) ๒๒/๒๗๓/๓๑๓.

เกิดขึ้นมาแล้วนั้นเกิดมาเพราะผลกรรมอย่างไรและกัมมวิปากญาณ คือความสามารถที่จะรู้ถึงช่วงเวลา ภาวะ กิเลส แนวทาง อันเป็นเหตุให้ตนเองมาเกิดในภพนี้ รู้ถึงกรรมอะไรที่พร้อมจะให้ผล หรือยังไม่พร้อมจะให้ผล รู้ว่ากรรมอะไรที่ทำแล้วจะมีผลานิสงส์มาก กรรมอะไรทำแล้วจะมีผลานิสงส์น้อย ย่อมจะเกิดจากจตุปปาทญาณ นั้นหมายความว่า บุคคลผู้ที่ได้จตุปปาทญาณย่อมจะมีความสามารถเห็นถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอนาคตได้ มีความสามารถที่จะรู้ว่า เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งกระทำความกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้นบุคคลนั้นจะต้องเกิดในภพภูมิใดมีความสามารถที่จะรู้ว่า บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้กระทำความดีหรือไม่ดีอย่างไรบ้างทำให้ต้องมาเกิดในลักษณะที่เป็นปัจจุบันนี้และมีความสามารถจะรู้ว่า เวลา ภาวะ กิเลสและแนวทางที่เป็นเหตุให้ตนเองมาเกิดในลักษณะอย่างที่เป็นอยู่ หรือรู้ถึงหลักการให้ผลของกรรมว่า จะให้ผลเมื่อใดและให้ผลอย่างไร^{๓๑} กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า บุคคลนั้นย่อมรู้เรื่องในอดีตชาติพร้อมทั้งกรรมที่กระทำในอดีตและสามารถพยากรณ์ถึงอนาคต พร้อมทั้งกรรมที่จะเป็นเหตุให้เกิดผลอย่างนั้น ๆ ในอนาคต

๔.๗ อาสวัคชญาณ

อาสวัคชญาณ หมายถึง ความสามารถที่กำจัดกิเลสออกไปจากใจ คือ การบรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ กล่าวคือเป็นการรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ อะไรคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์และความรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า อะไรเป็นอาสวะ อะไรเป็นเหตุให้เกิดอาสวะ อะไรเป็นความดับอาสวะ อะไรคือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะและเมื่อเกิดความรู้ความเห็นเช่นนี้ จิตย่อมจะหลุดพ้นจากกามาสวะ จากवासวะและอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมจะเกิดความรู้ชัดด้วยปัญญาอันยิ่งว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มีแล้ว^{๓๒}

๔.๘ สรุป

อาจกล่าวได้ว่า อภิญญาถือว่าเป็นผลพลอยที่ได้รับจากการฝึกสมาธิ คือมิใช่ประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม ยังมีบุคคลบางพวกที่ฝึกสมาธิเพื่อบ่มอภิญญาเท่านั้น ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้ถือได้ว่า เป็นพฤติกรรมที่ผิดวัตถุประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายอันแท้จริงของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะพระผู้มีพระภาคทรงถือว่าจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของการฝึก

^{๓๑} พระอุปติสสเถระ รัตน, **วิมุตติมรรค**, พระราชวรมณี (ประยูร ธรรมจิตโต)และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๒๐๘.

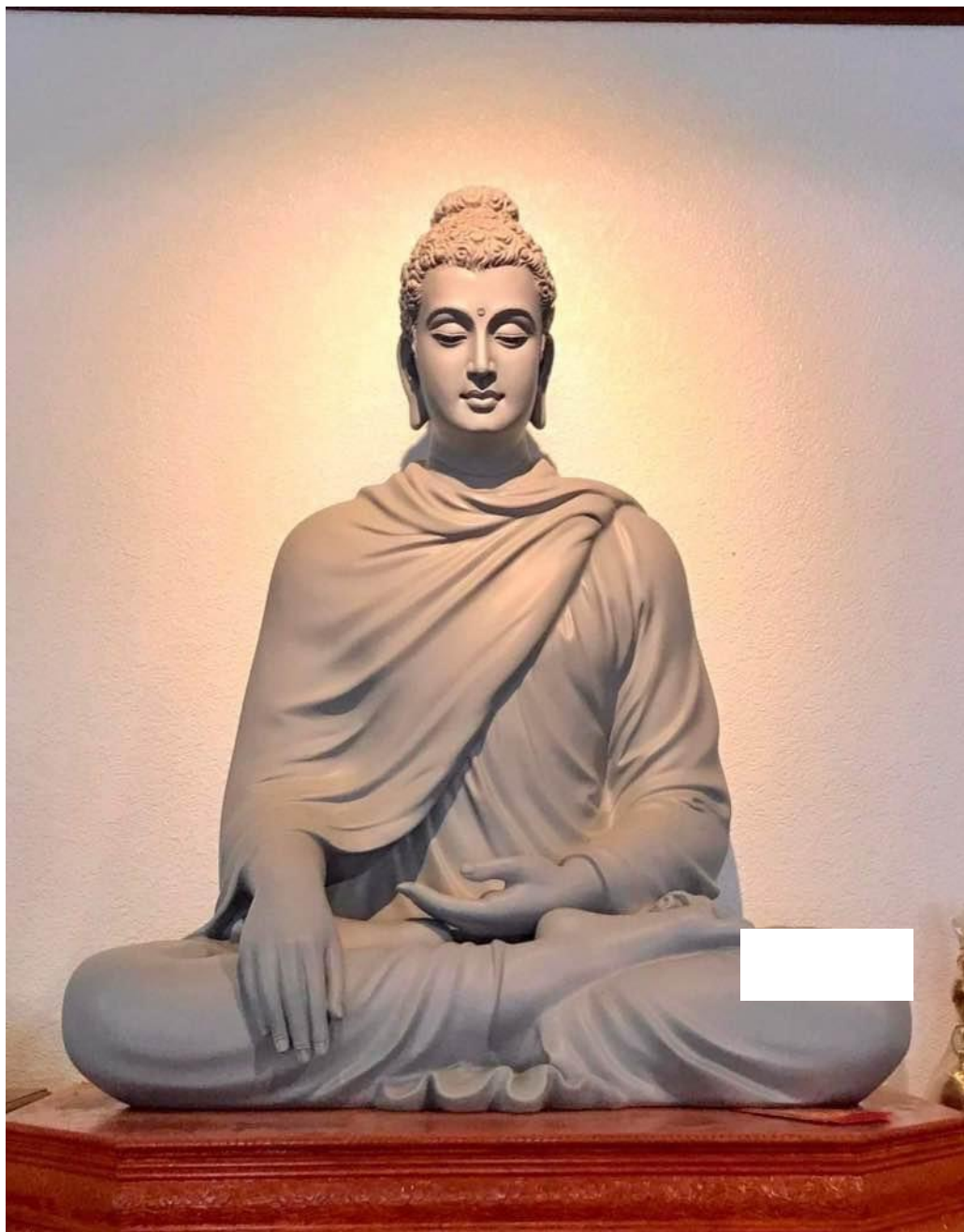
^{๓๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓/๘-๙.

สมาธิก็เพื่องมุ่งไปสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสและถึงความดับทุกข์ทั้งปวง ส่วนอภิญญาที่เป็นโลกียอภิญญานั้น ยังไม่สามารถดับกิเลสและทุกข์ทั้งปวงได้ ซึ่งต้องหมั่นฝึกฝนตนเองด้วยการปฏิบัติ เมื่อฝึกฝนจนถึงขั้นบรรลुरुธรรม ก็จะมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างได้ดังที่พระผู้มีพระภาคได้เคยทรงพิจารณา

อีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญ ที่ควรแก่การทำความเข้าใจสำหรับผู้ปฏิบัติ คือ สภาวธรรม อันเป็นอารมณ์ของการปฏิบัติจะเกิดขึ้นในขณะจิตหนึ่ง ๆ ต่อเนื่องกันไปเรื่อย ๆ ดังนั้น หากผู้ปฏิบัติได้อารมณ์ของสมถกรรมฐานอยู่ในขณะนั้น ก็ย่อมไม่สามารถได้อารมณ์ทางวิปัสสนากรรมฐาน ยกเว้นเสียแต่จะละทางอารมณ์ของสมถกรรมฐานนั้น ๆ จึงจะสามารถมองเห็นสภาพของปัจจุบันขณะที่ปรากฏเด่นชัดเป็นสภาวธรรมในปัจจุบันอารมณ์และเป็นบาทฐานของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในการทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปฏิบัติขาดสติและสัมปชัญญะ ก็อาจจะได้อารมณ์ของสมถะเข้าแทรกกลายเป็นนิมิตต่าง ๆ หรือแม้แต่นิรโรคและอุเบกขา ความวางเฉย

สำหรับสภาวธรรมแห่งอภิญญานั้น มีความเข้าใจกันอย่างหลากหลาย โดยทั่วไปจะอิงตามตำราที่มีผู้ศึกษาค้นคว้าไว้มากมายโดยไม่ได้เทียบเคียงกับข้อมูลปฐมภูมิ หรือพระไตรปิฎก ทำให้ข้อมูลเลื่อนลอยและเบี่ยงเบนออกจากความจริงไปมาก หรือบางท่านก็ฝึกปฏิบัติกับครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ที่ได้ฝึกฝนปฏิบัติด้วยตนเองบ้าง ด้วยการใช้ตำราบ้าง หรือบางท่านก็ผสมผสานกันจนเกิดเป็นแนวคิดของตนเอง หรือกลายเป็นลัทธิใหม่และความรู้ที่ปรากฏขึ้นแก่ตนในขณะนั้น ๆ ก็เข้าใจว่าเป็นจริงไปตามพุทธบรรยาย แต่แท้จริงแล้วไม่ใช่ เพราะส่วนมากจะเป็นอารมณ์จากนิมิตซึ่งผุดรู้ผุดเห็นขึ้นเป็นครั้งคราวจากอำนาจของฌานและไม่กระจ่างแจ้งเพียงพอ อาจด้วยการศึกษาปฏิบัติมายังไม่สมบูรณ์ ก็ทำให้นำสิ่งที่ผิดแปลกไปจากแนวทางของพุทธปรัชญาออกเผยแพร่และนี่ก็เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติในสมัยปัจจุบันเรียกว่า “อภิญญา”

สภาวธรรมต่าง ๆ ตามความเป็นจริงนั้นล้วนแต่เป็นสามัญลักษณะทั้งสิ้น เพียงแต่เราไปจับเอาช่วงใดมาพิจารณา กล่าวคือถ้าเราพิจารณาในปัจจุบันอารมณ์ ก็จะเป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานและได้ปัญญาญาณทัศนะเกิดขึ้นในที่สุด หากแต่ถ้าพิจารณาในอารมณ์อื่น ๆ ที่ปรากฏขึ้นเป็นประสบการณ์ ก็จะเป็นนิมิตหรือนิรโรค ที่เข้ามาแทรกในอารมณ์ปัจจุบัน เป็นเหตุให้สมถะเกิดขึ้นบนฐานของสมาธิเดียวกันนั้น

บทที่ ๕

วิสุทธิ ๗

๕.๑ บทนำ

ความปรากฏในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ รัตนสูตร^๑ ว่า

“ท่านผู้มีอายุ ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคของเราหรือ” ท่านพระ
ปัญณมัตตานีบุตรตอบว่า

“ขอรับ ท่านผู้มีอายุ”

“ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อศีลวิสุทธิ (ความหมดจด แห่งศีล)
หรือ”

“ข้อนี หามิได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อจิตตวิสุทธิ (ความ หมดจด
แห่งจิต) หรือ”

“ข้อนี หามิได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อทัญญูวิสุทธิ (ความหมดจด
แห่งทัญญู) หรือ”

“ข้อนี หามิได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกังขาวิตรณวิสุทธิ (ความ
หมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย) หรือ”

“ข้อนี หามิได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่่อมัคคามัคคญาณทัสสน
วิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง) หรือ”

“ข้อนี หามิได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ
(ความหมดจดแห่งญาณที่รู้เห็นทางดาเนน) หรือ”

---

^๑ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/-๒๕๘๒๗๗-๒๘๑

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“ถ้าเช่นนั้น ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ) หรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“เมื่อผมถามท่านว่า ‘ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อสลวิสุทธิ หรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อจิตต- วิสุทธิหรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อทัญญู- วิสุทธิหรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อกัณหาวิตรณวิสุทธิ หรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ห้ามได้’

... เพื่อมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิหรือ’...

... เพื่อปฏิบัติพาญาณทัสสนวิสุทธิหรือ’...

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ หรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออะไรกันเล่า”

“ท่านผู้มีอายุ ผมประพจน์พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน^๒”
“สลวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“จิตตวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“ทัญญูวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“กัณหาวิตรณวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้” “มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

---

^๒ อนุปาทาปรินิพพาน หมายถึงปรินิพพานที่หาปัจจัยปรุงแต่งมิได้ แต่ในที่นี้ พระเถระหมายเอาสภาวะ เป็นที่สุด เป็นเงื่อนไขปลาย เป็นที่จบการประพจน์พรหมจรรย์ของท่านผู้ถือปัจจัยปรินิพพาน.

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“ญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

“ข้อนี้ ห้ามได้”

“ธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ”

พระปุลณมณฺฑานีบุตรตอบว่า “ข้อนี้ ห้ามได้ ท่านผู้มีอายุ”

ท่านพระสารีบุตรกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ เมื่อผมถามท่านว่า ‘สฬวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อผมถามท่านว่า ‘จิตตวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ท่านก็ตอบ ผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

... ‘ทัญญูวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ...

... ‘กัณฺหาวิตรณวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ...

... ‘มคฺคามคคญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ...

... ‘ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ...

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ญาณทัสสนวิสุทธิต เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ท่าน ก็ตอบว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

เมื่อผมถามท่านว่า ‘ธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ เป็นอนุปาทาปรินิพพานหรือ’ ท่านก็ตอบผมว่า ‘ข้อนี้ ห้ามได้’

(เมื่อเป็นเช่นนี้) จะพึงเห็นเนื้อความของคำที่ท่านกล่าวแล้วนี้ได้อย่างไร”

ท่านพระปุลณมณฺฑานีบุตรกล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติสฬวิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่าพึงบัญญัติธรรมที่ ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติจิตตวิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่าพึงบัญญัติธรรม ที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติทัญญูวิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่าพึงบัญญัติธรรมที่ ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติกัณฺหาวิตรณวิสุทธิตว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่าพึงบัญญัติ ธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่า พึงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่า พึงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ถ้าทรงบัญญัติญาณทัสสนวิสุทธิว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน ก็ชื่อว่า พึงบัญญัติธรรมที่ยังมีอุปาทานว่าเป็นอนุปาทาปรินิพพาน

ท่านผู้มีอายุ ถ้าธรรมนอกจากธรรมเหล่านี้ จักเป็นอนุปาทาปรินิพพานแล้ว บุคคลก็จะพึงปรินิพพาน เพราะว่าบุคคลเว้นจากธรรมเหล่านี้ ผมจะเปรียบเทียบให้ท่านฟัง คนฉลาดบางพวกในโลกนี้ยอมเข้าใจความหมายแห่งถ้อยคำได้ด้วยอุปมาโวหาร”

๕.๑.๑ ความหมายของวิสุทธิ ๗ โดยสังเขป

วิสุทธิ วิสุทธิ, พระนิพพาน ความบริสุทธิ์

วิสุขณฺติ สุตฺตา ราคะทิมเลหิ เอตยาติ วิสุทธิ สภาวะเป็นเหตุหมดจดจากราคมลทิน เป็นต้นแห่งสัทธิโลก (วิ บทหน้า สุธ ธาตุในความหมายว่าสะอาด ตี ปัจจย, แปลง ตี เป็น ทฺธิ, ลบ ธ ที่สุดธาตุ)^๓

๕.๑.๒ ความหมายของวิสุทธิ ๗ โดยอรรถนัย

สุทธิ แปลว่า ความสะอาดหมดจด บริสุทธิ์ ปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลางอย่างละเอียด ที่เป็นไปในกาย ทางจิตและทางปัญญา เป็นธรรมที่เป็นทางดำเนินไปสู่พระนิพพาน วิสุทธิเป็นผลที่เนื่องมาจากเหตุ คือ ปฏิบัติตามหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานตามแนวทางแห่งสติ ปัญญา ๔ อันเป็นทางสายเดียว เพื่อบรรลุผล นิพพาน เพราะวิปัสสนาญาณ ดำเนินไปตามวิถีแห่งมรรคญาณและผลญาณ เป็นปัญญาที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ^๔

ลำดับขั้นของความเจริญก้าวหน้าภายใน คือการที่ปัญญาแก่กล้าขึ้นเป็นระดับ ๆ จนตรัสรู้ อย่างที่เรียกลำดับว่า ญาณ ส่วนการปฏิบัตินั้นถือหลักการปฏิบัติตามหลักของไตรสิกขา

^๓ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี), *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เสียงเสียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๘๓๖.

^๔ พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, *สัมมนาวิปัสสนาภาวนา*, หลักสูตรพุทธศาสนาธรรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๑.

แล้วขยายออกตามแนววิสุทธิ ๗ ส่วนขั้นตอนของความเจริญปัญญาภายใน (วิปัสสนาญาณ) เป็นไปตามแนวทางในวิสุทธิมรรค^๕

๕.๑.๓ ความสำคัญของวิสุทธิ ๗

พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก)^๖ ได้กล่าวถึงความสำคัญของวิสุทธิ ๗ ไว้ใน วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา” โดยสรุปดังนี้ว่า หลักปฏิบัติเพื่อมุ่งเข้าสู่พระนิพพานนั้นมีอยู่โดยการเจริญมรรคเป็นหนทางไปสู่ ความบริสุทธิ์หมดจดปราศจากราคะ โทสะ โมหะ ปราศจากอนุสัยกิเลสพร้อมทั้งถอนมานะทิฐิ ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ความบริสุทธิ์ เป็นทางไปพระนิพพาน เป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ทอดได้ด้วยการเจริญ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้ปรากฏขึ้นโดยสภาวะญาณเพราะความที่อาสวะทั้งหลายนั้นสิ้น ไป^๗ ด้วยการเจริญมรรคมืองค์ ๘ มีสติปัฏฐาน ๔ เพราะสามารถทำให้พระนิพพานนั้นปรากฏขึ้น และแจ้งชัดได้^๘ โดยมีวิปัสสนาเป็นเครื่องดำเนินไป ส่วนวิสุทธิทั้ง ๗ นั้น เป็นผลที่สืบเนื่องมาจาก ธรรม ๓ อย่างนี้

วิสุทธิทั้ง ๗ นั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ ศีลที่บริบูรณ์และจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิตด้วยการฝึกอบรมจิต เป็นเบื้องต้นแห่งวิสุทธิ ส่วนวิสุทธิ อีก ๕ ประการที่เหลือนั้น คือ ทิฐิวินิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสนวิสุทธิ ญาณทัสนวิสุทธิ เป็นปัญญาที่สืบเนื่องจากการเจริญวิปัสสนาเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์ หมดจด ๓ ประการ คือ กิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลางและกิเลสอย่างละเอียด^๙

๑. ชื่อว่า ศีลวิสุทธิ เพราะเป็นการรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์หมดจดไม่มีความต่างพร้อยแห่งศีล ตามภูมิของตน หมายถึง สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะและสัมมาอาชีวะ ได้แก่ จตุปาวิสุทธิศีล เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง การสำรวม การแสวงหาและการพิจารณา

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, หน้า ๔๗๕.

^๖ พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก), “ศึกษาความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๑-๑๒.

^๗ ดูรายละเอียดใน อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^๘ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๙ อุบาสิกา แนน มหานิรณนท, ปาฐกถา วิสุทธิ, (ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป.), หน้า ๔. (อัคราเนนา).

๒. ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ ความเป็นบริสุทธิ์ของจิตที่แนบแน่นอยู่กับรูปนาม โดยไม่ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์อื่น จนพัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิตจนเกิดสมาธิ

๓. ชื่อว่า ทิณฺณวิสุทธิ เพราะปัญญาที่มีความเห็นถูก หรือรู้ถูกต้องตามความเป็นจริงโดยปราศจากกิเลส ด้วยการเห็นนามและรูปว่าไม่ใช่สัตว์ บุคคล เป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจใด ๆ

๔. ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ เพราะมีความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ในกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน เพราะความพิจารณาโดยเห็นเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เป็นเพียงแค่เหตุและผล ต่อไปก็มีเพียงแค่เหตุและผลเท่านั้น

๕. ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีสภาพที่เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์ ที่เกิดรู้เห็นว่าเป็นทาง หรือไม่ใช่ทาง คือ สามารถตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิมิตนั้นเป็นทางผิดและการกำหนดรู้ในนิมิตนั้นเป็นทางถูก

๖. ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้องแล้ว เป็นอารมณ์ที่เป็นปฏิปทาที่ถูกต้อง โดยค้นหาและทฤษฎีไม่สามารถปรากฏขึ้นในอารมณ์นั้นได้

๗. ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะปัญญาในมรรคญาณที่เห็นแจ้งพระนิพพาน เป็นปัญญาขั้นสูงสุดของการเจริญวิปัสสนาจนหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ครบถ้วน

วิสุทธิทั้ง ๗ นั้น มีวิสุทธิ ๒ อย่างแรก คือ ศีลวิสุทธิ ศีลที่บริบูรณ์และจิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิตด้วยการฝึกอบรมจิต เป็นเบื้องต้นแห่งวิสุทธิ โดยอาศัยความบริสุทธิ์แห่งศีลเป็นพื้นฐาน แล้วกระทำจิตให้สะอาดโดยปราศจากนิวรณ์ เป็นความหมดจดแห่งจิต ฝึกอบรมจิตและพัฒนาจนเกิดสมาธิพร้อมทั้งเป็นบาทฐานแห่งการเจริญวิปัสสนา จิตที่ถูกฝึกย้อมที่จะพัฒนาให้เกิดปัญญาด้วยการเจริญวิปัสสนา โดยเกิดปัญญาญาณ หรือที่เรียกว่า ญาณในวิปัสสนา ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนานี้ จะพัฒนาให้เกิดความเจริญก้าวหน้าภายใน เป็นเหตุทำให้วิสุทธิอีก ๕ ประการที่เหลือเกิดขึ้นมาด้วยอำนาจของวิปัสสนาญาณ

ความสะอาดหมดจด หมดมลทิน ความบริสุทธิ์ เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาจนเกิดปัญญา เกิดความรู้แจ้งด้วยวิปัสสนาญาณ ความสะอาดหมดจดนี้ในทางพระพุทธศาสนานั้นเรียกว่า ญาณในวิปัสสนา หรือญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือญาณที่จัดเข้าเป็นวิปัสสนาได้ ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามธรรมชาติ โดยความเป็น

จริงย่อมส่งผลทำให้จิตนั้นหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ได้^{๑๐} วิสุทธิ ๗ นั้น จะปรากฏขึ้นโดยลำดับและจะไม่ข้ามลำดับกัน ในวิสุทธิ ๗ ประการ โดยจะเริ่มตั้งแต่ ศีลวิสุทธิความบริสุทธิ์หมดจดแห่งศีลเป็นขั้นแรกของวิสุทธิทั้งหลายและมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมายต่อไป^{๑๑}

๕.๒ วิสุทธิ ๗

๕.๒.๑ ศีลวิสุทธิ

ความปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทส คุหฺฏฐกสูตรนิตเทส^{๑๒} ว่า

“อภิสัสสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์^{๑๓} สมบูรณ์ด้วยอาจาระ^{๑๔} และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ ศีลชั้นเล็ก^{๑๕} ศีลชั้นธัญญะ^{๑๖} ศีลเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี่ชื่อว่าอภิสัสสิกขา”

การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ ความหมดจด ไม่ต่างพร้อย ในศีลทั้งหลาย เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วและทุจริต ความสำรวมระวังในการที่จะไม่ล่วงละเมิด^{๑๗} โดยการงดเว้นไม่ล่วง

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, หน้า ๔๗๖.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

^{๑๒} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๑๓} **สังวรในปาติโมกข์** คือ **สังวร** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา **ปาติโมกข์** หมายถึงศีลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาลุดพ้นจากทุกข์.

^{๑๔} **อาจาระ** หมายถึงการไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกายและวาจา หรือการสำรวมศีลทั้งหมด คือ การไม่เลี้ยวซีกด้วยอาชีวะที่ผิด ที่พระพุทธเจ้ารังเกียจ เช่น ไม่เลี้ยวซีกด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ เครื่องสนาน ไม้สีฟัน ไม่เลี้ยวซีกด้วยการทำตนต่ำกว่าคฤหัสถ์ ด้วยการพูดเล่นเป็นแกงั่ว (จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เลี้ยวซีกด้วยการเลี้ยงเด็กและการรับส่งข่าว.

^{๑๕} **ศีลชั้นเล็ก** หมายถึงอาบัติที่แก้ไขได้ คืออาบัติตั้งแต่สังฆาติเสสลงมา.

^{๑๖} **ศีลชั้นใหญ่** หมายถึงอาบัติที่แก้ไขไม่ได้ คืออาบัติปาราชิกอย่างเดียว.

^{๑๗} พระพุทธโฆสะเถระ รัตนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อจ อาสภมหาเถระ) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๐.

ละเมิดกายพุทฺธิ ๓ วชิพุทฺธิ ๔ และการงดเว้นจากมโนพุทฺธิ ๓ เรียกว่าเป็น ศีลวิสุทธิ^{๑๘} พร้อมทั้งความสำรวมระวังกาย วาจา ใจ เรียกว่า สังวรศีล เป็นการสำรวมระวังให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดไม่ต่างพร้อยในศีลของตนเอง เรียกว่า จตุปาริสุทธิศีล ดังนี้

๑. ปาติโมกขสังวร การสำรวมระวังรักษากาย วาจาตามพระปาติโมกข์ โดยการสมาทานตั้งอยู่ในวิริติ (เจตนางดเว้น) เป็นศีลที่บริสุทธิ์ ไม่เจือด้วยกิเลสตัณหา ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาแล้วนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งสิ้น เพราะบวชเข้ามาในพระพุทธศาสนาแล้วนั้น เป็นไปเพื่อการประพุดิพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ พ้นจากสังสารวัฏ หลุดพ้นจากความแก่และความตาย พร้อมทั้งยังถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร โดยการไม่ล่วงละเมิดในสิ่งที่เกิดขึ้นทางกาย ไม่ล่วงละเมิดในสิ่งที่เกิดขึ้นทางวาจา ความไม่ล่วงละเมิดเช่นนี้กล่าวได้ว่า เป็นอาจารย์^{๑๙} ถึงพร้อมด้วยการโคจรไม่เข้าไปคลุกคลีกับหญิงม่าย หญิงแพศยา สาวเทื้อหรือบัณฑิต หรือแม้แต่กระทั่งพระราช ๗๐^{๒๐} การที่ไม่เข้าไปข้องเกี่ยวกับบุคคลเหล่านี้มีความเป็นปกติ เห็นภัยในโทษที่เล็กน้อยตั้งอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย มีความประพุดิเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อความดับในกามทั้งหลาย “ภิกษุเป็นผู้มีศีล สำรวมแล้วในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมปฏิบัติเพื่อเบื่อหน่าย เพื่อคลาย เพื่อความดับกามทั้งหลาย เพื่อความดับภพทั้งหลาย ย่อมปฏิบัติเพื่อสิ้นตัณหา เพื่อสิ้นความโลภ เพื่อความดับภพทั้งหลาย ครั้นจตุตถจากอรรถภาพนี้แล้ว เป็นอนาคามีไม่กลับมาสู่ความเป็นผู้เช่นนี้”^{๒๑} ปาติโมกขสังวรเป็นศีลที่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ไม่เป็นอย่างอื่นและไม่ได้เป็นไปเพื่อลาภยศ ปาติโมกขสังวรนี้จะหมดจดได้ด้วยศรัทธา ถ้าหากปราศจากศรัทธาแล้วก็ไม่สามารถบริสุทธิ์ได้ เพราะไม่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์^{๒๒}

๒. อินทริยสังวร การสำรวมระวังอินทริยทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยการเว้นกั้นไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นได้ ศีลข้อนี้เป็นการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ในขณะที่ตานั้นเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้อง ใจรู้ธรรมอารมณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นการสำรวมไม่ให้อกุศลและโทมนัสเข้าได้ จึงกล่าวได้ว่า เป็นศีลที่บริสุทธิ์และเป็นศีลวิสุทธิ ในขณะที่เห็นขณะที่ได้ยิน

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๒/-/๒๘๖.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๒๑} อง.ทุก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๓๖๕.

^{๒๒} อุบาสิกา แนน มหานิรานนท์, ปาฐกถา วิสุทธิ, หน้า ๑๐.

เป็นต้นนั้น ก็เลสความรักใคร่และความโกรธ หรือความหลงนั้นเข้าครอบงำไม่ได้ ความปรากฏในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค กุณฑลียสูตร^{๒๓} ว่า

“อินทริยสังวรที่บุคคลเจริญอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร จึงทำสุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์

คือ ภาวในธรรมวินัยนี้เห็นรูปที่น่าชอบใจทางตาแล้ว ไม่หลงใหล ไม่ผลิตเพิลินรูปที่น่าชอบใจ ไม่ให้เกิดความกำหนัด กายของเธอก็คงที่และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอเห็นรูปที่ไม่น่าชอบใจทางตาแล้ว ก็ไม่ เก้อเขิน มีจิตไม่ติดอยู่ ไม่เสียใจ มีใจไม่พยายาบาท ทั้งกายของเธอก็คงที่และจิต ที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว

อีกประการหนึ่ง ภาวฟังเสียงทางหู ฯลฯ ดมกลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้อง โภจวัตถุทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ที่น่าชอบใจทางใจแล้ว ไม่หลงใหล ไม่ผลิตเพิลิน ไม่ให้เกิดความกำหนัด กายของเธอก็คงที่และจิตที่คงที่ในภายในก็ มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว อนึ่ง เธอรู้แจ้งธรรมารมณ์ที่ไม่น่าชอบใจทางใจแล้ว ก็ไม่ เก้อเขิน มีจิตไม่ติดอยู่ ไม่เสียใจ มีใจไม่พยายาบาท ทั้งกายของเธอก็คงที่และจิตที่คงที่ในภายในก็มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้ว

เพราะเหตุที่ภาวเห็นรูปทางตาแล้ว มีกายคงที่และมีจิตที่คงที่ในภายใน มั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้วในรูปทั้งที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจ ฟังเสียงทางหู ฯลฯ ดม กลิ่นทางจมูก ... ลิ้มรสทางลิ้น ... ถูกต้อง โภจวัตถุทางกาย ... รู้แจ้งธรรมารมณ์ ทางใจแล้ว มีกายคงที่และมีจิตที่คงที่ในภายในมั่นคงดี หลุดพ้นดีแล้วในธรรมที่ น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจ

อินทริยสังวรที่บุคคลเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ จึงทำสุจริต ๓ ประการให้บริบูรณ์”

“อินทริยสังวร บุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้วอย่างไร ย่อมยังสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์ ดูก่อนทลียะ ภาวในธรรมวินัยนี้เห็นรูปที่ชอบใจด้วยจักขุแล้ว ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียดไม่ยังความกำหนัดให้เกิดขึ้น ภาวฟังเสียงด้วยหู ฯลฯ ย่อมไม่ยินดี ไม่ชิงเคียด ไม่ยังความกำหนัดให้เกิด ไม่มีจิตที่ตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลส ไม่เสียใจ มีจิตไม่พยายาบาท มั่นคงดีในภายใน หลุดพ้นแล้ว”^{๒๔}

ศีลที่เป็นอินทริยสังวรนั้นโดยไม่เข้าไปยึดถือในขณะที่เห็นก็เป็นเพียงแค่เห็นหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่ยึดถือในนิมิตไม่ยึดถือในอนุพยัญชนะ จึงกล่าวได้ว่าเป็นอินทริยสังวร

^{๒๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๕/๑/-/๒๐๘.

“ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้วไม่ถืออนิมิตไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุทริย ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกเกิด คืออภิชฌา และโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่า รักษาจักขุทริย ชื่อว่า ถึงความสำรวมในจักขุทริย ภิกษุพึงเสียดด้วยโสท ตมกลืนด้วยขมานะ ลี้มรสด้วยชีวหา ถูกต้องโณภูมัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมอารมณ์ด้วยใจ แล้วไม่ถืออนิมิต ไม่ถืออนุพยัญชนะ เธอย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทริย”^{๒๕}

ไม่ยึดถือซึ่งนิมิตว่า เป็นหญิง หรือนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งกิเลส มีนิมิตสวยงามเป็นต้น หยุดอยู่เพียงแค่เห็นเท่านั้น เรียกว่า ไม่ยึดถืออนิมิต ไม่ยึดถือพยัญชนะในอาการต่าง ๆ ด้วย มือ เท้า การยิ้ม การหัวเราะ^{๒๖} ผู้ที่สำรวมอินทริยเปรียบเหมือนกับคนที่มุ่งหลังคาดีแล้ว ฝนย่อมไม่ร่วงลงมารด ตัวเราก็ไม่ต้องเช็ดน้ำฝน เป็นการสำรวมอินทริยแล้ว กิเลสก็ไม่รู้เข้ารัดใจแม้แต่การเห็น การได้ยินเหล่านี้ทั้งหลาย

๓. อาชีวีปาริสุทธิศีล เว้นการทำการพูดที่เกี่ยวข้องด้วยมิจฉาชีพ หมายความว่ามีความเป็นอยู่ด้วยความบริสุทธิ์ ผู้ที่ต้องการให้อาชีวีปาริสุทธิศีลบริสุทธิ์นั้น จะต้องงดเว้นจากการประพฤติดอกหลวงทุกชนิด ที่เกี่ยวข้องกับอาชีวะ เป็นความบริสุทธิ์ด้วยการแสวงหาปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพโดยความเป็นธรรมและโดยความสม่ำเสมอ “อาชีวีปาริสุทธิศีลนั้นท่านเรียกว่า ปรียิฏฐิสุทธิ เพราะเป็นความบริสุทธิ์โดยการแสวงหาของภิกษุผู้ละอสนาสนะแล้ว ยังปัจจัยทั้งหลายให้เกิดขึ้นโดยความเป็นธรรมโดยสม่ำเสมอ”^{๒๗} ความบริสุทธิ์เว้นจากการความประพฤติดอกหลวงทุกชนิด เช่น การอวดอุตตริ มนุสธรรมอันที่ไม่มีในตน ไม่มีตามที่ตนเองได้กล่าวไว้ เพราะมีอาชีวะเป็นเหตุ^{๒๘} การพูดเคาะ การพูดเลียบเคียง ต่อลามกด้วยลามก ถือว่าเป็นการแสวงหาอาชีวะที่วิบัติสำหรับภิกษุ เป็นอาชีวะที่ไม่บริสุทธิ์ปัจจัยที่ได้มาโดยความบริสุทธิ์นั้นมี ๓ อย่าง คือ

๓.๑ ได้มาโดยการบิณฑบาต ถือว่าเป็นปัจจัยที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง

๓.๒ ได้มาโดยที่ทายกเลื่อมใสในคุณธรรมของภิกษุอย่างใดอย่างหนึ่ง

^{๒๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๑๘.

^{๒๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๓๑.

^{๒๗} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓/-/๙๕๒.

^{๒๘} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๓๔.

๓.๓ ได้มาโดยมีผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา^{๒๙}

๔. ปัจจยสันนิสิตศีล เว้นจากการอาศัยปัจจยที่ผิด คือ ไม่ได้พิจารณาก่อนที่จะบริโศก ปัจจย ๔ เพื่อเป็นการเว้นจากการบริโศกด้วยตัณหาและอวิชชา ปัจจยสันนิสิตศีลเป็นการพิจารณา ปัจจย ๔ ก่อนที่จะบริโศก หรือการใช้สอย หรืออาจจะพิจารณาในขณะที่บริโศกใช้สอย หรืออาจจะ พิจารณาหลังจากที่ใช้สอยปัจจยทั้ง ๔ แล้วก็ได้เช่นกัน^{๓๐} ในการพิจารณาปัจจยทั้ง ๔ นั้น โดยความ เป็นสักแต่ว่าธาตุเท่านั้น เป็นของที่แป็นปฏิกุศล เป็นเพียงแค่อาศัย เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ความ หิวกระหาย เพียงเพื่อบำบัดทุกข์ ไม่ใช่บริโศกปัจจย ๔ เพื่อความสวยงาม เพื่อค้นหา รากะ ปัจจย สันนิสิตศีลนี้ มีลักษณะที่มีการพิจารณาโดยความแยบคาย แล้วจึงบริโศกปัจจย ๔ เหล่านั้น^{๓๑}

การบริโศกโดยความเป็นขโมยนั้นเรียกได้ว่าเป็นการขโมยของเขากิน กล่าวได้ว่า เป็น เถยยบริโศก^{๓๒} เป็นการบริโศกปัจจยทั้ง ๔ ของภิกษุผู้ที่ไม่มศีล คือ ยังไม่เป็นภิกษุแล้ว แต่ยังคง ปฏิญาณตนเองว่าเป็นภิกษุ พร้อมทั้งบริโศกปัจจยที่ชาวบ้านนำมาถวายในฐานะของภิกษุผู้มีศีลครบ บริบูรณ์ ได้รับปัจจยที่ชาวบ้านนำมาถวายแล้ว บริโศกปัจจยนั้นเรียกว่า เป็นผู้ขโมย

การบริโศกปัจจยต่าง ๆ โดยความเป็นหนี้กล่าวได้ว่าเป็น อินฺทบริโศก คำว่า การบริโศก โดยความเป็นหนี้ นั้น มิได้หมายถึง การที่ภิกษุไปกู้หนี้ยืมสินของเขามา แล้วนำมาบริโศก การบริโศก โดยความเป็นหนี้ นั้น หมายถึง การบริโศกโดยที่ไม่ได้มีการพิจารณา เป็นการบริโศกของฆราวาส บริโศกปัจจยโดยมีรากะ ตัณหาเป็นมูล

การบริโศกปัจจยโดยความเป็นทายาท เรียกได้ว่าเป็น ทายัชชบริโศก เป็นการบริโศก ของพระอริยบุคคล ๓ ขั้นต้น คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอริยบุคคล เหล่านี้ เป็นโอรสของพระผู้มีพระภาค ปัจจยทั้งหมดที่ทายกนั้นได้ถวาย ถือว่าเป็นปัจจยของ พระพุทธเจ้า เพราะภิกษุจะบริโศกได้โดยเฉพาะปัจจยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเท่านั้น ที่ พระพุทธเจ้าทรงห้าม ภิกษุไม่สามารถบริโศกได้ เปรียบเหมือนมีผู้ถวายสวนมะม่วงแต่พระผู้มีพระ ภาค มะม่วงนั้นภิกษุจะฉันทได้ก็เฉพาะที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเท่านั้น พระอริยบุคคลเหล่านี้ชื่อว่า

^{๒๙} วุฑิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ธรรมดา, ๒๕๕๗), หน้า ๓๔.

^{๓๐} วุฑิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๓๔.

^{๓๑} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๕๒.

^{๓๒} วุฑิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๓๕.

บริโศกปัจจัยของพุทธบิดา ท่านเป็นทายาทผู้รับมรดกของบิดาทุกอย่าง แม้ภิกษุผู้มีศีลและบริโศก ปัจจัยด้วยการพิจารณา ก็ถือว่าเป็น ทายัชชบริโศก เหมือนกัน

บริโศกโดยความเป็นนาย กล่าวได้ว่าเป็น สามิบริโศก เป็นการบริโศกของพระชีณาสพผู้ ที่สิ้นอาสวะที่เป็นเครื่องหมักดองทั้งปวงแล้ว พ้นแล้วโดยความเป็นอิสระ หลุดพ้นแล้วจากการ บริโศกโดยความมีตัณหา

ปาติโมกขสังวรนี้เรียกได้อีก ๔ อย่าง คือ

๔.๑ ปาติโมกขสังวรนี้เรียก เทสนาวิสุทธิ เพราะบริสุทธิตได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติ แล้ว แสดงอาบัติเสีย ในส่วนของอาบัติที่แสดงได้ เช่น ทุกกฏ ปาจิตตีย์ ญลลัจจัย ทุพภาสิต

๔.๒ อินทรีย์สังวรนี้เรียก สังวรสุทธิ เพราะบริสุทธิตได้ด้วยการสำรวมระวังทวารทั้ง ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

๔.๓ อาชีวปาริสุทธิศีลนี้เรียก ปริเยณฺฐิสุทธิ เพราะบริสุทธิตได้ด้วยการแสวงหาใน ความถูกต้องได้มาโดยความเป็นธรรม

๔.๔ ปัจจัยสันนิสิตศีลนี้เรียกว่า ปัจจเวกชนสุทธิ เพราะบริสุทธิตได้ด้วยการพิจารณา ในปัจจัย ก่อนที่ใช้สอยปัจจัยนั้น^{๓๓}

ความสำรวมระวังซึ่งภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม รักษาพระวินัย ๒๒๗ สิกขาบทให้ บริสุทธิตอยู่เสมอ นับตั้งแต่เริ่มการปฏิบัติธรรมเป็นต้นไป ชื่อว่า ปาติโมกขสังวรศีล เมื่อรักษาศีล ๔ หมวด มีปาติโมกขสังวรศีลเป็นต้นจนหมดจดบริบูรณ์เป็นอันดีอยู่แล้ว จึงกล่าวได้ว่า เป็นศีลวิสุทธิต ความบริสุทธิตหมดจดแห่งศีล

ในขณะที่สติปัญญานเกิดขึ้น ขณะนั้นเป็นอินทรีย์สังวรศีล เป็นอริศีล เพราะเป็นการ สำรวมระวังอย่างยิ่ง โดยมีรูปธรรม นามธรรมเป็นอารมณ์ ในขณะนั้นก็มีอธิจิตและอธิปัญญาเกิดร่วม อีกด้วย “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและ โจร เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่คือ สิลขันธเล็ก สิลขันธ ใหญ่ ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า สीलสิกขา”^{๓๔}

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) แปล และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๖๒.

^{๓๔} พ.ม. (ไทย) ๒๔/๑๐/๔๘.

๕.๒.๒ จิตตวิสุทธิ

ความปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทส คุหฺมฺภุฏฐุตตนิทเทส^{๓๕} ว่า

“อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มรแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุดจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี่ชื่อว่าอธิจิตตสิกขา”

ในขณะที่เจริญสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างจดจ่อ จิตมีความบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถเกิดแทรกขึ้นมาได้ทุกขณะที่จิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปจารสมาธิและอัปนาสมาธิที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตตวิสุทธิ “ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน”^{๓๖} จิตตวิสุทธิ เป็นสภาวะที่มีความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใด อารมณ์จนเกิดความแนบแน่น ที่เรียกว่า สมาธิ สภาวะที่จิตนั้นเกิดสมาธิและปราศจากนิวรณ์ธรรม ไม่มีความฟุ้งซ่าน

สมาธิ คือสภาวะที่มีอารมณ์หนึ่งเดียวในกุศลจิต เป็นการดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์เดียวเท่านั้น การตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความตั้งมั่นอยู่แห่งจิต ความสงบไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ส่ายไป ความสงบความตั้งใจชอบ นี่ชื่อว่า สัมมาสมาธิ^{๓๗} อธิจิตตสิกขา เมื่อจิตมีความสงบ ตั้งมั่น เกิดสมาธิขึ้นตามลำดับ ขณิกสมาธิอุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ มีความสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นจิตที่ปราศจากนิวรณ์ธรรม คือ (๑) กามฉันทะ (ความยินดีพอใจในกาม ความรักใคร่ในกาม ความเพลิดเพลินยินดีในกามทั้งหลาย มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น) (๒) พยาบาท (ความคิดปองร้าย) (๓) ถีนมิทธะ (ความง่วงนอนอันที่เกิดขึ้นจากความเกียจคร้าน) (๔) อุทัจจะกุกกัจจะ (ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ อันเกิดขึ้น

^{๓๕} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๖} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๙/๒๗-๒๘.

^{๓๗} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุธรรมของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๖.

เพราะอกุศลยังไม่ระงับ) (๕) วิจิกิจฉา (ความสงสัยลังเลในการปฏิบัติของตน)^{๓๘} เมื่อจิตเป็นสมาธิ ย่อมเพิกถอนนิรณทั้ง ๕ ประการนี้ได้ เมื่อจิตนั้นมีความสงบจากอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว จะสามารถบรรลุมานไปตามลำดับ

จิตตวิสุทธินั้นเป็นสมาธิที่ฝึกฝนโดยทำให้จิตเกิดเอกัคคตา อันได้แก่ สมาธิในขณะที่ เจริญสติปัฏฐานภาวนา ซึ่งในขณะที่จิตเป็นเอกัคคตาสมาธิที่มีความละเอียดนั้น ไม่เป็นที่ตั้งของ ตัณหาและทิฐิ จึงกล่าวได้ว่าเป็น อธิจิตสิกขา

สมาธิ ๓ ประเภทเป็นสมาธิที่เข้าถึงระดับจิตตวิสุทธิมี ๓ ประเภท คือ

๑. อุปจารสมาธิ สมาธิใกล้ฉาน สมาธิใกล้จะแนบแน่น เป็นสมาธิที่อยู่ในขั้นมหา กุศล หากแต่มีอุคคหนิมิตเป็นอารมณ์ ทั้งนิรณต่าง ๆ ก็สงบเงียบ อุปจารสมาธิเป็นกามาวจรสมาธิ ที่เกิดขึ้นแก่ผู้เจริญสมถภาวนา ปฏิภาคนิมิตในขณะที่ปราศจากนิรณธรรมแล้ว หรือสามารถรับรู้ พระพุทฺธคุณ เป็นต้น ได้อย่างชัดเจน หมายถึง สมาธิในกสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ อานาปานะ พรหมวิหาร ๔ และอรุปรกรรมฐาน ๔ โดยตรง^{๓๙}

๒. อัปปนาสมาธิ สมาธิแนบแน่น เป็นสมาธิที่อยู่ในขั้นมหัคคตกุศล มีปฏิภาคนิมิต เป็นอารมณ์ด้วยนิรณต่าง ๆ ก็ถูกประหารเป็นวิขัมภนปหานด้วย องค์ฌานทั้งหลายเกิดขึ้นมีกำลัง เพราะองค์ฌานทั้งหลายเกิดมีกำลัง เมื่ออัปปนาสมาธิเกิดขึ้นแล้ว

๓. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ^{๔๐} เป็นสมาธิใช้ในการเจริญวิปัสสนา เป็นความตั้งมั่นอยู่ ชั่วขณะ เมื่อจิตมีสติระลึกรู้อารมณ์ปรมาตม อารมณ์ปัจจุบันที่เป็นรูป-นามอย่างต่อเนื่องปราศจาก นิรณ ในขณะที่อินทริย ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิและปัญญา มีกำลังเสมอกันแก่ผู้เจริญ วิปัสสนาภาวนา^{๔๑}

สมาธินั้นจะประณีตขึ้นไปเป็นขั้น ๆ โดยลำดับสภาวะจิตที่มีสมาธิถึงขั้น อัปปนาสมาธิ แล้ว ที่เรียกว่า ฌาน ลำดับของฌานนั้นมีหลายชั้นยิ่งสูงขึ้นไปองค์ธรรมต่าง ๆ ซึ่งทำหน้าที่อยู่กับ

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๙๐.

^{๓๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคันธสราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^{๔๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๕๙.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

สมาธินั้นจะค่อย ๆ ลดลง ความหมดจดแห่งจิตคือ การฝึกอบรมจิต พัฒนาคุณภาพและสมรรถภาพของจิต จนเกิดสมาธิ ได้แก่ อุปจารสมาธิ จนถึงอัปปนาสมาธิ ในฉานสมาบัติทั้ง ๘^{๔๒}

๑. รูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๑.๑. ปฐมฌาน (ฌานที่ ๑) มีองค์ประกอบ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๒. ทุตติยฌาน (ฌานที่ ๒) มีองค์ประกอบ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา
- ๑.๓. ตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ประกอบ ๒ คือ สุข เอกัคคตา
- ๑.๔. จตุตถฌาน (ฌานที่ ๔) มีองค์ประกอบ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. อรูปฌาน ๔ ได้แก่

- ๒.๑. อากาสานัญจายตนะ (ฌานที่กำหนดอากาศอันอนันต์)
- ๒.๒. วิญญานัญจายตนะ (ฌานที่กำหนดวิญญานอันอนันต์)
- ๒.๓. อากิญจัญญายตนะ (ฌานที่กำหนดสภาวะที่ไม่มีสิ่งใด ๆ)
- ๒.๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ (ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญา

ไม่ใช่)

เมื่อกำหนดรู้ความเป็นไปของกายและจิตในทุกอากัปภิกขยา ทุกอาการอย่างจดจ่อต่อเนื่องแล้ว จิตจะสามารถตั้งมั่นแนบแน่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดรู้นั้นได้เป็นอย่างดี จิตไม่ซัดส่าย ฟุ้งซ่านออกไปสู่อารมณ์อื่นอีก จิตที่ตั้งมั่นแนบแน่นอยู่เฉพาะอารมณ์ที่กำหนดรู้ เป็นจิตตวิสุทธิ จิตมีความสงบนิ่ง มีความบริสุทธิ์ เพราะปราศจากนิวรณ์ธรรมทั้งปวง เหมาะแก่การที่บรรลุมรรค ผลและพระนิพพานได้อย่างรวดเร็ว

๕.๒.๓ ทิณฐวิสุทธิ

ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดรู้ ทำให้เกิดสมาธิความตั้งมั่นแห่งจิต ย่อมเห็นรูป-นาม ชันธ ๕ ซึ่งการหยั่งเห็นรูป-นาม ชันธ ๕ คือการหยั่งเห็นด้วยปัญญาที่เรียกว่า ญาณ (วิปัสสนาญาณ) ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น หยั่งเห็นรูป-นาม ชันธ ๕ ด้วยปัญญาญาณ เรียกได้ว่า ผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุถึงนามรูปปริเฉทญาณ การเห็นนามและรูปตามความเป็นจริงซึ่งครอบงำสัตว์ตสัณญา (คือความสำคัญหมายรู้ว่า มีสัตว์) เสียได้ แล้วตั้งอยู่ในภูมิที่ไม่ลุ่มหลงของโยคาวจรผู้กำหนดรู้รูปนามโดยประการต่าง ๆ การกำหนดรู้รูป-นามโดยประการต่าง ๆ คือ ความเห็นบริสุทธิ์^{๔๓} ทิณฐวิสุทธินี้เป็น

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, หน้า ๔๗๖.

^{๔๓} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๙๙๔.

ความเห็นที่ปรากฏขึ้นด้วยวิปัสสนาญาณ โดยมีนามรูปปริเฉทญาณ เป็นญาณที่กำหนดรู้รูป-นาม คือ ปัญญาที่รู้เห็นรูป-นามเป็นเพียงแค่รูป-นาม พร้อมทั้งละสมมติบัญญัติโดยปราศจาก บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีความเห็นที่เป็นตัวตนสิ่งต่าง ๆ ทั้งหลายนั่นเป็นเพียงแค่สมมติขึ้นเท่านั้น เป็นเพียงแค่การบัญญัติขึ้นโดยตามความจริงแล้วมีเพียงแค่รูป-นาม ชั้นที่ ๕ เท่านั้น

ผู้ปฏิบัติธรรมเมื่อบรรลุถึงนามรูปปริเฉทญาณ ทำให้สติมีความตั้งมั่นและจดจ่อต่อเนื่องอย่างชัดเจน แม้ในบางครั้งที่กำหนดรู้อยู่นั้น ความฟุ้งซ่านปรากฏขึ้น มีสติกำหนดรู้สภาวะนั้น อาการที่ปรากฏขึ้นนั้น ก็ดับลงสภาวะธรรมทางกายคือ วาโยธาตุที่เป็นมหาภูตรูปที่กระทบสัมผัสได้ (วาโยโผฏฐัพพภูตรูป)^{๔๔} ที่เป็นสภาวะ ยืน เดิน นอน นั่ง อาการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงจากเดิมไปอย่างชัดเจน มหาภูตรูปที่เป็นความแข็ง อ่อน เย็น ร้อน หย่อน ตึง สามารถกระทบได้และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติย่อมมีความเข้าใจว่า สภาวะธรรมทั้งหลายเหล่านี้ย่อมเปลี่ยนแปลงไป

รูปละเอียดยาตรูปหยาบเกิดขึ้น

๑. สีเป็นสิ่งที่ถูกเห็นและจักขุประสาทเป็นรูปใสที่เห็นสีได้
๒. เสียงเป็นสิ่งที่ถูกได้ยินและโสตประสาทเป็นรูปใสที่ได้ยินเสียง
๓. กลิ่นเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้และฆานะประสาทเป็นรูปใสที่ดมกลิ่น
๔. รสเป็นสิ่งที่ถูกรับรู้และชีวาหาประสาทเป็นรูปใสที่ลิ้มรส
๕. เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อนตึง เป็นสิ่งที่ถูกกระทบสัมผัสและกายประสาท เป็นรูปใสที่กระทบสัมผัสความเย็น ร้อน อ่อน เป็นต้น

๖. หทัยเป็นวัตถุที่อาศัยของความนึกคิด^{๔๕}

จักขุประสาทรูป คือ รูปใสที่สามารถสะท้อนรูปที่มาปรากฏที่หน้าของตนเองโดยมีแสงสว่างเป็นเครื่องช่วยให้ปรากฏขึ้นเปรียบเหมือนกระจกเงาที่ทำหน้าที่สะท้อนภาพกลับออกมาอีกด้านหนึ่ง

---

^{๔๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ, พระคันธसारิกวงศ์ แปลและเรียบเรียง, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๘๐.

^{๔๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๘๑.

๑. จักขุประสาท ดำรงอยู่ ชีมีชาบอยู่ในเอือของตา ๗ ชั้น เหมือนน้ำมันซึมซับปุยนุ่น ๗ ชั้น ในฐานะที่เห็นได้ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งสรีระสัณฐานของผู้ยืนอยู่ตรงหน้า มีขนาด ศีรษะ เส้นอยู่ท่ามกลางแหวตาดำที่มีตาขาวล้อมรอบ

๒. โสตประสาท ดำรงอยู่ชีมีชาบตลอดสถานที่มีขนแดงเล็กงอกขึ้นคล้ายวงแหวนภายในช่องหู

๓. ฆานประสาท ดำรงอยู่ชีมีชาบตลอดสถานที่มีสัณฐานดังกลีบแพะภายในจมูก

๔. ชิวหาประสาท ดำรงอยู่ชีมีชาบตลอดสถานที่มีสัณฐานดังปลายกลีบบัวท่ามกลางลิ้นที่ประกอบด้วยอวัยวะสัณฐาน

๕. กายประสาท ดำรงอยู่ชีมีชาบตลอดร่างกายทั้งหมดไม่มีเหลือ ประคุน้ำมันรดลงที่ผ้านุ่นผืนใหญ่ โดยยกเว้นที่ตั้งของธาตุไฟ ที่ย่อยอาหาร ปลายผม ปลายขน ปลายเล็บและหนังแห่ง^{๔๖}

การเห็นรูปที่มีการเปลี่ยนแปลงและไม่สามารถรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นตามความจริงเรียกว่าเป็น รูปยาถาวทสสน์ เพราะปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง เพราะมีความเข้าใจว่า รูปนั้นมีลักษณะที่เปลี่ยนแปลง (รูปนลกขณฺ) และโดยอาการปรากฏที่ไม่รู้อารมณ์ (อพยากตปจฺจุปฺปญฺฐาน) ผู้ปฏิบัติรู้เห็นว่า จิตที่กำหนดสภาวะอาการพอง ยุบของท้องเป็นต้น พร้อมทั้งจิตที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น หรือลิ้มรส แม้แต่การกระทบสัมผัส โดยเข้าไปกำหนดรู้สภาวะธรรมเหล่านี้ ความรู้สึกเหล่านี้เรียกว่า นาม ผู้ที่รู้เห็นสภาวะรูป-นามที่ปรากฏขึ้นอยู่ในขณะนั้นตามความเป็นจริงว่า มีสภาพเปลี่ยนแปลง หรือการไม่รู้อารมณ์ ส่วนนามที่มีสภาวะนุ่มไปสู่อารมณ์ ย่อมไม่เห็นว่ามีตัวตน ผู้ปฏิบัติรู้เห็นรูป-นามว่า มีความแตกต่างกันระหว่าง รูปกับนาม

สภาวะพองในขณะพอง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะยุบในขณะยุบ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะนั่งในขณะนั่ง เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเหยียดในขณะเหยียด เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะคู่ในขณะคู่ เป็นคนละส่วนกับจิตที่กำหนด

สภาวะเห็นในขณะเห็น เป็นคนละส่วนกับดวงตา หรือจิตที่กำหนด^{๔๗}

^{๔๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติทา ปฏิพาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๘๘.

^{๔๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๘๓.

“ยถา हि องค์กรสมาธา โหติ สทโท รโถ อิติ เอว ชนเธสุ สนเตสุ โหติ สดโธติ สมมติ - เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติสัตว์ก็มีได้ เหมือนคำว่า รถ มีได้เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน”^{๔๘}

ผู้ปฏิบัติที่รู้เห็นรูป-นามที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้นอย่างแจ่มชัด ทำให้เข้าใจกิริยาอาการต่าง ๆ เช่น การเดิน การนั่ง การคู้ การต็มเป็นต้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากมีเพียงแค่รูป หรือนามเพียงอย่างเดียว การรู้เห็นนั้นจะเกิดขึ้นได้ด้วยการรวมกันทั้งรูปและนาม “บรรดานามและรูปนี้ นามไม่มีเดช ไม่สามารถเป็นไปได้ด้วยเดชของตนเอง ไม่กิน ไม่ต็ม ไม่พุด ไม่สำเร็จในอิริยาบถ ถึงแม้รูป ก็ไม่มีเดช ไม่สามารถเป็นไปได้ด้วยเดชของตนเอง เพราะรูปนั้น ไม่มีความต้องการที่จะกิน อีกทั้งไม่มีความต้องการที่จะต็ม ไม่มีความต้องการที่จะพุด ไม่มีความปรารถนาที่จะสำเร็จอิริยาบถ รูปเป็นไปได้เพราะอาศัยนาม (และ) นามก็เป็นไปได้ เพราะอาศัยรูปโดยแท้ แต่ทว่า เมื่อนามนั้นมีความปรารถนาที่จะกิน มีความปรารถนาที่จะต็ม มีความปรารถนาที่จะพุด มีความปรารถนาที่จะสำเร็จอิริยาบถ รูปจึงกิน จึงต็ม จึงพุด จึงสำเร็จอิริยาบถ”^{๔๙}

ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุถึงญาณนี้แล้ว ปัญญาที่รู้เห็นนั้นย่อมเข้าใจได้ว่า คนทั้งหลายนั้นมีเพียงแค่ขันธ ๕ หรือรูป-นามเท่านั้น ตัวตน บุคคล เรา เขา ไม่มีอยู่ เป็นเพียงขันธ ๕ ประกอบรวมตัวกันไว้เท่านั้น ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า ทิณฺฐวิสุตฺติ เป็นความเห็นที่มีความบริสุทธิ์หมดจด

๕.๒.๔ กังขาวิตรณวิสุตฺติ

ความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย ได้แก่ ความบริสุทธิ์เพราะหายสงสัย (เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคตและปัจจุบัน) คือ ขณะที่พิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เพียงเหตุและผลต่อไปมีเพียงเหตุและผลเท่านั้น ความรู้นี้เป็นขั้นตริณปริญญา คือ รู้สามัญญลักษณะของไตรลักษณ์ “พระภิกษุผู้ปรารถนาบรรลุถึงกัณฺหาวิตรณวิสุตฺตินั้น รำพึงถึงการค้นหาเหตุและปัจจัยของนามและรูปนั้นอยู่ เหมือนนายแพทย์ผ่าตัดผู้ฉลาด ครั้นเห็นโรคก็ค้นหาสมุฏฐานของโรคนั้นอยู่ เหมือนบุรุษผู้มีเมตตา ครั้นเห็นเด็กเล็กอ่อนวัยนอนหงายแบเบาะอยู่ในตรอก จึงรำพึงถึงมารดาของเด็กอ่อนวัยนั้นว่า “เด็กนี้เป็นบุตรน้อยของใคร”^{๕๐}

^{๔๘} ตูรายละเอียดยใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๔๙} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุตฺติมรรค, หน้า ๙๙๑.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๕.

ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวะรูป-นามในปัจจุบันขณะ เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงของรูป-นาม ย่อมมีความเข้าใจรูป-นามตามสมควร โดยรู้เห็นว่า รูป-นามมีกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบันและอนาคต โดยกาลทั้ง ๓ นี้ จะเกิดขึ้นจากเหตุและปัจจัย “มีความเห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ว่า “นามและรูปนี้เป็นอยู่ทั้งใน (ปัจจุบัน) บัดนี้ ฉันทใด ถึงแม้ในอดีตกาล ก็ได้เป็นไปแล้วโดยปัจจัย อีกทั้งในอนาคตกาลก็จักเป็นไปโดยปัจจัย”^{๕๑} ทฤษฎีวิสุทธิ คือ นามรูปปริจเฉทญาณโดยการเห็นแจ้งรูปนามตามความเป็นจริงแล้ว ตั้งอยู่ในวิสุทธินั้น โดยความเสื่อมถอยอันตรรายต่าง ๆ มีนิวรณ์และนิमितร้ายต่าง ๆ ไม่สามารถเข้าได้ เพราะความที่มีอินทรีย์แก่กล้า คือ ศรัทธาเชื่อต่อการปฏิบัติแน่นอน วิริยะพากเพียรปฏิบัติ สติระลึกล้นต่อปัจจุบันแห่งรูปนามทุกขณะ สมาธิมั่นคงไม่พลจากรูป-นาม ปัญญารู้เห็นรูปนามแจ่มชัดยิ่งขึ้นด้วยกำลังในอินทรีย์ ๕ ประการนี้ สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นแจ้งในปัจจุบันที่เกิดของรูปนาม คือ เห็นแจ้งว่าปัจจัยที่เกิดรูป ได้แก่ กรรม จิต อุตุ อาหาร ปัจจัยที่เกิดนาม ได้แก่ อารมณ์ วัตถุ มนสิการ เมื่อผู้ปฏิบัติมีความรู้หมดสิ้นในสงสัยในกาลทั้ง ๓ คือ รู้ว่ารูป-นามปัจจุบัน ความเป็นมาเช่นนี้ อดีตที่ล่วงมาแล้วก็ภพก็ชาติ ก็เป็นมาเช่นนี้ ต่อไปในอนาคตก็ภพก็ชาติ ก็ต้องเป็นไปเช่นนี้

๑. การรู้เห็นเหตุปัจจัยตามนัยที่ ๑

โยคีผู้ปฏิบัติธรรมบางท่านรู้เห็นเหตุเกิดของรูปตามนัยว่า

๑.๑ รูป คือร่างกายนี้เกิดขึ้นได้เพราะเหตุ ๔ คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานและกรรมที่ทำไว้ในภพก่อน

๑.๒ ร่างกายนี้ดำรงอยู่ตามสภาพได้ด้วยอาหารที่กินดื่มในภพนี้

๑.๓ รูปที่เป็นอากัปภิกิริยานั่ง เหยียด คู้ มีได้เพราะจิตสั่งที่ต้องการจะนั่ง เหยียด คู้

๑.๔ รูปที่เป็นความเย็น ร้อน มีได้เพราะธาตุเย็น ธาตุร้อน^{๕๒}

การเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้มีได้ด้วย ๓ ประการ คือ จิต อุตุและอาหาร เป็นสิ่งที่รู้เห็นประจักษ์ง่าย โดยมีเหตุจากอดีต คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานและกรรม ไม่อาจรู้เห็นประจักษ์ได้ ซึ่งรูปที่เกิดขึ้นมานั้น มีธรรมเป็นเหตุ เป็นปัจจัย ได้แก่ ธรรม ๔ อย่าง คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทานและกรรม เหล่านี้เป็นเหตุ เพราะเป็นผู้ให้เกิดขึ้นและอาหารเป็นปัจจัย เพราะเป็นผู้อุปถัมภ์ ถึงแม้ธรรม ๓ ประการแรก ซึ่งมีอวิชชาเป็นต้น ที่มีได้เพราะอาศัยรูปนี้เปรียบเหมือนมารดาเป็นผู้ให้บุตรเกิด

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๖.

^{๕๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๙๕.

อาหารเป็นผู้ค้าจุน (กายนี้) ให้ดำรงอยู่^{๕๓} อวิชชา คือ ความไม่รู้ไม่เข้าใจในสัจจะอย่างถูกต้องตรงตามจริงและเข้าใจสัจจะแบบผิด ๆ ย่อมเกิดขึ้นได้ในจิตของผู้ที่ยังเป็นปุถุชนตามสันตानุสัย (อนุสัยที่นอนเนื่องในกระแสดิจ)^{๕๔} นอกจากนั้นปุถุชนทั่วไปมีความยินดีหลงไหล เพลิดเพลิน ยินดีในรูปนามและภพ เป็นความเข้าใจผิดว่า สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีงาม ความเข้าใจผิดนี้เป็นตัวต้นเหตุ เมื่อมีความหลงไหล เพลิดเพลินว่าเป็นสุข ย่อมทำให้ยึดมั่น ถือมั่น เพื่อต้องการให้ความสุขนั้นอยู่นานเท่าที่จะนานได้ ความยึดมั่น ถือมั่นเช่นนี้ เป็นอุปาทานและทำการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้ได้รับสิ่งที่ตนยึดถือ เมื่อการกระทำนั้นประกอบไปด้วยต้นเหตุ อุปาทานนั้นแล้ว ข้อนี้อธิบายได้ว่าเป็นกรรม ดังนั้นแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกำหนดรู้ ต้นเหตุ อุปาทานและกรรมในปัจจุบันขณะนั้นแล้ว การรู้เห็นโดยประจักษ์แจ้งและอนุมานรู้สภาพเหล่านี้ที่เคยเกิดขึ้นในภพก่อนอีกด้วย การรู้เห็นประจักษ์นี้เรียกว่า “ปัจจิกขญาณ”^{๕๕} ย่อมเข้าใจว่า รูป-นามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภพนี้ เกิดขึ้นจากกรรมในภพก่อนแล้ว สามารถเข้าใจได้ว่า รูป-นามทั้งหลายนั้น ยังเกิดขึ้นจากอวิชชา ต้นเหตุ อุปาทาน

ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดอาการเห็น อาการได้ยิน อาการถูก หรือความคิด ที่ปรากฏขึ้นนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมที่จะเข้าใจได้ว่า กายและใจนั้นมีความสุข หรือมีความทุกข์นั้น เพราะจิตที่กระทบกับอารมณ์ (เหตุเกิดเวทนา) การที่ยากให้ตนเองนั้นได้ความสุขตามที่ตนเองปรารถนา หรือการที่ตนเองนั้นอยากให้ความทุกข์นั้นหายไป (เหตุเกิดของต้นเหตุ) การที่ตนเองนั้นมีความยึดมั่นถือมั่นในความสุขที่เกิดขึ้นนั้น โดยอยากให้ความสุขนั้นอยู่เช่นนี้ตลอดไป (เหตุเกิดของอุปาทาน) การที่ตนเองนั้นกระทำในสิ่งที่ไม่ดี หรือกระทำในสิ่งที่ดีเพราะความยึดมั่นถือมั่นนั้น (เหตุเกิดของกรรม)

๒) การอนุมานรู้เหตุที่เป็นอดีตและอนาคต

ผู้ที่รู้เห็นว่าเหตุเกิดขึ้นของรูป-นามในปัจจุบันเช่นนี้ ผู้นั้นสามารถอนุมานได้ว่า การเกิดขึ้นของรูปนามในอดีตที่ผ่านมาและในอนาคตต่อ ๆ ไปก็มีได้เช่นนี้เหมือนกัน “พระภิกษุหนึ่ง ครั้นเห็นความเป็นไปของนามและรูปโดยปัจจัยดังกล่าวนี้แล้ว ก็เห็นอยู่เสมอเนื่อง ๆ ว่า “นามและรูปนี้เป็นปัจจัยอยู่ทั้งใน (ปัจจุบัน) บัดนี้ ฉันทใด ถึงแม้ในอดีตกาลก็ได้เป็นไปแล้วโดยปัจจัย อีกทั้งใน

^{๕๓} พระพุทธโฆสะเถระ รัตน, วิสุทธิญาณนิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากรรมฐาน, ธนิต อยู่โพธิ์ แผล และเรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๒๕), หน้า ๔๕.

^{๕๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๙๖.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๖.

อนาคตกาล ก็จักเป็นไปโดยปัจจัย”^{๕๖} ผู้ที่เข้าใจเช่นนี้ย่อมรู้เห็นว่ารูปนามนั้นเป็นเหตุเป็นผลในกาล ๓ คือ อดีต อนาคต ปัจจุบัน ซึ่งไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคล ไม่มีตัวตน ไม่มีเรา เขา ผู้นั้นย่อมพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ คือ

(๒.๑) ความสงสัยในอดีต ๕ ประการ

ก. ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นแล้วหรือหนอ ๔๘ เกิดมาก่อนในอดีตกาล หรือหมายความว่า เราเคยเกิดมาก่อนอย่างต่อเนื่องในภพก่อนจะถึงภพนี้หรือไม่

ข. ในอดีตกาล ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นมาแล้วหรือหนอ เราไม่เคยเกิดมาก่อนในอดีตกาลหรือหมายความว่า เราไม่เคยเกิดมาแล้วเพิ่งเริ่มมาเกิดในภพนี้หรือไม่

ค. ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ เราเคยเป็นอะไรในอดีตกาล หมายความว่า เราเคยเกิดเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ เศรษฐี ยาจก มนุษย์ เทวดา พรหม หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

ง. ในอดีตกาล ข้าพเจ้าได้เป็นอย่างไรมาแล้วหนอ เราได้เป็นอย่างไรในอดีตกาล หรือ หมายความว่า เราเคยมีรูปร่างสัณฐานสูง ต่ำ ดำ หรือขาว เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง คือ เราได้เกิดในอดีตเพราะเหตุใด หมายความว่า ใครที่เนรมิตเรามาคือพระเจ้า พระอินทร์ พรหม หรือเทวดา หรือเราเกิดมาเองตามธรรมชาติ

จ. ในอดีตกาล ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ^{๕๗} เราได้เป็นอะไรแล้วเป็นอะไรอีกในอดีตกาลหรือ

(๒.๒) ความสงสัยฝ่ายอนาคต ๕ ประการ

ก. ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นหรือหนอ เราจักเกิดในอนาคตกาล หรือ หมายความว่า อัตตาของเรา จะคงอยู่ไม่สูญสลายไปหลังจากเสียชีวิตหรือไม่

ข. ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะไม่เป็นหรือหนอ เราจักไม่เกิดในอนาคตกาล หรือ หมายความว่า อัตตาของเราจะสูญสลายไปหลังจากเสียชีวิตหรือไม่

ค. ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรหนอ เราจะเป็นอะไรในอนาคตกาล หรือ หมายความว่า จะไปเกิดเป็นกษัตริย์หรืออะไร เป็นต้น

ง. ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอย่างไรหนอ เราจักเป็นอย่างไรในอนาคตกาล หมายความว่า จะมีรูปร่างสัณฐานอย่างไร อีกนัยหนึ่ง คือ เราจะเกิดในอนาคตได้ เพราะเหตุอันใด

^{๕๖} พระพุทธโฆสะเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๖.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๗.

หมายความว่า จะมีผู้เฝ้าเราหรือจะเกิดเองตามธรรมชาติ

จ. ในอนาคตกาล ข้าพเจ้าจะเป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรมาแล้วหนอ เราจักไปเป็นอะไรแล้วเป็นอะไรอีกในอนาคตกาลหรือ

(๒.๓) ความสงสัยฝ่ายปัจจุบัน ๖ ประการ คือ

ก. ข้าพเจ้าจะเป็นอยู่หรือหนอ เรามีอยู่หรือ หมายความว่า อัตตา หรือวิญญาณมีอยู่ในร่างกายนี้หรือ

ข. ข้าพเจ้ามิได้เป็นอยู่หรือหนอ เราไม่มีอยู่หรือ หมายความว่า อัตตา หรือวิญญาณไม่มีอยู่ในร่างกายนี้หรือ

ค. ข้าพเจ้าเป็นอะไรอยู่หนอ เราเป็นอะไรอยู่หรือ หมายความว่า เราเป็นกษัตริย์หรือเป็นอะไรอยู่หรือ

ง. ข้าพเจ้าเป็นอย่างไรอยู่หนอ เราเป็นอย่างไรอยู่ หรือหมายความว่า เรามีรูปร่างลักษณะอย่างไร อีกนัยหนึ่ง คือ เราเกิดในปัจจุบันเพราะเหตุอันใด

จ. สัตว์นี้มาจากไหนหนอ หมายความว่า บุคคลนี้มาจากไหน

ฉ. สัตว์นั้นจะไปไหนหนอ หมายความว่า เรามาจากภพไหนแล้วจักไปสู่ภพไหน

ความสงสัยทั้ง ๑๖ ประการ เป็นความสงสัยในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ผู้นั้นยอมเข้าใจว่า รูป-นามนั้นเป็นเหตุและผลของกันและกัน ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ไม่มีบุรุษ ไม่มีสตรี เรียกว่า เป็นความดับไปด้วยการข่มไว้ (วิฆัมภนนิโรธ)

๓) การกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูปอีกวิธีหนึ่ง

(๓.๑) การเห็นปัจจัยมิได้เพราะมีตา มีสี

(๓.๒) การได้ยินมิได้เพราะมีหู มีเสียง

(๓.๓) การรู้กลิ่นมิได้เพราะมีจมูก มีกลิ่น

(๓.๔) การลิ้มรสมิได้เพราะมีลิ้น มีรส

(๓.๕) กระบสัมผัสมิได้เพราะมีร่างกาย มีสัมผัส

(๓.๖) การคิด การรู้ หรือการกำหนดมิได้เพราะมีหทัยวัตถุ มีอารมณ์ที่จิตรับรู้

(๓.๗) กุศล หรือการเจริญวิปัสสนามีได้เพราะการใส่ใจโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) อยู่ในสถานที่เหมาะสม คบหากับสัตบุรุษ ฟังธรรมของสัตบุรุษและบารมีเก่า

(๓.๘) อกุศลมิได้เพราะการไม่ใส่ใจโดยแยบคาย (อโยนิโสมนสิการ) อยู่ในสถานที่ไม่เหมาะสม คบหากับคนพาล ฟังคำของคนพาลและไม่มีบุญบารมีเก่า

(๓.๙) วิบากดีมีได้เพราะกรรมดี (วิบากดี คือ ผลกรรมดีอันได้แก่ การเกิดในภพที่ดี การเห็น ได้ยิน ลิ้มรส กระทบสัมผัสและรับรู้สิ่งที่ดี)

(๓.๑๐) วิบากไม่ดีมีได้เพราะกรรมชั่ว (วิบากไม่ดี คือ ผลกรรมไม่ดีอันได้แก่การเกิดในภพที่ไม่ดี การเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระทบสัมผัสและรับรู้สิ่งที่ไม่ดี)

(๓.๑๑) การพิจารณา (อวัชชนจิต) มีได้เพราะภวังคจิตที่เกิดขึ้นก่อน^{๕๘}

๔) การรู้เห็นเหตุปัจจัย

ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถรู้เห็นการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป คือ (ชาติ ชรา มรณะ) ของรูป-นามปัจจุบันที่กำหนดรู้อยู่ “ที่เรียกว่าชรามรณะของสังขารทั้งหลายนี้มีขึ้นเพราะมีความเกิด ความเกิดมีเพราะมีภพ ภพมีเพราะมีอุปาทาน อุปาทานมี เพราะมีตัณหา ตัณหาเพราะมีเวทนา เวทนามีเพราะมีผัสสะ ผัสสะมีเพราะมีอายตนะ ๖ อายตนะ ๖ มีเพราะมีนามและรูป นามและรูปมี เพราะมีวิญญาณ วิญญาณมีเพราะมีสังขารทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีเพราะมีอวิชชา”^{๕๙}

ความดำรงอยู่นี้เป็นความดำรงอยู่ของรูป-นาม ย่อมรู้เห็นเหตุเกิดของรูปนาม โดยปฏิจสุมุบาท โดยนัยปฏิโลม

(๔.๑) ความแก่ (ชรา) และความตาย (มรณะ) มีได้เพราะมีการเกิดขึ้นก่อน

(๔.๒) การเกิดขึ้นก่อน (ชาติ) มีได้เพราะมีกรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อน (กรรมภพ)

(๔.๓) กรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อน (กรรมภพ) เพราะยึดมั่นว่าถ้าทำแล้วก็จะได้รับ
ผลดี

(๔.๔) ความยึดมั่น (อุปาทาน) มีได้เพราะความต้องการรูป-นาม

(๔.๕) ความต้องการรูป-นาม (ตัณหา) มีได้เพราะเวทนาที่รู้สึกดี หรือไม่ดี

(๔.๖) เวทนามีได้เพราะการกระทบระหว่างจิตกับอารมณ์ (ผัสสะ)

(๔.๗) การกระทบระหว่างจิตกับอารมณ์มีได้เพราะอายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น
กายและใจ (เมื่อมีตาและจิต จึงพบเห็นสี)

(๔.๘) อายตนะ ๖ (สฬายตนะ) มีได้เพราะมีรูป-นามอันเป็นที่อยู่อาศัยกล่าวคือ
อายตนะ ๕ ได้แก่ ประสาทรูปที่เป็นรูปใสอันได้แก่ จักขุประสาทรูป โดยประสาทรูป ฆานประสาท
รูป ชิวหาประสาทรูป และกายประสาทรูป มีได้โดยอาศัยมหาภูตรูป ๔ มีปฏิวิ เป็นต้น ส่วน มนayat

^{๕๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่ง
พระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๑.

^{๕๙} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๔๔๘.

นะ คือ จิต มีได้โดยอาศัยมหาภูตรูป ๔ มีปฐมเป็นต้น ส่วนมนายตนะ คือ จิต มีได้โดยอาศัยหทัยวัตถุ และนามธรรมที่ประกอบกับจิต

(๔.๙) รูปนามมีได้เพราะมีปฏิสนธิจิต ภวังคจิตและสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น (จิต)

(๔.๑๐) จิตดังกล่าวมีได้เพราะการทำการมเพื่อให้อยู่ดีมีสุขในภพก่อน (สังขาร)

(๔.๑๑) การกระทำการมในภพก่อน มีได้เพราะความไม่รู้จริงและรู้ผิด (อวิชชา)^{๖๐}

ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายรู้เห็นเหตุเกิดของรูปและนามโดยทั่วไปและไม่ทั่วไปอย่างทีกล่าวนั้น ทำให้ผู้ปฏิบัติอนุমানรู้ได้ว่า รูป-นามในภพก่อน ก็มีได้จากเหตุปัจจัยเหมือนรูปนามในภพนี้และแม้รูปนามในภพต่อไปข้างหน้า ก็มีได้เหมือนรูปนามในภพนี้เช่นกัน ถ้าหากยังมีเหตุปัจจัย เขาย่อมข้ามพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ

๕) การกำหนดรู้ปัจจัยทางกัมมวิภูฏและวิปากวิภูฏ

“ธรรม ๕ อย่าง คือ โมหะในกรรมภพก่อน ได้แก่อวิชชา ๑ ความตั้งใจทำไว้ในภพก่อน ได้แก่ สังขาร ๑ ความใคร่ ได้แก่ ตัณหา ๑ ความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๑ เจตนา ได้แก่ ภพ ๑ ในกรรมภพก่อนเหล่านี้ เป็นปัจจัยของปฏิสนธิในภพนี้”^{๖๑} ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมเข้าใจและรู้เหตุเกิดขึ้นของรูปนามที่เกี่ยวข้องด้วยกรรมวิภูฏ (วนเวียนกรรม) วิปากวิภูฏ โดยเข้าใจว่า ผลกรรมนั้นมีได้เพราะการกระทำการมและกรรมก็มีได้เพราะมีผลของกรรมเช่นกัน

(๕.๑) กรรมวิภูฏ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทานและกรรมภพ

บุคคลที่ได้กระทำการมไว้ในภพก่อน มีความหลงผิดที่เรียกว่า อวิชชา การชวนชววยในการกระทำนั้น เช่น การให้ทาน การรักษาศีล หรือการฆ่าสัตว์ เป็นต้นเพื่อประสงค์ให้ตนเองนั้นมีความสุข เรียกว่า เป็นความต้องการทางด้านสังขาร โดยการกระทำนั้นจะได้รับผลในปัจจุบันและในอนาคต ตัณหาที่เป็นความต้องการปรารถนาอยากได้พร้อมทั้งความยึดมั่นถือมั่นเพื่อให้ตนเองนั้น เป็นสุขในปัจจุบันและในอนาคต การกระทำนั้น จึงเป็นเหตุให้เกิดภพใหม่โดยธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทานและกรรมภพ ธรรมเหล่านี้ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการปฏิสนธิในปัจจุบันนี้ ต่อไป “ในกัมมภพก่อน ความหลงเป็นอวิชชา กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร ความติดในตัณหา ความยึดมั่นเป็นอุปาทาน เจตนาเป็นภพ ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้

^{๖๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๓.

^{๖๑} พระพุทธโสมเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๙๙๙.

ในกัมมภพก่อนย่อมเป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิในภพปัจจุบัน”^{๖๒} โดยที่ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้แหละเกิดขึ้นในขณะทากรรมในภพก่อน “เป็นปัจจัยของปฏิสนธิ”

ก. เพราะมีอวิชชาที่ไม่รู้จริงและรู้ผิด จึงมีตัณหาที่ทะยานอยาก

ข. เพราะมีตัณหา จึงมีอุปาทานที่ยึดมั่นว่าเมื่อทากรรมนี้แล้วจะอยู่ดีมีสุข

ค. เพราะมีอุปาทาน จึงมีสังขารที่ตาริขวนขวาย

ง. เพราะมีสังขาร จึงมีกรรมภพในขณะทากรรม

จ. เพราะมีภพ จึงมีอวิชชาที่รู้ผิดว่ากรรมและผลกรรมเป็นสิ่งที่ดีงาม มีตัณหาที่พอใจกรรมและผลกรรม มีอุปาทานที่ยึดมั่นว่าเราจะอยู่ดีมีสุขด้วยกรรมนั้น

(๕.๒) วิปากวัฏ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา

จิตที่เชื่อมภพไว้กับภพต่อไปเป็นวิญญาณ การหยั่งลงเป็นนามรูป ความใสเป็นอายตนะ การกระทบเป็นผัสสะ ความรู้สึกเป็นเวทนา ธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ เป็นผลในภพต่อไป เพราะอาศัยกรรมที่ทำไว้ในภพ ที่จริงแล้วผลทั้ง ๕ ประการ เป็นสภาพที่ปรากฏขึ้นในดวงจิตดวงหนึ่ง ๆ ที่บุคคลกำหนดอยู่ ผู้ที่เข้าใจผลโดยนัยสังเขปย่อมรู้ผลทั้ง ๕ โดยความเป็นผลเหมือนกัน กล่าวคือ เมื่อระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมที่ปรากฏโดยลักษณะที่ดี หรือไม่ดี พึงกำหนดเพียงสภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น กระทบสัมผัสและนึกคิด แล้วอาจรู้เห็นว่า สภาพเหล่านั้นเป็นผลที่เกิดมาจากกรรมเก่า ไม่จำเป็นต้องแยกแยะว่า สภาพนี้เป็นวิญญาณ หรือนาม-รูป

เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้าใจเหตุและผลในขณะที่กำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันย่อมรู้ว่า ผลกรรมและกรรมอันเป็นเหตุให้เกิดมาแล้วในภพก่อนแล้วจะเกิดขึ้นอีกในภพต่อ ๆ ไปมีเพียงกรรมและผลกรรมปรากฏอยู่จริง เมื่อปราศจากบุคคลผู้ทากรรมและผู้เสวยกรรมเขาย่อมข้ามพ้นความสงสัย ๑๖ ประการ โดยบรรลุถึงปัจจัยปริคคหญาณนี้แล้วย่อมจะเข้าใจได้ว่ารูปนามล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกัน ปราศจากอานาจเหนือธรรมชาติที่บันดาลให้เกิดขึ้น “น เติถ เทโว พรหมา วา ส สารสสสติ การโก สุทธุธมา ปวตตนติ เหตุสมภารปจยยา. ความจริงโลกนี้ ไม่มีเทพเจ้า หรือพระพรหมผู้สร้าง สรรสารวัฏฏ์ ธรรมแท้ ๆ เป็นไปเอง เพราะการประกอบกันของเหตุเป็นปัจจัย”^{๖๓} ในอดีตที่ล่วงผ่านมาแล้วนั้นรูปนามทุก ๆ รูปนามมีเหตุและผลซึ่งกันและกันอย่างที่กล่าวมาและรูปนามทั้งหลายนั้นยังคงเป็นเช่นนี้อยู่ตลอดไปการที่จะสิ้นความสงสัยว่า เดียวนี้เราเป็นอะไร เคยเป็นเช่นไรมาและจะเป็นอะไรต่อไปในกาลครั้งหน้า หรือความสงสัยว่าเรามาจากที่ใดจะไปสู่ที่ใด ความ

^{๖๒} ดุรายละเอียดยใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๔๗/๗๓.

^{๖๓} พระพุทธโสมเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๐๔.

สงสัยต่าง ๆ เหล่านี้จะสิ้นไปเพราะผู้รู้เห็นปัจจัยของรูปนามอย่างแจ่มชัด การรู้เห็นเช่นนี้เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕.๒.๕ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

ความเห็นอันบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทาง หรือมิใช่ทาง สามารถตัดสินใจได้ว่าการยินดีในนิमितเป็นทางผิดและการกำหนดเท่านั้นจึงจะเป็นทางถูก เป็นญาณที่ปรากฏคือ สัมมสนญาณปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูป-นาม แต่รู้ว่ารูป-นามดับไป ก็เพราะเห็นรูป-นามใหม่เกิดขึ้นสืบท่อแทนขึ้นมาแล้ว

มัคคามัคคญาณทัสสนะนี้ จะเกิดขึ้นหลังจากที่วิปัสสนูปกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งวิปัสสนาทั้งหลาย ซึ่งมีแสงสว่างเป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะเมื่อวิปัสสนาตนเองมายั่ววนเร้าอารมณ์ของผู้ปฏิบัติให้หลงออกจากทาง เมื่อใดที่ละวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ได้แล้วนั้น จึงกล่าวได้ว่า เป็นการเดินเข้าถูกทาง แต่ถ้าผู้ปฏิบัติหลงบำเพ็ญเพียรตามวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ นั้นแปลว่าเดินในทางที่ผิด ในขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุเข้าสู่สัมมสนญาณอย่างยิ่งยวดแล้ว ย่อมทำให้เกิดรู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของรูป-นามในปัจจุบันขณะ ทำให้ทราบที่รูป-นามที่พบบ่อยนั้นเกิดขึ้นเพียงชั่วขณะแล้วดับไป จึงเข้าใจไตรลักษณ์ว่า รูป-นามไม่เที่ยง เพราะเกิดขึ้นและดับไป มีสภาพเป็นทุกข์ เพราะถูกความเกิด ดับบีบคั้นอยู่เสมอและไม่ใช่อัตตณ เพราะไม่อาจบังคับบัญชาให้เที่ยงและสุขได้^{๖๔} ดังนั้น สัมมสนญาณจึงเป็นญาณพิจารณาสภาวธรรมที่เป็นอดีตอนาคตและปัจจุบัน โดยพิจารณาทั้งหมดนี้โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน โดยพิจารณาเปรียบเทียบกับรูปนามปัจจุบันให้เห็นประจักษ์ในตนเอง “ปัญญาในการย่อธรรมทั้งหลายทั้งในอดีตอนาคตและปัจจุบัน แล้วกำหนดไว้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ เป็นอย่างไร คือพระโยคาวจรกำหนดรู้ทุกอย่างทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน เป็นภายในก็ตาม เป็นภายนอกก็ตามหายากก็ตาม เลวก็ตาม ประณีตก็ตาม มีในที่ไกลก็ตาม มีในที่ใกล้ก็ตาม โดยความไม่เที่ยงกำหนดนี้ชื่อว่า สัมมสนญาณอย่างหนึ่ง กำหนดโดยความเป็นทุกข์ การกำหนดนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณ กำหนดโดยความเป็นอนัตตา การกำหนดนี้ ชื่อว่า สัมมสนญาณอย่างหนึ่ง”^{๖๕} สัมมสนญาณนี้มีชื่ออื่นอีก

๑. กลาปสัมมสนญาณ ญาณพิจารณาโดยความเป็นกลุ่ม มิได้หยั่งเห็นรูปนามทีละอย่างเหมือนปัจจัยขญาณ คือ ญาณรู้เห็นโดยประจักษ์

^{๖๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๑๐.

^{๖๕} จ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๘/๗๔-๗๕.

๒. นยวิปัสสนา วิปัสสนาที่หยั่งเห็นโดยอาศัยนัยจากรูป-นามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว

๓. นยมนสิการ ความใส่ใจโดยอาศัยนัยจากรูปนามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว

๔. นยทัสสนะ การรู้เห็นโดยอาศัยนัยจากรูปนามที่ตนเห็นประจักษ์แล้ว^{๖๖}

กลาปสัมมสนะญาณ เป็นญาณเริ่มต้นของวิปัสสนา เพราะฉะนั้น ท่านจึงยกกลาปสัมมสนะ (ญาณ) ขึ้นไว้แสดงไว้ในลำดับของกัฏฐาวิตรณวิสุทธิ^{๖๗} อีกประการหนึ่ง คือ เมื่อตริณปริยญาเป็นไปอยู่ในขณะนั้น มักคัมคคญาณจึงบังเกิดขึ้นและตริณปริยญาก็บังเกิดขึ้นในลำดับของญาณปริยญา เพราะฉะนั้น ผู้ปรารธนาบรรลุมัคคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ นั้นจำเป็นต้องกำหนดรู้ในกลาปสัมมสนะญาณ พิจารณากำหนดรู้โดยความเป็นหมวดเป็นกอง ดังนี้

๑. ญาณปริยญา การกำหนดรู้ในสิ่งที่รู้กันอยู่แล้ว (ปรากฏอยู่แล้ว)

๒. ตริณปริยญา การกำหนดรู้ด้วยการไตรตรอง (ใคร่ครวญ)

๓. ปหานปริยญา การกำหนดรู้ด้วยการละ^{๖๘}

ในปริยญาทั้ง ๓ ประการนี้ ปัญญาที่เข้าไปกำหนดรู้ลักษณะเฉพาะในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเช่น “รูปมีลักษณะเสื่อมสลายไป เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์” ความรู้เห็นดังนี้เป็นญาณปริยญา เป็นการกำหนดรู้สิ่งที่ปรากฏขึ้นอยู่แล้ว ส่วนปัญญาที่เป็นวิปัสสนาโดยมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ โดยการยกระดมทั้งหลายเหล่านั้นขึ้นสู่สามัญลักษณะ โดยพิจารณาว่า “รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง” การพิจารณาเช่นนี้เรียกว่า ตริณปริยญา แต่วิปัสสนาที่มีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ ซึ่งเป็นไปด้วยการละความหมายรู้ ความที่รู้ว่า เที่ยงเป็นต้น ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า ปหานปริยญา

๑. อนิจจะสัมมสนะ การพิจารณาว่า ไม่เที่ยง

ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายกำหนดรู้อารมณ์อย่างเท่าทันในปัจจุบันขณะย่อมรู้เห็นว่า สภาวะpong สภาวะยุบ สภาวะนั้ง สภาวะเหยียด เป็นต้นนี้ เกิดขึ้นแล้วดับไป (เช่น สภาวะpong ปรากฏขึ้น แล้วดำเนินไปชั่วขณะจึงสิ้นสุดลง แล้วจึงเกิดสภาวะยุบ หลังจากนั้นสภาวะpong เกิดขึ้นอีก ดังนี้ เป็นต้น “รูปทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ชื่อว่าไม่เที่ยง โดยความหมายว่า

^{๖๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติทา ปฏิพาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๑๑.

^{๖๗} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, วิสุทธิญาณนิเทศ ตำราคู่มือวิปัสสนากัมมัฏฐาน, หน้า ๖๑.

^{๖๘} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๑๐.

สิ้นไป”^{๖๙} ดังนั้นแล้ว ผู้ปฏิบัติรู้เท่าทันปัจจุบัน ย่อมรู้เห็นว่า รูปที่กำหนดอยู่นั้นไม่เที่ยง จากนั้นย่อมอนุมานได้ว่า

๑.๑ รูปทั้งหมดในอดีตมีสภาพไม่เที่ยงเหมือนรูปในปัจจุบัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปในอดีต มิได้ปรากฏในปัจจุบัน จึงเรียกว่า สัมมสนญาณ

๑.๒ รูปทั้งหมดในอดีตย่อมดับไปเหมือนรูปที่กำหนดรู้ในปัจจุบัน ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งในอดีต จะดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีความเสื่อมสลายไป จึงเรียกว่า สัมมสนญาณ

๑.๓ รูปทั้งหมดในอนาคตมีสภาพไม่เที่ยงเหมือนรูปในปัจจุบัน เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปในอนาคต มิได้ปรากฏในขณะอื่น ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นของไม่เที่ยง เพราะมีสภาพเสื่อมสิ้นไป จึงเรียกว่า สัมมสนญาณ^{๗๐}

รูป-นามทั้งหลายนั้นเป็นธรรมชาติที่มีความไม่เที่ยง ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรม จะต้องปฏิบัติจนกระทั่งรู้ธรรมตามความเป็นจริงว่า รูป-นาม ไม่เที่ยง

๒. ทุกขสัมมสนะ การพิจารณาว่าเป็นทุกข์

บุคคลผู้ที่ยังมีอายุน้อยนั้นเมื่อคบหาสมาคมกับบุคคลในวัยใกล้เคียงกันจะมีความชุ่มชื่นรื่นเริงและเป็นการอยากที่จะเข้าใจว่า รูป-นามของตนเองนั้น เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่พอมีอายุเพิ่มมากขึ้นแล้ว พบกับศพคนสูงอายุที่เสียชีวิตด้วยโรคร้ายไข้เจ็บต่าง ๆ ในขณะเดียวกันตนเอง ก็มีความเจ็บป่วยไม่สบายและคิดไปถึงว่า ตนเองก็ต้องตาย บุคคลนั้นย่อมสำคัญในรูป-นามของตนเองว่า น่ากลัว ในทางเดียวกันนั้น ผู้ไม่รู้เห็นความเกิดดับของรูป-นามโดยประจักษ์แจ้ง บุคคลนั้นย่อมไม่สำคัญว่า รูป-นามนั้นน่ากลัว แต่เมื่อใดก็ตามที่ได้รู้เห็นความน่ากลัว หรือรู้เห็นความเกิดดับของรูป-นามว่า ไม่ตั้งอยู่นานและมีได้ตั้งอยู่เพียงชั่วพริบตาเดียว บุคคลนั้นก็ย่อมที่จะอนุมานได้ว่า รูป-นามนั้นน่ากลัว เพราะเกิดขึ้นแล้วมีความดับสูญไป หรืออาจจะเข้าใจได้ว่า รูป-นามเป็นสิ่งที่น่ากลัว มีความน่ารังเกียจ ไม่สวยงามเพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิด ดับ

บุคคลที่เข้าใจว่า รูป-นามนั้นมีความน่ากลัว เพราะเมื่อขณะแห่งความตายนั้นปรากฏขึ้นในทุกขณะที่รูป-นามเก่าดับไปแล้ว รูป-นามใหม่ยังไม่เกิดขึ้น ไม่มีเวลาใดที่จะมั่นใจได้ว่าจะไม่

^{๖๙} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๑๖.

^{๗๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสัสยาดอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๑๔๒.

ตายเช่นเดียวกันในขณะที่รู้สึกถึงทุกขเวทนาที่ทนได้อยากนั้น ก็เข้าใจว่า เป็นกองทุกข์และไม่มีความสุขที่เป็นถาวรตามที่ตนเองนั้นต้องการ

ฉะนั้นผู้ปฏิบัติธรรมเห็นความเกิดขึ้นและความดับไปของสภาวะธรรมต่าง ๆ เช่น อากาหรํ อากาเรหียต อากาเรคฺคํ อากาเรเคลื่อนไหวเป็นต้น ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจได้ว่า รูปที่กล่าวมานี้ มีความน่ากลัว ไม่สวยไม่งามและมีความเป็นทุกข์เพราะถูกบีบคั้นโดยความเกิด ดับอยู่เสมอ พร้อมทั้งยังเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์เป็นสิ่งที่ทนได้อยาก

ผู้ปฏิบัติธรรมที่มีความเข้าใจในรูปปัจจุบันว่า มีความเป็นทุกข์ ผู้ปฏิบัติย่อมอนุมานได้ว่า รูปทั้งในอดีตและอนาคตล้วนแล้วแต่มีความน่ากลัว ไม่สวย ไม่งาม มีความเป็นทุกข์เพราะความถูกบีบคั้นด้วยความเกิด ดับ เช่นเดียวกับรูปในปัจจุบันนี้

๓. อนัตตสัมมสนะ การพิจารณาว่าไม่ใช่ตัวตน

ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นความเกิด ดับของรูป-นามแล้ว ย่อมเข้าใจได้ว่าตัวตนไม่มีอยู่จริง มีเพียงรูป-นามเท่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วดับไปอย่างไม่ขาดช่วงเท่านั้น ผู้ปฏิบัติธรรมรู้เห็นสภาวะธรรม อากาหรํ อากาเรหียต อากาเรคฺคํ เป็นต้น ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยและมีความดับไปอย่างไม่ขาดสาย ผู้ปฏิบัติก็ย่อมที่จะเข้าใจได้ว่า รูปที่เกิดขึ้นทั้งหลายนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยเท่านั้น เพราะเมื่อมีเหตุก็ต้องมีผลเกิดขึ้นต่อเมื่อเหตุนั้นดับไปผลนั้น ก็ย่อมดับสิ้นไปเช่นกัน รูปที่ปรากฏขึ้นนั้น ย่อมมีความดับไปตามเหตุและตามปัจจัยของตัวมันเอง ไม่สามารถทนอยู่ได้ ความเข้าใจเช่นนี้เป็นการรู้เห็นอนัตตา หรืออนัตตสัมมสนญาณ ซึ่งจะปรากฏขึ้นในขณะเหล่านี้

๓.๑. เมื่อพบความเกิดขึ้นของรูปที่ไม่ต้องการให้เกิดขึ้น

๓.๒. เมื่อพบความดับไปของรูปที่ไม่ต้องการให้ดับ

๓.๓. เมื่อพบความเกิดขึ้นและดับไปของรูปนามในปัจจุบันขณะ^{๗๑}

ผู้ปฏิบัติธรรมที่รู้เห็นรูปปัจจุบันว่าเป็นอนัตตาโดยประจักษ์แล้วย่อมที่จะอนุมานรู้รูปอดีต อนาคต และปัจจุบันว่า ไม่ใช่ตัวตนเหมือนรูปปัจจุบันเพราะบังคับบัญชาไม่ได้เป็นเพียงแค่สภาวะธรรมที่เกิดดับไปตามธรรมชาติแม้เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ และวิญญาณขันธก็เป็นเช่นเดียวกัน^{๗๒}

ผู้ปฏิบัติที่ยังเห็นรูปนามโดยความเกิดและความดับที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะนั้น ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมที่จะเข้าใจได้ว่ารูปนามเป็นของไม่เที่ยงเพราะเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ย่อมดับไป รูปนาม

^{๗๑} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนาญลัม ๒, หน้า ๑๕๔.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๓๐.

มีความเป็นทุกข์เพราะมีการถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและการดับไป รูปนามมีความไม่ใช่ตัวตน เพราะไม่เป็นไปตามที่เราต้องการ ผู้ปฏิบัติเห็นประจักษ์ในลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้เรียกได้ว่าเป็น การพิจารณารูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ปัญญาที่รู้เห็นเช่นนี้เรียกว่าสามัญญลักษณะ เป็น ลักษณะที่มีอยู่ทั่วไปในทุกูปนาม

ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้บรรลุถึงสัมมสนญาณสามารถรู้เห็นรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ในปัจจุบันขณะที่กำหนดรู้ในขณะเดียวกันนั้นผู้ปฏิบัติย่อมอนุมานได้ว่าแม้รูปนามก็มีลักษณะ เช่นเดียวกันลำดับต่อจากนั้นวิปัสสนูปেকษาที่เป็นความวางเฉยในการเห็นแจ้งในการเกิดขึ้นและความดับไปย่อมเกิดขึ้น วิปัสสนูปেকษานั้นเรียกว่า อุทยัพพญาณ เป็นญาณที่รู้เห็นความเกิดและความดับของรูปนามในปัจจุบัน “ปัญญาพิจารณาเห็นความแปรผันแห่งธรรมทั้งหลายที่เป็น ปัจจุบัน ชื่อว่าอุทยัพพญาณ เป็นอย่างไร คือ รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งรูป นั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งรูปนั้น) ชื่อว่า ความเสื่อมปัญญาที่พิจารณา เห็นดังนี้ ชื่อว่าอนุปัสสนาญาณ”^{๗๓} ผู้ปฏิบัติพยายามกำหนดพิจารณารูปนามนั้นต่อไปสมาธิจะค่อยมี กำลังแก่กล้าขึ้นโดยลำดับ ในลำดับนั้นวิปัสสนูปেকษา คือ ความวางเฉยด้วยเห็นประจักษ์ในความ เกิดขึ้นและดับไปอันเป็นเบื้องต้นและที่สุดของรูปนามในปัจจุบันย่อมเกิดขึ้นวิปัสสนูปেকษานี้ คือ อุทยัพพญาณ

วิปัสสนาญาณที่มีกำลังแก่กล้าในระดับของสัมมสนญาณแล้ว ผู้ปฏิบัติธรรมยังเห็นรูป นามโดยความเป็นไตรลักษณ์ ขณะเดียวกันความยินดีพอใจในชั้นที่ว่าเที่ยง เป็นสุข มีตัวตนย่อม อันตรธานหายไปจากนั้นย่อมเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามพร้อมด้วยความเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นการทำลายความยินดีพอใจชั้นที่ว่า เที่ยง เป็นต้นและยังปล่อยวางชั้นอีกด้วยจึง กล่าวได้ว่าเป็นอุเบกขาอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า วิปัสสนูปেকษา อุทยัพพญาณเป็นปัญญาที่ยังเห็น ความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามในปัจจุบันขณะ ซึ่งเป็นการเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและมีความ ดับลงไปอย่างรวดเร็วเช่นกัน “ปัญญาในการเห็นเนื่อง ๆ ความแปรผันของธรรมทั้งหลายที่เป็น ปัจจุบัน ชื่อว่าอุทยัพพยานุปัสสนาญาณ คือ รูปที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบันลักษณะแห่งความเกิดของรูป นั้นเป็นอุทยะ (ความเกิดขึ้น) ลักษณะแห่งความแปรผัน (ของรูปนั้น) เป็นวยะ (ความดับไป)ปัญญา เห็นเนื่อง ๆ เป็นญาณ”^{๗๔} ผู้ปฏิบัติที่เริ่มบรรลุอุทยัพพญาณย่อมสามารถรู้เห็นกิริยาอาการของ ร่างกายว่ามีความแตกต่างกันและแยกออกเป็นคนละอย่างกัน เช่น

^{๗๓} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๙/๗๗.

^{๗๔} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๕๕.

- ๑) สภาวะเหยียดต่างจากสภาวะคู้
- ๒) สภาวะคู้ต่างจากสภาวะเหยียด
- ๓) สภาวะย่างเท้าซ้ายต่างจากสภาวะย่างเท้าขวา^{๗๕}

เมื่อผู้ปฏิบัติยังเห็นความเกิดดับอย่างรวดเร็วของรูปนามในขณะปัจจุบันได้แล้วย่อมเข้าใจได้ว่าสภาวะธรรมที่มีอยู่ก่อนย่อมปรากฏขึ้นใหม่ สภาวะธรรมที่ปรากฏแล้วย่อมดับสูญไปย่อมทำความรู้สึกถึงสภาวะรูปนามที่มาปรากฏใหม่ ๆ ดำรงอยู่เพียงชั่วขณะแล้วดับไปอย่างรวดเร็วเหมือนฟองน้ำที่เกิดจากเมล็ดฝนตกลงบนผิวน้ำย่อมแตกไปอย่างรวดเร็ว เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเห็นยังเห็นสภาวะธรรมที่ปรากฏเช่นนั้นเขาย่อมบรรลุตรุณวิปัสสนาญาณเป็น วิปัสสนาระดับต้น ซึ่งมีชื่อว่า อุทัพพยานุปัสสนา คือ ปัญญาเห็นความเกิดดับและได้ชื่อว่า อารทวิปัสสเก เป็นผู้เริ่มเดินมุ่งหน้าสู่วิปัสสนาภาวนาเมื่ออุทัพพญาณอย่างอ่อนเริ่มปรากฏวิปัสสนูปกิเลส คือสิ่งที่ทำให้วิปัสสนาหม่นหมองทำให้วิปัสสนาเสื่อมไป^{๗๖} เพราะผู้ปฏิบัติพบเห็นสิ่งเหล่านี้จึงทำให้ผู้ปฏิบัติสำคัญผิดว่าตนเองนั้นได้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้วหยุดปฏิบัติถึงแม้จะไม่สำคัญผิดเช่นนั้นก็อาจทำให้ผู้ปฏิบัติยินดีพอใจในวิปัสสนูปกิเลสต่าง ๆ พร้อมทั้งส่งผลให้ขาดสติ พร้อมทั้งการปฏิบัติก็ไม่เจริญก้าวหน้า แต่เมื่อใดที่ผู้ปฏิบัติเข้าใจว่าเป็นเพียงทางผ่านเปรียบเหมือนป้ายบอกทางแล้วกำหนดรู้ตามความเป็นจริง ผู้ปฏิบัติก็จะสามารถผ่านไปได้ “พระโยคาวจรครั้นยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้ว เห็นแจ้งอยู่กำหนดทางมิใช่ทางว่า เมื่อวิปัสสนามีแสงสว่างเป็นต้นเกิดขึ้นในขณะอุทัพพญาณเกิด นี่ไม่ใช่ทางอุทัพพญาณเท่านั้นเป็นอุบาย คือเป็นทางอันส่วนเบื้องต้นของอริยมรรคแล้ว ยังอุทัพพญาณและภังคญาณเป็นต้นให้เกิดขึ้นตามลำดับ ย่อมบรรลุสุตาปัตติมรรคเป็นต้น”^{๗๗} ซึ่งวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ เป็นเสมือนป้ายบอกทางว่ามาถูกทางแล้ว

๑) โอภาส (แสงสว่าง) สามารถเกิดขึ้นจากสมาธิล้วน ๆ ก็ได้ หรือเกิดจากวิปัสสนาญาณก็ได้ผู้ที่ปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นบาทฐานแล้วหากการเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อในระยะแรกของการเจริญวิปัสสนากรรมฐานการปฏิบัติยังไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้เท่าทันความเกิดดับของรูปนามที่เป็นไปอย่างรวดเร็วตามลำดับได้ หากปรากฏมีแสงสว่างเกิดขึ้นแสงสว่างนั้นเป็น แสงสว่างที่

^{๗๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๒๑๘.

^{๗๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๖๑.

^{๗๗} พุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๑๒๐.

เกิดขึ้นจากสมาธินั่นเอง แสงสว่างนั้นเป็นแสงสว่างที่เกิดจากพลังสมาธิซึ่งเป็นอำนาจของสมถภาวนา
นั่นเอง^{๗๘}

๒) ปิติ ความอิ่มใจเกิดขึ้นจากเหตุต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อการปฏิบัติสมถภาวนา
และวิปัสสนาภาวนามีความก้าวหน้าและมีกำลังดีทำให้ปิติต่าง ๆ ที่มีกำลังเกิดขึ้นเช่นกันปิติที่
เกิดขึ้นในอุท্থัพพยญาณนี้ มีอยู่ ๕ ประเภท

๑.๑) ขุททกาปิติ

๑.๒) ขณิกาปิติ

๑.๓) โอกันติกาปิติ

๑.๔) อุพเพงคาปิติ

๑.๕) ผรณาปิติ

๓) ปัสสัทธิ ความสงบกาย สงบใจ

๔) อธิโมกข์ ศรัทธาที่มีกำลัง

๕) ปัคคาหะ (วิริยะ) ความเพียรที่มีกำลังสม่ำเสมอ

๖) สุข ความสุขใจและสุขกาย

๗) ญาณ ความรู้ในธรรมที่ชัดเจนในทุก ๆ การกำหนด

๘) อุပ္ภูฐาน สติที่มีความคมชัดกำหนดรู้ได้อย่างแม่นยำและง่ายดาย

๙) อุเบกขา จิตที่เป็นกลางวางเฉยในอารมณ์

๑๐) นิกันติ ความเพลิดเพลีนยินดี ความพอใจ ในแสงสว่าง ปิติ ปัสสัทธิ เป็นต้น

ปัญญาที่เข้าใจว่าแสงสว่างเป็นต้นไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้องการใส่ใจต่อสิ่งเหล่านั้นก็
ไม่ใช่ทางปฏิบัติที่ถูกต้องการ แต่การกำหนดรู้รูปรนามตามความเป็นจริงโดยไม่ใส่ใจสิ่งนั้นจึงเป็นทาง
ปฏิบัติที่ถูกต้องการ การเห็นเช่นนี้เรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

๕.๒.๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

ปัญญาที่เข้าถึงความรู้สึกในทางที่ถูกมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพานโดยถูกต้อง
หมายถึงอารมณ์อันเป็นปฏิปทาที่ถูกต้องการโดยที่ตัณหาและทิฐิไม่สามารถเข้าไปในอารมณ์นั้นได้
อารมณ์ของวิปัสสนา คือ ไตรลักษณ์ในรูปนามเป็นตัวถูกรู้ เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรจน
วิปัสสนาปัญญาตั้งแต่อุท্থัพพยญาณที่ปราศจากอุปกิเลสจนถึงอนุโลมญาณจัดเข้าในปฏิปทา

---

^{๗๘} สยาดอภัทธันตวิโรจนะ (มหาคันถาจากบัณฑิต-มหากัมมัฏฐานาจริยะ), วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน
เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดีเอ็มจี, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙๑.

ญาณทัสสนวิสุทธิ ดังนั้นวิสุทธิที่ ๖ คือ ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ รวมวิปัสสนาญาณ ไว้ถึง ๙ ญาณ ได้แก่ อุทฺธัพพญาณที่ปราศจากวิปัสสนูปกิเลส ภังคญาณ ภยญาณ อาทีนวญาณ นิพพิทาญาณ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารูปেকาญาณ และอนุโลมญาณ “วิปัสสนาที่บรรลุต้ง ยอดด้วยญาณ ๘ และสัจจानุโลมิกญาณ อันดับที่ ๙ นี้ เรียกชื่อว่า ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความบริสุทธิ์ของความรู้และความเห็นทางปฏิบัติถูก”^{๗๙}

๑) อุทฺธัพพญาณ (อย่างแก่)

ผู้ปฏิบัติมีสติกำหนดอย่างถูกต้องโดยเข้าใจว่า แสงสว่าง ญาณ และปิติและวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ เป็นอุปสรรคที่ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมองและไม่ใช้คุณวิเศษไม่ใช่เกิดจากการบรรลุตธรรมพิเศษ เมื่อผู้ปฏิบัติพิจารณาสิ่งเหล่านี้ว่าไม่ใช่วิปัสสนาญาณที่ถูกต้องเพราะจริง ๆ แล้วตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และไม่ใช่วัตถุน การกำหนดรู้เท่าทันอารมณ์เหล่านี้จึงเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องอันเป็นเหตุให้บรรลุตธรรมเมื่อผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจเช่นนี้แล้วหยุดใส่ใจต่อแสงสว่างและอารมณ์ของวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญสติระลึกรู้สภาวะธรรมต่อไปแล้วนั้น เป็นเหตุให้เกิดปัญญาเห็นความเกิดดับอย่างชัดเจนของรูปนามโดยความเป็นไตรลักษณ์ เห็นประจักษ์ในรูปนามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน การรู้เห็นความเกิดขึ้นและความดับไปอย่างรวดเร็วในทุกขณะที่กำหนดรู้จึงเป็นอุทฺธัพพญาณที่พ้นจากวิปัสสนูปกิเลส จากนั้นภังคญาณเป็นต้นไปจนถึงอนุโลมญาณรวมกันเป็น วิปัสสนาญาณ ๙ ญาณ ได้แก่ ความรู้เกิด ความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ได้ แบ่งออกเป็น ๙ ชั้น อุทฺธัพพญาณวิปัสสนาญาณ ภังคานุปัสสนาญาณ ภยตูปฏฐานญาณอาทีนวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญฺจิตุกัมมตาญาณ ปฏิสังขยานุปัสสนาญาณสังขารูปেকาญาณ สัจจानุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมญาณ^{๘๐}

๒) ภังคญาณ

ผู้ปฏิบัติที่ยังเห็นสภาวะความเกิดขึ้นและความดับไปของรูปนามแล้วมีความเข้าใจในไตรลักษณ์อย่างถ่องแท้ มีสติระลึกรู้เท่าทันปัจจุบันในขณะนั้นย่อมกำหนดรู้อารมณ์นั้นได้อย่างรวดเร็วทำให้ไม่ได้ใส่ใจสภาวะเกิดขึ้นและตั้งอยู่ของรูปนามและไม่ได้หาความใส่ใจต่อกระแสของรูปนามที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและไม่ได้ใส่ใจรูปร่างสัณฐานโดยมีความรู้สึกละวางมือและเท้า

^{๗๙} พระพุทธโสมเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗๑.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, พิมพ์ครั้งที่ ๓๕, หน้า ๔๗๖-

“รูปและนามทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อยู่แล้ว อยู่เล่า ญาณนั้นก็ดำเนินไปแก้กล้าสังขารทั้งหลายก็ปรากฏขึ้นรวดเร็ว เมื่อญาณดำเนินไปอย่างแก้กล้า เมื่อสังขารทั้งหลายปรากฏขึ้นรวดเร็วญาณก็ตามไม่ทันความเกิดขึ้น หรือความตั้งอยู่ หรือความเป็นไปหรือนิमित (ของสังขารทั้งหลาย) สติ (คือญาณ) ก็ตั้งอยู่ในนิโรธ คือความสิ้นไป ความเสื่อมไปและความแตกทลายไปอย่างเดียว”^{๘๑} ผู้ที่บรรลุถึงญาณแล้วย่อมรู้เห็นว่ารูปรนามในปัจจุบันขณะเช่น สภาวพอง ยุบ นิ่ง ยืน เดิน เหยียด คู้ เป็นต้นนี้ มีสถานะที่ดับลงไปอย่างรวดเร็ว “ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วพิจารณาเห็นความดับ ชื่อว่า วิปัสสนาญาณ เป็นอย่างไร คือจิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป พระโยคาวจรพิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว พิจารณาเห็นความดับไปแห่งจิต ฯลฯ”^{๘๒} ผู้ปฏิบัติที่บรรลุถึงถึงญาณที่มีความแก้กล้าแล้วนั้นย่อมยังเห็นความดับของรูปรนามขณะนั้น โดยมีความดับไปอย่างรวดเร็วเปรียบเหมือนเมล็ดงาแตกที่ถูกคว่ำในหม้อ เหมือนฟองน้ำบนผิวน้ำที่เกิดจากฝนตกหนัก หรือเมฆเหมือนพยับแดด ซึ่งเป็นความดับอย่างรวดเร็วของรูปรนาม บุคคลผู้ที่บรรลุถึงญาณแล้ว ย่อมไม่เกิดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ภพใหม่และขันธในอารมณ์ทุกอย่างที่รู้เห็นว่าดับไปด้วยถึงถึงญาณ ดังนั้นแล้วพระพุทธองค์จึงตรัสว่า มจฺจุราชา น ปสฺสตี (พญามัจจุราชย่อมตามหาไม่พบ) โดยหมายถึงการปราศจากความตายชั่วขณะเพราะไม่มีภพใหม่และขันธ^{๘๓} โยคีผู้ที่บำเพ็ญเพียรจนบรรลุถึงญาณนี้ ย่อมจะได้รับอานิสงส์ ๘ ประการ คือ

- (๒.๑) ละความเห็นในภพเสียได้ คือละความติดใจในภพเสียได้ (ภวาทิฏฐิปปหาน)
- (๒.๒) ละความยินดีติดใจในชีวิตเสียได้ (ชีวิตินิกันติปริจจาโค)
- (๒.๓) หมันประกอบความเพียรภาวนาอยู่เสมอ (สทา ยุตฺตปยุตฺตตา)
- (๒.๔) มีการเลี้ยงชีพบริสุทธิ์ (วิสุทฺธา ชีวิตา)
- (๒.๕) ละความขวนขวายวุ่นวาย (อุสฺสุกฺกปปหาน)
- (๒.๖) ไม่พรั่นพรึง ไม่กลัว (วิคตภยตา)
- (๒.๗) ได้ขันติและโสรจจะ (ขนฺติโสรจฺจปฏฺฐิลาโภ)
- (๒.๘) อุดหนุนต่อความยินดียินดีร้าย (อรตฺริตฺติสหนตา)^{๗๖}

^{๘๑} พระพุทธโสมเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๗๔.

^{๘๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

^{๘๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๒๘๓.

๓) ภยญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุถึงภังคญาณที่มีความแก่กล้าแล้วนั้น ย่อมที่จะเข้าใจได้ว่า รูป-นามในอดีตนั้นดับลงไป ทั้งรูป-นามในปัจจุบัน ก็กำลังจะดับลงไปและรูป-นามในอนาคต ก็จะต้องดับลงไปเช่นกัน เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมมีสติในการกำหนดรู้รูป-นามปัจจุบันขณะนั้น สมาธิย่อมมีความตั้งมั่นขึ้นตามลำดับ จนสมาธิมีความแก่กล้ามากขึ้นผู้ปฏิบัตินั้นย่อมจะบรรลุเข้าสู่ภยญาณ

ภยญาณเป็นปัญญาที่ยังเห็นความน่ากลัวของรูปนามที่มีความดับไปในขณะที่กำหนดรู้ อีกทั้งยังเป็นญาณที่มีความน่ากลัวในอารมณ์ที่กำหนดรู้ในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์เหล่านั้นอยู่จิตของผู้ปฏิบัติธรรมจะไม่สดชื่นไม่แจ่มใสเหมือนในอุทกัพพญาณและภังคญาณ และความกลัวในภยญาณไม่ใช่ความที่กลัวผู้ร้าย กลัวโจร ต่าง ๆ เป็นความไม่สดชื่นเพราะเห็นความจริงที่ว่ารูปนามเป็นสิ่งที่น่ากลัว “ถามว่า ภยตูปัญฐานญาณ กลัวหรือไม่กลัว

ไม่กลัว เพราะว่า ภยตูปัญฐานญาณนั้นเป็นแต่เพียงไตร่ตรองอยู่ว่า สังขารทั้งหลายที่เป็นอดีต ก็ดับไปแล้วสังขารทั้งหลายที่เป็นปัจจุบันก็กำลังดับไป สังขารทั้งหลายที่เป็นอนาคตก็จักดับไป”^{๘๔}

ภยญาณเป็นญาณที่กำหนดรู้เห็นรูป-นามโดยความเป็นภัยซึ่งปรากฏขึ้นโดยความเป็นสิ่งที่น่ากลัวเป็นลักษณะในขณะที่กำหนดรู้สภาวะรูป-นามมีความเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่ผู้ปฏิบัติบางท่านก็พบเห็นสภาวะความน่ากลัวนี้ซ้ำนาน เพราะการปฏิบัติที่บกพร่อง แต่เมื่อผู้ปฏิบัติทำภยญาณให้แก่กล้าดีแล้ว อาทินวญาณย่อมเกิดขึ้น ในลำดับนั้นผู้ปฏิบัติย่อมไม่รู้เห็นรูป-นามที่กำหนดว่าเป็นสิ่งที่ตึงาม อีกทั้งไม่เห็นรูป-นามอื่นและภพที่ตนอนุมานรู้ด้วยการพิจารณาว่า เป็นสิ่งที่ตึงามเขาย่อมพบแต่ความน่ารังเกียจของสิ่งต่าง ๆ ที่กำหนดรู้และพิจารณา

๔) อาทินวญาณ

ผู้ปฏิบัติบรรลุภยญาณแล้วมีความเพียรในการปฏิบัติอย่างไม่ลดละอาทินวญาณย่อมปรากฏขึ้นในขณะนั้นผู้ปฏิบัติย่อมไม่กำหนดเห็นรูปนามไม่เห็นรูปนามที่กำหนดรู้ชื่อว่าสิ่งที่ตึงาม แต่จะพบความน่ารังเกียจในรูปนามที่ตนได้กำหนดรู้และพิจารณา “ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏโดยความเป็นภัยว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ชื่อว่าอาทินวญาณ ฯลฯ ปัญญาในการเห็นสังขารปรากฏขึ้นโดยความเป็นภัยความคับแค้นใจเป็นทุกข์ ชื่อว่าอาทินวญาณ”^{๘๕}

^{๘๔} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๒.

^{๘๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓/๘๔.

ปัญญาในความปรากฏโดยความน่ากลัว

(๔.๑) ความเกิดขึ้น (ของรูป-นาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณ

(๔.๒) ความดำเนินไป (ของรูป-นาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณ

(๔.๓) นิमित (คือสังขารรูป-นาม) น่ากลัว เป็นอาทิวาณ

(๔.๔) ความขวนขวาย (คือกุศลและอกุศล) น่ากลัว อาทิวาณ

(๔.๕) การเกิดใหม่น่ากลัว เป็นอาทิวาณ

(๔.๖) คติ (ภูมิที่ไปเกิดโดยความเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉานการเกิดเป็นมนุษย์และเทวดา) น่ากลัวเป็นอาทิวาณ เป็นต้น^{๘๖}

ผู้ปฏิบัติธรรมยังเห็นความเกิดขึ้นของรูปนามทั้งหลายว่าเป็นของน่ากลัว เป็นทุกข์ เป็นความไม่สงบของสังขาร ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมเกิดปัญญายังเห็นและสามารถอนุมานได้ว่าพระนิพพานมีลักษณะที่เป็นความสงบแห่งสังขารพร้อมทั้งมีความไม่เกิดขึ้นแห่งรูปนามใหม่ และความไม่ดำเนินไปแห่งรูปนาม เรียกได้ว่าเป็นความไม่เกิดใหม่เป็นความสุขที่หลุดพ้นจากความทุกข์กามคุณและกิเลส “อาทิวาณนี้ เพราะสิ่งใดเป็นของน่ากลัว สิ่งนั้นเป็นทุกข์โดยแน่นอนและสิ่งใดเป็นทุกข์สิ่งนั้นเป็นของเจือด้วยอามิสโดยแท้ เพราะเป็นของไม่พ้นไปจากอามิส ๓ คือ อามิสวัฏฏะ อามิสโลกและอามิสกิเลส และสิ่งใดเจือด้วยอามิส สิ่งนั้นก็เพียงสังขารเท่านั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความรู้ในความปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัวว่า ความเกิดขึ้นเป็นทุกข์ เช่นนี้เป็นอาทิวาณ”^{๘๗} ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุอาทิวาณนี้แล้วก็จะเห็นเหตุให้เห็นขั้น ๕ หรือรูปนาม ว่ามีแต่ความทุกข์โดยส่วนเดียว ไม่สามารถหลบหลีกได้ไม่เป็นที่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ ไม่น่าพอใจ เรียกได้ว่าเข้าถึงอาทิวาณ

๕) นิพพิทาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุอาทิวาณแล้วมีความเพียรพยายามในการกำหนดพัฒนาอินทรีย์ให้มีความแก่กล้าดีแล้วย่อมที่จะบรรลุถึงนิพพิทาญาณ คือ ปัญญาที่รู้เห็นว่ารูปนามนั้นเป็นที่น่าเบื่อหน่าย ผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจได้ว่า รูปนามที่กำลังกำหนดอยู่ในขณะนั้นน่าเบื่อหน่าย เพราะความเห็นโทษในอาทิวาณที่ผ่านมานั่นเอง “การเบื่อหน่ายเอือมระอา ไม่อภิมยในสังขารอันมีการแตกดับ ซึ่งดำเนินอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๖ สัตตาวาส ๙ ทั่วทุกหนทุกแห่งเปรียบเหมือนพญาหงทอง ผู้อภิมยยืนต้อย ณ เชิงเขาจิตรกูฏ ไม่อภิมยยืนต้อยในบ่อน้ำที่สกปรกใกล้

^{๘๖} พระโศภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๙๑.

^{๘๗} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๘๙.

ประตูป้านคนจันทาล อภิรมย์ยืนดื้ออยู่ในสระใหญ่ทั้ง ๗ ในป่าหิมพานต์”^{๘๘} ปัญญาที่รู้เห็นรูปนามว่า
น่าเบื่อหน่าย ในขณะนั้นผู้ปฏิบัติย่อมเข้าใจว่ารูปนามที่กำหนดรู้ น่าเบื่อหน่าย

“สพเพ สงขารรา อนิจจาติ	ยทา ปญญาเย ปสสติ
อล นิพพิหนติ ทุกเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
สพเพ สงขารรา ทุกชาติ	ยทา ปญญาเย ปสสติ
อล นิพพิหนติ ทุกเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.
สพเพ ธมฺมา อนตฺตาติ	ยทา ปญญาเย ปสสติ
อล นิพพิหนติ ทุกเข	เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา.” ^{๘๙}

เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อม
หน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใด อริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าสังขาร
ทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์ เมื่อนั้นย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์ เมื่อใดอริย
สาวกเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ นั้นเป็นทางแห่ง
ความบริสุทธิ์”^{๙๐} ญาณทั้ง ๓ คือ ภัยตูปัญฐานญาณ อาทินวญาณ นิพพิทาญาณ ทั้ง ๓ ญาณนี้มี
ลักษณะเห็นโทษของรูปนามเหมือนกันแตกต่างกันโดยความเป็นญาณระดับอ่อน ปานกลางและแก่
กล้า ฉะนั้นแล้วเมื่อภัยตูปัญฐานญาณเกิดขึ้นแล้วไม่นานนักจึงเกิดอาทินวญาณและนิพพานาญาณ
ปรากฏขึ้นโดยมีลักษณะ คือ ความกลัว เห็นโทษ หรือเบื่อหน่ายเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งสอง
อย่าง ก็เป็นไปได้ “นิพพิทาญาณนี้ โดยความหมายก็เป็นญาณเดียวกันกับ ๒ ญาณข้างต้น(คือ ภัยตูปัญ
ฐานญาณและอาทินวญาณ) เพราะเหตุนี้ ท่านพระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า “ภัยตูปัญฐาน
ญาณเดียวนั้นแล ได้ชื่อ ๓ ชื่อ คือ ชื่อว่าภัยตูปัญฐาน เพราะเห็นสังขารทั้งปวงโดยความน่ากลัว ชื่อ
ว่าอาทินวณุปัสสนาเพราะให้เกิด (ความเห็น) โทษร้ายขึ้นในสังขารทั้งหลายเหล่านั้นนั่นเอง ชื่อว่า
นิพพิทานุปัสสนา เพราะความเบื่อหน่ายเกิดขึ้นแล้วในสังขารทั้งหลายนั้นนั่นแล “ปัญญาใดในภัยตูปัญ
ฐาน ญาณใดในอาทินวะ นิพพิทา ธรรมทั้งหลายนั้นมีความหมายเช่นเดียวกันแต่พยัญชนะ
ต่างกัน”^{๙๑} ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้บรรลุถึงนิพพิทาญาณนี้ย่อมเกิดความน่าเบื่อหน่ายไม่ยินดีพอใจในรูป

^{๘๘} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, หน้า ๑๐๙๐.

^{๘๙} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๗-๒๗๘/๖๔.

^{๙๐} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๗-๒๗๘/๑๑๘.

^{๙๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, หน้า ๑๐๙๑.

นามซึ่งมีโทษมีภัยที่ตนได้เห็นแล้วเกิดความรำคาญละอาใจในความเป็นไปแห่งรูปนามเป็นที่สุดเมื่อเกิดความเบื่อหน่ายในรูปนามทั้งหลายนั้นแล้ว จิตเริ่มน้อมเข้าไปหาพระนิพพาน

๖) มุญจิจุกัมมตาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุนิพพิทาญาณแล้วมีความเพียรต่อไปสภาวะญาณก็จะก้าวหน้าสูงขึ้นไปอีกโดยจะเกิดความรู้สึกปรารถนาที่ต้องการจะพ้น อยากจะหนีไปให้พ้นจากรูป-นาม ชั้นที่ ๕ เป็นสิ่งที่น่าเบื่อหน่าย ชื่อว่าบรรลึงมุญจิจุกัมมตาญาณ “เมื่อถูบลูบถูตบเบื่อหน่ายอยู่ เอื่อมระอาอยู่ ไม่อภิมยยินดียิ่งด้วยนิพพิทาญาณนี้ จิตก็ไม่ข้อง ไม่เกาะ ไม่ติดอยู่ในสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีความแตกดับที่ดำเนินไปอยู่ในภพ ๓ กำเนิด ๔ คติ ๕ วิญญาณฐิติ ๗ และสัตตาวาส ๙ ทุกหนทุกแห่ง แม้แต่สังขารเดียวเป็นจิตที่ใครจะพ้นไป ปรารถนาออกเสียจากสังขารทั้งปวง”^{๙๒}

(๖.๑) ภพ ๓ ได้แก่ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

(๖.๒) กำเนิด ๔ ได้แก่ อณูหะ สัตว์ที่เกิดในฟอง ได้แก่ สัตว์ประเภทนกเป็นต้น ปลาพุดะ สัตว์ที่เกิดในมดลูก ได้แก่ มนุษย์เป็นต้น สัตว์ที่เกิดในที่มียางเหนียว ได้แก่ หนอน โอปปาดิกะ สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นโตทันที ได้แก่ เทวดา เป็นต้น

(๖.๓) คติ ๕ ได้แก่ นรก สัตว์ดิรัจฉาน เปรต มนุษย์ เทวดา

(๖.๔) วิญญาณฐิติ ๗ ได้แก่ มนุษย์และเทวดาชั้นกามาวจร เป็นสัตว์จำพวกที่มีร่างกายต่างกัน มีสนธิต่างกัน จึงเรียกว่า นานัตตกายนานัตตสัณญี (ผู้มีรูปร่างต่างกันและมีปฏิสนธิวิญญาณต่างกัน) เป็นต้น

(๖.๕) สัตตาวาส ๙ คือ วิญญาณฐิติ ๗ ที่เพิ่มอัสัญญัตว์พรหมและเนวสัณญานา สัณญายตนพรหมเข้าไป”^{๙๓}

ผู้ปฏิบัติเห็นโทษในสถานที่ใดสถานที่หนึ่งแล้วเกิดความเบื่อหน่าย พร้อมทั้งปรารถนาต้องการที่จะหนีออกไปให้พ้นจากสถานที่แห่งนั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมัญฐานก็เช่นเดียวกันยังเห็นรูป-นามเป็นสิ่งที่น่ากลัว เกิดความน่าเบื่อหน่ายในรูป-นาม มีความปรารถนาต้องการที่จะละออกจากสังขารซึ่งเป็นอารมณ์ที่กำหนดรู้อยู่ในขณะนั้น ความต้องการที่จะหลุดพ้นเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็น มุญจิจุกัมมตาญาณ

^{๙๒} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๑.

^{๙๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๐๕.

๗) ปฏิสังขชาญาณ

ผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุสมุญจितุกัมมตาญาณแล้วมีความปรารถนาต้องการที่จะหลุดพ้นไปจากรูปนา และมีจิตที่มุ่งมั่นปรารถนาพระนิพพานอย่างแท้จริง เมื่อผู้ปฏิบัติมีความเพียรพยายามอย่างไม่ลดละเพื่อต้องการจะหนีออกจากรูปนามชั้น ๕ โดยย้อนกลับไปพิจารณารูป-นามชั้น ๕ โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยลำดับ ก็ให้เห็นชั้น ๕ อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งพร้อมที่จะหนีไปจากชั้น ๕ กล่าวได้ว่าผู้ปฏิบัตินั้นได้บรรลุถึงปฏิสังขชาญาณ (ปัญญากำหนดรู้อีก)

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมเข้าสู่ปฏิสังขชาญาณ คือปัญญากำหนดรู้เพื่อละสังขารโดยยกเข้าสู่พระไตรลักษณ์โดยอาการ คือ

(๗.๑) อนิจจลักษณะ

๑. อนันจันติกโต	โดยไม่เป็นไปเลยที่สุด
๒. ตาวกาลโต	โดยความเป็นไปชั่วคราว
๓. อุปาทวยปริจฉินนโต	โดยกำหนดได้ด้วยความคิดและความดับ
๔. ปโลกโต	โดยแตกทลาย
๕. ขณิกโต	โดยเป็นไปชั่วขณะ
๖. จลโต	โดยความหวั่นไหว
๗. ปภังคุโต	โดยผุพัง
๘. อัทรุโต	โดยไม่ยั่งยืน
๙. วิปริณามธัมมโต	โดยมีความแปรผันอยู่เป็นธรรมดา
๑๐. อसारกโต	โดยไม่มีสาระ
๑๑. วิภาโต	โดยปราศจากความเจริญ
๑๒. สังขตโต	โดยเป็นของถูกปรุงแต่งขึ้นไว้
๑๓. มรณธัมมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา

(๗.๒) ทุกข์ลักษณะ

๑. อภินหปฏิปัทนโต	โดยความเบียดเบียนเฉพาะหน้าอยู่เนื่อง ๆ
๒. ทุกขมโต	โดยทนได้ยาก
๓. ทุกขวัตถุโต	โดยเป็นที่ตั้งของทุกข์
๔. โรคโต	โดยเป็นโรค
๕. คัณฐโต	โดยเป็นแผลฝี

๖. สัลลโต	โดยเป็นลูกศรเสีย
๗. อฆโต	โดยความชั่วร้าย
๘. อาพาธโต	โดยความป่วยไข้
๙. อีติโต	โดยความหายนะ
๑๐. อุปัทวโต	โดยความเป็นอุปัทวะ
๑๑. ภัยโต	โดยความเป็นภัย
๑๒. อุปสัคคโต	โดยเป็นอุปสรรค
๑๓. อตาดนโต	โดยไม่เป็นที่ต้านทาน
๑๔. อเลณโต	โดยไม่เป็นที่หลบหลีก
๑๕. อสรณโต	โดยไม่เป็นที่พึ่ง
๑๖. อาทีนวโต	โดยเป็นโทษร้าย
๑๗. อฆมูลโต	โดยเป็นต้นเหตุแห่งความชั่วร้าย
๑๘. วรกโต	โดยเป็นฆาตกร
๑๙. สาสวโต	โดยมีอาสวะ
๒๐. มารามิสโต	โดยเป็นเหยื่อล่อของมาร
๒๑. ชาติธัมมโต	โดยมีความเกิดเป็นธรรมดา
๒๒. ชราธัมมโต	โดยมีความแก่เป็นธรรมดา
๒๓. พยาธิธัมมโต	โดยมีความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา
๒๔. มรณธัมมโต	โดยมีความตายเป็นธรรมดา
๒๕. โสภธัมมโต	โดยมีความโสภเป็นธรรมดา
๒๖. ปริเทวธัมมโต	โดยมีความคร่ำครวญเป็นธรรมดา
๒๗. อุปายาสธัมมโต	โดยมีความคับแค้นใจเป็นธรรมดา
๒๘. สังกิลลิกธัมมโต	โดยมีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา

(๗.๓) อนัตตลักษณะ

๑. พรโต	โดยเป็นอื่น
๒. ริดตโต	โดยเป็นของเปล่า
๓. ตฺวจฺฉโต	โดยเป็นของว่าง
๔. สุญญโต	โดยเป็นของสูญ
๕. อัสนามิกโต	โดยไม่มีเจ้าของ

๖. อนิสสรโต โดยไม่มีผู้เป็นใหญ่

๗. อวสวัตติโต โดยไม่เป็นไปในอำนาจของใคร ๆ^{๕๔}

ลักษณะข้างต้นที่กล่าวมานั้นปรากฏชัดในวิปัสสนาธรรมชั้นสูง แต่ในวิปัสสนาของมรรคแรกก็เกิดขึ้นบ้าง คือ บุคคลที่รู้เห็นอนิจจลักษณะเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยญาณคามินีวิปัสสนาแล้วจะบรรลุมรรคญาณต่อจากนั้น การรู้เห็นในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งจึงนับว่าบริบูรณ์ เพราะทำให้บรรลุมรรคญาณได้^{๕๕}

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาที่บรรลุถึงปฏิสังขณุปัสสนาญาณนี้แล้วเมื่อญาณนี้มีความแก่กล้าแล้ว จึงรู้สึกว่าการกำหนดได้ดีกว่าเดิมลักษณะนี้มีความคล้ายคลึงกับอุทกขณญาณและภังคญาณเมื่อผู้ปฏิบัติบรรลุถึงญาณนี้แล้วย่อมมีความกล้าหาญพยายามอย่างไม่ท้อถอย ในขณะที่มีความพยายามอย่างไม่ท้อถอยนั้นอินทรี ๕ ประสมอกันด้วยความสมดุติ เป็นเหตุให้บรรลุเข้าสู่วิปัสสนาญาณเบื้องต้น

๘) สังขารเพกขาญาณ

ผู้ปฏิบัติบรรลุถึง “สังขารเพกขาญาณ” เป็นปัญญาที่วางเฉยในสังขารโดยไม่ต้องจดจ่อให้รู้เห็นความดับหรือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนของรูปนาม พร้อมทั้งมีความวางเฉยในสังขารทั้งปวง เหมือนบุรุษที่หย่าขาดจากภรรยาแล้วแม้จะเห็นภรรยาทำอะไรก็เฉย ๆ “ความเป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุเหล่านั้น จึงชื่อว่า สังขารเพกขาญาณ นิमितเป็นสังขาร กรรมเป็นเครื่องประมวลมาเป็นสังขาร ปฏิสนธิเป็นสังขาร คติเป็นสังขาร ความบังเกิดเป็นสังขาร ความอุบัติเป็นสังขาร ความตายเป็นสังขาร ความเศร้าโศกเป็นสังขาร ความราพันเป็นสังขาร ความคับแค้นใจเป็นสังขาร ญาณเพ่งเฉยสังขารเหล่านั้น เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สังขารเพกขาญาณ”^{๕๖} ผู้ปฏิบัติธรรมที่บรรลุถึงสังขารเพกขาญาณผู้ปฏิบัติจะไม่เห็นความน่ากลัวโทษ หรือความน่าเบื่อหน่ายหรือความต้องการที่จะพ้นออกไปจากสังขาร แต่ผู้ปฏิบัติจะพบกับสภาวะที่จิตของตนเองนั้นมีความหมัดจดเช่นเดียวกับอุทกขณญาณ สติที่กำหนดรู้อารมณ์นั้นมีความละเอียดประณีตเกิดขึ้นต่อเนื่องเป็นเวลานาน สังขารเพกขาญาณเป็นความวางเฉยในสังขารทั้งปวง เหมือนบุรุษที่หย่าขาดจากภรรยาแล้ว แม้จะเห็นภรรยาทำอะไรก็เฉย ๆ ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่ เมื่อวางเฉยใน

^{๕๔} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๒ - ๑๐๙๔.

^{๕๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๒, หน้า ๓๓๘.

^{๕๖} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๗.

สังขารทั้งปวงจิตย่อมแล่นไปสู่พระนิพพาน หากยังไม่เห็นนิพพานก็จะกลับมามีสังขารเป็นอารมณ์อย่างเดิมอีก เหมือนนกหาฝั่งของพวกพ่อดำทะเล^{๙๗}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบาย สังขารูปেকชาญาณ โดยความเป็น สุธมฺมตานุสฺสนาการ เห็นเอง โดยความว่างเปล่าสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่างเปล่า ด้วยปฏิสังขานุปัสสนาญาณจึงกำหนดสัพพัญญูตา (ความว่างเปล่า) คือ สังขารนี้ว่างเปล่าจากอิตตา ๑ หรือ ว่างเปล่าจากสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา^{๙๘} ผู้ปฏิบัติธรรมย่อมรู้เห็นในขณะที่กำหนดอีกทั้งสามารถอนุมานรู้ด้วยการพิจารณาว่ารูปนามว่างเปล่าจากความเป็นตัวตน คือความเป็นไปตามต้องการ หรือว่างเปล่าจากความเป็นของตน คือเป็นเพียงสภาวะธรรมที่ไม่เนื่องด้วยตน ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณาเข้าใจว่ารูปนามว่างเปล่าจากความเป็นตน จึงไม่สำคัญว่ารูปนามเป็นของตน เป็นผู้ที่ไม่เข้าใจว่าไม่ใช่ตัวเรา ไม่มีของเรา เป็นการรู้เห็นโดยความว่างเปล่าและมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. นาฬิ กวณนิ	ไม่มีฉันอยู่ ณ ที่ไหน
๒. กสฺสจฺจิ กิณฺจนตสฺมิ	ในความเป็นอะไร ๆ ของใคร ๆ
๓. น จ มม กวณนิ	และไม่มีอยู่ ณ ที่ไหน ๆ ของฉัน
๔. กิสฺมิณฺจจิ กิณฺจนตตฺถิ	ไม่มีความเป็นอะไร ๆ ณ ที่ไหน ๆ ^{๙๙}

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุถึงสังขารูปเอกชาญาณนี้แล้วผู้ปฏิบัติยังเห็นรูปนามชั้น ๕ อย่างแจ่มชัดตรงตามความจริงในขณะนั้นผู้ปฏิบัติเกิดความรู้สึกน่าเบื่อหน่ายในรูปนามชั้น ๕ และมีความปรารถนาที่จะหนีออกจากรูปนามชั้น ๕ แต่ไม่มีหนทางอื่นที่จะหนีออกไปได้ได้จนเกิดความรู้สึกวางเฉยในรูปนามชั้น ๕ ไม่มีความยินดียินร้าย ไม่มีความน่ากลัว ไม่มีความน่าเบื่อหน่ายเพราะผู้ปฏิบัติ นั้นยังเห็นรูปนามชั้น ๕ โดยความเป็นของว่างเปล่า ไม่มีตัวตน ไม่ใช่บุคคล จึงทำให้ผู้ปฏิบัติ นั้นวางเฉย ไม่กระวนกระวาย

สังขารูปเอกชาญาณรู้เห็นพระนิพพานได้และระบुถึงสังขารูปเอกชาญาณที่แก่กล้าและจะดำเนินไปโดยความเป็นภูฐานคามินี (วิปัสสนาอันพาไปถึงมรรค) ที่สามารถก่อให้เกิดอนุลมญาณ นับได้ว่า เป็นการรวมเอาสังขารูปเอกชาญาณ อนุลมญาณและโคตรภูญาณ ไว้เป็นญาณเดียวกัน โดยความเป็นเหตุและผลในกระแสรูปนามอย่างเดียวกัน สังขารูปเอกชาญาณปรากฏขึ้นหลายขณะแล้ว

^{๙๗} วคิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, หน้า ๒๕๕.

^{๙๘} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๐๙๖.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๙๗.

บรรลุลความแก่กล้าชัดเจนเป็นพิเศษจึงก่อให้เกิดอนุโลมญาณต่อจากนั้นโคตรภูญาณย่อมเกิดขึ้น ด้วยกำลังของอนุโลมญาณแล้วรู้เห็นพระนิพพาน

๙) อนุโลมญาณ

ผู้ปฏิบัติบำเพ็ญเพียรโดยผ่านญาณทั้งหลายมาโดยลำดับทั้ง ๘ ญาณ แล้วญาณที่ ๙ ประการสุดท้าย เป็นญาณที่เป็นไปโดยการอนุโลมแก่การหยั่งรู้อริยสัจ เมื่อวางใจในความเป็นกลางของสังขารทั้งหลาย ไม่พะวงและญาณก็โน้มเข้าสู่ทางและมุ่งหน้าตรงสู่พระนิพพาน^{๑๐๐} สัจจานุโลมิกญาณ ญาณอันอนุโลมอริยสัจแต่ยังไม่เห็นอริยสัจเห็นตามความรู้สึกแห่งญาณทั้ง ๘ เบื้องต้น “อุปมาเหมือนพระราชผู้ทรงธรรมประทับนั่งในสถานวิจิตร หรงสดับคาวิจิตรของท่านอมาตย์ผู้ว่าคดี ๘ ท่านแล้ว ทรงละการถึงอคติเสียทรงตั้งพระองค์เป็นกลางมีพระราชดำรัสอานวยตามว่า “จงเป็นอย่างนั้นเถิด” ชื่อว่าทรงอนุโลมแก่คาวิจิตรของมหาอำมาตย์เหล่านั้นด้วย และทรงอนุโลมแก่โบราณราชธรรมด้วย อนุโลมญาณ ก็เช่นเดียวกัน”^{๑๐๑}

ผู้ปฏิบัติธรรมบรรลุลถึงสังขารเพิกขญาณแล้ว เมื่อไม่มีอุปสรรคที่ใดเป็นเครื่องขัดขวางต่อการบรรลุมรรคผลอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว อินทรีย์ ๕ ของผู้ปฏิบัติธรรมย่อมดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอทั้งพร้อมเพียงกัน โดยทั้ง ๕ ประการ

๑. ศรัทธาที่มีกำลังทำให้จิตผ่องใสเป็นพิเศษ
๒. วิริยะที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสมาธิ
๓. สติที่กำหนดรู้เท่าทันอย่างชัดเจน
๔. สมาธิที่ตั้งมั่นในสภาวะธรรมปัจจุบันไม่ซัดส่าย
๕. ปัญญาคือสังขารเพิกขญาณปรากฏชัดเจน^{๑๐๒}

ผู้ปฏิบัติธรรมจะมีความก้าวหน้ากว่าเดิมแล้วเขาจะรู้เห็นรูปนามที่เกิดดับอยู่ในขณะนั้นโดยมีลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยวิถิจิตโดยจะปรากฏขึ้นอย่างน้อย ๒ หรือ ๓ ครั้ง คือ

๑. ถ้าวิถิจิตที่ ๑ รู้เห็นว่าไม่เที่ยง วิถิจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่าไม่เที่ยง
๒. ถ้าวิถิจิตที่ ๑ รู้เห็นว่าเป็นทุกข์ วิถิจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่าเป็นทุกข์

^{๑๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๙.

^{๑๐๑} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๗.

^{๑๐๒} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติปา ปฏิพาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๒.

๓. ถ้าวิถิจิตที่ ๑ รู้เห็นว่าไม่ใช่ตัวตน วิถิจิตที่ ๒ และที่ ๓ ก็รู้เห็นว่าไม่ใช่ตัวตน^{๑๐๓}

ความไม่เที่ยงนี้ คือ อนิจจลักษณะ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความทุกขลักษณะ ๒๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง ความไม่ใช่ตัวตน คือ อนัตตลักษณะ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่ง วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ ตั้งแต่ อุทัพพญาณปัสสนาญาณ ภัคคานุปัสสนาญาณ ภัยตูปัญฐานญาณ อาทินวานุปัสสนาญาณ นิพพิทานุปัสสนาญาณ มุญจितุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สังขารูปেকชาญาณ สังขานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมิกญาณ^{๑๐๔} ญาณทั้ง ๙ ประการนี้เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งเป็นวิสุทธิ ข้อที่ ๖ ในวิสุทธิ ๗ ด้วยเหตุ ๖ ประการ คือ

๑. เพราะเป็นข้อปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิ คือ มรรค
๒. เพราะรู้ไตรลักษณ์
๓. เพราะปรากฏชัด
๔. เพราะเป็นเครื่องเห็นไตรลักษณ์และอริยสัจ ๔
๕. เพราะเป็นปฏิบัติต่อธรรมที่ผิด
๖. เพราะบริสุทธิ์วิเศษ^{๑๐๕}

อนุโลมิกญาณเมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วมีกิจ ดังนี้ คือ

๑. ลักษณะตตยสัมมสนกิจ คือ มีการพิจารณาไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยงความเป็นทุกขและความเป็นอนัตตา

๒. สัมโมสาทิปฏิบัติกขวิมมสนกิจ คือ ทาหน้าที่กำจัดกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ

๓. กิเลสตมวิโนทนกิจ คือ มีหน้าที่กำจัดความมืด คือ กิเลส เมื่อโพธิปักขิยธรรมปรากฏขึ้นพร้อมกันทำหน้าที่ประหารกิเลสให้เป็นสมุจเฉทปหาน ซึ่งเป็นการละได้อย่างเด็ดขาด ผู้ปฏิบัติธรรมพิจารณารูป-นาม ชันธ ๕ โดยเห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยอนุโลมิกญาณ ๙ “โดยคล้อยตามวิปัสสนาญาณ ๘ เบื้องหลังและเบื้องหน้า เพราะมีกิจเหมือนกันคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เบื้องบน (เบื้องหลัง) จจริงอยู่อนุโลมิกญาณนั้น เพราะเหตุปรารภสังขารทั้งหลายแล้วดำเนินไปโดยลักษณะมือนิจจลักษณะเป็นเบื้องต้น จึงอนุโลมคล้อยตามญาณทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ เพราะมีกิจ (กำหนดพิจารณาพระไตรลักษณ์) อุทัพพญาณ ภัคคานุปัสสนาญาณ ภัยตูปัญฐาน

^{๑๐๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๓๔๘.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๗๙.

^{๑๐๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๗.

ญาณ อาทินวณุปัสสนาญาณ นิพพิทาญาณ มุญจितุกัมมยตาญาณ ปฏิสังขยาญาณ สังขารูปেকชาญาณ และอนุโลมแกโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการในเบื้องบน เพราะต้องบรรลุด้วยการปฏิบัติ (วิปัสสนาญาณทั้งหลาย)”^{๑๐๖} การอนุโลมตามญาณทั้ง ๘ ตั้งแต่ อุทยัพพญาณอย่างแรก จนถึงสังขารูปেকชาญาณ เหมือนพระมหากษัตริย์ทรงพิจารณาอนุโลมตามข้อวินิจฉัยมาก่อนแล้ว เชื่อว่าได้เข้าถึงอนุโลมญาณ วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ คือ ตั้งแต่ อุทยัพพญาณอย่างแรก จนถึง อนุโลมญาณ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๕.๒.๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ

ปัญญาในมรรคญาณที่เห็นแจ้งพระนิพพานเป็นปัญญาขั้นสูงสุดของการเจริญวิปัสสนาจนเห็นอริยสัจทั้ง ๔ ครบถ้วน ตั้งแต่ศีลวิสุทธิจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุตินั้นรู้อริยสัจเพียงแค่ ๒ สัจจะ คือรู้ทุกข์สัจกับสมุทัยสัจ ส่วนญาณทัสสนวิสุทธิเป็นโลกุตตรวิสุทธิเพราะรู้แจ้งอริยสัจครบทั้ง ๔ ดังนั้นวิสุทธิ ๗ แต่ละวิสุตินั้นจึงเป็นปัจจัยแก่กันและกันตามลำดับโดยไม่ข้ามขั้นและมีวิสุทธิต่อไปเป็นเป้าหมาย “ศีลวิสุทธิมีจิตตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย จิตตวิสุทธิมีทิฏฐิวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ทิฏฐิวิสุทธิมีกัมมชาตวิสุทธิเป็นเป้าหมาย กัมมชาตวิสุทธิมีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิมีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิมีญาณทัสสนวิสุทธิเป็นเป้าหมาย”^{๑๐๗} ญาณในมรรคทั้ง ๔ คือโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรคนั้นเอง เชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ ในญาณทัสสนวิสุตินั้น ได้กล่าวถึงโคตรภูญาณ เพราะเป็นเบื้องต้นแห่งโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

ญาณทัสสนวิสุทธิ (ความหมดจดแห่งญาณทัสสน) คือ ความรู้ในอริยมรรค ๔ หรือมรรคญาณ และผลญาณ ก็เกิดขึ้นในลำดับถัดไปตามขั้นตอนของความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้นอันเป็นการบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งวิสุทธิต่อจากนั้นจะเกิดอนุโลมญาณและโคตรภูญาณ ต่อจากนั้นเกิดมรรคญาณ ผลญาณ เมื่อกำหนดต่อไปอีก พิจารณาภิเลสที่ละแล้วและที่ยังเหลืออยู่พิจารณานิพพาน (ยกเว้นพระอรหันต์ไม่มีภิเลสให้พิจารณา) เรียกอีกอย่างว่า ปัจจเวกขณญาณ เป็นการจบกระบวนการบรรลุมรรคผลนิพพานในขั้นหนึ่ง^{๑๐๘}

^{๑๐๖} พระพุทธโฆสเถระ รัชกาลที่ ๑, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๒๗.

^{๑๐๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๐/๒๘๓.

^{๑๐๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๘๐.

๑) โคตรภูญาณ

ลำดับญาณที่ปรากฏขึ้นต่อเนื่องจากอนุโลมญาณชวนจิตย่อมเกิดขึ้นโดยรับเอาความดับของสังขารคือพระนิพพานเป็นอารมณ์โดยสละทิ้งสังขารที่กำหนดอยู่ (ปล่อยวางขั้น ๕) ปัญญาที่เกิดร่วมกับชวนจิตนั้น ชื่อว่าโคตรภูญาณ โคตรภูญาณเป็นญาณที่ข้ามโคตรระหว่างปุถุชน ตัดโคตรของปุถุชน ก้าวเข้าสู่แดนอริยชน ตัดโคตรแห่งปุถุชนให้หมดสิ้นโดยไม่มีส่วนเหลือ “ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำความเกิดขึ้นแล้วแล่นไปสู่ความไม่เกิด ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำความเป็นไปแล้วแล่นไปสู่ความไม่เป็นไป ชื่อว่าโคตรภูเพราะครอบงำนิमितแล้วแล่นไปสู่อนิमित ฯลฯ ชื่อว่าโคตรภู เพราะครอบงำสังขารนิมิทานอกแล้วแล่นไปสู่ความดับคือนิพพาน”^{๑๐๙}

คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายโคตรภูญาณโดยอุปมาด้วยบุรุษดูฤกษ์นักษัตรโยคะ ว่า

“บุรุษผู้มีจักขุผู้หนึ่งคิดจรรู้ฤกษ์ร่วมของดาวนักษัตรจึงออกมาในเวลากลางคืน เวลาเที่ยงขึ้นไปดูดวงจันทร์ ดวงจันทร์ก็ไม่ปรากฏ เพราะดวงจันทร์นั้นถูกเมฆทั้งหลายบังไว้ทันใดนั้น ก็มีลมระลอกหนึ่งตั้งขึ้นพัดเอาหมู่เมฆหนา ๆ ออกไป ลมอีกระลอกหนึ่งตั้งขึ้นแล้วพัดเอาหมู่เมฆชนิดกลาง ๆ ออกไป ลมอีกระลอกหนึ่งตั้งขึ้นแล้วพัดพาเอาหมู่เมฆบาง ๆ ออกไป แต่นั่นครั้นท้องฟ้าปราศจากเมฆแล้วบุรุษผู้นั้นก็เห็นดวงจันทร์ แล้วรู้ฤกษ์ร่วมของดาวนักษัตรได้”^{๑๑๐} เช่นเดียวกัน

อวิชชาความมืดที่เป็นกิเลสอย่างหยาบ กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียดซึ่งเป็นสิ่งที่ปกปิดอริยสัจ ๔ ไว้ เปรียบได้เช่นเดียวกับเมฆอันมืด ๓ ชนิด ที่ปกปิดดวงจันทร์ไว้

อนุโลมญาณ ซึ่งอนุโลมขณะทั้ง ๓ คือ บริกรรม (จิตที่แต่งให้เกิดอุปนาชวณะคือ มรรคอุปการะ (จิตอยู่ใกล้อุปนาชวณะ คือ มรรค) อนุโลม (จิตที่คล้อยตามวิปัสสนาญาณเบื้องต้นมีอุทัพพญาณ เป็นต้น และโพธิปักขิยธรรมเบื้องต้นที่นับเข้าในมรรคจิตตูปบาท)เปรียบได้กับ ลม ๓ กอง

โคตรภูญาณ เปรียบได้กับบุรุษตาดีผู้ต้องการดูดวงจันทร์

พระนิพพาน เปรียบได้กับดวงจันทร์อันรัศมีอ่อนเย็นตา

การเห็นพระนิพพานอันบริสุทธิ์ผ่องแผ้วแห่งโคตรภูญาณในขณะที่ความมืดที่เป็นกิเลส เป็นสิ่งที่ปกปิดอริยสัจ ๔ ไว้ ได้ถูกทำลายลงไปแล้วด้วยอำนาจของอนุโลมขณะทั้ง ๓ เปรียบได้กับ

^{๑๐๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๕.

^{๑๑๐} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๓-๑๑๓๔.

การเห็นดวงรัชนี ซึ่งมีรัศมีนวลเย็นตาลอยเด่นอยู่กลางเวหาแห่งบุรุษชาติต้องการคุณักขัตฤกษ์ในเมื่อเมฆมืดร้ายได้ถูกทำลายลงไปตามลำดับแล้ว ด้วยอำนาจแห่งลม ๓ กอง^{๑๑๑}

๒) มรรคญาณ

เมื่อวิปัสสนาดำเนินไปตามวิถีเพราะอินทรีย์มีความเสมอกันอย่างครบถ้วนไม่บกพร่องในอินทรีย์ ๕ ในขณะที่จิตอยู่ในโคตรภูญาณได้เอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ต่อจากนั้นมรรคจิตก็เกิดรับเอาพระนิพพานที่โคตรภูจิตรับแล้วเป็นอารมณ์ต่อไปชั่วขณะจิตหนึ่งญาณที่เกิดร่วมกับมรรคจิตนั้น ชื่อว่ามรรคญาณ

ถึงแม้ว่าโคตรภูญาณจะสามารถเห็นพระนิพพานได้แต่โคตรภูญาณไม่สามารถกำจัดกิเลสได้ แต่โคตรภูญาณนี้เป็นอาวัชชนะของมรรคคือหันหน้ามุ่งเข้าสู่มรรคหรือเป็นคล้ายกับว่าให้สัญญาณนัดหมายแก่มรรคว่า “ท่านจงเกิดขึ้นอย่างนี้” แล้วตนเองก็ดับไปส่วนมรรคญาณเองก็ไม่ลืมสัญญาที่นัดหมายไว้กับโคตรภูจิตจึงเกิดขึ้นตามที่โคตรภูญาณนัดหมายไว้โดยทันทีไม่มีระหว่างกัน พร้อมทั้งเจาะทะลุกองกิเลส โลภะ โทสะ โมหะ ที่ไม่เคยทำลายมาก่อน

ระยะการเกิดขึ้นของโคตรภูจิต มรรคจิตและผลจิต ที่ปรากฏในมรรควิถีพร้อมทั้งรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์นี้ใช้เวลาเพียงชั่วขณะหนึ่ง ดังนั้นจิตทั้ง ๓ ดวงจึงไม่ปรากฏแก่ผู้บรรลुरुธรรมในลักษณะของจิตคนละดวงแต่ปรากฏโดยความเกิดขึ้นว่า

การสละทิ้งสังขารคือรูป-นามที่ตนกำหนดรู้อยู่และสังขารคือการกำหนดรู้ ย่อมปรากฏ

การดำรงอยู่ชั่วขณะเหมือนเล่นเข้าสู่สภาพดับสังขารย่อมปรากฏ

การพิจารณาเรียกว่า ปัจจเวกขณวิถิ ย่อมปรากฏต่อจากการบรรลุสภาพดับสังขารแล้วเหมือนคนที่ตื่นจากหลับสนิทแล้ว หรือคนที่ไต่ลื่นขึ้นจากน้ำ^{๑๑๒}

นักยิธนูคนหนึ่งตั้งแผ่นกระดานแก่นไม้สนซ้อนกัน ๑๐๐ แผ่น ห่างออกไป ๔ ศอกเอาผ้าปิดตาขึ้นสายธนู ยืนอยู่บนกระดานหมุน ให้เพื่อนหมุนกระดานนั้น เมื่อใดที่แผ่นกระดานที่ซ้อนมาอยู่ตรงหน้า เมื่อนั้นเพื่อนของเขาจะให้สัญญาณด้วยการเคาะไม้ นักยิธนูเมื่อได้ยินสัญญาณก็ได้ยิงธนูไปเจาะกระดาน ๑๐๐ แผ่น ทันที^{๑๑๓}

^{๑๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวัธสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๗๙.

^{๑๑๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๓๖๔.

^{๑๑๓} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวัธสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า, หน้า ๑๐๘.

โคตรภูญาณ เปรียบเหมือนสัญญาณเคาะไม้

มรรคญาณเปรียบเหมือนนายขมังธนู

กิริยาอาการของมรรคญาณ ไม่ละสัญญาณที่โคตรภูญาณให้แล้วกระทำนิพพานให้เป็น อารมณฺ์ อุปัตติขึ้นซ้ำแหวะทำลายกองโลภะ โทสะ โมหะ หรืออวิชชาซึ่งปกปิดอริยสัจไว้ สามารถเห็น แจ่มแจ้งตลอดซึ่งอริยสัจ ๔ ได้ เปรียบเหมือนนักธนูผู้ไม่ละสัญญาณเคาะไม้ แล้วสามารถยิงธนูทะลุ กระดานแก่นไม้สนซึ่งหนา ๑๐๐ แผ่น ได้โดยไม่พลาด^{๑๑๔}

ในขณะที่มรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณฺ์เห็นแจ่มแจ้งอริยสัจ ๔ อย่างชัดเจน เรียกว่าเป็นภาวานามยปัญญาการหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ นั้นเห็นโดยอาร์มมณปฏิเวธ คือ นิโรธสัจ ในขณะที่เดียวกันที่เห็นนิโรธสัจนั้น อริยสัจอีก ๓ ที่เหลือซึ่งเป็นเหมือนเงาของนิโรธย่อมปรากฏขึ้นด้วย เช่นกันจึงเป็นการหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ อย่างพร้อมเพียงกัน

ปัญญาที่เกิดขึ้นร่วมกับมรรคจิตนั้นเป็นสัมมาทิฐิเป็นองค์ของอริยมรรคองค์ที่ ๑ และใน ขณะเดียวกันนั้น มีวิตกเจตสิกอันเป็นสัมมาสังกัปปะเป็นองค์อริยมรรคที่ ๒ และองค์อริยมรรคที่ ๓-๔-๕-๖-๗-๘ เกิดร่วมพร้อมกัน โดยมีนิพพานเป็นอารมณฺ์อย่างเดียวกัน “ปัญญาในการออกและ หลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิमितภายนอกชื่อว่ามัคคญาณ เป็นอย่างไร คือ ในขณะที่แห่งโสดา ปัตติมรรค ญาณที่ชื่อว่า สัมมาทิฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสังกัปปะ เพราะมีสภาวะ ตริกตรอง ญาณที่ชื่อว่าสัมมาวาจา เพราะมีสภาวะกำหนดไว้ ญาณที่ชื่อว่าสัมมากัมมันตะ เพราะมี สภาวะเป็นสมุฏฐาน ญาณที่ชื่อว่าสัมมาอาชีวะ เพราะมีสภาวะผ่องแผ้ว ญาณที่ชื่อว่า สัมมาวายามะ เพราะมีสภาวะ ประคองไว้ ญาณที่ชื่อว่าสัมมาสติ เพราะมีสภาวะตั้งมั่น ญาณที่ชื่อว่า สัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญาในการออกและหลีกไปทั้งจากกิเลสขันธ์และจากนิमितภายนอก ชื่อ ว่า มัคคญาณ”^{๑๑๕} อริยมรรคมืองค์ ๘ ประการนี้ เป็นมรรคสัจ ดังนั้นแล้วผู้ที่ได้บรรลุมรรคญาณนั้น จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่เห็นแจ้งมรรคสัจ

รูปนามขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นอารมณฺ์ในการเจริญวิปัสสนาที่ผู้ปฏิบัติเพียรพยายามกำหนดรู้ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงอนุโลมญาณเป็นที่สุดนั้นเป็นทุกขอริยสัจ ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุมรรคญาณนั้นแล้ว เรียกได้ว่าเห็นแจ้งทุกขสัจ และสมุทัยสัจซึ่งเป็นเหตุเกิดแห่งรูปนามขันธ์ ๕ เมื่อผู้ปฏิบัติได้บรรลุ มรรคญาณรับเอาพระนิพพานเป็นอารมณฺ์จึงได้รู้ว่า นิพพานมีสภาพสงบนิ่งยิ่งนักเป็นแก่นสารอัน

^{๑๑๔} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), อริยวัธสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่ง พระอริยะเจ้า, หน้า ๑๘๑.

^{๑๑๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๖๑/๑๐๐.

สูงสุดในพระพุทธศาสนา มรรคญาณนี้ไม่ว่าจะเป็นมรรคในขั้นใดก็ตามจะมีการปรากฏขึ้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทำการประหารกิเลสต่าง ๆ ตามอำนาจของมรรคนั้น ๆ เช่น มรรคในโสดาปัตติมรรค “ปฐมมรรค” สามารถประหารกิเลสโดยละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความสงสัย) สิลัพพตปราคาส (ความถือมั่นศีลพรต) โสดาปัตติมรรคนี้สามารถประหารกิเลส ๓ ประการนี้ได้อย่างเด็ดขาด “มรรคนี้ไม่ใช่เพียงทำการเจาะทะลุกองกิเลสทั้งหลายมีกองโลภะ เป็นต้น อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทรมหาสมุทรแห่งความทุกข์ในสังสารวัฏซึ่งไม่มีใครรู้ที่ สุดเบื้องต้นให้เหือดแห้งไปด้วย ปิดประตูอบายทั้งปวง ทำให้เป็นผู้มีอริยทรัพย์ ๗ ประการพร้อมพร้อม สลัดทิ้งมีฉณามรรค (ทางดาเนินผิด) ๘ ประการทาเวรและภัยทุกประการให้สงบลง นา (โยคี) เข้าถึงความ เป็นบุตรผู้เกิดแต่พระอุระของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า”^{๑๑๖}

๓) ผลญาณ

เมื่อมรรคญาณอันประเสริฐได้ปรากฏขึ้นแล้วเพียงชั่วขณะจิตเดียว ผลญาณ ซึ่งเป็นวิบากที่เกิดขึ้นต่อจากมรรคญาณนั้นก็จะปรากฏขึ้นติดตามมาทันทีโดยไม่มีระหว่างกัน ผลญาณนี้จะปรากฏมีตามประเภทในผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ๒ จาพวก คือ

(๑) สำหรับบุคคลผู้มีปัญญาอ่อน ผลญาณปรากฏในขณะนี้ ๒ ครั้ง ดังนี้ บริกรรม, อุปจาร, อนุโลม, ผลญาณ, ผลญาณ,

(๒) สำหรับบุคคลที่มีปัญญาแก่กล้า ผลญาณปรากฏขณะนี้ ๓ ครั้ง ดังนี้ อุปจาร, อนุโลม, โคตรภู, มรรคญาณ, ผลญาณ, ผลญาณ, ผลญาณ,^{๑๑๗}

ในขณะเกิดวิปัสสนาญาณ ก่อนจะหยั่งเห็นพระนิพพานผู้ปฏิบัติธรรมได้กำหนดรู้รูป-นามที่เกิดขึ้นและดับไปอย่างต่อเนื่องไม่มีสิ้นสุด เหมือนมองดูสายน้ำที่ไหลไปไม่ขาดช่วงลำดับนั้น ปัญญาที่นำไปสู่พระนิพพานจะปรากฏขึ้นชัดเจนเป็นพิเศษทำให้เขาไม่รู้กระแสแห่งรูป-นามตามที่กำหนดอยู่ แต่เหมือนเล่นเข้าหาสภาพที่ตรงกันข้ามกับกระแสรูป-นาม คือ ความดับไปของรูปนาม และกำหนดรู้ จิตที่เล่นเข้าไปหาพระนิพพานก็คือโคตรภูจิต มรรคจิตและผลจิต^{๑๑๘}

ผู้ปฏิบัติเมื่อปฏิบัติจนถึงความดับที่เรียกว่า รับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์สติที่กำหนดรู้ย่อมปรากฏชัดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนในที่สุดสลัดทิ้งรูปนามขั้น ๕ เล่นเข้าไปสู่พระนิพพานที่เป็น

^{๑๑๖} พระพุทธโฆสเถระ ราชนา, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, หน้า ๑๑๓๕.

^{๑๑๗} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถระ), **อริยวงศ์ปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะเจ้า**, หน้า ๑๘๘.

^{๑๑๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, หน้า ๓๗๙.

ความดับของรูปนามขันธ ๕ อย่างสิ้นเชิงในขณะนั้นผู้ปฏิบัติได้บรรลุมรรคผลพร้อมทั้งกล่าวถึง
อารมณ์ในปัจจุบันและการกำหนดรู้ที่ปรากฏในขณะนั้นว่ามีสภาพดังนี้

๑. ดับไปโดยฉับพลัน
๒. ขาดไปทันทีเหมือนมีดตัดเถาววัลย์
๓. ตกไปทันทีเหมือนโยนของหนัก
๔. หลุดออกไปทันทีเหมือนหล่นไปจากมือ
๕. ดับไปอย่างรวดเร็วเหมือนสะเก็ดไฟ เป็นต้น

ผู้ปฏิบัติที่ได้บรรลุถึงความดับของรูปนามขันธ ๕ ซึ่งความดับนั้นจะปรากฏขึ้นเพียงแค่
ชั่วขณะจิตเดียวหลังจากนั้นเป็นการพิจารณาถึงความดับเรียกได้ว่าเป็นการบรรลุธรรม คือมรรคผล
นิพพาน เรียกได้ว่าเป็นการบรรลุพระอริยบุคคลขั้นต้น คือ บรรลุเป็นพระโสดาบันเมื่อผู้ปฏิบัติได้
บรรลุมรรคญาณ และผลญาณนั้นแล้ว ย่อมหันกลับมาพิจารณาว่ากิเลสที่ตนละได้แล้วและกิเลสที่ยัง
เหลือ

๔) ปัจจเวกขณญาณ

ผู้ปฏิบัติมีความเห็นประจักษ์แจ้งในพระนิพพานด้วยมรรคญาณและผลญาณย่อม
ย้อนกลับมาพิจารณาถึงกิเลสที่ถูกละและกิเลสที่ยังไม่ได้ละปัญญาในการพิจารณากิเลสทั้งหลายนี้
เรียกชื่อว่า ปัจจเวกขณญาณ “พระอริยบุคคลท่านนั้นผู้สำรวจทบทวนดูมรรคว่า “ข้าพเจ้ามาด้วย
มรรคนั้นแน่แล้ว” จากนั้นก็สำรวจทบทวนดูผลว่า “อานิสงส์ดังนี้ข้าพเจ้าได้รับแล้ว” จากนั้นสำรวจ
ทบทวนดูกิเลสทั้งหลายที่ต้องฆ่าด้วยมรรค ๓ เบื้องสูงว่า “กิเลสทั้งหลายชื่อนี้ ๆ ของข้าพเจ้า ยัง
เหลืออยู่” และในที่สุด ก็สำรวจทบทวนดูพระอมตนิพพานว่า “พระธรรมนี้ ข้าพเจ้าแทงตลอดโดย
อารมณ์แล้ว พระโสดาบันอริยสาวกมีปัจจเวกขณะ (คือการสำรวจทบทวน) ๕ ประการ”^{๑๑๙}

พระอริยบุคคลชั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หรือโสดาบันสามารถละสังโยชน์
(กิเลสอันผูกใจสัตว์) ได้ ๓ คือ สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวตน) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)
สีลัพพตปรามาส (ความเชื่อมั่นในศีลพรต) ตลอดจนกิเลสที่จะพาให้เกิดในทุกคติภูมิทั้งหมด เป็นผู้
เข้าถึงกระแสนิพพาน จะเกิดอีกไม่เกิน ๗ชาติ

ผู้ปฏิบัติธรรมต้องการที่จะบรรลุอริยมรรคอริยผลเบื้องสูงขึ้นไปอีกนั้นก็ปฏิบัติทานอง
เดียวกัน ต่างตรงที่เริ่มต้นปฏิบัติไปตั้งแต่อุทยัพพญาณเท่านั้นเพราะพระโสดาบันบุคคลนั้นได้บรรลุ
แจ้งขันธ ๕ พร้อมทั้งเหตุปัจจัยและเห็นขันธ ๕ เป็นพระไตรลักษณ์มาโดยชอบอย่างไม่แปรผันแล้ว

^{๑๑๙} พระพุทธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๗.

จึงไม่ต้องพิจารณานามรูปปริเฉทญาณปัจจัยปริคหญาณสัมมสนญาณอันเป็นญาณเบื้องต้นของ
วิปัสสนาซ้ำอีก

(๑) การหยั่งเห็นโศดาปัตติมรรค

(๑.๑) สักกายทิฎฐิ

(๑.๒) วิจิกิจฉา

(๑.๓) สीलัพพตปราคาส^{๑๒๐}

(๒) การหยั่งเห็นสกทาคามีมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ สกทาคามีมรรคควรกำหนดระยะเวลาใน
การปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเอื้อโยในการเข้าผลสมาบัติ ควรอธิฐานว่าขอให้ธรรมพิเศษคือมรรค
ขั้นสูงที่เราจะได้บรรลุจงปรากฏของหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกาย
และใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะผู้ปฏิบัตินั้นย่อมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดย
เริ่มต้นที่ อุทยัพพญาณเป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกขในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนว
ญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มูญจิตุกัมมยตาญาณ) ความ
ถอยกลับจากกระแสรูปนาม (ปฏิสังขานญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมข้ามไปสู่निพพาน
ที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนบรรลุสกทาคามีมรรคญาณและสกทาคามีผลญาณที่ ๒ หลังจากนั้น
พิจารณามรรคผลนิพพานและกิเลสตามสมควร ในขณะที่บรรลุถึงสกทาคามีมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติ
ธรรมจักสามารถหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๒ พระอริยบุคคลชั้นสกทาคามีมรรค สกทาคามีผล
หรือ พระสกทาคามี สามารถบรรลุธรรม ๓ ประการข้างต้นและละกามราคะ ปฏิฆะชนิดหยาบที่ยัง
เหลือ พระสกทาคามีคือผู้ที่กลับมาเกิดอีกเพียงแค่ครั้งเดียว จะไปเกิดในสุคติอัน ได้แก่มนุษย์เทวดา
หรือพรหม “พระโศดบันอริยสาวกนั้น ครั้นทบทวนดู (ด้วยปัจจุเวกขณญาณ) โดยอาการดังกล่าว
แล้ว ยังนั่งอยู่ ณ อาสนะนั้นเองหาความเพียรในวิปัสสนาให้ยิ่งขึ้น เพื่อบรรลุภูมิที่ ๒ (สกทาคามี
มรรคญาณ) เพื่อความเบาแห่งกามราคะและพยาบาท (อย่างหยาบ) ด้วยการกำหนดรู้ว่าไม่เพียง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทบทวนไปมาหยั่งลงสู่วิถีวิปัสสนาญาณ ครั้นอนุโลมญาณและโคตรภูญาณ
เกิดขึ้น ในตอนสุดท้ายของสังขารูปเขชาญาณ (ในการทำให้ญาณทั้งหลายมีอุทยัพพญาณเป็นต้น
เกิดขึ้น) นั่นแล สกทาคามีมรรคก็เกิดขึ้นในลำดับโคตรภูญาณ”^{๑๒๑} เป็นมรรคญาณ ที่ ๒

^{๑๒๐} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๒.

^{๑๒๑} พระพุทธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๓๘.

(๓) การหยั่งเห็นอนาคามีมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ อนาคามีมรรค ควรกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเอื้อโยในการเข้าผลสมบัติ ควรอธิฐานว่า ขอให้ธรรมพิเศษคือมรรคขั้นสูงที่เรายังมิได้บรรลุจงปรากฏ ขอจงหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ ผู้ปฏิบัตินั้นย่อมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่ อุทยัพพญาณ เป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกขในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนวญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มุญจิตุกัมมยตาญาณ) ความถอยกลับจากกระแสรูปนาม (ปฏิสังขาญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมบรรลุนิพพานดับสังขารได้เหมือนก่อน แล้วบรรลุอนาคามีมรรคญาณ อนาคามีผลญาณลำดับที่ ๓ ในขณะที่บรรลุอนาคามีมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถที่จะเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๓ พระอริยบุคคลชั้นอนาคามีมรรค อนาคามีผล หรือพระอนาคามีละธรรม ๓ ประการ ข้างต้นที่เรียกว่าสังโยชน์เบื้องต่ำ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสและกามราคะ ปฏิฆะอย่างละเอียดพระอนาคามีเป็นผู้ไม่เวียนเกิดอีกในกามภูมิ จะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาสแล้วปรินิพพานที่นั่น

(๔) การหยั่งเห็นอรหัตตมรรค

ผู้ที่ประสงค์จะบรรลุมรรคผลในลำดับ อรหัตตมรรคควรกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเอื้อโยในการเข้าผลสมบัติ ควรอธิฐานว่าขอให้ธรรมพิเศษคือมรรคขั้นสูงที่เรายังมิได้บรรลุจงปรากฏขอจงหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิดแล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะผู้ปฏิบัตินั้นย่อมดำเนินไปตามวิถีแห่งวิปัสสนาญาณต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่ อุทยัพพญาณ เป็นลำดับต้น ความน่ากลัวทุกขในสังขาร (ภยญาณ) การเห็นโทษ (อาทีนวญาณ) ความน่าเบื่อหน่าย (นิพพิทาญาณ) ความต้องการจะหลุดพ้น (มุญจิตุกัมมยตาญาณ) ความถอยกลับจากกระแสรูปนาม (ปฏิสังขาญาณ) เมื่อวิปัสสนาญาณมีความแก่กล้าย่อมบรรลุนิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนที่ผ่านมาแล้วบรรลุอรหัตตมรรคญาณและอรหัตตผลญาณ ลำดับที่ ๔ “บรรลุภูมิที่ ๔ เพื่อละสังโยชน์ส่วนบนอีก ๕ คือ) รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชาโดยไม่เหลือเลย พระอริยสาวกผู้นั้นจึงขมุนมอินทรีย์พละและโพฆณงค์ ให้สม่ำเสมอแล้วดับขันธ์สังขารนั้นแหละด้วยญาณที่กำหนดรู้ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณ (อีกครั้ง) ครั้นอนุโลมญาณและโคตรภูญาณเกิดขึ้นในตอนท้ายสังขารูปกขาญาณเกิดขึ้น”^{๑๒๒} ย่อมเห็นความดับไปแห่งสังขารได้เหมือนที่ผ่านมาเมื่อก่อนแล้วบรรลุอรหัตตมรรคญาณและ

^{๑๒๒} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า ๑๑๔๐.

อรรถัตถผลญาณลำดับที่ ๔ ในขณะที่บรรลุถึงอรรถัตถมรรคญาณ ผู้ปฏิบัติจักสามารถเห็นอริยสัจ ๔ ได้เป็นครั้งที่ ๔ พระอริยะบุคคลชั้นอรรถัตถมรรค อรรถัตถผล หรือพระอรหันต์ และสามารถละสังโยชน์เบื้องสูง (อุทธัมภาคียสังโยชน์) ได้อีก ๕ คือ รูปราคะ อรูปราคะมานะ อุทธัจจะ อวิชชา รวมแล้วเป็นสังโยชน์ ๑๐

ด้วยเหตุนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมที่ได้ชื่อว่าบรรลุอุริยมรรค อริยผลได้เห็นแจ้งพระนิพพานชั้นโสดาปัตติมรรคญาณ โสดาปัตติผลญาณ จะเห็นได้ว่า ผู้ปฏิบัติมาจนได้บรรลุถึงพระนิพพานนั้นต้องผ่านวิปัสสนาญาณ ๑๖ หรือวิสุทธิ ๗ ประการ คือ สीलวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ มัคคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ โดยสามารถส่งผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานจุรณ ๗ ผลัด

๕.๓ สรุป

ความบริสุทธิ์หมดจดที่ปราศจากกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดที่เป็นไปในกาย และทางจิต เป็นเหตุให้เกิดปัญหาที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์ น้อมเข้าไปสู่มรรคผลนิพพาน โดยขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น เรียกว่า วิสุทธิ ๗ คือ

๑. สीलวิสุทธิ การรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ ความหมดจด, ไม่ต่างพร้อย ในศีลทั้งหลาย เจตนาที่จะงดเว้นจากความชั่วและทุจริต สารวมระวังในการที่จะไม่ล่วงละเมิด โดยการงดเว้นไม่ล่วงละเมิดกายทุจริต ๓ วจิตทุจริต ๔ และการงดเว้นจากมโนทุจริต ๓ เรียกว่าเป็นศีลวิสุทธิพร้อมทั้งความสารวมระวังกาย วาจา ใจ เรียกว่า สังวรศีล เป็นการสารวมระวังให้เกิดความบริสุทธิ์หมดจดไม่มีต่างพร้อยแห่งศีลของตนเอง ได้แก่ จตุปาริสุทธิศีล

๒. จิตตวิสุทธิ การเจริญสมถกรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่งจดจ่อ จิตมีความบริสุทธิ์ สะอาด ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ กิเลสนิวรณ์ธรรมเครื่องเศร้าหมองใด ๆ ไม่สามารถเกิดแทรกขึ้นมาได้ทุกขณะที่จิตเข้าไปเพ่งจนแนบแน่นในอารมณ์กรรมฐาน อุปจารสมาธิ และ อัปปนาสมาธิ ที่ได้ในเวลานั้น ๆ เป็นจิตตวิสุทธิ ชื่อว่าสीलวิสุทธิ เพราะมีสภาวะสารวมควรรู้อย่าง ชื่อว่า จิตตวิสุทธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่าทิณฺณวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็น ชื่อว่าวิโมกข์ เพราะมีสภาวะหลุดพ้น ชื่อว่าวิชชา เพราะมีสภาวะรู้แจ้ง ชื่อว่าวิมุตติ เพราะสภาวะสละ ชื่อว่าญาณในความสิ้นไปเพราะมีสภาวะตัดขาด ชื่ออนุปปาทาญาณ เพราะมีสภาวะสงบระงับควรรู้อย่าง

๓. ทิณฺณวิสุทธิ ระหว่างการเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน ในขณะที่ท้องพองกำหนดว่า “พองหนอ” ในขณะที่ท้องยุบ กำหนดรู้ว่า “ยุบหนอ” ในขณะที่นิ่ง กำหนดรู้ว่า “นิ่งหนอ” ในขณะที่ถูกสัมผัส กำหนดรู้ “ถูกหนอ” ในขณะที่เห็น กำหนดรู้ว่าเห็นหนอ การกำหนดรู้ว่าการตามที

เกิดขึ้นจริงตามปัจจุบันขณะ อย่างต่อเนื่องจนกระทั่ง นามรูปปริจเฉท ญาณเกิดขึ้น จะสามารถแยก
รูปแยกนามตามความเป็นจริง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ความเห็นที่บริสุทธิ์ ปราศจากทิวฏฐิ
คือความเห็นได้แก่ อัตตานุทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่ารูป-นาม คือตัวตน มีความคงอยู่เสมอไม่สูญไม่
หายไม่เสื่อมไป และสักกายทิวฏฐิ คือ ความเห็นผิดว่าอุปาทานขันธ ๕ เป็นสัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา
เช่นนี้เป็นความเห็นที่บริสุทธิ์ถูกต้อง เรียกว่า ทิวฏฐิวิสุทธิ

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณ (ความบริสุทธิ์แห่งปัญญา) เป็นเครื่องข้าม
พ้นความสงสัย ได้แก่ ความบริสุทธิ์เพราะหายสงสัย (เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ คือ อดีต อนาคตและ
ปัจจุบัน) คือ ขณะที่พิจารณาอยู่พบเพียงเหตุและผล ที่ล่วงมาแล้วก็เพียงเหตุและผลต่อไปก็มีเพียง
เหตุและผลเท่านั้น ความรู้เป็นขั้น ตรณปริญญา คือ รู้สามัญญลักษณะของไตรลักษณ์ และสามารถ
รู้เห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริงว่า รูปนามอาศัยกันและกัน เป็นเหตุปัจจัยเกิดขึ้นรูปและนามเป็น
ผล เกิดจากเหตุ คือรูปนามนั่นเอง หาได้มีผู้ใดสร้าง เนรมิตหรือบันดาลให้เกิดขึ้นมา รูปนามทั้งหลาย
อาศัยกันและกันเป็นเหตุเป็นปัจจัยเกิดขึ้นดาดเนินไป ไม่ว่าจะเป็นรูป-นามในอดีต อนาคต หรือแม้แต่
ปัจจุบัน ก็จะดาดเนินไปตามธรรมชาติอย่างไม่ขาดสาย ไม่มีความยั่งยืนไม่ใช่อดีตตัวตน ไม่ใช่บุคคล
ตัวตน เรา เขา ตามความเป็นจริงผ่านพ้นความสงสัย ชื่อว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความเห็นอันบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง
สามารถตัดสินใจได้ว่า การยินดีในนิमितเป็นทางผิด และการกำหนดเท่านั้นจึงจะเป็นทางถูกเป็นญาณ
ที่ปรากฏคือสัมมสนญาณ ปัญญาที่กำหนดรู้เห็นไตรลักษณ์ คือ ความเกิดดับของรูปนามแต่รู้ว่ารูป
นามดับไปก็เพราะเห็นรูปนาม ใหม่เกิดขึ้นสืบทอดแทนขึ้นมาแล้ว เมื่อกำหนดรู้รูป-นามตามธรรมชาติ
ที่มีอยู่จริงในปัจจุบันขณะอย่างไม่ขาดสายจะปรากฏสภาวะธรรมฝ่ายดีที่เป็นอุปกิเลสเป็นเครื่องที่ทา
ให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ๑๐ ประการ คือมีแสงสว่าง ปิติ สุข ปัสสัทธิ ศรัทธา เหล่านี้เป็นต้น หากผู้
ปฏิบัติหลงยึดติดยินดีพอใจในสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็จะเป็นการปฏิบัติที่ผิดทางและเป็นอันตรายต่อ
ความก้าวหน้าของวิปัสสนาแต่ถ้าหากผู้ปฏิบัติกำหนดรู้้อย่างต่อเนื่อง โดยไม่ยึดติด ไม่หลงยินดี
พอใจในธรรมเหล่านี้ จะทำให้สมาธิมีความต่อเนื่องมีกำลังและก้าวหน้าเป็นทางปฏิบัติที่ถูกต้องซึ่งจะ
สามารถบรรลุถึงมรรคญาณ ผลญาณ พระนิพพานอันเป็นพระธรรมจริงความรู้เห็นความบริสุทธิ์
สามารถแยกแยะทางปฏิบัติที่ผิดและทางที่ถูกได้ จึงเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความรู้ความเห็นในทางปฏิบัติที่ถูกต้อง
เมื่อกำหนดรู้้อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งผ่านพ้นอุปกิเลสทั้งหลายอันเป็นเครื่องท้าววิปัสสนาเศร้า
หมอง มีแสงสว่างเป็นต้น วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นับตั้งแต่ อุทยัพพญาณเป็นต้นไป จะเกิด

ความก้าวหน้าไปตามลำดับจนถึงอนุโลมญาณทางปฏิบัติที่เป็นความรู้เห็นที่บริสุทธิ์ประกอบด้วย
วิปัสสนาญาณทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อกำหนดรู้จนกระทั่งรูปรูปนามทั้งหมด กล่าวคือ รูปและนาม ซึ่งเป็น
เป็นอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้ กับนามคือจิต ซึ่งหาหน้าที่กำหนดรู้ดับสิ้นไป บรรลุถึงพระนิพพานด้วย
อำนาจของมรรคญาณทั้ง ๔ ความดับสิ้นของรูปนามด้วยอำนาจมรรคญาณทั้ง ๔ นี้ ชื่อว่า ญาณทัส
สนะวิสุทธิ

ผู้ปฏิบัติมาจนได้บรรลุถึงพระนิพพานนั้นต้องประจักษ์แจ้งในวิปัสสนาญาณ ๑๖ โดย
ดำเนินผ่านทางที่มีขั้นตอนแห่งความบริสุทธิ์ ๗ ขั้น ที่เรียกว่าวิสุทธิ ๗ ประการ คือ สีลวิสุทธิ จิตตวิ
สุทธิ ทิณฺณวิสุทธิ กัมมวิตรณวิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิและ
ญาณทัสสนวิสุทธิ โดยสามารถส่งผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพานด้วยวิสุทธิ ๗ ประการนี้

บทที่ ๖

วิชา ๘

๖.๑ บทนำ

การทำสมาธิ หมายถึง กระบวนการฝึกฝนจิตใจให้นิ่ง สงบและมุ่งมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อาจจะไม่ถูกทั้งหมด แต่กระบวนการของการบำเพ็ญเพียรนั้น หนึ่งในกระบวนการคือการทำสมาธิ ส่วนผลที่ได้จากการบำเพ็ญ ก็เป็นผลประโยชน์ส่วนบุคคล คือ การได้ฌาน ได้ญาณ หรือได้ประสบการณ์แปลกใหม่ที่เราไม่เคยได้สัมผัส การทำความเข้าใจและเรียนรู้พร้อมกับการปฏิบัติ วิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นที่แพร่หลาย ส่วนมากมีความเข้าใจในเรื่องวิปัสสนาญาณไม่ตรงกัน บางกลุ่มยึดถือเฉพาะที่เป็นคำสอนดั้งเดิมที่พระผู้มีพระภาคทรงตรัสในพระสูตรต่าง ๆ และปฏิเสธแนวคำอธิบายวิปัสสนาญาณอื่น ทั้งจากคัมภีร์อรรถกถาฎีกาเป็นต้นที่แต่งขึ้นในยุคหลังว่า เป็นความคิดเห็นของท่านเหล่านั้นไม่น่าเชื่อถือเพียงพอ บางกลุ่มยึดถือแนวคำสอนตามสายคัมภีร์ดังกล่าวซึ่งคำอธิบายนี้ได้มีพัฒนาการมาจากสมัยพุทธกาล จนเกิดวิปัสสนาญาณ ๑๖ ขึ้นในเวลาต่อมา นำไปสู่การสอนและปฏิบัติกัมมัฏฐานที่แตกต่างกัน บทความนี้ต้องการจะศึกษาหาคำอธิบายเรื่องตัวญาณในวิปัสสนาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้และพระสาวกอธิบายขยายความ รวมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณจนบรรลุตามแบบวิธีการเดิมและวิธีการแบบใหม่แบบใดจึงจัดเป็นวิปัสสนาญาณแท้

จะอย่างไรก็ตาม วิชา ๘ ก็เป็นหนึ่งในหลักสูตรที่พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงไว้ให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติตาม ซึ่งปรากฏในหลาย ๆ ที่

๖.๒ วิปัสสนาญาณ

วิปัสสนาญาณ หมายถึง วิปัสสนาญาณ (Insight-knowledge) หมายถึงญาณในวิปัสสนา หรือญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา หรือญาณที่จัดเป็นวิปัสสนา ได้แก่ความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง เข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส^๑ เป็นปัญญารู้แจ้งทางธรรมขั้นสูงอันมีส่วนสำคัญต่อการพ้นทุกข์ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์สอนการปฏิบัติให้บรรลุวิปัสสนาญาณโดยตรัสถึงการปฏิบัติและตรัสถึงตัวสภาวะญาณที่เกิดขึ้นอย่างบริสุทธิ์ดัง

---

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๒.

ข้อความว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายในกายภายในอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้”^๒ ในคำเหล่านี้ไม่พบว่ามีการสอนโดยใช้คาบบริกรรมแต่อย่างใด เน้นสอนให้ผู้ฟังเข้าใจหลักการการเจริญสติปัฏฐาน ๔ และผลจากการปฏิบัติที่เป็นตัวญาณปัญญา อธิบายสภาวะว่าคือความรู้แจ้งในขั้นต้นและความเบื่อหน่ายในขั้นต้นเช่น ยถาภูตญาณทัสสนะ วิราคะ นิพพิทา แต่ไม่บอกว่ามีกี่ระดับ ในยุคต่อมาคัมภีร์อรรถกถา มีการจัดวิปัสสนาญาณเป็น ๙ ระดับ บ้าง ๑๖ ระดับบ้าง

ปัจจุบันการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นที่แพร่หลาย ส่วนมากมีความเข้าใจในเรื่อง วิปัสสนาญาณไม่ตรงกัน บางกลุ่มยึดถือเฉพาะที่เป็นคำสอนดั้งเดิมพระพุทธเจ้าตรัสในพระสูตรต่าง ๆ และปฏิเสธแนวคำอธิบายวิปัสสนาญาณอื่นทั้งจากคัมภีร์อรรถกถาฐาภิภาเป็นต้น ที่แต่งขึ้นในยุคหลังว่าเป็นความคิดเห็นของท่านเหล่านั้นไม่น่าเชื่อถือเพียงพอ บางกลุ่มยึดถือแนวคำสอนตามสายคัมภีร์ ดังกล่าวซึ่งคำอธิบายนี้ได้มีพัฒนาการมาจากสมัยพุทธกาล จนเกิดวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้นในเวลาต่อมา นำไปสู่การสอนและปฏิบัติกัมมัฏฐานที่แตกต่างกัน รวมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ จนบรรลุตามแบบวิธีการเดิมและวิธีการแบบใหม่แบบใดจึงจัดเป็นวิปัสสนาญาณแท้

๖.๒.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

วิเคราะห์รูปศัพท์และความหมายของวิปัสสนาญาณ วิปัสสนาญาณ มาจาก วิปัสสนา-ญาณ (ญาณ หรือความรู้ในวิปัสสนา) ปรากฏในบาลีมูลกัจจายนสูตรว่ามาจาก วิ บพ หน้า+ทิส ธาตุ ในการเห็น+ยุ ปัจจัย แปลง ทิส เป็น ปสส แปลง ยุ เป็น อน ลง อาอิตถิโชนกปัจจัย และรูปวิเคราะห์ว่า “อนิจจาทิวเสน วิวิธากาเรน ปสสตีติ วิปัสสนา อนิจจานุปัสสนาทิกา ภาวนาปญญา”^๓ แปลว่า “ธรรมชาติที่ชื่อว่า วิปัสสนาเพราะอรรถว่า เห็นสังขารธรรมโดยอาการ ต่างๆ ด้วยอำนาจ อนิจจลักษณะเป็นต้น ได้แก่ภาวนาปญญา มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น.”^๔ อีกรูป วิเคราะห์ว่า “วิวิธ อนิจจาทิกัง สงขารेषุ ปสสตีติ วิปัสสนา” แปลว่า ปัญญาที่เห็นสภาวะต่าง ๆ มี อนิจจลักษณะเป็นต้นในสังขารทั้งหลาย”^๕

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๙/๒๒๒., ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^๓ พระมหาชัยศิลป์ พุทธรวิโร, “ศึกษาวิเคราะห์ปฏิจกสมุปบาทอันเป็นภูมิวิปัสสนาเฉพาะกรณีการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^๔ พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปนโน), *อภิธัมมัตถวินิภาวินี แปล*, (กาญจนบุรี: ม.ป.พ., ๒๕๕๐).

^๕ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *ศัพท์วิเคราะห์*, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, ๒๕๕๐).

อีกรูปวิเคราะห์หนึ่ง วิปัสสนามาจาก วิ - ปสสนา วิแปลว่าวิเศษ หรือพิเศษ ปสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง เมื่อรวมสองบทเข้าด้วยกัน แปลว่า ความเห็นแจ้งแบบพิเศษ มีรูปวิเคราะห์ว่า วิ เสดสน ปสสตีติ วิปสสนา. ธรรมชาติโดยอ้อมเห็นแจ้งเป็นพิเศษ เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า วิปัสสนา^๖

๖.๒.๒ ความหมายของวิปัสสนา

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นลมหายใจเข้ายาว โดยความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นลมหายใจออกยาว โดยความไม่เที่ยง ... เป็นทุกข์ ... เป็นอนัตตา"^๗

พุทธทาสภิกขุ ให้ความหมายว่า "ลักษณะแห่งตัววิปัสสนาหรือความเห็นแจ้งนั้น คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา จะเห็นเต็มไปด้วยในภพทั้งสาม เป็นความเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป ๆ จน เห็นว่าเต็มไปด้วยความน่ากลัว น่าเบื่อหน่าย ไม่มีอะไรน่าเอา น่าเป็น ลักษณะเหล่านี้คือ ลักษณะที่ ปรากฏในวิปัสสนา"^๘

ความปรากฏในที่นิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^๙ ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเงิน^{๑๐} ปราศจาก ความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุ^{๑๑}นั้น น้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ^{๑๒} รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายของเรานี้คุ้มกันเป็นรูปร่าง ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากบิดา มารดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเพ็น มีอันแตก กระจายกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณ ของเรอาอาศัยและเนื่องอยู่ในกายนี้’

^๖ มหาสี่สยาดอ (โสภณมหาเถระ), วิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐).

^๗ ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๘๓/๒๘๗.

^๘ พุทธทาสภิกขุ, วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สุนทรสาส์น, ๒๕๓๖).

^๙ ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๔-๒๓๕/๗๗-๗๘.

^{๑๐} กิเลสมีรากะเป็นต้น ท่านเรียกว่า กิเลสเพียงดังเงิน (อังคณะ) เพราะยังจิตให้ลาดต่ำ โน้มเอียงไปสู่ที่ต่ำ เช่นต้องย้อนกลับไปสู่จุดตกดานอีก เป็นต้น

^{๑๑} ความรู้และความเห็นตรงตามเป็นจริง อาจเรียกว่า มรรคญาณ ผลญาณ สัมผัสญาณุตตมญาณ ปัจจเวกขณญาณ หรือวิปัสสนาญาณก็ได้

เปรียบเหมือนแก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยม ที่เจียรไนดีแล้ว สุกใส เป็นประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน คนตาถึงหยิบ แก้วไพฑูรย์นั้นวางไว้ในมือแล้วพิจารณา รู้ว่า ‘แก้วไพฑูรย์อันงดงามตามธรรมชาติ มีแปดเหลี่ยมที่เจียรไนดีแล้ว สุกใสเป็น ประกายได้สัดส่วน มีด้ายสีเขียว เหลือง แดง ขาวหรือสีนวลร้อยอยู่ข้างใน’ ฉันทใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิตไปเพื่อ ญาณทัสสนะ รู้ชัดอย่างนี้ว่า ‘กายของเรานี้คุ้มกันเป็นรูปร่าง ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากปิตามารดา เจริญวัยเพราะข้าวสุกและขนมสด ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวด เพ็น มี อันแตกกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา วิญญาณของเราอาศัยและเนื่องอยู่ในกาย นี้’ ฉันทนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีต กว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ”

๖.๓ มโนมยิทธิญาณ

ความปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๑๒} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้นย่อมจิตไปเพื่อเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจ คือ เนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง

เปรียบเหมือนคนชักได้ออกจากหลุมปล้อง เขาเห็นว่า ‘นี่คือหลุมปล้อง นี่คือไส้ หลุมปล้องเป็นอย่างหนึ่ง ไส้ก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ไส้ถูกชักออกมาจากหลุมปล้องนั่นเอง’ เปรียบเหมือนคนชักดาบออกจากฝัก เขาเห็นว่า ‘นี่คือดาบ นี่คือฝัก ดาบเป็นอย่างหนึ่ง ฝักก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ดาบถูกชักออกมาจากฝักนั่นเอง’ หรือเปรียบเหมือนคนดึงงูออกจากคราบ เขาเห็นว่า ‘นี่คืองู นี่คือคราบ งูเป็นอย่างหนึ่ง คราบก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่งูถูกดึงออกจากคราบนั่นเอง’ ฉันทใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิตไปเพื่อเนรมิตกายที่เกิดแต่ใจ คือ เนรมิตกายอื่นจากกายนี้ มีรูปที่เกิดแต่ใจ มีอวัยวะครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง ฉันทนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ข้อก่อน ๆ”

^{๑๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๖-๒๓๗/๗๘-๗๙.

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๓} กล่าวว่า “มโนมยาอิทธิ ฤทธิ์ที่มีมาโดยความหมายอย่างนี้ว่า ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ เนรมิตร่างกายเดิมเป็นกายอื่นให้เป็นรูปมีจิตใจ อย่างนี้ชื่อว่า มโนมยาอิทธิ เพราะ บันดาลให้สำเร็จเป็นสรีระอื่นที่มีจิตใจครองภายในสรีระร่างเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก”^{๑๔} และที่พระโยคี ผู้ต้องการจะเจริญมโนมยาฤทธิ์ พึงออกจากฌานที่เป็นบาทแล้ว นึกถึงกายก่อนแล้วอธิษฐานตาม วิธีการที่กล่าวแล้วว่า สุสิโร โหตุ ขอจงเป็นโพรง ดังนี้ ร่างกายก็ย่อมเป็นโพรงขึ้นได้ตั้งใจหมาย ต่อจากนั้นจึงค่อยนึกถึงกายอื่นไว้ภายในของกายนั้นทำการบริกรรมแล้วจึงอธิษฐานตามนัยดังที่กล่าว ไว้แล้วนั้นแหละว่า กายอื่น จงมีในกายในกายนั้น พระโยคีนั่นย่อมชักกายนั้นออกกลับมาได้ คล้ายชัก ใส่หญาปล้องออกจากหญาปล้องและดุจชักดาบออกจากฝักและมีคุรุณาจุจดังงูออกจากขวด ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ พระสารีบุตรจึงกล่าวไว้ว่า ภิกษุ ในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมนิรมิตกายให้เป็นอย่างอื่น จากร่างกายนี้ให้มีรูปร่างสำเร็จแล้วตามใจปรารถนา มีองค์อวัยวะครบถ้วนทุกอย่าง มีอินทรีย์ไม่ บกพร่องเช่นเดียวกับบุรุษชักใส่หญาปล้องออก บุรุษนั้นแลก็จะพึงมีความรู้อย่างนี้ว่า ส่วนนี้เป็น หญาปล้อง ส่วนนี้เป็นใส่หญาปล้อง หญาปล้องเป็นส่วนหนึ่ง ใส่หญาปล้องก็เป็น อีกส่วนหนึ่ง ต่างหาก แต่ว่าใส่หญาปล้อง เราชักออกจากหญาปล้อง ดังนี้ เป็นต้น ก็ในข้ออุปมาเหล่านี้ท่านกล่าวไว้ ในที่นี้ เพื่อแสดงว่า ใส่หญาปล้องเป็นต้นของคล้ายกับหญาปล้องเป็นต้น ฉนใด รูปที่สำเร็จด้วยใจก็เป็นของคล้ายกันกับภิกษุผู้มีฤทธิ์ฉนั้นนี้ นี้ชื่อว่า มโนมยาฤทธิ์ ฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ

๖.๓.๑ ความหมายของ มโนมยิทธิญาณ

มโนมยิทธิ หรือ มโนมยาอิทธิ หมายถึง ญาณที่ทำให้เกิดฤทธิ์สำเร็จด้วยใจ เช่น สามารถนิรมิต (สรีระ) กายอื่นขึ้นนอกจากกายนี้ ให้มีรูปสำเร็จด้วยใจ สรีระที่เนรมิตขึ้นมานี้มีอวัยวะ น้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง สมบูรณ์เช่นเดียวกับสรีระกายเดิม ดังนั้น มโนมยิทธิ จึงเป็น ความสามารถทางใจของภิกษุผู้มีฤทธิ์ ได้เนรมิตรูปกายอื่นให้เหมือนกายเดิมขึ้นมาจำนวนมากมาย ซึ่งกายที่เนรมิตขึ้นมานี้สำเร็จมาแต่ใจนั่นเอง

๖.๓.๒ แนวทางการปฏิบัติมโนมยิทธิ

แนวทางปฏิบัติธรรมที่หลายสำนักในปัจจุบันกล่าวถึง คือ มโนมยิทธิ เป็นการ เจริญกรรมฐานโดยกำหนดลมหายใจเข้า-ออก หรือหรือใช้กสิณนิมิต สามารถทำให้เกิดฌานและ อภิญญาได้ ส่งผลให้ผู้สำเร็จการปฏิบัติขั้นต้นมีหุทิพย์ ตาทิพย์ได้ ดังที่ พระผู้มีพระภาคตรัสสอนเรื่อง

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗๔-๖๗๕.

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ จ. อาสภมหาเถร) แปล และเรียบเรียง, หน้า ๖๔๓.

มโนมยิทธิ ความว่า มโนมยิทธิญาณ คือ ปัญญาที่ทำให้เกิดฤทธิ์ที่สำเร็จด้วยใจ สามารถนิรมิตกายอื่น ขึ้นนอกจากกายนี้ ให้เหมือนกับกายที่เป็นอยู่ ดังอุปมาเรื่องงูกับคราบของงู เป็นต้น ซึ่งเป็นหนึ่งในวิชา ๘ ของผู้สำเร็จฌานขั้นสูงสุด ขำนาญจนคล่องแคล่ว

มโนมยิทธินี้ เป็นวิชาที่สำเร็จโดยมีฤทธิ์ทางใจ ซึ่งเริ่มต้นจากการบำเพ็ญสมาธิจนจิตสงบแล้วได้บรรลุฌาน แล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อ ดังนั้น ผู้ที่บรรลุธรรมด้วยวิธีนี้จะเป็นพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วย ปฏิสัมภิยา ๔^{๑๕} และอภิญญา ๖^{๑๖}

เพราะฉะนั้น จึงเป็นเรื่องของปัญญาระดับสูงที่อบรมจนถึงขั้นสูงสุด ที่สำคัญยังไม่เข้าใจเรื่องฌาน ไม่ได้เห็นโทษของกิเลสในชีวิตประจำวัน แต่กับมีความต้องการฤทธิ์ด้วยโลภะ ดังนั้น โลภะ จึงไม่ใช่หนทางไปสู่การเจริญสมถภาวนาเลย จึงเป็นเรื่องของปัญญาตั้งแต่ต้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ใช่ใคร บุคคลใด ที่จะไปทำมโนมยิทธิได้แบบง่าย ๆ และมโนมยิทธิก็ไม่ใช่หนทางดับกิเลส

ดังปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร ความสรุปว่า “ฤทธิ์ที่มาโดยนัยนี้ว่า ภิกษุในพระศาสนานี้เนรมิตกายอื่นนอกจากกายนี้ มีรูปสำเร็จด้วยใจ มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วน มีอินทรีย์ไม่บกพร่อง เป็นต้น ชื่อว่า มโนมยอิทธิ (มโนมยิทธิ) เพราะเป็นไปโดยสำเร็จแห่งสรีระที่สำเร็จมาแต่ใจ อันอื่น ในภายในสรีระนั่นเอง.”^{๑๗}

ผู้ปฏิบัติจะต้องมีการสมาทานพระกรรมฐาน คือ การกล่าวบทบูชาต่าง ๆ ดังนี้ คำบูชาพระรัตนตรัย คำขอขมาพระรัตนตรัย การสมาทานศีล คำสมาทานพระกรรมฐาน เป็นต้น การฝึกแบบนี้ เมื่อสมาทานพระกรรมฐานแล้ว หรือก่อนเริ่มการปฏิบัติ หลวงพ่อฤๅษี ท่านจะให้ธรรมะ (ที่บางท่านอาจจะเรียกว่า เทศน์) เป็นแนวทางปฏิบัติ ให้ทุกคนเข้าใจเสียก่อนประมาณ ๑๐ นาที สำหรับบางที่หรือบางครั้งที่หลวงพ่อบอกท่านไม่ว่าง ก็อาศัย เทปคำสอน ของหลวงพ่อบอกท่านมาเปิด ให้ผู้ตั้งใจปฏิบัติได้รับฟังแทน ทั้งแบบประยุกต์เต็มกำลังและครึ่งกำลัง การฝึกแบบนี้ หลวงพ่อบอกท่านจัดให้ครู เข้าไปแนะนำตามหลักสูตรประยุกต์ เพื่อหวังผลรวบรัด ช่วยให้ผู้เรียน ปฏิบัติได้ผลเร็ว ท่านบอกว่า ถ้าให้ปฏิบัติเอง ของบางคนใช้เวลาตั้ง ๒๐ ปี ก็ยังไม่ได้ข้อแตกต่าง ระหว่างการไปหรือการรู้เห็นแบบครึ่งกำลังและเต็มกำลัง นั้น ท่านบอกว่า การไปแบบครึ่งกำลัง คล้าย ๆ กับไปในเวลากลางคืนมืดบ้าง สว่างบ้าง ไม่แน่นอน ส่วน การไปแบบเต็มกำลังนั้น เหมือนกับตัวเราไปเอง เห็นชัดมากข้อที่เหมือนกันก็คือว่า จิตยังเชื่อมโยงกับประสาทอยู่ตามเดิม ร่างกายยังรู้ตัวอยู่ พูดได้รู้เรื่องและโต้ตอบ

^{๑๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๐๐/๕๑๓.

^{๑๖} ที.ปา. ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖.

^{๑๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๖/๗๘.

กันได้และสำหรับผู้ที่มีปัญญาได้ศึกษา ปฏิบัติตามจริตและบารมีแห่งตน โดยมีจุดมุ่งหมายในชั้นสุดท้ายอย่างเดียวกัน คือ พระนิพพาน การหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง มีวิมุตติญาณทัสสนะนั่นเอง รวมความว่า หลักสูตรพุทธศาสตร์ในพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๔}

๖.๔ อธิวิริยญาณ

ความปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๑๕} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้น น้อมจิตไปเพื่ออธิวิริยญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หายไปได้ ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือตกลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มาก มีอำนาจมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

เปรียบเหมือนช่างหม้อหรือลูกมือช่างหม้อผู้ชำนาญ เมื่อนวดดิน เหนียวดีแล้ว พึงทำภาชนะที่ต้องการให้สำเร็จได้ เปรียบเหมือนช่างงาหรือลูกมือ ช่างงาผู้ชำนาญเมื่อแต่งงาดีแล้ว พึงทำเครื่องงาชนิดที่ต้องการให้สำเร็จได้ เปรียบ เหมือนช่างทองหรือลูกมือช่างทองผู้ชำนาญ เมื่อหลอมทองดีแล้ว พึงทำทองรูป พรรณชนิดที่ต้องการให้สำเร็จได้ ฉะนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลส เพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่ออธิวิริยญาณ แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏหรือให้หาย ไปก็ได้ ทะลุฝา กำแพง (และ) ภูเขาไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือ ตกลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดิน ก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์อันมีฤทธิ์มากมีอำนาจมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลก ก็ได้ ฉะนั้น ข้อนี

^{๑๔} พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุณี วัดท่าซุง). “มโนมยิทธิ”, เรียบเรียงโดย สุณิสรา วงศ์ราม, ศูนย์พุทธศรัทธา, สำนักปฏิบัติพระกรรมฐาน, (สระบุรี: สาขาวัดท่าซุง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๔.

^{๑๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๓๖-๒๓๗/๗๘-๗๙.

จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีต กว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ช้อยก่อน ๆ”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค^{๒๐} ว่า

“ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จด้วยการกำหนดกาย (ของตน) และจิต (มีฌานเป็นบาท) เข้าด้วยกัน ด้วยอำนาจการตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญาและลหุสัญญา ชื่อว่าอิทธิวิญญาน เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์) เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์) ภิกษุนั้นย่อมอบรมข่มจิตทำให้เป็นจิตอ่อน ครอบงำการทำงานในอุททิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมตั้งกายไว้ในจิตบ้าง ตั้งจิตไว้ในกายบ้าง น้อมจิตไปด้วยอำนาจกายบ้าง น้อมกายไปด้วยอำนาจจิตบ้าง อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกายบ้าง อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตบ้าง ครั้นน้อมจิตไปด้วยอำนาจกาย น้อมกายไปด้วยอำนาจจิต อธิษฐานจิตด้วยอำนาจกาย อธิษฐานกายด้วยอำนาจจิตแล้ว ย่อมให้สุขสัญญาและลหุสัญญาหยั่งลงในกายอยู่ เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิผ่องแผ้ว ย่อมน้อมนำจิตไปเพื่ออิทธิวิญญาน เธอย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง

คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ แสดงให้ปรากฏก็ได้ หรือให้หายไปได้ ทะลุฝา กำแพง ภูเขา ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นหรือดำนกลงในแผ่นดินเหมือนไปในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำโดยที่น้ำไม่แยกเหมือนเดินบนแผ่นดินก็ได้ นั่งขัดสมาธิเหาะไปในอากาศเหมือนนกบินไปได้ ใช้ฝ่ามือลูบคลำดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มากมีอานุภาพมากก็ได้ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้

ชื่อว่าฌาน เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในสภาวะที่สำเร็จด้วยการกำหนดกาย (ของตน) และจิต (มีฌานเป็นบาท) เข้าด้วยกันด้วยอำนาจการตั้งไว้ซึ่งสุขสัญญาและลหุสัญญา ชื่อว่าอิทธิวิญญาน”

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๒๑} อธิบายว่า ในการทำฤทธิ์ให้สำเร็จนั้น มีคำวินิจฉัยตามแนวแห่งความหมายของบาลีดังต่อไปนี้ ในบทพระบาลีเหล่านั้น บทว่า **นั้น** หมายถึงพระโยคีบุคคลผู้บรรลุ

^{๒๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๑/๑๖๐.

จตุตถฌานได้แล้ว คำว่า **อย่างนี้** นั้นเป็นเครื่องแสดงชี้ถึงลำดับแห่งจตุตถฌาน คำนี้มีอธิบายว่า ได้จตุตถฌานมาโดยลำดับตั้งแต่ปฐมฌานมา คำว่า **ตั้งมั่น** คือ ตั้งมั่นด้วยจตุตถฌานสมาธินี้ คำว่า **ในจิต** หมายถึงเอาในรูปาวจรจิต

ก็ในคำว่า **ปริสุทฺธ** เป็นต้น มีวินัยยัตถ์ต่อไปนี้ ชื่อว่า**ปริสุทฺธ**แล้ว เพราะภาวะคือความบริสุทธิ์แห่งสติด้วยอำนาจอุเบกขา ก็เพราะบริสุทธิ์อย่างนั้นจึงชื่อว่า สะอาด อธิบายว่า ผ่องใส ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องรบกวน เพราะกำจัดกิเลสเครื่องรบกวนมีรากเป็นต้นได้ ด้วยการห้ามนักขณมิตีความสุขเป็นต้นเสียได้ เพราะความไม่มีกิเลสเครื่องรบกวนนั้นแล จึงชื่อว่าปราศจากอุปกิเลส ด้วยว่าจิตนั้นจักขุนมัวก็ด้วยกิเลสเครื่องรบกวน จึงชื่อว่าเป็นธรรมชาติอ่อน ก็เพราะเหตุที่ได้อบรมมาดีแล้ว อธิบายว่า จนเป็นจิตถึงความเป็นธรรมชาติคล่องแคล่ว เพราะว่าจิตที่บังคับได้ท่านเรียกว่าจิตที่อ่อน (ว่าง่าย) เพราะความเป็นจิตอ่อนนั้นแหละ จึงเป็นจิตที่ควรแก่การงาน อธิบายว่า ทนต่อการงาน ใช้การได้เพราะจิตที่อ่อนยอมเป็นจิตที่ควรแก่การงาน ดุจทองคำที่ช่างทองได้หลอมดีแล้ว ฉะนั้นก็แลความอ่อนและควรแก่การงาน ทั้ง ๒ อย่างนั้นจะมีได้ก็เพราะการอบรมที่ดีนั่นเอง สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่พิจารณาเห็นธรรมอย่างอื่นแม้สักข้อหนึ่ง ที่บุคคลอบรมแล้ว บำเพ็ญให้มากแล้ว จะเป็นธรรมชาติอ่อนและเหมาะสมแก่การงานเหมือนอย่างจิตนี้เลยนะภิกษุทั้งหลาย” ชื่อว่า**ตั้งมั่น** เพราะตั้งอยู่ในคุณธรรมมีความเป็นจิตที่บริสุทธิ์เป็นต้นเหล่านี้เอง เพราะเหตุที่จิตตั้งมั่นอย่างนั้น จึงชื่อว่าถึงความไม่หวั่นไหว อธิบายว่า ไม่คลอนแคลน ไม่เอนเอียง อีกอย่างหนึ่งชื่อว่า **ดำรงมั่น** เพราะตั้งอยู่ในอำนาจของตน โดยที่เป็นธรรมชาติอ่อนและเหมาะสมแก่การงาน เพราะเป็นจิตที่คุณมีศรัทธาเป็นต้นประคับประคองจากศรัทธาที่ตั้งมั่น ย่อมไม่หวั่นไหวไปตามความไม่เชื่อ จิตที่ได้รับการประคับประคองจากความเพียรที่ถูก ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน จิตที่ได้รับการประคับประคองจากสติชอบ ย่อมไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท จิตที่ได้รับการประคับประคองจากสมาธิชอบ ย่อมไม่หวั่นไหวไปตามความฟุ้งซ่าน จิตที่ได้รับการประคับประคองจากปัญญา ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจอวิชชาและจิตที่ถึงความสว่างไสวแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยอำนาจความมืดคือกิเลสอีก จิตที่ได้รับการประคับประคองจากรวม ๖ ประการนี้แล้ว ย่อมเป็นจิตที่ถึงความไม่หวั่นไหว จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการเหล่านี้ (คือ ๑. สมาธิเต เมื่อจิตตั้งมั่น ๒. ปริสุทฺธ บริสุทฺธ ๓. ปริโยทาท ผ่องแผ้ว ๔. อนงฺคณ ไม่มีกิเลสเครื่องยั่วชวน ๕. วิคตูปกิเลส ปราศจากอุปกิเลส ๖. มุทฺถุเต เป็นธรรมชาตินุ่มนวล ๗. กมฺมนิเย เพราะควร

---

^{๒๑} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๓๙-๖๔๑.

แก่การงาน ๘. รฐเต อาเนญชปตเต ตังมันไม่ห้วนไหว) ย่อมควรแก่อภินิหารเพื่อให้แจ้งด้วย ความรู้ยิ่งซึ่งอภิญญาสังขารธรรมทั้งหลาย นักศึกษาพึงทราบอีกอธิบายหนึ่งว่า ชื่อว่าตังมัน เพราะเป็นสมาธิในจิตตถณาน ชื่อว่าบริสุทธิ์ เพราะว่าเป็นจิตที่ไกลจากนิวรณ์ธรรม ชื่อว่าผ่องแผ้ว เพราะก้าวล่วงองค์ฌานมีวิตกเป็นต้นได้ ชื่อว่าไม่มีกิเลสเครื่องยั่วยวน เพราะไม่มีความเลวซึ่งดึงดูดสู่ ความอยากอันเป็นข้าศึกต่อการได้ฌาน ชื่อว่าปราศจากกิเลส เพราะปราศจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง แห่งจิตมีอภิขมา เป็นต้น กิจที่ประกอบด้วยองค์ทั้ง ๒ คือ อนงฺคุณและวิคตฺยปกิเลส นี้ นักศึกษาพึง ทราบเนื้อหาสาระตามที่ปรากฏในอนังคนสูตร^{๒๒}และวัตถสูตร^{๒๓}เกิด ชื่อว่าธรรมชาตินุ่มนวล เพราะ ถึงความเชี่ยวชาญ ชื่อว่าเหมาะสมแก่การงานเพราะเข้าถึงความเป็นบาทแห่งฤทธิ์ ชื่อว่าตังมันไม่ ห้วนไหว เพราะเข้าถึงความเป็นจิตประณีต โดยความบริบูรณ์แห่งภาวนา อธิบายว่าย่อมชื่อว่า ตังมัน ไม่ยอมถึงความห้วนไหว จิตที่ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังที่วามานี้ ย่อมจัดเป็นจิตควรแก่อภินิหาร คือเป็นบาทเป็นปทัฏฐาน เพื่อให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งซึ่งอภิญญาสังขารธรรมทั้งหลาย ได้แล.

๖.๕ ทิพพโสตญาณ

ความปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๒๔} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจาก ความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตังมัน ไม่ห้วนไหวอย่างนี้ ภิกษุนี้ น้อมจิตไปเพื่อทิพพโสตธาตุนญาณได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ด้วยหูทิพย์อัน บริสุทธิ์เหนือมนุษย์

เปรียบเหมือนคนเดินทางไกล (มีประสบการณ์มาก) ได้ยินเสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงสังข์ เสียงบันฑฑะว่ เสียงเปิงมาง ก็เข้าใจว่า นั่นเสียงกลอง เสียง ตะโพน เสียงสังข์ เสียง บันฑฑะว่ เสียงเปิงมาง ฉันทใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตังมัน ไม่ห้วนไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อม จิตไปเพื่อทิพพโสตธาตุนญาณได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ไกล

^{๒๒} ดุราลละเอียตโน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๗-๖๓/๔๔-๕๖.

^{๒๓} ดุราลละเอียตโน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๕/๑๑๗-๑๑๘.

^{๒๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๐-๒๔๑/๘๐-๘๑.

และใกล้ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ ฉะนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็น
ประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่า ผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ช้อยก่อน ๆ”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค^{๒๕} ว่า

“ปัญญาในการหยั่งลงสู่สัททนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจการแผ่
วิตกไป ชื่อว่าโสธธาตวิสุทธิญาณ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาท ที่ประกอบด้วย
จิตตสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยวิมิงสาสมาธิปานสังขาร ภิกษุ
นั้นย่อมอบรมข่มจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน ครอบงำการทำงาน ในอธิบาท ๔ ประการนี้แล้ว ย่อม
ใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายในที่ไกลบ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายในที่ใกล้
บ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายหยาบบ้าง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลาย
ละเอียดบ้าง ย่อมใส่ใจ สัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายละเอียดอย่างยิ่ง ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่ง
เสียงทั้งหลายทั้งทางทิศบูรพา ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศปัจฉิม ย่อมใส่ใจ
สัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศอุดร ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทาง
ทิศทักษิณ ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศอาคเนย์ ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่ง
เสียงทั้งหลายทั้งทางทิศพายัพ ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศอีสาน ย่อมใส่ใจ
สัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศหรดี ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทาง
ทิศเบื้องต่ำ ย่อมใส่ใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งทางทิศเบื้องบน เธอมีจิตอบรมแล้ว
อย่างนั้น บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มนำจิตไปเพื่อโสธธาตวิสุทธิญาณ ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ
เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและใกล้ ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการหยั่งลงสู่สัททนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วย
อำนาจการแผ่วิตกไป ชื่อว่าโสธธาตวิสุทธิญาณ”

ความในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๒๖} อธิบายว่า ในคำว่า ด้วยโสธธาตุนั้นเป็นทิพย์ นี่มีอธิบาย
ต่อไปนี้

^{๒๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๓/๑๖๑.

^{๒๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราชย์ (อ.จ. อาสภมหาเถร) แปล
และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๗๗-๖๗๘.

โสตธาตุชื่อว่าเป็นทิพย์ เพราะเป็นเช่นเดียวกับของทิพย์ ความจริงเป็นเรื่องธรรมดาที่ธาตุคือประสาทหูของพวกเทวดา เป็นธรรมชาติที่เกิดจากสุจริตกรรม มิได้เกลือกกลั้วด้วยโทษมีน้ำดีเสมหะและโลหิตเป็นต้น จึงสามารถรับอารมณ์แม้ในที่ไกลได้ เพราะพ้นจากสิ่งที่เข้าไปทำให้ขุ่นมัว แม้ธาตุคือประสาทหูอันสำเร็จด้วยญาณ ซึ่งบังเกิดขึ้นได้ด้วยกำลังแห่งวิริยภาวนาของภิกษุนี้เล่า ก็เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ทิพย์ เพราะเป็นเหมือนของทิพย์ อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าเป็นทิพย์ เพราะพระโยคีได้ด้วยอำนาจจิตพิทยวิหารและเพราะเหตุที่อิงอาศัยพิทยวิหารของตน ชื่อว่า โสตธาตุ เพราะอรรถว่าได้ยินและเพราะอรรถว่ามีชีวิตะ เป็นแต่เพียงธาตุเท่านั้น อนึ่งชื่อว่า โสตธาตุ แม้เพราะเป็นเพียงดังโสตธาตุ เพราะทำกิจของโสตธาตุได้ด้วยโสตธาตุเพียงดังทิพย์นั้น คำว่า หมตจ คือ บริสุทธิปราศจากเครื่องเข้าไปเศร้าหมอง คำว่า ล่วงวิสัยของมนุษย์ คือล่วง ได้แก่ ดำรงอยู่ ล่วงเลยหูเนื้อซึ่งเป็นวิสัยของมนุษย์ เพราะได้ยินเสียงล่วงอุปจารของมนุษย์ไป คำว่า ฟังได้ ๒ เสียง คือฟังเสียงได้ ๒ ชนิด ๒ ชนิดอะไรบ้าง คือเสียงทิพย์ ๑ เสียงมนุษย์ ๑ มีอธิบายว่า เสียงของพวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยคำว่า ฟังได้ทั้ง ๒ เสียงนี้ ฟังทราบการกำหนดส่วนที่ได้ยินเสียงดังนี้ คำว่า เสียงเหล่าใดทั้งไกลและใกล้ นั้น มีอธิบายว่า เสียงเหล่าใดอยู่ที่ไกล แม้จะอยู่ในจักรวาลอื่นและเสียงเหล่าใดอยู่ที่ใกล้จนชั้นที่สุดแม้แต่เสียงของสัตว์เล็ก ๆ ที่อยู่อาศัยในร่างกายของตน เราย่อมได้ยินเสียงเหล่านั้นได้อย่างชัดเจนด้วยคำว่า เสียงเหล่าใดทั้งไกลและใกล้ นั้น ฟังทราบการกำหนดอย่างไม่มีเขตแดนดังนี้

ก็ทิพโสตธาตุนี้ จะฟังให้เกิดขึ้นได้ด้วยวิธีการอย่างไร? คือภิกษุนี้ต้องการเข้าฌานที่มีอภิญญาเป็นบาท พอออกแล้วมีจิตตั้งมั่นด้วยบริกรรมสมาธิ ตอนแรก ๆ ฟังนึกถึงเสียงที่หยาบ มีเสียงราชสีห์ในป่าเป็นต้น ซึ่งที่อยู่ไกลที่มาปรากฏทางโสตประสาทตามปกติฟังนึกถึงเสียงที่ละเอียดเป็นชั้น ๆ ไปโดยลำดับ เริ่มต้นแต่เสียงที่หยาบกว่าเขาทั้งหมดอย่างนี้คือ เสียงระฆังในวิหาร เสียงกลอง เสียงสังข์ เสียงที่พวกภิกษุหนุ่มสามเณรน้อยพากันท่องบ่นอยู่อย่างเต็มกำลัง เสียงที่พวกคนผู้พูดอยู่ตามปกติเช่นว่า อะโรนะขอรับ อะโรกันคุณ เป็นต้น เสียงนก เสียงลม เสียงเท้า เสียงน้ำเดือด ดังคลัก ๆ เสียงใบตาลที่แก่งกรอบอยู่ที่แดด เสียงมดดำและมดแดง พระโยคินั้นฟังสนใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายในทิศตะวันออก ในทิศตะวันตก ในทิศเหนือ ในทิศใต้ ในทิศเบื้องล่าง ในทิศเบื้องบน ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในทิศตะวันตกเฉียงใต้ พระโยคินั้นฟังสนใจสัททนิมิตแห่งเสียงทั้งหลายทั้งหยาบทั้งที่ละเอียด เสียงเหล่านั้นย่อมปรากฏแก่พระโยคินั้นผู้มีจิตดำรงอยู่ตามปกติ ก็เมื่อเขามีจิตเป็นสมาธิด้วยการบริกรรม เสียงย่อมปรากฏชัดเป็นอย่างยิ่งเมื่อเขامنสิการถึงสัททนิมิตอยู่นั้นแล มโนทวารวิชชนะทำเสียงเหล่านั้นอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นอารมณ์เกิดขึ้นว่า ทิพโสตธาตุ จักเกิดขึ้นในบัดนี้ เมื่อมโนทวารวิชชนะนั้นดับ

แล้วขวนะ ๔ หรือ ๕ ดวงที่มีขวนะ ๓ หรือ ๔ ดวงข้างต้นเป็นกามาวจร มีชื่อว่าบริกรรม อุปจาร อนุโลมและโคตรภู ดวงที่ ๔ หรือที่ ๕ เป็นอัปนาจิตขั้นรูปาวจร นับเข้าในหมวด ๔ ย่อมแล่นไปใน ญาณใดซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับอัปนาจิตนั้นในอัปนาวิชิตนั้น นี่พึงทราบวาทิพพโสธธาตุ เบื้องหน้าแต่นั้น ทิพพโสธธาตุก็ตกไปในกระแสนั้น พระโยคีเมื่อทำทิพพโสธธาตุนั้นให้เกิดขึ้น กำลังกำหนดที่ ระยะเพียงชั่วองคุลีเดียวว่าจะฟังเสียงในระยะนี้แล้วพึงให้ขยาย แต่นั่นพึงกำหนดด้วยอำนาจ ๒ องคุลี ๔ องคุลี ๘ องคุลี คืบ คอก ภายในห้องหน้ามุข ปราสาท บริเวณ สังฆาราม โคจรคามและชนบท เป็นต้น จนตลอดถึงจักรวาล หรือกำหนดให้ยิ่งกว่านั้นก็ได้ กำหนดแล้วพึงให้ขยายออกไป พระโยคีนีได้บรรลุฤทธิญาณแล้วอย่างนี้ ย่อมได้ยินเสียงแม้ที่อยู่ภายในระยะโอกาสที่ทิพพโสธธาตุนั้นมีมาน เป็นบาทเป็นอารมณ์ถูกต้องแล้ว ก็เมื่อฟังอย่างนี้ แม้หากจะมีเสียงก็ก้องเป็นอย่างเดียวกันกับเสียง สังข์กลองและบันฑะฑะ เป็นต้น ดังขึ้นไปจนกระทั่งพรหมโลก เมื่อมีความมุ่งหมายจะกำหนดเฉพาะ เสียงเดียว เธอก็อาจจะกำหนดแยกเสียงได้ว่า นี่เสียงสังข์ นี่เสียงกลองได้ทีเดียว.

๖.๖ เจโตปริยญาณ

ความปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๒๗} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิต ไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะ ก็รู้ว่ามีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่ามีโมหะ หรือปราศจากโมหะก็รู้ ว่าปราศจากโมหะ จิตหตฺถุก็รู้วาทหตฺถุ หรือฟุ้งซ่านก็รู้วาทฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ ก็รู้วาทเป็นมหัคคตะ^{๒๘} หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้วาทไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ วาทมีจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้วาทไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้วาท เป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิก็รู้วาทไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้วาทหลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้วาทไม่หลุดพ้น

เปรียบเหมือนชายหนุ่มหญิงสาวที่ชอบการแต่งตัว เมื่อส่องดูเงาหน้า ของตนในกระจกใสสะอาดหรือในภาชนะน้ำใส หน้ามีไผ่ฝาก็รู้วาทมีไผ่ฝ่า หรือไม่มี ไผ่ฝ่าก็รู้วาทไม่มีไผ่ฝ่า ฉนั้นใด เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน

^{๒๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๒-๒๔๓/๘๐-๘๑.

^{๒๘} คำว่า มหัคคตะ แปลว่า ถึงความเป็นใหญ่ มหัคคตจิต หมายถึงจิตที่ถึงฌานสมาบัติ

เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุย่อมจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตของสัตว์และคนอื่นด้วยจิตของตน คือ จิตมีราคะก็รู้ว่ามีราคะ หรือปราศจากราคะก็รู้ว่าปราศจากราคะ จิตมีโทสะก็รู้ว่ามีโทสะ หรือปราศจากโทสะก็รู้ว่าปราศจากโทสะ จิตมีโมหะก็รู้ว่าโมหะ หรือ ปราศจากโมหะก็รู้ว่าปราศจากโมหะ จิตหลุดรู้หลุดรู้หลุดรู้ หรือ ฟุ้งซ่านก็รู้ว่าฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่า เป็นมหัคคตะ หรือไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่าไม่เป็นมหัคคตะ จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตอื่นยิ่งกว่า หรือไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า เป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่าไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า หลุดพ้น หรือไม่หลุดพ้นก็รู้ว่าไม่หลุดพ้น ฉะนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็น สมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็น ประจักษ์ช้อก่อน ๆ”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค^{๒๙} ว่า

“ปัญญาในการหยั่งลงสู่วิญญาณจรียาที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียวด้วยอำนาจความผ่องใสแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เพราะการแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท ชื่อว่าเจโตปริยญาณเป็นอย่างไ

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุททิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร ภิกษุนั้นย่อมอบรมข่มจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ในอุททิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมรู้ว่า “รูปนี้เกิดขึ้นด้วยโสมนัสสินทรีย์ รูปนี้เกิดขึ้นด้วยโทมนัสสินทรีย์ รูปนี้เกิดขึ้นด้วยอุpekขินทรีย์” เธอมีจิตอบรมแล้ว อย่างนั้น บริสุทธ์ ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มมนำจิตไปเพื่อเจโตปริยญาณ เธอย่อมกำหนดรู้ใจของสัตว์อื่น ของบุคคลอื่นด้วยใจของตน คือจิตมีราคะก็รู้ว่า “จิตมีราคะ” หรือจิต ปราศจากราคะก็รู้ว่า “จิตปราศจากราคะ” จิตมีโทสะก็รู้ว่า “จิตมีโทสะ” หรือจิตปราศจากโทสะก็รู้ว่า “จิตปราศจากโทสะ” จิตมีโมหะก็รู้ว่า “จิตมีโมหะ” หรือจิตปราศจากโมหะก็รู้ว่า “จิตปราศจากโมหะ” จิตหลุดรู้ก็รู้ว่า “จิตหลุดรู้” หรือจิตฟุ้งซ่านก็รู้ว่า “จิตฟุ้งซ่าน” จิตเป็นมหัคคตะก็รู้ว่า “จิตเป็นมหัคคตะ” หรือจิตไม่เป็นมหัคคตะก็รู้ว่า “จิตไม่เป็นมหัคคตะ” จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่า “จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า” หรือจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่า “จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า” จิตเป็นสมาธิก็รู้ว่า “จิตเป็นสมาธิ” หรือจิตไม่เป็นสมาธิก็รู้ว่า

^{๒๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๔/๑๖๒.

“จิตไม่เป็นสมาธิ” จิตหลุดพ้นก็รู้ว่า “จิตหลุดพ้น” หรือจิตไม่หลุดพ้นก็รู้ว่า “จิตไม่หลุดพ้น” จิตน้อมไปก็รู้ว่า “จิตน้อมไป” หรือจิตไม่น้อมไปก็รู้ว่า “จิตไม่น้อมไป”

ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการหยั่งลงสู่วิญญาณจรียาที่มีสภาวะ ต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจความส่องใสแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย เพราะการแผ่ไปแห่งจิต ๓ ประเภท ชื่อว่าเจโตปริยญาณ”

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๐} กล่าวไว้ว่า คำว่า ด้วยเจโตปริยญาณ ในเจโตปริยญาณกถานี้ มีอธิบายดังต่อไปนี้ ญาณ ชื่อว่า ปริยะ เพราะอรธว่าไปรอบ อธิบายว่า ย่อมกำหนดด้วยญาณอันกำหนดใจของผู้อื่นได้ ชื่อว่า เจโตปริยะ ญาณนั้นด้วย กำหนดใจของผู้อื่นได้ด้วย เหตุนี้ชื่อว่า เจโตปริยญาณ อธิบายว่าเพื่อประโยชน์แก่เจโตปริยญาณนั้น คำว่า ของสัตว์อื่น คือของสัตว์พวกที่เคลื่อนไหวตนเสีย แม้คำว่า แห่งบุคคลอื่นนี้ ก็มีความหมายเป็นอันเดียวกันกับบทว่าของสัตว์พวกอื่นนี้เหมือนกัน แต่ที่ท่านทำพยัญชนะให้ต่างกัน ก็ด้วยอำนาจแห่งเวไนยสัตว์และด้วยความไพเราะแห่งเทศนา คำว่า กำหนดใจด้วยใจ คือ กำหนดใจของสัตว์เหล่านั้นด้วยใจของตนเอง คำว่า รู้ชัด คือรู้ทุกสิ่งทุกประการ ด้วยอำนาจแห่งสัตว์ผู้มีราคะเป็นต้น

ถามว่า ก็ญาณนี้จะพึงให้เกิดขึ้นได้อย่างไร?

ตอบว่า ก็ญาณนี้ย่อมสำเร็จด้วยอำนาจทิพยจักขุ ทิพยจักขุญาณนั้นเป็นบริกรรมแห่งเจโตปริยญาณนี้เอง เพราะเหตุนี้ภิกษุที่เจริณูอาโลกกสิณแล้วมองเห็นสีแห่งโลหิตซึ่งเป็นไปอาศัยหทัยรูปของผู้อื่นด้วยจักขุจุติทิพย์แล้ว พึงสอบสวนดูจิต ก็เมื่อใดโสมนัสจิตเป็นไป เมื่อนั้นหทัยรูปย่อมมีสีแดงเป็นเช่นเดียวกับผลไทรสุกปลั่ง เมื่อใดโทมนัสจิตเป็นไปเมื่อนั้นหทัยรูปย่อมมีสีดำเช่นเดียวกับผลหัวสุก เมื่อใดอุเบกขาจิตเป็นไป เมื่อนั้นหทัยรูปย่อมส่องใสเช่นเดียวกับน้ำมันงา เหตุนี้ เธอเห็นสีเล็ดหัวใจผู้อื่นว่า รูปนี้มีอินทรีย์คือโสมนัสเป็นสมุฏฐาน รูปนี้มีอินทรีย์คือโทมนัสเป็นสมุฏฐาน รูปนี้มีอินทรีย์คืออุเบกขาเป็นสมุฏฐาน ดังนี้แล้ว เมื่อจะสอบสวน พึงทำเจโตปริยญาณให้ถึงความแรงกล้าเกิด แม้เมื่อเจโตปริยญาณนั้น ถึงความมีกำลังแรงกล้าอย่างนี้แล้ว เธอย่อมรู้ชัดถึงกามาวจรจิต และรูปาวจรจิตอรูปราวจรจิต ทั้งหมดอยู่ จึงดำเนินเข้าจิตอื่นนั้นแลจากจิตนั้นได้โดยลำดับ แม้เว้นการดูหทัยรูป จริงอยู่ แม้คำนี้ท่านก็กล่าวไว้ในอรรถกถาว่า

^{๓๐} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๗๙-๖๘๑.

ถามว่า สำหรับรูปสมาบัติ พระโยคีต้องการจะรู้จิตของผู้อื่นจะดูหทัยรูปของใคร? จะมองอินทรีย์อันแปลก ๆ ของใคร?

ตอบว่า ไม่ต้องดูของใคร อันนี้เป็นวิสัยของท่านผู้มีฤทธิ์ คือ การที่จะนึกถึงจิตในที่แห่งใดแห่งหนึ่ง จึงรู้จักจิต ๑๖ ประเภท ก็ถ้อยคำนี้ท่านกล่าวหมายถึงผู้ที่ไม่ได้ทำการสังสมไว้

ก็ในคำเป็นต้นว่า จิตมีราคะหรือ ดังนี้ มีอธิบายว่า จิตที่สหระคด้วยโลภมูลจิต ๘ ดวง พึงทราบว่ามีราคะ จิตที่เป็นกุศลและอัปยาคฤตอันเป็นไปในภูมิ ๔ ที่เหลือชื่อว่า จิตที่ปราศจากราคะ ก็จิต ๔ ดวงเหล่านี้คือ จิตที่ประกอบด้วยโหมันส ๒ ดวง จิตที่ประกอบด้วยวิจิจจนา ๑ ดวง จิตที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ ๑ ดวง ไม่ได้ทำการรวบรวมเข้าไปในทุกระยะนี้ แต่พระเถระบางพวกก็ทำการรวบรวมทั้งจิต ๔ ดวงนี้นั้นเข้าด้วย ก็จิตที่ประกอบด้วยโหมันส ๒ ดวง ชื่อว่า จิตมีโทสะ แม้จิตที่เป็นกุศลและอัปยาคฤตเป็นไปในภูมิ ๔ แม้ทั้งมวลชื่อว่า จิตที่ปราศจากโทสะ อกุศลจิต ๑๐ ดวง ที่เหลือไม่ได้ทำการรวบรวมเข้าไปในทุกระยะนี้ แต่พระเถระบางพวกก็ทำการรวบรวมอกุศลจิต ๑๐ ดวงนั้นเข้าด้วย ก็ในคำว่า มีโมหะ ปราศจากโมหะ นี้มีอธิบายว่า จิต ๒ ดวง คือ จิตที่สหระคด้วยวิจิจจนา ๑ ที่สหระคด้วยอุทธัจจะ ๑ ชื่อว่า จิตมีโมหะ ตามนัยที่เป็นไปเฉพาะ คือเป็นโมหะแท้ ๆ ไม่ปนด้วยโลภะ โทสะ ฝายอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง พึงทราบว่ามีโมหะ เพราะโมหะเกิดในอกุศลทั้งปวง จิตที่เหลือชื่อว่าจิตปราศจากโมหะ ส่วนจิตที่คล้อยไปตามถิ่นเจตสิกและมิทธเจตสิก พึงทราบว่าเป็นจิตที่หตหุ จิตที่คล้อยไปตามอุทธัจจเจตสิก พึงทราบว่าเป็นจิตที่ฟุ้งซ่าน จิตที่เป็นรูปาวจรและอรูปาวจร พึงทราบว่าเป็นมหัคคตจิต จิตที่เหลือจากนั้นพึงทราบว่ามีไซ มหัคคตจิต จิตที่เป็นไปในภูมิ ๓ แม้ทุกดวง พึงทราบว่ามี สุตตรจิต จิตที่เป็น โลกุตตระ พึงทราบว่าเป็น อนุตตรจิต จิตที่บรรลุนิพพาน และอุปนา พึงทราบว่าเป็น จิตที่ตั้งมั่น จิตที่ไม่บรรลุนิพพาน และ อุปนา ทั้ง ๒ อย่างนั้นพึงทราบว่า จิตที่ยังไม่ตั้งมั่น จิตที่บรรลุนิพพาน ตถาคตวิมุตติ วิกขัมภณวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสทธิวิมุตติ และ นิสสรวณวิมุตติ พึงทราบว่าเป็น วิมุตติจิต จิตที่ยังไม่ถึงวิมุตติ ทั้ง ๔ อย่างนี้ พึงทราบว่ายังไม่เป็นวิมุตติจิต ภิกษุผู้ที่ได้ เจโตปริยญาณ ดังที่ว่ามาทั้งหมดนี้ ย่อมรู้ชัดแม้ทุกสิ่งทุกอย่างว่า จิตนี้มีราคะ ฯลฯ หรือยังไม่หลุดพ้น ดังนี้ได้

๖.๗ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

ความปรากฏในทมิฬนิกาย สีสันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๓๑} ว่า

^{๓๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔-๒๔๕/๘๑-๘๒.

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจาก ความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนี้ น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวัฏฏกัปเป็นอันมาก บ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้าง ว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นก็ไป เกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวย สุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นจึงมาเกิดในภพนี้’ เธอระลึกชาติก่อน ได้หลายชาติพร้อมทั้ง ลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้

เปรียบเหมือนคนจากบ้านตนไปบ้านอื่นแล้วจากบ้านนั้นไปยังบ้านอื่นอีก เขาจากบ้านนั้นกลับมายังบ้านเดิมของตน ระลึกได้อย่างนี้ว่า ‘เราได้จากบ้านตนไป บ้านโน้น ในบ้านนั้นเราได้ยิน นั่ง พุด นั่งเฉยอย่างนั้น ๆ เราได้จากแม่บ้านนั้นไปยัง บ้านโน้น แม้ในบ้านนั้นเราก็ได้ยิน นั่ง พุด นั่งเฉยอย่างนั้น ๆ แล้วกลับจากบ้านนั้น มายังบ้านเดิมของตน’ ฉะนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ ตลอดสังวัฏฏกัปและวิวัฏฏกัปเป็นอันมากบ้างว่า ‘ในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุ อย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นก็ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้นเราก็มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุขทุกข์ และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุตติจากภพนั้นจึง มาเกิดในภพนี้’ เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมลักษณะทั่วไปและชีวประวัติ อย่างนี้ ฉะนั้น ข้อนี้ จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและ ประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ช้อก่อน ๆ”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค^{๓๒} ว่า

“ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามปัจจัยด้วยอานาจ การแผ่ไปแห่งกรรม ที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ชื่อว่าปุพเพนิวาสานุสสติญาณ เป็นอย่างไร

^{๓๒} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๕/๑๖๓.

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอุทฺธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุทฺธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุทฺธิบาท ที่ประกอบด้วย จิตตสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอุทฺธิบาทที่ประกอบด้วยวิม้งสาสมาธิปานสังขาร ภิกษุ นั้นย่อมอบรมขมจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน ครอบครองงาน ในอุทฺธิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้ว ย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น คือ เพราะอริชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญูณจึงมี เพราะวิญญูณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เพราะนามรูป เป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็น ปัจจัย อุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาสจึงมี ความ เกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้”

เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนี้ บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ย่อมโน้มมนำจิตไป เพื่อปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณ เธอย่อมระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติ บ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกับเป็นอันมากบ้าง ตลอด วิวัฏฏกับเป็นอันมาก บ้าง ตลอดสังวัฏฏกับและวิวัฏฏกับเป็นอันมากบ้างว่า “ในภพโน้นเรา มีชื่ออย่างนั้น มีตระกูล มีวรรณะ มีอาหาร เสวยสุข ทุกข์และมีอายุอย่างนั้น ๆ จุติจากภพ นั้นจึง มาเกิดในภพนี้ เธอระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติ อย่างนี้”

ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการกำหนดธรรมทั้งหลายที่เป็นไปตามปัจจัย ด้วยอำนาจการแผ่ ไปแห่งกรรมที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ชื่อว่าปุพเพนิวาสานุสสติญาณ”

คัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๓} ได้อธิบายไว้ว่า นักศึกษาพึงทราบวินิจฉัยใน ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณกถา ดังต่อไปนี้ คำว่า เพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณกถา นี้คือเพื่อประโยชน์แก่ญาณในการนึก ถึงขั้นที่ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน ที่ชื่อว่า ขั้นที่ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อนก็คือขั้นที่เคยอยู่ ครอบครองในกาลก่อน ได้แก่ในชาติที่ล่วงไปแล้วนับไม่ถ้วน คำว่า อยู่ครอง คือ ที่ตนได้เคย

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภิมหาเถระ) แปล และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๘๑-๖๘๓.

ครอบครองมา ที่ตนได้เคยเสวยผลมา ได้แก่ที่เกิดดับในสันดานของตน หรืออาการต่าง ๆ ที่อาศัย
 ชันธ์ คำว่า อยู่ครอบครอง คือ อยู่ประจำโดย การอยู่อาศัยเป็นโคจร ได้แก่ที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วย
 วิญญาณของตน หรือที่กำหนดรู้ชัดได้ด้วยวิญญาณของผู้อื่น ในเวลาที่อนุสรณ์ถึงท่านผู้ตัดขาด
 วัฏสงสารถึงนิพพานแล้ว พระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้นจึงจะมีนิวจรธรรมเหล่านั้นได้ คำว่า นึกถึง
 ชันธ์ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อน คือ พระโยคินึกถึงชันธ์ที่เคยอยู่อาศัยมาในกาลก่อนได้ด้วย สติใด สติ
 นั้นชื่อว่า ปุพเพนิวาสานุสสติ ญาณอันสัมปยุตด้วยสตินั้นชื่อว่า ญาณ เพื่อประโยชน์แก่ญาณอัน
 สัมปยุตด้วยสติ นึกถึงชันธ์ที่เคยอาศัยมาในกาลก่อนนี้ดังบรรยายมานี้ มีอธิบายว่า เพื่อปุพเพนิวา
 สานุสสติญาณ คือเพื่อการบรรลุถึงซึ่งญาณนี้ คำว่า มิใช่ออย่างเดียว คือ หลายอย่าง หรือที่ท่านให้
 เป็นไป คือพรรณนาได้หลายอย่าง คำว่า ชันธ์ที่เคยอยู่อาศัยมาในกาลก่อน คือ สันดานที่ตนเคยอยู่
 อาศัยครอบครองในภพนั้น ๆ ตั้งต้นแต่ภพที่เป็นอดีตล่วงมานี้เอง คำว่า นึกได้ คือระลึกย้อนไป
 ตามลำดับแห่งชันธ์ หรือว่าตามลำดับจติและปฏิสนธิ

ความจริง ชน ๖ จำพวกย่อมระลึกถึงปุพเพสันนิวาสนี้ได้ คือ พวกเดียรฉัตร ๑ พระสาวก
 ปกติกทั้งหลาย ๑ พระมหาสาวกทั้งหลาย ๑ พระอัครสาวกทั้งหลาย ๑ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย
 ๑ พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ๑ ในชน ๖ จำพวกนั้น พวกเดียรฉัตรระลึกได้เพียง ๔๐ กัลป์เท่านั้น
 ไม่ยิ่งไปกว่านั้นได้เลย เพราะเหตุไร? เพราะมีปัญญาน้อย จริงอยู่ พวกเดียรฉัตรเหล่านั้นเป็นผู้มีปัญญา
 น้อยเพราะยังกำหนดนามรูปไม่ได้ พระสาวกปกติกทั้งหมดระลึกได้ ๑๐๐ กัลป์ก็ได้ ๑,๐๐๐ กัลป์ก็ได้
 เพราะมีปัญญามาก พระมหาสาวก ๘๐ องค์ระลึกได้แสนกัลป์ พระอัครสาวกทั้งสองระลึกได้ ๑
 อสงไขย กำไรแสนกัลป์ พระปัจเจกพุทธเจ้าระลึกได้ ๒ อสงไขย กำไรแสนกัลป์ ก็นิหารของท่าน
 เหล่านั้นมีกำหนดประมาณไว้เท่านี้ ส่วนอนิหารของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ไม่มีกำหนดกาล

ภิกษุผู้เริ่มบำเพ็ญเพียรเพื่อต้องการระลึกชาติได้อย่างนั้น เวลากลับจากบิณฑบาตหลัง
 อาหารไปในที่ลับหลีกเร้นอยู่ เข้ามานั่ง ๔ โดยลำดับ ออกจากมานั่ง ๔ ซึ่งเป็นบาทแห่งภิกษุญา
 พึงนึกถึงการนั่งครั้งสุดท้าย แต่นั้นพึงนึกถึงกิจที่ตนทำทั้งกลางคืนกลางวันทั้งสิ้น โดยย้อนถอยหลัง
 อย่างนี้คือ การให้ปุอาสนะ การเข้าสู่เสนาสนะ การเก็บบาตร จีวร การฉันทอาหาร เวลากลับมา
 จากบ้าน เวลาเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน เวลาเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตในบ้าน เวลาออกจากวิหาร
 เวลาไหว้ลานพระเจดีย์และลานพระศรีมหาโพธิ์ เวลาล้างบาตร เวลารับบาตร กิจที่ทำแล้วตั้งแต่การ
 รับบาตรตราบเท่าที่ถึงการล้างหน้า กิจที่ทำแล้วในเวลาใกล้รุ่ง กิจที่ทำแล้วในมัชฌิมยาม กิจที่ทำแล้ว
 ในปฐมยาม กิจเพียงเท่านี้ย่อมปรากฏแก่แกจิตปกติ แต่ปรากฏแจ่มแจ้งอย่างยิ่งแก่จิตที่เป็นสมาธิ
 เพราะการบริกรรมก็หากว่าในกิจเหล่านี้บางอย่างไม่ปรากฏไซ้ ต้องเข้ามานั่งเป็นบาทอีก ออกแล้ว

จึงนึกถึง ทำได้เพียงนึกจีย่อมปรากฏจุประทีปลูกโพลงแล้ว พึงนึกถึงกิจที่ตนทำโดยถอยหลังอย่างเดียว ดังพรรณนามานี้

๖.๘ จุตูปปาตญาณ (ทิพพจักขุญาณ)

ความปรากฏในที่นิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๓๔} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุนั้น น้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูงงามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่ สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิจิตทุจริตและมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ ประกอบกายสุจริต วิจิตสุจริตและมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ เธอเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่ สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล

เปรียบเทียบเหมือนปราสาทตั้งอยู่ที่ทางสามแพร่งกลางเมืองหลวง คนตาดี ยืนบนปราสาทนั้น เห็นหมู่ชนกำลังเข้าไปสู่เรือนบ้าง ออกจากเรือนบ้าง สัญจรอยู่ ตามถนนบ้าง นั่งอยู่ที่ทางสามแพร่งกลางเมืองหลวงบ้าง ก็รู้ว่า ‘คนเหล่านี้เข้าไปสู่ เรือน คนเหล่านี้ออกจากเรือน คนเหล่านี้สัญจรอยู่ตามถนน คนเหล่านี้นั่งอยู่ที่ทาง สามแพร่งกลางเมืองหลวง’ ฉะนั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียง ดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุน้อมจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้น สูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึง หมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า ‘หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วิจิตทุจริตและมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ ประกอบกายสุจริต วิจิตสุจริต และมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและ

^{๓๔} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๖-๒๔๗/๘๒-๘๓.

ชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไป บังเกิดในสุคติโลกสวรรค์’ เธอเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่ สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล ฉะนั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็น ประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ชื่อก่อน ๆ”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค^{๓๕} ว่า

ปัญญาในการเห็นรูปนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และสภาวะเดียว ด้วยอำนาจแสงสว่าง ชื่อว่า ทิพพจักขุญาณ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปานสังขาร ฯลฯ เจริญอธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปานสังขาร ภิกษุนั้นย่อมอบรมขมจิต ทำให้เป็นจิตอ่อน ควรแก่การงาน ในอธิบาท ๔ ประการนี้ ครั้นแล้วย่อมใส่ใจถึงอาโลกสัญญา ตั้งสัญญาว่าเป็นกลางวัน มีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ เจริญจิตให้มีแสงสว่างว่า กลางวันฉันใด กลางคืนก็ฉันนั้น กลางคืนฉันใด กลางวันก็ฉันนั้น เธอมีจิตอบรมแล้วอย่างนั้น บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว ย่อมน้อมนำจิตไปเพื่อจตุปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์ อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า “หมู่สัตว์ที่ประกอบกายทุจริต วจีทุจริตและมโนทุจริต กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นผิดและชักชวน ผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นผิด พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก แต่หมู่สัตว์ที่ประกอบกายสุจริต วจีสุจริตและมโนสุจริต ไม่กล่าวร้ายพระอริยะ มีความเห็นชอบและชักชวนผู้อื่นให้ทำกรรมตามความเห็นชอบ พวกเขาหลังจากตายแล้วจะไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์” เธอเห็นหมู่สัตว์ ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมอย่างนี้แล

ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาในการเห็นรูปนิมิตที่มีสภาวะต่าง ๆ และ สภาวะเดียว ด้วยอำนาจแสงสว่าง ชื่อว่าทิพพจักขุญาณ”

^{๓๕} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๖/๑๖๔.

ความปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๓๖} กล่าวว่าว่า เนื้อความในเรื่องความรู้ในจติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย นักศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้ว่า คำว่า เพื่อจตุปปาตญาณ คือ เพื่อรู้การตายและการเกิด อธิบายว่า จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายที่พระโยคีรู้ได้ด้วยญาณใด ก็น้อมนำจิตเข้าไปเพื่อญาณนั้น คือ เพื่อทักขณญาณ คำว่า น้อมนำจิต คือ นำเข้าไปเฉพาะ ได้แก่ นำบริกรรมจิตมุ่งเข้าไป คำว่า นั้น คือ ภิกษุผู้มีการนำจิตมุ่งไปได้ทำแล้วนั้น ก็ในคำว่า เป็นทิพย์เป็นต้น มีอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นทิพย์เพราะเป็นเหมือนของทิพย์ คือปสาทจักขุของพวกเทพเจ้า ซึ่งเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจสุจริตกรรม มิได้เกลือกกลั้วด้วยดี เสมหะ เลือดเป็นต้น สามารถจะรับอารมณ์แม้ในที่ไกล ๆ ได้เพราะพ้นจากอุปกิเลส เป็นปสาทจักขุ นั้น แม้ญาณจักขุนี้ของภิกษุ นั้นบังเกิดได้ด้วยกำลังแห่งวิริยภาวนา เช่นเดียวกับปสาทจักขุ นั้น เหตุ นั้น จึงชื่อว่าเป็นทิพย์ เพราะเหมือนของทิพย์ อนึ่ง ชื่อว่า เป็นทิพย์ เพราะได้ด้วยอำนาจทิพพินิจและเพราะตนได้อาศัยทิพพินิจ ชื่อว่าเป็นทิพย์ แม้เพราะเหตุที่สว่างไสวมากด้วยการกำหนดถือด้วยอาโลกกสิณ ชื่อเป็นทิพย์ แม้เพราะเหตุที่มีภูมิที่ไปได้มาก เพราะเห็นรูปที่อยู่ในภายนอกผาเป็นต้นได้ชัดเจน ข้อความนั้นทั้งหมดนักศึกษานพึงทราบตามแนวแห่งคัมภีร์ศัพทศาสตร์นั้นเถิด ญาณนั้นชื่อว่าจักขุ เพราะอรรถว่าเห็น อนึ่ง ชื่อว่าจักขุ เพราะเป็นดังตาเห็นทำหน้าที่ของตา จักขุ นั้นจัดว่าหมดจดเพราะเป็นเหตุแห่งทิววิสุทธิด้วยการเห็นได้ทั้งจติและอุปบัติ เพราะว่าผู้ใดเห็นแต่จติอย่างเดียวไม่เห็นอุปบัติ ผู้นั้นย่อมยึดมั่นอุจเฉททิววิสุทธิ ผู้ใดเห็นแต่อุปบัติอย่างเดียวไม่เห็นจติ ผู้นั้นย่อมยึดมั่นสัสสตทิววิสุทธิ เพราะความเกิดปรากฏขึ้นแห่งสัตว์ใหม่ ส่วนผู้ใดเห็นทั้ง ๒ อย่าง ผู้นั้นย่อมล่วงพ้นจากทิววิสุทธิ ๒ อย่างนั้นเสียได้ เหตุ นั้น ความเห็นของผู้ นั้น จึงเป็นเหตุแห่งทิววิสุทธิ

จริงอยู่ การเห็นจติและอุปบัติทั้ง ๒ อย่าง พวกที่นับว่าเป็นโอรสพระพุทธรเจ้าเท่านั้นจึงจะเห็นได้ การเห็นนั้นท่านกล่าวว่าชื่อว่า หมดจด เพราะเป็นเหตุแห่งทิววิสุทธิ ด้วยการเห็นทั้งจติและอุปบัติ ตาคือญาณอันหมดจดนั้น พึงทราบว่าพ้นวิสัยของมนุษย์ธรรมดาเพราะเห็นรูปได้ไกลกว่ามนุษย์ธรรมดา หรือเพราะเห็นได้ไกลยิ่งกว่าตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา ย่อมเห็นด้วยตราทิพย์นั้นอันหมดจดล่วงพ้นวิสัยที่มนุษย์ธรรมดามองเห็นได้ว่า คำว่า เห็นสัตว์ คือ แลดูสัตว์เห็นได้ดุจตาเนื้อของมนุษย์ธรรมดา ในคำว่า ผู้จติและอุปบัติอยู่นี้ หมายความว่า ในขณะที่จติหรือในขณะที่อุปบัติที่ใคร ๆ ไม่อาจจะเห็นได้ด้วยตาทิพย์ ก็สัตว์เหล่าใดใกล้จะจติ คือจักจติในบัดนี้ เหตุ นั้น สัตว์เหล่านั้นท่านมีความประสงค์ว่าผู้จติอยู่ ก็แล สัตว์เหล่าใดถือปฏิสนธิแล้ว คือ บังเกิดแล้วในบัดนี้ สัตว์เหล่านั้นท่าน

^{๓๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๖๙๕-๖๙๗.

มีความประสงค์ว่าผู้อุปปัติอยู่ ท่านแสดงว่า เห็นสัตว์เหล่านั้นผู้จติและอุปปัติอยู่เช่นนั้น คำว่า ผู้เลว คือถ้อยพราหมณ์ ตำชา ที่คนดูหมิ่นได้ด้วยอำนาจชาติสกุลและโคณะเป็นต้นอันพราหมณ์ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยวิบากอันผลัดผลมาจากโมหะ คำว่า ประณิต คือที่ตรงกันข้ามจากนั้น เพราะประกอบด้วยวิบากอันผลัดผลมาจากอโมหะ คำว่า ผู้มีผิวพรรณดี คือ ผู้ประกอบด้วยผิวพรรณน่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ เพราะประกอบด้วยผิวพรรณไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ เพราะประกอบด้วยวิบากอันผลัดผลมาจากโทสะ เนื้อแห่งความคำทั้ง ๒ นั้นก็คือผู้มีรูปร่างงดงามและผู้มีรูปร่างขี้เหล่ คำว่า ผู้ไปดี คือ ไปสู่สุคติหรือเป็นคนมั่งคั่งมีทรัพย์สมบัติมากหลาย เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยวิบากอันผลัดผลมาจากความไม่โลภ คำว่า ผู้ไปไม่ดี คือไปสู่สุคติ หรือเป็นคนยากไร้ เชื้อใจมีข้าวและน้ำอืดคัต เพราะประกอบด้วยวิบากอันผลัดออกจากโลภะ คำว่า ผู้เข้าถึงตามกรรม คือตนเองสั่งสมกรรมใด ๆ ไว้ก็เข้าไปรับผลกรรมนั้น ๆ

๖.๙ อาสวัชยญาณ

ความปรากฏในทีฆนิกาย สีลขันธวรรค สามัญญผลสูตร^{๓๗} ว่า

“เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดังเนิน ปราศจาก ความเศร้าหมอง อ่อน เหมะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุหนึ่ง น้อมจิตไปเพื่ออาสวัชยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้ อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิต ย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้น แล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทากิจที่ควรทำเสร็จแล้ว’^{๓๘} ไม่มีกิจอื่นเพื่อความ เป็น อย่างนี้อีกต่อไป’^{๓๙}

เปรียบเหมือนสระน้ำใสสะอาดไม่ขุ่นมัวบนยอดภูเขา คนตาดียืนที่ขอบสระนั้น เห็นหอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและก้อนหินหรือฝูงปลากำลัง แหวกว่ายอยู่บ้าง หยุดอยู่บ้าง ในสระนั้น ก็คิดอย่างนี้ว่า ‘สระน้ำนี้ใสสะอาดไม่ ขุ่นมัว หอยโข่งและหอยกาบ ก้อนกรวดและ

^{๓๗} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘-๒๔๙/๘๔-๘๕.

^{๓๘} กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึง กิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์, การละเหตุเกิดแห่งทุกข์, การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์และการอบรมมรรคมืองค์ ๘ ให้เจริญ

^{๓๙} ไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณเพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธศาสนา ถือว่าการบรรลุพระอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด

ก้อนหินและฝูงปลาเหล่านี้กำลังแหวกว่ายอยู่ก็มี หยุดอยู่ก็มี ในสระนั้น’ ฉันทน์ เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลส เพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่น ไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่อัสสวะ นี่อัสสวสมุทัย นี่อัสสวนิโรธ นี่อัสสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจาก กามาสสวะ ภวาสสวะและอวิชชาสสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทากิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความ เป็นอย่างนี้อีกต่อไป’ ฉันทน์นั้น ข้อนี้จัดเป็นผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ ซึ่งดีกว่าและประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์ช้อก่อน ๆ มหาบพิตร ไม่มีผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์อย่างอื่นที่ยอดเยี่ยม กว่าหรือประณีตกว่าผลแห่งความเป็นสมณะที่เห็นประจักษ์นี้เลย”

ความปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรค^{๔๐} ว่า

“ปัญญาที่มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ ชื่อว่าอัสวักขยญาณ เป็นอย่างไร

คือ อินทรีย์ ๓ ประการ อะไรบ้าง ได้แก่

๑. อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเรา จักรู้สัจธรรมที่ยังไม่รู้)

๒. อัญญินทรีย์ (อินทรีย์คือปัญญาอันรู้ทั่วถึง)

๓. อัญญาตาวินทรีย์ (อินทรีย์ของท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว)

อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร อัญญินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร อัญญาตาวินทรีย์ย่อมถึงฐานะเท่าไร

อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ โสตาปัตติมรรค

อัญญินทรีย์ ย่อมถึงฐานะ ๖ คือ โสตาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค

อัญญาตาวินทรีย์ ย่อมถึงฐานะ ๑ คือ อรหัตตผล

ในขณะที่แห่งโสตาปัตติมรรค อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์มีสัทธินทรีย์ซึ่งมีความน้อมไปเป็นบริวาร มีวิริยินทรีย์ซึ่งมีการประกอบไว้เป็นบริวาร มีสตินทรีย์ซึ่งมีความตั้งมั่นเป็นบริวาร

^{๔๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๐๗/๑๖๕-๑๖๘.

มีสมาธิในทรีซึ่งมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร มีปัญญินทรีซึ่งมีความเห็นเป็นบริวาร มีมโนทรีซึ่งมีความรู้แจ้งเป็นบริวาร มีโสมนัสสินทรีซึ่งมีความยินดีเป็นบริวาร มีชีวิตินทรีซึ่งมีความเป็นใหญ่ในความสืบทอดที่กำลัง เป็นไปเป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งโศดาปัตติมรรค ยกเว้นรูปซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นกุศล ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ทั้งหมดเป็นธรรมเครื่องนำออก ทั้งหมดเป็นเครื่องให้ถึงความไม่สังสม ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ ทั้งหมดมีนิพพานเป็นอารมณ์

ในขณะแห่งโศดาปัตติมรรค อัญญาตัญญูสสามิตินทรีมีอินทรี ๘ ประการ นี้ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกันเกิดร่วมกันเกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญาตัญญูสสามิตินทรีนั้น

ในขณะแห่งโศดาปัตติผล อัญญินทรีมีสัทินทรีซึ่งมีความนุ่มไปเป็นบริวาร มีวิริยินทรีซึ่งมีการประคองไว้เป็นบริวาร มีสตินทรีซึ่งมีความตั้งมั่นเป็นบริวาร มีสมาธิทรีซึ่งมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร มีปัญญินทรีซึ่งมีความเห็นเป็นบริวาร มีมโนทรีซึ่งมีความรู้แจ้งเป็นบริวาร มีโสมนัสสินทรีซึ่งมีความยินดีเป็นบริวาร มีชีวิตินทรีซึ่งมีความเป็นใหญ่ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไปเป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิดในขณะแห่งโศดาปัตติผล ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นอัปายากฤต ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ ทั้งหมดมีนิพพานเป็นอารมณ์

ในขณะแห่งโศดาปัตติผล อัญญินทรีมีอินทรี ๘ ประการนี้ซึ่งมี สหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกัน เป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญินทรีนั้น

ในขณะแห่งสกทาคามิมรรค ฯลฯ

ในขณะแห่งสกทาคามีผล ฯลฯ

ในขณะแห่งอนาคามิมรรค ฯลฯ

ในขณะแห่งอนาคามีผล ฯลฯ

ในขณะแห่งอรหัตตมรรค อัญญินทรีมีสัทินทรีซึ่งมีความนุ่มไปเป็นบริวาร มีวิริยินทรีซึ่งมีการประคองไว้เป็นบริวาร มีสตินทรีซึ่งมีความตั้งมั่นเป็นบริวาร มีสมาธิทรีซึ่งมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร มีปัญญินทรีซึ่งมีความเห็นเป็นบริวาร มีมโนทรีซึ่งมีความรู้

แจ้งเป็นบริวาร มีโสมนัสสินทรีย์ซึ่งมีความยินดีเป็นบริวาร มีชีวิตินทรีย์ซึ่งมีความเป็นใหญ่ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไปเป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขณะแห่งอรหัตตมรรค ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นกุศล ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ทั้งหมดเป็นธรรมเครื่องนำออก ทั้งหมดเป็นเครื่องให้ถึงความไม่สังสม ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ ทั้งหมดมีนิพพานเป็นอารมณ์

ในขณะแห่งอรหัตตมรรค อัญญินทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญินทรีย์นั้น

ในขณะแห่งอรหัตตผล อัญญาตาวิณทรีย์มีสัทินทรีย์ซึ่งมีความนุ่มไปเป็นบริวาร มีวิริยินทรีย์ซึ่งมีการประคองไว้เป็นบริวาร มีสตินทรีย์ซึ่งมีความตั้งมั่นเป็นบริวาร มีสมาธิินทรีย์ซึ่งมีความไม่ฟุ้งซ่านเป็นบริวาร มีปัญญินทรีย์ซึ่งมีความเห็นเป็นบริวาร มีมณินทรีย์ซึ่งมีความรู้แจ้งเป็นบริวาร มีโสมนัสสินทรีย์ซึ่งมีความยินดีเป็นบริวาร มีชีวิตินทรีย์ซึ่งมีความเป็นใหญ่ในความสืบทอดที่กำลังเป็นไปเป็นบริวาร

ธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขณะแห่งอรหัตตผล ยกเว้นรูปที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ทั้งหมดเป็นอัปายากุต ทั้งหมดไม่มีอาสวะ ทั้งหมดเป็นโลกุตตระ ทั้งหมดมีนิพพานเป็นอารมณ์

ในขณะแห่งอรหัตตผล อัญญาตาวิณทรีย์มีอินทรีย์ ๘ ประการนี้ ซึ่งมีสหชาตธรรมเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันและกันเป็นบริวาร มีธรรมที่อาศัยกันเป็นบริวาร มีธรรมที่ประกอบกันเป็นบริวาร ไปร่วมกัน เกิดร่วมกัน เกี่ยวข้องกัน ประกอบด้วยกัน ธรรมเหล่านั้นเป็นอาการและเป็นบริวารของอัญญาตาวิณทรีย์นั้น อินทรีย์ ๘ รวม ๘ หมวดนี้ จึงเป็นอาการ ๖๔ ด้วยประการฉะนี้

คำว่า **อาสวะ** อธิบายว่า อาสวะเหล่านั้น อะไรบ้าง

คือ กามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ อวิชาสวะ

อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไป ณ ที่ไหน

คือ ทิฏฐาสวะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค กามาสวะซึ่งเป็นเหตุให้ สัตว์ไปสู่อบาย ภวาสวะซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่อบาย อวิชาสวะซึ่งเป็นเหตุให้สัตว์ไปสู่อบาย ย่อมสิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค อาสวะเหล่านั้นย่อมสิ้นไปในขณะแห่งโสดาปัตติมรรคนี้

กามาสะส่วนหยาบย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามิมรรค ภวาสะซึ่งตั้งอยู่ร่วมกับกามาสะ นั้น อวิชาสะซึ่งตั้งอยู่ร่วมกับกามาสะนั้นย่อมสิ้นไปด้วยสกทาคามิมรรค อาสะเหล่านี้ ย่อมสิ้นไปในขณะแห่งสกทาคามิมรรคนี้

กามาสะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค ภวาสะซึ่งตั้งอยู่ร่วมกับกามาสะนั้น อวิชาสะซึ่งตั้งอยู่ร่วมกับกามาสะนั้น ย่อมสิ้นไปด้วยอนาคามิมรรค อาสะเหล่านี้ย่อม สิ้นไปในขณะแห่งอนาคามิมรรคนี้

ภวาสะทั้งสิ้น อวิชาสะทั้งสิ้นย่อมสิ้นไปด้วยอรหัตตมรรค อาสะเหล่านี้ย่อมสิ้นไป ในขณะแห่งอรหัตตมรรคนี้

ชื่อว่าญาณ เพราะมีสภาวะรู้ธรรมนั้น ชื่อว่าปัญญา เพราะมีสภาวะรู้ชัด เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาที่มีความชำนาญในอินทรีย์ ๓ ประการ โดยอาการ ๖๔ ชื่อว่าอัส วักขยญาณ”

อัสวักขยญาณ^{๔๑} รู้จักทำอาสะให้สิ้นไปปรีชาญาณสูงสุด รู้จักมูลเหตุของทุกข์ถูกฉนวน และรู้จักวิธีทำให้สิ้นไปอย่างเด็ดขาด เป็นความรู้สามารถปลดปล่อยจิตให้ หลุดพ้นจากอำนาจของ กิเลสและกรรม บรรลุถึงภูมิที่มีอิสรภาพทางจิตใจเต็มที่ มีเอกราชโดยสมบูรณ์ ถึงความเป็นไทยอย่าง เต็มเปี่ยมความรู้ขั้นนี้จัดเป็นพระพุทธรูปวิชาสูงสุดในพระพุทธศาสนา ผู้จะก้าวขึ้นสู่ภูมิพระพุทธรูปวิชา สูงสุดนี้ได้ ต้องผ่านการเจริญวิปัสสนาญาณมาตามลำดับขั้นอย่างละเอียดที่เรียกว่า เจริญญาณทัส สนะ หลังจากทีพระพุทธรูปองค์ทรงตรัสรู้และเผยแผร่หลักธรรมคำสั่งสอนในพระศาสนาเป็นเวลาถึง ๔๕ พรรษา จึงทำให้คำสอนของพระพุทธรูปองค์มีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น ซึ่งรวบรวมไว้ในพระไตรปิฎก มีมากมายหลายพระสูตร ในแต่ละพระสูตรนั้นก็ยังมีหลักธรรมต่าง ๆ กันออกไป แต่ก็มี จุดหมายเดียวกัน นั่นก็คือความพ้นทุกข์ ด้วยการกำจัดอาสะตามแนวทางขององค์สมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า

อัสวักขยญาณ มีปรากฏในแก้วกฐสูตร เป็นสูตรที่ว่าด้วยอัสวักขยญาณ ดังพระพุทธ พจน์ “เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อน เหมะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ภิกษุผู้นั้นย่อมจิตไปเพื่ออัสวักขยญาณ รู้ชัดตามความ เป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่อเธอรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสะ ภวา

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๓/๔๒.

สวะและอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๔๒}

๖.๙.๑ ความหมายของอาสวักขยญาณ

อาสวักขยญาณ หมายถึง ความรู้ที่ทำให้อาสวะสิ้นไป ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ^{๔๓}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาสวักขยญาณไว้หลายแห่ง เช่นในคัมภีร์พระวินัย มหาวิภังค์ว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนและเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ เรานั้นได้น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ ได้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี่อาสวะ นี่อาสวสมุทัย นี่อาสวนิโรธ นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตได้หลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ อวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๔๔}

ในพระอภิธรรมปิฎก ปุคคัลลัญญัตติ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาสวักขยญาณไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความเศร้าหมอง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ น้อมจิตไปเพื่ออาสวักขยญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี่อาสวะ นี่เหตุเกิดแห่งอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ’ เมื่อเรารู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตย่อมหลุดพ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”^{๔๕}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสะจารย์ ได้ให้ความหมายของอาสวะไว้ว่า หมายถึงธรรมที่ไหลซึมซาบ คำว่า “อาสวะ” นี้ เป็นคำเรียก (๑) กามราคะ (๒) ภวราคะ (๓) มิจฉาทิฏฐิและ (๔) อวิชชา เพราะไหลมาแต่ อา คือโคตรภูโดยทางอารมณ์และแต่ อา คือภวักคะโดยทางโอกาส อีก

^{๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๘/๘๔.

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๑/๕๓๓.

^{๔๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๔/๗.

^{๔๕} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๗/๑๘๕/๒๑๔.

อย่างหนึ่ง เรียกว่า อาสวะ เพราะไหลออกจากทวารทั้งหลายที่ไม่สำรวมไว้ โดยความหมายว่าไหลออกเป็นนิจ เหมือนน้ำไหลออกจากรูทะลุของหม้อ หรือว่า เพราะประสบสังสารทุกข์^{๔๖}

อาสวักขยญาณ เป็นปัญญา เป็นความรู้อันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นความทุกข์ทั้งหลาย อันเกิดจากอวิชชาอันเป็นรากแก้วของกิเลสทั้งหลายดับไป กิเลสทั้งหลายก็จะถูกกำจัด เมื่อกิเลสถูกกำจัด กรรมอันเป็นเหตุก่อนามรูปในกำเนิดต่าง ๆ ก็ถูกทำลายตาม ทุกข์ทั้งหลายอันเป็นผลของกิเลสและกรรมก็สิ้นสุด จะมีก็คือนาม-รูปปัจจุบันอันเป็นวิบากชั้น ถ้ายังอยู่ที่ส่วยผลของมันไปจนกว่าจะสลายไป เมื่อนามรูปปัจจุบันสลายแล้วนามรูปใหม่ก็ไม่มีอีก เป็นอันหมดสิ่งที่จะต้องเกิดตายเพียงนั้น จากนั้นไปก็มีแต่สภาวะที่ปราศจากทุกข์โดยส่วนเดียว ดำรงอยู่ในสภาพปราศจากทุกข์ตลอดนิรันดร์ เมื่อรู้จักอาสวะทั้ง ๔ ประการตามเป็นจริงรู้เหตุเกิดอาสวะ รู้จักที่สิ้นอาสวะ ย่อมสามารถทำลายอาสวะเด็ดขาดได้ ชื่อว่า ได้บรรลุอาสวักขยญาณด้วยประการนี้และผู้บรรลุอาสวักขยญาณ คือผู้ก้าวสู่พระนิพพานแดนแห่งการสิ้นทุกข์อย่างแท้จริง^{๔๗}

๖.๙.๒ ความสำคัญของอาสวักขยญาณ

เป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คือ การศึกษาและปฏิบัติธรรมเพื่อนำไปสู่การพ้นจากอาสวะ ที่หมักหมมสันดาน อันเป็นจุดหมายสูงสุด ซึ่งทำให้บุุคคลกลายเป็นอริยบุคคล ซึ่งมีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น พระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุโลกุตตรธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่ควรรู้และควรปฏิบัติตาม เพื่อความสิ้นกิเลสทั้งหลาย เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ในวัฏฏะ จากการเห็นด้วยปัญญาที่ถูกต้อง จะนำไปสู่การบรรลุธรรม หรือรู้แจ้งอริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรธสัจและมรรคสัจ ซึ่งหนทางการปฏิบัติก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทางสายกลาง อันได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่พระพุทธเจ้าทรงสงเคราะห์ไว้ในปัญญาชั้น ส่วนสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ทรงสงเคราะห์ไว้ในศีลชั้นและสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ทรงสงเคราะห์ไว้ในสมาธิชั้น อันเป็นหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ไตรสิกขา คือ การอบรม กาย วาจา ใจและอบรมปัญญา โดยเป็นทางของศีล สมาธิ ปัญญา ให้เจริญขึ้น เป็นอริศีล อริจิต อริปัญญา นี่เป็นหนทางการจะเข้าถึงการบรรลุธรรม เป็นการได้เข้าถึง ได้รู้ ได้

^{๔๖} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาราช (อภ จา อสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง พิมพ์ครั้งที่ ๕, หน้า ๑๑๕๓.

^{๔๗} พระเจษฎา จิตตโสโร (รอดอุไร), “ศึกษาอาสวักขยญาณที่เป็นผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสนดรรมาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕.

เห็นธรรมเป็นขั้น ๆ ขึ้นไปจนพบเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน กล่าวได้ว่า อาสวัชยญาณมีความสำคัญต่อการบรรลุธรรม ซึ่งเป็นปัญญารู้แจ้งว่า กิเลสสิ้นแล้ว พรหมจรรย์สิ้นแล้ว อันเนื่องมาจากการปฏิบัติธรรมและถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

๖.๙.๓ อาสวัชยญาณที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความปรากฏในขุททกนิกาย อิติวุตตะกะ จตุกกนิบาต อาสวัชยสูตร ว่าด้วยความสิ้นอาสวะ^{๔๘} ได้กล่าวไว้ว่า แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว พระสูตรนี้ พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวถึงความสิ้นอาสวะทั้งหลายสำหรับภิกษุผู้รู้ ผู้เห็นอยู่ หากกล่าวถึงความสิ้นอาสวะทั้งหลายสำหรับภิกษุผู้ไม่รู้ ผู้ไม่เห็นอยู่ไม่

ภิกษุรู้อะไร เห็นอะไร จึงชื่อว่ามีความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

คือ ภิกษุรู้ ผู้เห็นอยู่ว่า ‘นี้ทุกข์’ จึงชื่อว่ามีความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

ภิกษุรู้ ผู้เห็นอยู่ว่า ‘นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)’ จึงชื่อว่ามีความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

ภิกษุรู้ ผู้เห็นอยู่ว่า ‘นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)’ จึงชื่อว่ามีความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

ภิกษุรู้ ผู้เห็นอยู่ว่า ‘นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)’ จึงชื่อว่ามีความสิ้น อาสวะทั้งหลาย

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรู้้อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้แล จึงชื่อว่ามีความสิ้นอาสวะทั้งหลาย” ...

ญาณในความสิ้นกิเลสย่อมเกิดขึ้นแก่พระเสขะ

ผู้กำลังศึกษาและปฏิบัติตามทางสายตรงก่อน

ลำดับต่อนั้นอัญญิทธิจึงเกิดขึ้น

ต่อจากอัญญิทธินั้น วิมุตติญาณอันสูงสุด

และญาณในความสิ้นกิเลส

ย่อมเกิดขึ้นแก่ท่านผู้หลุดพ้นด้วยอรหัตตผลว่า

‘สังโยชน์ทั้งหลายสิ้นไปแล้ว’

คนพาลผู้เกียจคร้าน ไม่รู้แจ้ง ไม่ควรบรรลุนิพพาน

เป็นที่ปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงนี้เลย.

^{๔๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๐๒/๔๗๙-๔๘๐.

ในพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงความสิ้นอาสวะรู้แจ้งอริยสัจ ๔ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติตามหลักคำสอนหากผู้ใดเกียจคร้าน ไม่มีโอกาสได้รู้เห็นแจ้งในธรรมนั้น ๆ ความไม่ประมาทย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้รู้แจ้ง รู้ทุกข์ รู้สาเหตุแห่งทุกข์ รู้ความทุกข์ รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ย่อมนำพาไปถึงบรรลุมรรคผล

ในพระสูตร อาสวกัชยสูตร^{๔๙} ว่าด้วยธรรมที่ทำให้สิ้นอาสวะ

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

ธรรม ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่
๒. กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร
๓. กำหนดความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง
๔. พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง
๕. เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

สรุปในพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงธรรม ๕ ประการ คือ พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ กำหนดหมายความปฏิกูลในอาหาร กำหนดความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน เมื่อพิจารณาตามธรรม ๕ ประการนี้แล้ว ย่อมเข้าถึงความสิ้นอาสวะ

ในพระสูตร อาสวกัชยสูตร^{๕๐} ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อสิ้นอาสวะ

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. สัมมาทิฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ ๙. สัมมาญาณะ ๑๐. สัมมาวิมุตติ

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการนี้แล ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

^{๔๙} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๗๐/๑๑๘.

^{๕๐} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๒๒/๒๗๖.

ในพระสูตรนี้ได้กล่าว ธรรม ๑๐ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติเจริญทาให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

อาสวักขญาณ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มี วิชชา ๓ อภิญญา ๖ วิชชา ๘ ทศพลญาณ ๑๐ อาสวักขญาณ คือ ญาณหยั่งรู้ในธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ความรู้ที่ทำให้สิ้นอาสวะ เรียกว่า “ความตรัสรู้” ซึ่งทำให้เกิดความรู้แจ้งเห็นจริงด้วยวิสุทธิแห่ง “มัคคามัคคญาณทัสสนะ” (ข้อ ๕ ในวิสุทธิ ๗) ญาณที่รู้เห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทางด้วย “กลาปิปปัสสนา” จนมองเห็นความเกิดขึ้น ความเสื่อมไปแห่งสังขารทั้งหลาย เรียกว่า “อุทฺทพฺพยานุปัสสนา” เป็นตรุณวิปัสสนา คือ วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ แล้ว มีวิปัสสนุกิเลสเกิดขึ้น กำหนดได้ว่าอุปกิเลสทั้ง ๑๐ แห่งวิปัสสนานั้นมิใช่ทาง ส่วนวิปัสสนาที่เริ่มดำเนินเข้าสู่วิถีนั่นแลเป็นทางที่ถูกต้อง เตรียมที่จะประกอบจิตไว้ในวิถีสี่ คือ “วิปัสสนญาณ” นั้นต่อไป ในขั้นนี้ทำให้เกิด ปฏิปทาญาณทัสสนะ (ข้อ ๖ ในวิสุทธิ ๗) คือ ประกอบความเพียรในวิปัสสนาญาณทั้งหลายจนถึงสัจจานุโลมิกญาณหรืออนุโลมญาณ อันเป็นที่สุดแห่งวิปัสสนา ต่อแต่นี้ก็จะเกิดโคตรภูญาณ คั่นระหว่างวิสุทธิข้อนี้กับข้อสุดท้าย เป็นหัวต่อแห่งความเป็นบุุคคลกับความเป็นอริยบุคคล โดยสรุปก็คือ วิปัสสนาญาณ ๙ ในอันดับต่อไป เมื่อเกิดความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ (ญาณทัสสนะวิสุทธิข้อ ๗ ในวิสุทธิ ๗) นั่นคือ ความรู้ใน อริยมรรค ๘ การลดละสังโยชน์ ๑๐ เพื่อกำหนดขั้นของอริยบุคคล ได้แก่ โสตาบัน สกทาคามี อนาคามี อรหันต์ กล่าวคือ มรรคญาณ อันเกิดถัดจาก โคตรภูญาณ เป็นต้นไป เมื่อมรรคเกิดแล้วผลจิตแต่ละอย่างย่อมเกิดขึ้นในลำดับถัดไปจากมรรคญาณนั้น ๆ ความเป็นอริยบุคคลย่อมเกิดขึ้น โดยวิสุทธิข้อนี้ เป็นอันผลที่หมายสูงสุดแห่งวิสุทธิหรือไตรสิกขา หรือการปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา บุคคลเมื่อได้บรรลุอาสวักขญาณแล้วย่อมเห็นประโยชน์

พระเจษฎา จิตตสโร (รอดอุไร)^{๕๑} ได้กล่าวถึงอาสวักขสูตรที่เกี่ยวกับความสิ้นอาสวะรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ผู้มีความไม่ประมาทย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้รู้แจ้ง รู้ทุกข์ รู้สาเหตุแห่งทุกข์ รู้ความทุกข์ รู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ยื่อนำพาไปถึงบรมมรรคผล ได้กล่าวถึงธรรม ๕ ประการ คือ พิจารณาเห็นความไม่งามในกายอยู่ กำหนดหมายความปฏิกุลในอาหาร กำหนดความไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวง เข้าไปตั้งมรณสัญญาไว้ในภายใน เมื่อพิจารณาตามธรรม ๕ ประการนี้แล้วย่อมเข้าถึงความสิ้นอาสวะและธรรม ๑๐ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมา

^{๕๑} พระเจษฎา จิตตสโร (รอดอุไร), “ศึกษาอาสวักขญาณที่เป็นผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนากาวนา”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔๓-๔๔.

สังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สัมมาญาณะ สัมมาวิมุตติเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

๑. เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนา จนได้บรรลุมรรค ผล ตามลำดับแล้ว ย่อมสามารถละอาสวะได้ดังนี้ ในบรรดาอาสวะทั้ง ๔ อย่าง มี กามาสวะ ทิฏฐาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ พึงทราบ ว่า อาสวะคือทิฏฐิ ละได้ด้วยญาณที่ ๑ คือ โสตาปัตติมรรคญาณ อาสวะคือกาม ละได้ด้วยญาณที่ ๓ คือ อนาคามีมรรคญาณ ส่วนอาสวะสองอย่างที่เหลือ คือ ภวาสวะและอวิชชาสวะ ละได้ด้วยญาณที่ ๔ คือ อรหัตตมรรคญาณ

๒. การฝึกอบรมจิตให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริง โดยปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือการมีสติระลึกรู้เท่าทัน ที่เข้าไปตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสมภาวธรรม บุคคลผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ จนบรรลุวิปัสสนาญาณ ๑๖ ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ย่อมสามารถละทิฏฐาสวะได้ ผ่านญาณ ๑๖ รอบที่ ๒ สำเร็จเป็นพระสกทาคามี สามารถทำอาสวะที่เหลือให้เบาบางลง แต่ไม่สามารถปหานได้เด็ดขาด ผ่านญาณ ๑๖ รอบที่ ๓ สำเร็จเป็นพระอนาคามี สามารถละกามาสวะได้และผ่านญาณ ๑๖ เป็นรอบที่ ๔ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ สามารถละภวาสวะและอวิชชาสวะได้ เป็นผู้หมดกิเลส โดยสิ้นเชิง หลุดพ้นจากกิเลสทุกชนิดได้ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๖.๑๐ สรุป

สภาวะญาณเป็นธรรมขั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนา เป็นธรรมเพื่อความบริสุทธิ์หมดจด บริบูรณ์ของเหล่าสัตว์ อันเกื้อกูลแก่ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ โดยกระบวนการของญาณ และระดับของญาณ ย่อมเข้าประกอบสนับสนุนกับบทธรรมต่าง ๆ ทั้งปวงที่เป็นฝ่ายกุศล (กุสลา ฌมมา) และบทธรรมที่เป็นฝ่ายอัปยาคฤต (อพยาคตา ฌมมา) ยกเว้นบทธรรมฝ่ายอกุศล (อกุสลา ฌมมา) กล่าวคือ กระบวนการและระดับของญาณจักไม่เข้าประกอบสนับสนุนบทธรรมฝ่ายอกุศลทั้งสิ้นโดยเด็ดขาด อีกทั้งองค์ฌานทุกองค์ ย่อมมีกระบวนการของญาณเข้าประกอบสนับสนุนทั้งสิ้น ให้สัมฤทธิ์ผลตามจุดประสงค์แห่งหมวดธรรมนั้น ๆ โดยกระบวนการทำงานของญาณจักดำเนินไปเป็นลำดับขั้นตอนในวิชา ๘ ประการอย่างมั่นคง โดยไม่สลับขั้นตอนกัน อุปมาเหมือนการขึ้นบันได ๘ ขั้นเพื่อไปถึงจุดมุ่งหมายคือความหมดจดบริบูรณ์

เพราะเหตุที่กล่าวมาทั้งปวง ญาณจึงเป็นหลักการหัวใจอันเป็นสาระเป็นแก่นธรรมสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาและพระธรรมทั้งปวง อันจะขาด หรือเว้นเสียมิได้เลย มิเช่นนั้นก็ไม่ใช่พระพุทธศาสนา มิใช่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา แม้พระพุทธองค์ตรัสรู้ก็ด้วยกระบวนการของพระ

สัพพัญญุตญาณ พระอรหันต์ทุก ๆ พระองค์ก็บรรลุธรรมด้วยอริยญาณทั้งสิ้น ความสำคัญของญาณ จึงสูงยิ่งต่อพระพุทธศาสนาดังกล่าวนี้

เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนา จนได้บรรลุมรรค ผล ตามลำดับแล้ว ย่อมสามารถละอาสวะ ได้ดังนี้ ในบรรดาอาสวะทั้ง ๔ อย่าง มี กามาสวะ ทิณฺฐาสวะ ภวาสวะและอวิชชาสวะ พึงทราบว่า อาสวะคือทิณฺฐิ ส่วนวิธีละอาสวะในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น คือการปหาน อาสวะกิเลสซึ่งมี ๓ ประการ ได้แก่ ตทั้งคปหาน คือ การละด้วยองค์นั้น ๆ ด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับกัน วิกขัมภนปหาน คือ การละด้วยการข่มไว้ด้วยฌาน (สมาธิ) และสมุจเฉทปหาน คือ การละด้วยการตัดขาด ในปหานทั้ง ๓ อย่างนั้น สมุจเฉทปหานเป็นการละด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา จนเกิดปัญญา ญาณ ที่เรียกว่า วิปัสสนาญาณ ๑๖ ทำให้สามารถละอาสวะกิเลสได้ตามลำดับขั้นของการบรรลุธรรม ญาณ เมื่อสามารถรู้เหตุเกิดแห่งอาสวะ รู้จักที่สิ้นอาสวะเหล่านั้นและรู้จักทางให้สิ้นอาสวะทั้ง ๔ ได้ ย่อมสามารถทำลายอาสวะได้เด็ดขาด ชื่อว่าได้ บรรลุอาสวักขยญาณ เป็นพระอริยบุคคลขั้นต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ตามลำดับ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรมการศาสนา. พระไตรปิฎก ฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๕.

ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร). ลักษณะที่จุดกะแห่งปรมัตถธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทรุ่งเรืองวิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๙.

คณะสิกขาธัมมตามพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธัมมชันธ์. เจริญธัมมภาวนา บุชาคุณพระรัตนตรัย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: หสม.มาเจริญการพิมพ์, ๒๕๕๒.

จินดา จันทร์แก้ว. พุทธวิภาษวิธี. โครงการวิจัยพุทธวิทยา. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาบรรณาการ, ๒๕๓๒.

ปัญญา ใช้บางยางและคณะ. ธรรมาธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พร รัตนสุวรรณ. อภิญญา เล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: วิญญาน, ๒๕๓๕.

พระครูปลัดสัมพิพัฒน์ธรรมอาจารย์. สัมมนาวิปัสสนาภาวนา. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____ . อานาปานสติภาวนา ลำดับการบรรลุมรรคของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระเจษฎา จิตตโสโร (รอดอุไร). “ศึกษาอัสวักขยญาณที่เป็นผลต่อการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา. สาร

นิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด ศัพท์วิเคราะห์,** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สำนักพิมพ์เลี้ยงเซียง เพียรเพื่อพุทธศาสน์ จำกัด, ๒๕๕๘.

พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒ โภทฺธ). **ปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน),** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘.

พระเทพวิสุทธิกวี. **การพัฒนาจิต,** พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๓.

พระมหาชินวัฒน์ จกกวโร. **เจตสิกปรมัตถ์.** นครปฐม: สาละพิมพ์การ, ๒๕๕๖.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา,** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พันธ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระพุทฺธทัตตเถระ. **อภิธัมมวาทาร.** แปลโดย พระคันธสาราภวงศ์. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **ศัพท์วิเคราะห์.** กรุงเทพมหานคร: เลียงเซียง, ๒๕๕๐.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ). **เพชรในดวงใจ,** พิมพ์ครั้งที่ ๘. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๔.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน). **อภิธัมมัตถวิภาวินี แปล.** กาญจนบุรี: ม.ป.พ., ๒๕๕๐.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยายความ,** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย,** พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ผลิธัมม์ ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์เพ็ทแอนด์โฮม จำกัด, ๒๕๕๙.

พระพุทฺธโฆสเถระ รจนา. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค,** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพลส จำกัด, ๒๕๕๔.

_____. **วิสุทธิญาณนิทเทส ตำราคู่มือวิปัสสนากรรมฐาน.** ธนิต อยู่โพธิ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ., ๒๕๒๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง.

กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๙.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘.

_____. **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ตรวจชำระ. พระคันธसारากวีวงศ์ แปลและเรียบเรียง. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์จำกัด, ๒๕๔๘.

พระอธิการพรหมมาศ อธิภทฺโท. **คู่มือการศึกษาปรมัตถธรรม ๔ ชั้นจุฬาอาภิธรรมิกะตรี**.

กรุงเทพมหานคร: อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

พระอุปัชฌาย์ ภูวนา. **วิมุตติมรรค**. พระราชวรมนี (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **วิมุตติมรรค**, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะแปล, พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: สยามปริทัศน์, ๒๕๕๗.

พระมหาโสภณเถระ (มหาสีสยาตอ) ภูวนา. **วิปัสสนาขุณี หลักการปฏิบัติวิปัสสนา (ฉบับสมบูรณ์)**.

จรัญญ ธรรมดา แปล. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล). **คู่มือปฏิบัติ สมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน ๕ สาย**. นครปฐม: บริษัท เพชรเกษม พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

พระราชพรหมยาน (หลวงพ่อกุญชร วัดท่าซุง). **“มโนมยิทธิ”**, เรียบเรียงโดย สุณิสา วงศ์ราม. ศูนย์พุทธศรัทธา. สำนักปฏิบัติพระกรรมฐาน. สระบุรี: สาขาวัดท่าซุง, ๒๕๕๐.

พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓ และปริเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พันตรี ประยุทธ์ หลงสมบูรณ์. **พจนานุกรม มคธ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ. **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สุนทรสาส์น, ๒๕๓๖.

มหาสีสยาตอ (โสภณมหาเถระ). **วิปัสสนากรรมฐานในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖.

วศิน อินทสระ. พระไตรปิฎก ฉบับย่อความและอธิบายความ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาทราย, ๒๕๕๓.

_____. ธรรมบททางแห่งความดี เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาทราย, ๒๕๕๓.

_____. สารสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๗.

ศรีศากยธาดา. โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ตามรอยพระพุทธองค์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เดือนตุลา, ๒๕๔๘.

สยาดอภักทันทวิโรจนะ (มหาคณธวาทิต-มหาคัมภีร์ฐานาจริยะ). วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดีเอ็มจี, ๒๕๕๖.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). อริยวงศ์ปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระ อริยะเจ้า. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สุขาวี พลอยชุม. สารานุกรมพระพุทธรูปศาสนา ประมวลจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณ เจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุภีร์ ทุมทอง. การพัฒนาอินทรีย์สังวร. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น จำกัด, ๒๕๕๔.

อุบาสิกา แนน มหานครานนท์. ปาฐกถา วิสุทธิ. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ม.ป.ป. (เอกสารอัดสำเนา).

(๒) วิทยานิพนธ์:

นางสาวณัฐจิตรต์ เล่าห์วีระ. “ศึกษาการพัฒนาอินทรีย์ในอินทรีย์ภาวนาสูต”. วิทยานิพนธ์พุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

นางสาวภาวนีย์ บุญวรรณ. “การศึกษาอาการวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติกรรมฐาน”. วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

นางสาวลลิตา พรหมสาขา ณ สกลนคร. “คำสอนเรื่องวิปัสสนาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับโรคทางจิตและสุขภาพจิต”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จินดา เสงี่ยมบุรณ์. “รูปแบบการปฏิบัติต่อเวทนาในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

พรรณราย รัตนไพฑูรย์. “การศึกษาวิธีปฏิบัติวิปัสสนาตามแนวสติปัฏฐาน ๔: การศึกษาแนวการสอนของพระธรรมธีรราชมุณี (โชดก ป.ธ ๙.)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระครูมานวิโรจน์. **หลักการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน (มหาสติปัฏฐานสูตร) พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชนกานต์ พรินต์ติ้ง, ๒๕๕๔.

พระครูวิชัยนันทกิจ (ยวง นนทโก). “ศึกษาความสอดคล้องในวิสุทธิ ๗ กับไตรสิกขาในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระบุญสม ยนต์สีโล (พึงมา). “ศึกษาสภาวะเกิดดับของเวทนาขั้นต้นในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

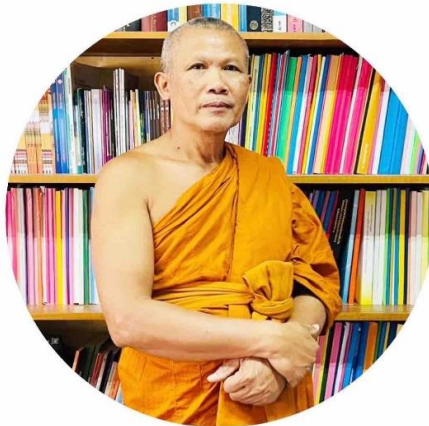
พระมหางามพล กิตติโสภโณ. “อภิญญาในพระพุทธศาสนา การศึกษาเปรียบเทียบความรู้ ความเชื่อ และความเข้าใจของอาจารย์สอนกรรมฐานในสำนักปฏิบัติในเขตกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๖.

พระมหาชัยศิลป์ พุทธิวิริโย. “ศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยอุปาทานเป็นภูมิวิปัสสนาเฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาพิชาภพ สิริจินโท (จันทสิโร). “ศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในวิปัสสนาสสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

สุภีร์ ทุมทอง. “การพัฒนาอินทรีย์สังวร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

เกี่ยวกับผู้เรียบเรียงและผลงาน

พระครูพิชิตติโสภณ, ดร.

- ชาติภูมิ** : บ้านงามเจริญพัฒนา ต.หนองไผ่งาม อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์
- การศึกษา** : นักธรรมชั้นเอก (น.ธ.เอก) สำนักเรียนวัดธรรมนิมิตต์ จ.ชลบุรี
: รป.บ. รัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์
: ร.ม. รัฐศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง
: พธ.ด. พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- หน้าที่ทางคณะสงฆ์ปัจจุบัน** : รองเจ้าคณะอำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์
- การทำงาน** : อาจารย์ วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลงานด้านวิชาการ

: หนังสือ

: “สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา”

: “รัฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา”

: “กรรมฐาน ๑”

: “กรรมฐาน ๒”

: บทความ

: “พุทธธรรมกับการแก้ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว”

: “วิเคราะห์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลกับสังคมสมัยสุโขทัย
และอยุธยา”

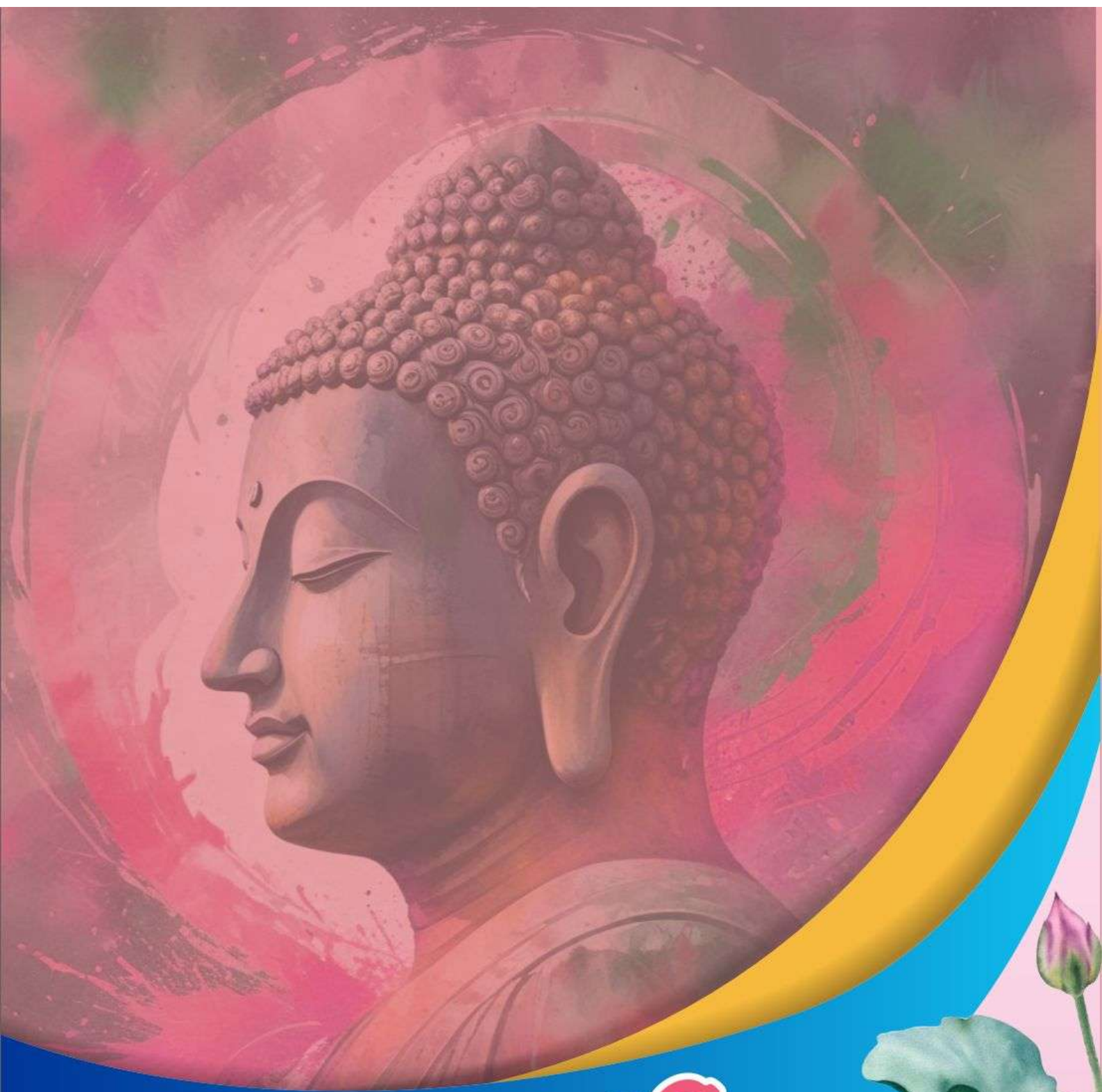
: “การใช้ประโยชน์ทางจริยศาสตร์ป้องกันสุขภาพจิต
พ้นจากเบี่ยงเบนทางสังคมในสถานการณ์ ไวรัสโคโรนา
๒๐๑๙”

: “คติความเชื่อและประเพณีอินเดียโบราณที่มีอิทธิพลต่อ
สถานภาพและบทบาทสตรีในสังคมไทย”

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโสภณวนาราม ๑๐๓ หมู่ ๑๐ ตำบลหนองไม้แก

อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์ ๓๑๑๘๐

: Watsopon@Hotmail.com, Tel. 082-824-5966

กรรมฐาน ๓

Buddhist Meditation 3

พระครูพัชรกิตติโสภณ, ดร.

วิทยาลัยสงฆ์บุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

